

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİRİNCİ DÜNYA HARBI'NDE DÖRDÜNCÜ ORDU'DA
ASKERİ İSTİHBARAT ve LOJİSTİK
(18 Kasım 1914-28 Eylül 1917)**

**Vahide ÇETİN
Doktora Tezi**

**TARİH ANABİLİM DALI
Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı**

EKİM 2023

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE DÖRDÜNCÜ ORDU'DA
ASKERİ İSTİHBARAT ve LOJİSTİK
(18 Kasım 1914-28 Eylül 1917)

Tez Yazarı
Vahide ÇETİN

Danışman
Doç. Dr. Yavuz HAYKIR

EKİM 2023
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım **“BİRİNCİ DÜNYA HARBI’NDE DÖRDÜNCÜ ORDU’DA ASKERİ İSTİHBARAT ve LOJİSTİK (18 Kasım 1914-28 Eylül 1917)”** başlıklı **Doktora Tezi’min** içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

7.09.2023

Vahide ÇETİN

ÖN SÖZ

Tarihin her döneminde ve bütün coğrafyalarda çeşitli nedenlerden ötürü görülen savaşlar sadece savaşan devletleri değil aynı zamanda insanlık tarihini de siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri alanlarda etkilemiştir. Ordu sistemine, savaş yöntemlerine ve mühimmata dayalı değişimlerin yaşanmasına yol açan savaşlar, tüm dünyada ordu kelimesi ile birlikte kullanılmaya başlayan lojistiğin önemini bir kat daha arttırmış ve gelişimine yol açmıştır.

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrası bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucunda 20. yüzyılda ortaya çıkan topyekün harpte yerini bir bilim dalı disiplini olarak alan askeri lojistik, Osmanlı Devleti'nde iktisadi nedenlerden ötürü çağdaşı ülkeler kadar gelişmemiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren muharebe alanlarından mağlubiyetle ayrılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti askeri lojistikte görülen sıkıntıları çözmek için *1908 Yeni Alman Seferiye Nizamnamesi'ni*, *Menzil Hidemat Nizamnamesi* başlığı altında yeniden kaleme alarak uygulamaya başlamıştır. Birinci Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti'nin girmesiyle birlikte nizamname gereği Başkumandanlık Vekâleti'ne bağlı olarak Menzil Umum Müfettişliği ve her orduda da ordu menzil müfettişlikleri ihdas edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne İttifak Devletlerinin yanında girmesiyle şekillenen savaş planlarında yer alan İngiltere'nin Çanakkale ve İskenderun üzerinden yapacağı çıkarma harekâtını engellemek, Süveyş Kanalı'nın bulunduğu Mısır'ı ele geçirerek İngiltere'nin diğer cephelere gönderdiği lojistik desteği sonlandırmak amacıyla Sina-Filistin Cephesi açılmıştır.

Taaruz Cephesi olarak açılan Sina-Filistin Cephesi 6 Eylül 1914 tarihinde Zeki Paşa komutasında kurulan Dördüncü Ordu'nun görev sahası olmuştur. Ancak Zeki Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan ayrılması ile Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Cemal Paşa'nın Suriye'ye gelmesiyle Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuş böylece yapılacak harekâta askeri lojistiğin kesintisiz ve hızlı bir şekilde sağlanması için gerekli çalışmalar başlamıştır.

Dördüncü Ordu'da Askeri İstihbarat ve Lojistik adlı çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyıllardaki siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri gelişmelerin askeri lojistiğe etkisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ise Dördüncü Ordu tarafından gerçekleştirilen Kanal Harekâtı incelenmiştir. Üçüncü bölümde askeri lojistiği etkileyen askeri istihbarat ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Dördüncü Ordu'da menzil teşkilatı üzerinde durulmuştur. Dördüncü Ordu'da yer alan Şam, Halep, Kudüs ve Çöl Menzil Müfettişliklerinin yaptığı faaliyetler iâşe, ulaşım, muhabere, sağlık hizmetleri gibi konular ele alınmıştır.

Tezimi kaleme alırken yaşanan sorunların çözüme kavuşturulmasında yardımcı olan başta Murat DİKMEN Beyefendiye, tezin her aşamasında samimi ve içten yaklaşımıyla her anlamda destek olan araştırmacı ve eğitimci kimliği ile yapıcı fikirleriyle yol gösteren saygıdeğer hocam YÖK Genel Sekreter Yardımcısı Doç. Dr. Sibel DEMİRCİ'ye ve YÖK Yayın ve Dökümantasyon Daire Başkanı Ahmet Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Tüm samimiyeti ile eğitimci kimliğiyle tezimi hazırlarken yaşanan sorunları gidermede pozitif yaklaşımıyla rehberlik eden ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam, dönemin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde görevli olan Tasnif ve Araştırma Hizmetleri Daire Başkanı (TBMM Arşivi Genel Başkan Yardımcısı) Azmi GÜLER'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Milli Kütüphane 'de çalışmam sırasında bana yardımcı olan Banu Hanımefendi'ye, Okan BAŞARAN Beyefendi'ye ve Burhan Beyefendi'ye teşekkür ederim. Araştırmaya konu olan çalışmaya beni yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Yavuz HAYKIR'a ve Osmanlıca belgelerin transkripsiyonunda yardımcı olan hocam Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK'e teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Son olarak gösterdikleri ilgi, alaka ve sabır için aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Vahide ÇETİN

ELAZIĞ 2023

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	X
HARİTALAR LİSTESİ.....	XI
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	XII
1. GİRİŞ.....	13
1.1. I. Dünya Harbi Öncesinde Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Gelişmeler.....	13
1.1.1. Siyasi Gelişmeler	13
1.1.2. İktisadi Gelişmeler.....	17
1.1.3. Askeri Alanda Gelişmeler.....	22
2. DÖRDÜNCÜ ORDU ve KANAL HAREKÂTI	30
2.1. Harbin Nedenleri.....	30
2.2. Dördüncü Ordu'nun Kuruluşu	32
2.2.1. Seferberlik Öncesi Dördüncü Ordu	32
2.2.2. Seferberlik Sonrası Dördüncü Ordu.....	33
2.3. Harekât Alanı Olarak Sina Filistin Cephesi	41
2.4. Birinci Kanal Harekâtı	43
2.4.1. Dördüncü Ordu ve VIII. Kolordu'nun Kanal Harekâtı'na Dair Askeri Lojistikle İlgili Planlamaları.....	43
2.4.2. Birinci Kanal Harekâtı'na Karşı İngiliz Ordusu'nun Aldığı Tedbirler	53
2.4.3. Birinci Kanal Harekâtı	54
2.5. İkinci Kanal Harekâtı	62
2.5.1. Hazırlıklar.....	62
2.5.2. İkinci Kanal Harekâtı'na Karşı İngiliz Ordusunun Aldığı Tedbirler	69
2.5.3. Katya Baskını.....	70
2.5.4. İkinci Kanal Harekâtı'nda Romani Muhaberesi	72
3. DÖRDÜNCÜ ORDU VE ASKERİ İSTİHBARAT	76
3.1. Dördüncü Ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa	76
3.2. Dördüncü Ordu ve İkinci Şube	78
3.2.1. Dördüncü Ordu ve Harici İstihbarat	79
3.2.2. Dördüncü Ordu ve Dâhili İstihbarat	85
3.2.3. Dördüncü Ordu ve Askeri İstihbarat.....	88
3.3. Dördüncü Ordu ve İstihbarata Karşı Koyma (İKK).....	91
3.4. Dördüncü Ordu ve Divan-ı Harbi Örfiye	95

4. DÖRDÜNCÜ ORDU ve LOJİSTİK	99
4.1. Dördüncü Ordu'da Menzil Nokta Kumandanlıkları.....	103
4.2. Dördüncü Ordu Menzil İskele ve Liman İstasyon Kumandanlıkları.....	105
4.3. Dördüncü Ordu'ya Bağlı Kıta ve Müesseseler.....	105
4.4. Dördüncü Ordu'da İaşe Hizmetleri	113
4.5. Dördüncü Ordu'da Melbusat Faaliyetleri.....	139
4.6. Dördüncü Ordu'da Ulaşım Hizmetleri	144
4.6.1. Nakliye Kolları	148
4.6.2. Nakliye Araçları.....	156
4.6.3. Motorlu Taşıtlar	157
4.6.4. İnsan Gücü	160
4.6.5. Hayvan Gücü	162
4.7. Dördüncü Ordu'da Haberleşme Faaliyetleri	162
4.8. Dördüncü Ordu'da Silah ve Cephane İkmali	164
4.9. Dördüncü Ordu'da İnsan ve Hayvan Sağlığı Hizmetleri	171
4.9.1. Dördüncü Ordu'da Sağlık Hizmetleri	171
4.9.2. Dördüncü Ordu'da Veterinerlik Hizmetleri	174
4.10. Dördüncü Ordu'nun Lağvedilişi	178
5. SONUÇ	181
KAYNAKÇA	184

ÖZET
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE DÖRDÜNCÜ ORDU'DA
ASKERİ İSTİHBARAT ve LOJİSTİK
(18 Kasım 1914-28 Eylül 1917)

Vahide ÇETİN
Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
TARİH ANABİLİM DALI
EKİM-2023, Sayfa: XII+184

Tarihin her döneminde ve bütün coğrafyalarda temelinde hayatta kalabilmek ve yaşamını idame ettirebilmek amacıyla görülen savaşlar sadece galip ya da mağlup ülkenin değil aynı zamanda insanlık tarihini de siyasi, iktisadi, kültürel ve askeri yönlerden etkilemiştir. Ordu sistemine, savaş yöntemlerine ve mühimmata dayalı değişimlerin yaşanmasına yol açan savaşlar tüm dünyada ordu kelimesi ile birlikte kullanılmaya başlayan lojistiğin önemini bir kat daha arttırmış ve gelişimine yol açmıştır. Lojistik 19. Yydan itibaren fikirleri ile Birinci Dünya Savaşı'na da yön veren savaş teorisyenleri tarafından felsefi bir boyutta lojistiğin savaşta yeri nedir sorusuna yanıt aranmıştır. Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'ni yaşayan Batı, bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri kullanarak savaşta galibiyeti belirleyen ana unsuru devasa orduların her türlü ihtiyacını sistematik bir şekilde karşılayan lojistiği 20. yüzyılda bir bilim dalı ve disiplin haline getirmiştir.

Batı, 19. yüzyıldan itibaren sistemli ve planlı bir şekilde dönemin getirdiği yeniliklere ayak uydurarak sınırlarını korumak ve genişletmek için sefer organizasyonunu geliştirirken Osmanlı Devleti Avrupa'da yaşanan değişim ve dönüşüme mevcut durumu nedeniyle istediği şekilde ayak uyduramamıştır. 20. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan savaşların mağlubiyetle sonuçlanması askeri alanda köklü reformlara yol açmıştır bu da lojistiğin gelişimini çağdaş ülkeleri kadar olmasa da sağlamıştır. Savaşta savunma, taktik ve stratejiyi etkileyen ve askeri güç ile komuta kademesinden etkilenen lojistiğin Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı'nda Dördüncü Ordu'daki gelişimi incelenecektir. Dördüncü Ordu'nun görev bölgesi olan Sina-Filistin Cephesi'nde yaşanan gelişmelerin alınan kararların lojistiğe ve bağlayıcı unsurlarına nasıl etki ettiği araştırılacaktır. Sina-Filistin Cephesinde alınan mağlubiyette lojistiğin etkisi ve lojistikte yaşanan sorunların nasıl çözüme kavuşturulduğu çözülmeyen sorunların cephede nasıl bir zayıflık yarattığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Lojistik, Askeri İstihbarat, İdari Lojistik

ABSTRACT

Military Intelligence and Logistics In The Fourth Army In The First World War (18 November 1914-28 September 1917)

Vahide ÇETİN

Ph. D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Institution of Social Sciences

HISTORY DEPARTMENT

October-2023, Page: XII+184

Wars, which have been seen in every period of history and in all geographies in order to survive and maintain their lives, have affected not only the victorious or defeated country, but also the history of humanity from political, economic, cultural and military aspects. The wars, which led to changes based on the army system, war methods and ammunition, increased the importance of logistics, which started to be used with the word army all over the world, and led to its development. Logistics The answer to the question of what is the place of logistics in war in a philosophical dimension has been sought by the war theorists who have also guided the First World War with their ideas since the 19th century. The West, which experienced the Industrial Revolution and the French Revolution, used the developments in science and technology to make logistics a science and discipline in the 20th century, which systematically meets all the needs of huge armies, the main factor determining the victory in the war.

While the West developed the expedition organization to protect and expand its borders by keeping up with the innovations brought by the period in a systematic and planned way since the 19th century, the Ottoman Empire could not keep up with the change and transformation in Europe as it wanted due to its current situation. The defeat of the wars in the Ottoman Empire since the 20th century has led to radical reforms in the military field, and this has provided the development of logistics, although not as much as contemporary countries. The development of logistics in the Ottoman Empire in the Fourth Army in the First World War, which affects the defense, tactics and strategy in the war and is affected by the military power and the command level, will be examined. It will be investigated how the developments in the Sinai-Palestine Front, the duty area of the Fourth Army, affect the logistics and binding elements of the decisions taken. The effect of logistics in the defeat in the Sinai-Palestine Front and how the problems in logistics were resolved and how the unresolved problems inflicted casualties on the front will be revealed.

Keywords: Military Logistics, Military Intelligence, Administrative Logistics

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1854-1909 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde İstikraz Adedi, Borçlanılan Tutar ve Ele Geçen Para	18
Tablo 2. Osmanlı Devleti'nin 1909-1915 Yılları Arasında Dış Ticareti (Milyon Osmanlı Lirası)	19
Tablo 3. Savaş Harcamaları ve Seferber Edilen Toplam Kuvvetler 1914-1919	20
Tablo 4. 1913-1918 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Bütçe Açıkları	21
Tablo 5. Osmanlı Ordusu'nun 1914 Yılındaki Mevcut Düzeni	23
Tablo 6. 25 Eylül 1914'te Kolorduların Mevcut Durumu	24
Tablo 7. 2 Ağustos 1914 Tarihinde Seferber Edilen Osmanlı Ordusu'nun Dağılımı	26
Tablo 8. 1914 Yılında Osmanlı Devleti'nde Zırhlılar	27
Tablo 9. İtilaf ve İttifak Devletlerinin Ordu ve Donanma Potansiyeli	28
Tablo 10. II. Ordu Müfettişliğine Bağlı Birlikler	32
Tablo 11. II. Ordu Müfettişliğine bağlı Birliklerin Dağılımı	32
Tablo 12. Dördüncü Ordu'da Seferberlik Sonrası Mevcut Durum	36
Tablo 13. Dördüncü Ordu'da Yer Alan Gönüllüler	38
Tablo 14. Birinci Kanal Harekâtı'nda VIII. Kolordu Birinci Kademe Merkez Kol	49
Tablo 15. Birinci Kanal Seferi Sağ Cenah	50
Tablo 16. Birinci Kanal Harekâtı Sol Cenah	50
Tablo 17. Birinci Kademe Hudut Kıtaatı	51
Tablo 18. Birinci Kanal Harekâtında İkinci Kademe	51
Tablo 19. Dördüncü Ordu'ya Ait Menzil Nokta Kumandanlıkları ve Hizmet Kadrosu	104
Tablo 20. Dördüncü Orduya Ait Menzil İskele ve İstasyon Kumandanlıkları ve Hizmet Kadrosu	105
Tablo 21. Dördüncü Ordu'ya Ait Menzil Ambar Heyetleri Cetveli	106
Tablo 22. 12 Eylül 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'ya Ait Menzil Nokta Kumandanlıkları ve Mevcut Askeri Gücü	106
Tablo 23. 12 Kasım 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'da Bulunan Kıta ve Müesseselerin Durumu	107
Tablo 24. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişlikleri Bünyesinde Bulunan Kıta ve Müesseseler ile Bulundukları Mevkiler	108
Tablo 25. 15 Nisan 1916 tarihinde Dördüncü Ordu'ya Ait Müesseseler ve Bulundukları Mevkiler	111
Tablo 26. Kanal Harekâtı Öncesinde Dördüncü Ordu'ya Ait Müesseseler ve Bağlı Bulundukları Mevkiler	112
Tablo 27. 1917 Yılında Dördüncü Orduya Ait Müesseseler ve Bağlı Bulundukları Mevkiler	113
Tablo 28. Askerin Günlük Yiyecek İstihkakı	115
Tablo 29. Bir Askerin Günlük Odun ve Kömür İstihkakı	115
Tablo 30. Bir Askerin Ekmeğinin İçeriği	116
Tablo 31. 1916 yılında Üçüncü, Dördüncü ve Altıncı Ordu'nun İhtiyaçlarının Cins ve Miktarı	117
Tablo 32. Çölde Bir Neferin Bir Haftalık Erzakının Cins ve Miktarı: Mezkûr Erzakın Kalori Hesabı	118
Tablo 33. Halep Bölgesindeki Anbar'da	120
Tablo 34. Şam Bölgesindeki Anbarda	120
Tablo 35. Kudüs Bölgesindeki Anbarda	121
Tablo 36. Dera Bölgesindeki Anbarda	121
Tablo 37. Dördüncü Orduyu Hümayun'un ve Mıntıkası Memleketlerin İaşe ve Vaziyeti	122

Tablo 38. Baladaki Mevcuda Göre 1 Ağustos 31 İbditasından Teşrini Sani Nihayetine Kadar İstihlak Olunan	122
Tablo 39. İaşe Zahirinin Vilayetlerde ve Livalardaki Durumu	122
Tablo 40. Orduyu Hümayunun Aralık Ayının Sonuna Kadar Mevcudu İaşesi	123
Tablo 41. Genel Erzak Durumu	123
Tablo 42. Beyan	123
Tablo 43. 19 Ekim 1915’ de Dördüncü Ordu’nun İaşe Durumunu	124
Tablo 44. Cemal Paşa’nın 852.000 Liralık Bütçe Harcamaları	125
Tablo 45. 23/4/1915 Tarihi itibariyle Dördüncü Ordu’da Mevcut İaşe Stoku	126
Tablo 46. 3/5/1915 Tarihi İtibariyle Dördüncü Ordu’da Mevcut İaşe Stoku.....	126
Tablo 47. 12. Kolordu Mıntıkasındaki Ambarlar Ve Mevcutları	131
Tablo 48. Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği Ambarları Mevcutları Şöyledir:.....	132
Tablo 49. Ordu Menzil Müfettişliği Mıntıkasındaki Ambarların Mevcutları Şöyledir:.....	132
Tablo 50. Dördüncü Ordu Mıntıkasında Yer Alan Su Mevkileri ve Durumu.....	138
Tablo 51. Dördüncü Ordu’ya Ait Fabrikaları	140
Tablo 52. Melbusat	143
Tablo 53. Teçhizat	143
Tablo 54. Osmanlı Devleti’nde 1914 Yılı İtibariyle Demiryolu Hatları	144
Tablo 55. Kanal Önünde İaşe Edilecek Kuvvet	152
Tablo 56. Kanal İle Ambar Arasında İşleyecek Kollar ve Taşıyacakları Erzak:	152
Tablo 57. 14 Eylül 1916’da Dördüncü Ordu Menzillerinde Bulunan Kollar ve Kabiliyetleri.....	154
Tablo 58. Birüssebi’ye Günlük Yollanması Greken Erzak Cephane	155
Tablo 59. Nakliye Vasıtalarının Mevcudu.....	156
Tablo 60. Sebastiya-Birüssebi Arasında Nakliyatı Gerçekleştiren I. Menzil Müfettişliği Vasıtaları	156
Tablo 61. Alman Oto Birlik ve Teşkilleri	158
Tablo 62. Türk Oto Birlikleri ve Teşkilleri.....	158
Tablo 63. Hicaz Hattı 1. 2. ve 3. Şimendifer Taburu ve Halep Amele Taburlarının Vazifeleri.....	161
Tablo 64. 28/6/1915 tarihinde Dördüncü Ordu’ya Bağlı Birlikler ve Mevcut Stokları	166
Tablo 65. Orduların Mevcut Silah ve Cephane Stoku	167
Tablo 67. 8 Ekim 1915 Tarihinde Dördüncü Ordu’da Yer Alan Topçu Mühimmatı.	167
Tablo 68. 14 Aralık 1916 tarihli Dördüncü Ordu’ya Ait Silah ve Mühimmat.....	169
Tablo 69. Orduların Mevcut Durumu	170
Tablo 70. Yataklı Asker Hastanelerine Göre Tabip Sayısı	172
Tablo 71. Dördüncü Ordu’nun 13 Nisan’daki Hayvan Durumu.....	175
Tablo 72. Mısır Seferi İçin 6 Aylık İhtiyaç Listesi	177

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1913-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Bütçe Açıkları (Pamuk; 2009:135)	21
Şekil 2. 1916 Yılında Kolordularda Ahz-ı Asker –i Heyeti Riyasetinde Bulunan Asker Sayısı	26
Şekil 3. 1914-1917 Yılları Arasında Osmanlı Ordusu (Shaw, 2016:135).	27
Şekil 4. Harici İstihbarat Kaynakları	79
Şekil 5. Dâhili İstihbarat Kaynakları	79
Şekil 6. Askeri İstihbarat Kaynakları	79
Şekil 7. Sağlık Alanındaki Kurumsal Yapı (Ataç, Uçar ve Kurt, 2015: 96)	172

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Süveyş Kanalı (Bediz, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2159580:329)	43
Fotoğraf 3. Dördüncü Ait Dikimevi	141
Fotoğraf 4. Kudüs Menzil Müfettişliğine Ait İplik Fabrikası.....	142
Fotoğraf 5. Dördüncü Ordu'ya Ait Tamirhane.....	142
Fotoğraf 6. Araba Kolunun Yük Bindirme İşlemini.....	154

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Dördüncü Ordu'nun Konuşlanması.....	66
Harita 2. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'nin Sınırları (Karagöz; 2019: 84)	102
Harita 3. Dördüncü Ordu Menzil Hat Komutanlıkları (Karagöz;2019:86)	103

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BDH.	: Birinci Dünya Harbi
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dos.	: Dosya
F.	: F
Gnkur.	: Genelkurmay
Gr.	: Gram
İKK	: İstihbarata Karşı Koyma
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yy.	: Yayınları

1. GİRİŞ

Başlangıçta askeri bir terim olarak ortaya çıkan “*hesap yapma bilimi*”, “*hesapta becerikli olma*” gibi anlamlara gelen Yunanca *logistikos* sıfatından türetilen lojistik insanlık tarihi kadar eski ve uzun bir geçmişe sahiptir (Özdemir ve Gökmen, 2016: 116). Bu da geçmişten günümüze siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda yaşanan gelişmeler neticesinde terimsel bir ifadeden ziyade kavramsal olarak lojistiğin farklı şekillerde açıklanmasına yol açmıştır. Türk Dili Kurumu, lojistik kavramını şu şekilde izah etmiştir “*Kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün hizmetin ve bilgi akışının çıkış noktasından varış noktasına kadar taşınmasının etkili ve verimli bir biçimde planlanması ve uygulanmasıdır.*” (<https://www.sozluk.gov.tr>). *Logistics – Supply Chain Management* adlı eserde lojistik “*Bir işletme aracılığıyla ürün ve bilgi akışı için tek bir plan oluşturmayı amaçlayan bir planlama yöntemi ve çerçevesidir*” şeklinde ifade edilmiştir (Christopher, 2011: 1). Diğer bir tanımda “*Personel ve malzemenin tedarik edilmesi, iyileştirilmesi, idamenin sağlanması, ulaştırılması ve yeniden yerleştirilmesi faaliyeti*” olarak lojistik açıklanmıştır (Gümüş, 2009: 101).

Askeri literatürde “*Bir askeri birliğin operasyon yeteneğini destekleyecek tüm unsurların tasarımı ve uygulanması ilgili ekipman ve malzemelerin sağlanarak savaşta ve barışta etkinliğin hazırlığın garantilenmesi*” şeklinde tanımlanan lojistik tarihin her döneminde çağının getirdiği yeniliklere ve ihtiyaçlara bağlı olarak gelişmiştir (Erenel, <https://www.utikad.org.tr>, 2021). 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti’nin askeri alanda uyguladığı sistem, gerek siyasi gerekse iktisadi nedenlerle çağın gerisinde kalmış ve bu durum lojistikte görülen sorunların giderilmesini engellemiştir.

1.1. I. Dünya Harbi Öncesinde Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Gelişmeler

1.1.1. Siyasi Gelişmeler

1.1.1.1. 19 Yüzyılda Yaşanan Siyasi Gelişmeler

1789 Fransız İhtilali ile eşitlik, özgürlük, hürriyetçilik, sosyalizm gibi kavramların daha anlamlı hale geldiği bir dönemde Avrupa’nın siyasi düzenini bozabilecek bu düşüncelerin yayılmasını engellemek için 1815’te yapılan Viyana Kongresi’nde alınan kararlar Metternich’in yenedünya düzenini ortaya koymuştur. 19. yüzyılda Avrupa, siyasi istikrarı sağlama düşüncesiyle birbirine kenetlenmeye hazırlanırken ihtilal sonrası milli kimlik arayışı içinde olan devletler bağımsızlık mücadelesine girmiş, imparatorluk yapılarından kurtulup milli devlete geçiş sürecine girmişlerdir. Bağımsızlık hareketleri ve düşünce akımları sadece Avrupa’da değil Osmanlı Devleti’nde de görülmüştür. Ancak Viyana Kongresi ile bu uluslaşma sürecinden en az zararla kurtulmayı amaçlayan ve birliktelik kararı alan imparatorluklar, Osmanlı Devleti’ni bu işten ayrı tutmuşlardır. “Doğu Sorunu” bağlamında Osmanlı Devleti’nin dağılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır (Tuncer, 2000: 63-78; Yalçın, 2005: 76-86).

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için çok zor geçen bir dönem olmuştur. Zira bu yüzyılda Osmanlı Devleti isyan hareketleriyle, savaşlarla, mevcut düzeni korumak adına yayımlanan fermanlarla ve anayasal düzene geçişle dağılmakta olan ülkeyi kurtarmak için çetin bir mücadeleye girmiştir. Bu yüzyılda Fransız İhtilalinin etkisi Avrupa Devletlerinin kışkırtması sonucu Osmanlı Devleti’nde Sırp, Rum, Hersek, Karadağ isyanları görülmüştür. Bu isyan hareketlerinin bağımsızlıkla sonuçlanabilmesi için Rusya ile 1828-1829, 1853-1856, 1878-1879 yıllarında Osmanlı Devleti savaşmıştır. Rusya ile yapılan ilk mücadele 1829 yılında yapılan Edirne Antlaşması ile bitmiştir. Edirne Antlaşması ile Eflak, Boğdan ve Sırbistan’a özerklik verilmiş, Yunanistan ise bağımsızlığına kavuşmuştur (Turan, 1978: 65-72).

Kudüs'teki kutsal yerler sorununu bahane eden ancak özünde 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesinin miyadını doldurmasıyla sıcak denizlere inme politikasını yeniden gündeme getirmesi sonucu Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1853-1856 yılları arasında Kırım Harbi gerçekleşmiştir. Rusya'nın Karadeniz'e inmesini engellemek için İngiltere, Fransa, Prusya, Sardinya Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşa girmiştir (Akbulut, 2014: 337-342).

Kırım Harbi'nde ilk kez siper savaşı uygulayan haberleşmede telgrafı kullanan göç sorunuyla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Paris Antlaşması yapılmıştır. Antlaşma ile dokunulmazlık kazanan kâğıt üzerinde “*Büyük Devlet*” olan Osmanlı için Karadeniz artık bir Türk gölü olma özelliğini kaybetmiş, Eflak, Boğdan ve Sırbistan ile ilgili hükümler egemenliğe gölge düşürmüştür (Ünalp, 2013:14; Keleş, 2008:170-180). Tıpkı Tanzimat Fermanının ilanında olduğu gibi azınlık isyanlarını önlemek, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine azınlıkları bahane ederek karışmasını sonlandırmak ideal bir Osmanlı toplumu yaratarak toprak bütünlüğünü muhafaza etmek için 1856'da Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Ferman toplumdaki din, dil ve mezhep ayırımına son vererek ülkede birlik ve beraberlik oluşturmak amacıyla taşısı da gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklar gayrimüslim-müslim çatışmasını körüklemiş Lübnan ve Suriye ayaklanmalarına sebep olmuştur (Gümüş, 2008: 170-180).

Rusya ile yapılan diğer bir savaşta 1877-1878 harbi namı diğer 93 Harbi'dir. 24 Nisan 1877'de başlayan harbin sebepleri arasında Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Kırım Harbi'nin intikamı, Balkanlarda yürüttüğü Panislavizm politikası yer almaktaydı (Durmaz, 2015:103-106 asıl nedeni Kırım Harbi ile bariz bir şekilde ortaya çıkan ekonomik buhrandı. 93 Harbi'ni sonlandırmak için yapılan ancak Avrupa Devletlerinin aleyhlerine gördükleri için yürürlüğe giremeyen Ayestefanos Antlaşması sonrası büyük devletler Bismarck'ın öncülüğünde Berlin'de toplanmıştır.

Toplantıya İngiltere, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Fransa ve Almanya katılmıştır. Bu konferansın asıl amacı Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların büyük güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda yeniden paylaşmasıydı. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin sınırları 287510 km² küçülmüş Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlık kazanmış, Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli'nin elden çıkmasına zemin hazırlanmış, Ermeni Meselesi gündeme gelmiş ve ülkeler arası ittifaklaşma güç kazanmıştır. 24 Aralık 1876 tarihinde Meşrutiyeti ilan eden II. Abdülhamit anayasal düzeni sonlandırmış ve Osmanlı Devleti'nde istibdat dönemini başlatmıştır (Armaoğlu, 2007: 484-521). Bu antlaşma ile 19 yüzyılı şekillendiren Metternich'in dünya düzeni 20. Yüzyılı şekillendiren Bismarck'ın dünya düzenine yerini bırakmıştır.

1.1.1.2. 20 Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Gelişmeler

18. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan insan ve hayvan gücünün ön planda olduğu üretim tarzının yerini makine gücüne bırakılmasıyla başlayan Sanayi İnkılabı ile Avrupa seri üretime geçmiştir. Bu durum ucuz işgücü, hammadde ve pazar arayışı sorunundan doğan sömürgeciliğin Avrupa'da kısa sürede rekabete dönüşmesine yol açmıştır. Siyasi birliğini geç tamamlayan İtalya bu rekabetten uzak kalmıştır. Tunus ve Cezayir'in Fransa tarafından Kıbrıs ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesinden yararlanan İtalya, coğrafi yakınlık ve Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu nedeniyle Yunanca 'da üç şehir anlamında kullanılan Tripolis ve Tripoli'den gelen Osmanlı hâkimiyetindeki Trablusgarp sömürge bölgesi olarak seçmiştir (Ateş, 2001: 161-275; Kavas, 2012: 288).

Osmanlı Devleti için sürgün yeri İtalya için elverişli toprakların uygun iklim koşullarının zengin yeraltı kaynaklarının ve ucuz işgücünün ifadesi olan Trablusgarp'ın ilhakı için 23 Eylül ve 27 Eylül 1911'de Babı Ali'ye nota göndermiştir. Osmanlı Devleti bu notalarla Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını kaybetmemek için İtalya ile savaşmıştır. İtalya Trablusgarp'ı 1 Ekim'de bombardımana başlamış, Seyyad-ı Derya ve Derne vapurları kendilerini batırarak ilk direniş hareketini İtalya'ya karşı göstermiştir. İtalya, Trablusgarp'ın işgali için *Büyük Güçler* olarak anılan İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ile gizli antlaşmalar yapmıştır. Bu antlaşmalarda İtalya savaşın yerel kalacağına dair ülkelere garanti vermiştir.

Ancak Trablusgarp'ta işgale karşı gösterilen güçlü direniş karşısında savaşın beklediğinden uzun sürmesi ve ekonomisinin bozulmaya başlaması üzerine İtalya Büyük Güçlere verdiği sözlerden dönerek savaş alanını genişletmiştir. İtalya, Beyrut'u bombalamış, Çanakkale Boğazı'na iki saldırı gerçekleştirmiş, Farsan Adaları ve 12 Ada'yı işgal ederek savaşı Akdeniz'e, Kızıldeniz'e ve Ege Deinizi'ne yayarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış, yaşanan gelişmeler savaşa Büyük Güçlerin müdahale etmesine neden olmuştur. İtalya'nın bu hamlesi Osmanlı Devleti ile arasında barış görüşmelerine başlamasına 18-19 Temmuz 1912'de Balkan Devletlerindeki huzursuzluk Uşi Antlaşmasının gerçekleşmesine sebep olmuştur (Mercan, 2020: 225). 18 Ekim 1912'de yapılan Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını kaybetmiş, sembolik olarak hilafet statüsü kullanmış, 12 ada İtalya'nın garantörlüğünde kalmıştır (Özlü, 2014:262; Tağmat, 2018: 142).

Trablusgarp Savaşı ile mücadele edilirken Osmanlı Devleti I. Balkan Harbi ile ikiye bölünmüştü. Balkan Savaşı'na zemin hazırlayan sebepler şunlardır:

- 1878 Berlin Antlaşması ile umduğunu bulamayan Bulgaristan'ın bölgede güç ve nüfuz oluşturma çabası
- Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i 1908'de ilhakı
- Sırbistan'ın sınırları genişletme isteği ve tedhişçilik hareketleri,
- Rusların Panislavizm politikası
- İngiltere'nin bölgeye müdahalesi,

- 3 Temmuz 1910'da "Kiliseler ve Mektepler Kanunu" ile Rum Patrikhanesi ve Bulgar krallığı arasındaki sorunun çözüme kavuşturulması Balkan savaşına zemin hazırlamıştı (Yetim, 2011: 294-295; Şıvgın, 2012:10). Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve iktisadi durumunun Trablusgarp Savaşı ile daha bariz bir şekilde ortaya çıkması Balkan Devletlerini cesaretlendirmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte mücadele kararı almasına yol açmıştı.

30 Eylül 1912'de Balkan Devletleri seferberlik ilan etmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan tarafından oluşturulan Balkan Ligi üyelerinden en güçlüğü Karadağ 8 Ekim 1912'de savaş ilan etmesi ile Birinci Balkan Harbi başlamıştır (Ahbab, 2015: 95-96).

I. Balkan Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Balkan Ligi karşısında yenilgiye uğramıştır. 17 Aralık 1912'de "Büyükelçiler Konferansı" denen uluslararası konferansta Osmanlı Devleti ve Balkan Ligi barışa giden yolda ilk görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Arnavutluk, Ege Adaları ve Edirne'nin mevcut durumunun korunmak istenmesi üzerine görüşmeye son verilmiştir. 17 Ocak 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'ne Büyük Güçler Edirne'den vazgeçilmesinin Ege Adaları'nın geleceğinin kendilerine bırakılmasını aksi takdirde Osmanlı Devleti için daha kötü durumların oluşacağını belirten bir nota vermiştir. I. Balkan Harbi'nin ağır koşullar altında Osmanlı Devleti ezilmiş ve siyasi anlamda yaşanan buhran bu nota öncesi kabine değişikliğiyle çözülmeye çalışılmıştır. Ancak krizi fırsata çeviren İttihat ve Terakki Darbe-i Hükümete giderek iktidarda ortak olmak yerine iktidarın kendisi olmasını sağlamıştır (Bolat, 2015: 62). 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı doğrudan ele alan İttihat ve Terakki 30 Mayıs 1913'te Londra'da Balkan Devletleri ile sulh yapmıştır (Akşin, 2013: 42-43). Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgaristan arasında sınır olurken, Edirne, Trakya ve Dedeoğlu Bulgaristan'a, Selanik, Güney Makedonya ve Sırbistan'a Romanya'ya da Silistre verilmiştir.(TASAV, 2012: 13).

I. Balkan Harbi sonrasında Balkan Ligi'ni oluşturan devletlerin toprak paylaşımında sorun yaşaması II. Balkan Harbi'ne neden olmuştur. Osmanlı Devleti Balkan Ligi'nin kendi aralarındaki mücadeleden yararlanmak istemiştir. Osmanlı Devleti, Balkan Ligi'nin kendi aralarındaki mücalesinden yararlanarak Enver Bey 21 Temmuzda Edirne'yi almıştır (Kösoğlu, 2008: 183). 29 Eylül 1913 tarihinde Batı Trakya'nın Bulgaristan'a Edirne'nin Osmanlı Devleti'ne verildiği İstanbul Antlaşması yapılmıştır (Akşin, 2013: 29).

18. yy'de Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile Avrupa'da siyasi, iktisadi ve askeri alanda meydana gelen gelişmeler I. Dünya Harbi'ne sebep olmuştur. Avusturya-Macaristan veliahtı Fransuva Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna'yı ziyaretinde öldürülmesiyle savaş fiilen başlamıştır.

Beklenen savaşa neden olan suikastın sorumlularının Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan'dan istenmesi ve bu isteğin reddedilmesi¹ ile 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a saldırması ile savaş başlamıştır. İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki mücadelede Almanya'nın Marn yenilgisi savaşta bir dönüm noktası olmuştur. Almanya toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesiyle müttefik arayışına girerek savaştaki yükünü hafifletmeyi amaçlamıştır (Haykır-Çetin, 2019: 180).

Savaşın gittikçe uzaması devletler arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Bu nedenle İtilaf ve İttifak güçleri için stratejik öneme sahip olan Osmanlı Devleti, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin müttefikliği savaşın gidişatını belirlemiştir (Anderson, 2001: 321). I. Dünya Harbi'nde jeopolitik stratejik öneme sahip olan Osmanlı İmparatorluğu iktisadi ve askeri durumundan dolayı hem hükümet hem de Mebusan Meclisinin onayı ile tarafsızlık ilkesini uygulamıştır. Tahran Sefiri Asım Bey Said Halim Paşa'ya ordu ve maliyedeki eksiklikler nedeniyle ülke menfaatleri doğrultusunda askeri hazırlıkların yapılmasına ve gerekli önlemlerin alınmasına tarafsızlığın korunmasına dair dikkat çeken bir yazı yazmıştır.² Ancak savaşın gidişatına bağlı olarak Cemal Paşa Fransa ile Talat Paşa Rusya'yla görüşmüştür.

Bu görüşmelerin sonuçsuz kalması Cavid Bey'in İngiltere ile yakınlaşması, İngilizlerin Reşadiye ve Sultan Osman adlı iki Osmanlı drenotuna parasının peşin ödenmesine rağmen el koyması ile son bulmuştur (Aksun, 2005: 90-95). Enver Paşa Almanya ile 22 Temmuz 1914 tarihinde Alman Büyükelçisi Wangenheim ile görüşmüştür. Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya ittifakında yer almak için yapılan görüşmede Osmanlı Devleti'nin mevcut durumundan dolayı reddedilmiştir (Anderson, 2001: 320).

Şevket Süreyya Aydemir'in dediği gibi *“En başta gelen yalnızlık ve müttefiksizliktir... Evet yalnızlık ve müttefiksizlik en başta gelen derttir. O halde ne yapmalı?”* . (Aydemir, 1995: 516)

Asırlar içinde siyasi, iktisadi ve askeri gücünü kaybeden sadece ülkeler açısından jeopolitik ve stratejik bir öneme sahip olan savaşın ana sebebini oluşturan Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü korumak için bir tarafa müttefik olması gerektiğinin bilinciyle hareket etmiştir. Savaşın gidişatına bağlı olarak 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında ittifak gerçekleşmiştir (Alkan, 2021: 843). 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa ile Almanya Büyükelçisi Baron Von Wangenheim arasında yapılan antlaşma şu maddeleri içermiştir (Cengizer, 2018: 389).

1. Osmanlı Devleti ve Almanya; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta tarafsızlıklarını tamamen muhafaza edeceklerdir.
2. Rusya, Avusturya'ya saldırdığı takdirde Almanya savaşa katılmak mecburiyetinde kaldığında Osmanlı Devleti' de savaşa girecektir.
3. Almanya; Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları gasp edilirse müttefikini silahlı savunmayla koruyacaktır.
4. Savaşta Almanya askeri heyetini Türkiye'nin emrine verecektir.
5. 31 Aralık 1918 tarihine kadar geçerli olan antlaşma belirtilen sürenin bitmesine 6 ay kala akdın bitirilmesi üzerine bir istek gelmezse iki taraftan 5 yıl daha geçerlilik süresi uzatılacaktır.

Osmanlı Devleti bitarafken 10 Haziran 1914 tarihinde İngiliz donanmasından kaçan 2 Alman gemisi Goben ve Breslau'nın Çanakkale Boğazını geçmesine izin vermiştir.³ 13 Haziran 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda İngiliz vapurlarının kumandanı, Goben ve Breslau kastederek Osmanlı Devleti'nin geçiş iznine ses çıkarmayacağını ancak Alman bayrağı ile boğazdan çıktıkları an topa tutulacaklarını ilgili ülkelere bildirmiştir.⁴ 22 Ekim 1914'te Amiral Souchon'un ve maiyetindekilerle birlikte İngiliz Amirali Lympus'un yerine Osmanlı donanmasını istihdam

¹ BOA, HR, SYS, 2089/6,3-7-18

² BOA, DH. EUM, 5.Şb, 1/7

³ BOA, DH. ŞFR, 436/44

⁴ BOA, DH. ŞFR, 436/91

etmekle görevlendirilmiştir.⁵ Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri ile ihtilaf konusu olan Goben ve Breslau gemilerinin Yavuz ve Midilli olarak isimlerinin değiştirilmesi ve sonrasında 28 Ekim 1914'te Rus filosuna saldırı emri ile savaşa fiilen girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine neden olan olaylardan 29 Ekim'de haberdar olan Cavid Bey ve Sait Halim Paşa istifa etmiştir. Sultan Reşat Kurban Bayramının birinci gününde Karadeniz Olayı'ndan haberdar olmuştur (Babacan, 2017: 361-382). Bu durum savaşa girerken Osmanlı Devleti'nde hiyerarşik yapı içerisinde yetki krizi yaşandığını göstermiştir.

11 Kasım 1914'te savaşa katıldığı irade-i seniyyede⁶ Osmanlı Devleti, Karadeniz Olayı'nı bahane olarak gören Rusya'nın Erzurum'a, Fransız ve İngiliz donanmasının Çanakkale'yi ardından da İngilizlerin Akabe'yi vurmasını savaş sebebi olarak kabul etmiştir. 11 Kasım 1914 tarihinde Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından Meşihat makamınca bütün Müslümanlara hitaben 5 sorudan oluşan Cihat-ı Ekber⁷ yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilanı sonrasında gaza ve cihat anlayışına uygun olarak Cihat-ı Ekber, 14 Kasım 1914 tarihinde Fatih Cami avlusunda Fetva Emmini Ali Haydar Efendi tarafından okunmuştur. 5 soru Şeyhülislam tarafından bizzat cevaplanmıştır. Fetva eski şeyhülislam, fetva emmini ve ulemadan oluşan 29 kişi tarafından imzalanmıştır. Fetva hazırlanırken Mustafa Asım Efendi fetvanın 5. Fıkrasında Almanya ve Avusturya'ya yardım hususunun yanlış anlaşılmalara müsait olduğunu belirtip değiştirilmesini istemiştir. Ancak Musa Kazım Efendi onlar bizim dostumuz diyerek konuyu geçiştirmiştir (Ürgüplü, 2015: 364).

23 Kasım 1914'te Padişah iradesiyle yayınlanan fetva cihadın herhangi bir Hristiyan ülkeyi hedef almadığını sadece *"Hilafet-i İslamiye'ye karşı düşmanlık yapanlara karşı"* olduğunu açıklamıştır.

Ancak Cihad-ı Ekber Mustafa Asım Efendi'nin belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin de zamanında düşmanca hareketlerde bulunması nedeniyle kendi içinde çelişmiştir. Fetva Almanya'nın beklentisine cevap verecek şekilde Müslüman halk arasında yankı bulamamıştır (Çabuk, 2017:105). Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda kendi sınırlarında Çanakkale, Kafkasya, Filistin, Suriye, Irak, Hicaz ve Yemen ile sınırlarının ötesinde müttefiklerine yardım için Romanya, Galıçya ve Makedonya cephelerinde mücadele etmiştir (Sarıçelik, 2017: 173-189).

1.1.2. İktisadi Gelişmeler

Askeri lojistiğin desteklenmesi savaşta ve barışta eksiksiz bir şekilde sürdürülebilmesi için güçlü bir ekonomi şarttır. Sanayi İnkılabı ile mesafelerin kısılması, sorunsuz bir şekilde askeri sevkியatın bölgeye intikalinin gerçekleşmesi beşerî faktörlerin insan faktörüne yenik düşmesiyle modern devletin kitle ordusuna verdiği değer daha da artmıştır. Topyekûn harbin getirdiği devasa orduların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında lojistiğin sürdürülebilmesi için sistemli bir şekilde ülkeler harp ekonomisini uygulamaya çalışmışlardır.

Güçlü bir ekonomi ile desteklenen askeri lojistik barış zamanında caydırıcı bir güç, savaş zamanında kazanan tarafı belirleyen ana unsur olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti bu güç ya da unsuru 1812-1918 yılları arasında kullanamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi istikrarsızlık iktisadi yapısına da yansımıştır. Osmanlı Devleti 18.yüzyılda Sanayi İnkılabı ile gelişen Avrupa'nın ekonomik düzeyine yetişememiştir. Sanayi İnkılabı ve kapitülasyonların etkisinin dışında maliyede, toprak düzeninde görülen bozulmalar, askeri harcamalardaki artış, üretimin tüketimi karşılayamaması, gelir dağılımındaki eşitsizlik, enflasyona sebep olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde işsizliği, köyden kente göçü, asayiş sorunlarını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti zamanla emperyalizmin kısılcacında sömüren ve sömürülen bir düzenin içine hapsolmuştur. Osmanlı Devleti, mevcut iktisadi sorunlarına kalıcı çözümler üretmek yerine günü kurtarıcı pratik ve geçici çözümlerle durumu idare etmiştir. Bu bakış açısı Osmanlı Devleti'nin ileriki yıllarda mali alanda iflasına sebep olacak gelişmelere kaynaklık etmiştir.

⁵ BOA, HR. SYS,2269/3,1-5

⁶ BOA, İ.MMS, 191/2, 1-2

⁷ BOA, DH. SYS,123/12,35

19. yüzyıla gelindiğinde ise var olan sorunlarla birlikte bitmek bilmeyen savaşlar, iç isyanlar, nüfus hareketliliği, sınırların küçülmesi iktisadi yapıyı daha da kötüleştirmiştir. Siyasi alanda görülen zafiyet iktisadi hayata da yansımıştır. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti siyasi sorunlarına çözüm bulmak için Batı'dan yardım istemiştir. Batılı ülkeler bu yardım karşılığında Osmanlı Devleti'ni her anlamda daha bağımlı hale getirecek iktisadi isteklerde bulunmuştur. Mehmet Ali Paşa sorunuyla yardımcı olan Rusya ile 1833'te yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması sonrasında İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan Balta Limanı Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nde siyasi ve iktisadi krizler yaşanmıştır. Özellikle 1838 antlaşması ile Osmanlı Devleti açık bir pazar konumuna gelirken, gümrük vergisinden muaf tutulan yabancı tüccar karşında seri üretime karşı verdiği zar zor mücadelede yerli üretici yok olma noktasına getirmiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011: 12).

Antlaşma ile İngiltere'ye verilen ayrıcalıklardan daha sora diğer Avrupa ülkeleri de yararlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerinden yoksun kalması hazineye bütçe açığının artmasına sebep olmuştur. Bir yandan kapitülasyonlar bir yandan 1838 ticaret antlaşması ile Osmanlı Devleti iktisadi bağımsızlığını yabancı devletlerin tahakkümü altına koymuştur. Gelir ve gider dağılımındaki makas giderek daha da açılmış yüksek enflasyon ile beraberinde gelen işsizlikle mücadele eden Osmanlı Devleti çareyi vergileri yükseltmekte bulmuştur (Eşiyok, 2010: 73; Kütükoğlu, 1971: 78).

Osmanlı Devleti gerek kapitülasyonların gerekse 1838 antlaşmasının sonuçlarını azaltabilmek için sanayisini güçlendirmeyi denemiştir. Filibe'de bir pamuk fabrikası, Selanik, Adana, Sivas, İzmir ve İstanbul'da mensucat fabrikaları, İzmir ve Kastamonu'da çuval, halat ve ip, İstanbul'da porselen fayans ve züccaciye fabrikaları, İstanbul'da kimya, çivi, cıvata ve kauçuk fabrikaları, Suriye, Afyon ve İzmir'de şeker fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca İslimiye ve Hereke' de kumaş fabrikaları, İncirli'de kükürt fabrikası kurulmuştur. Ancak bu girişimler Osmanlı Devleti'nde serbest piyasa ekonomisine yenik düşmüştür (Nebioğlu, 1944: 149).

Mevcut durum Osmanlı Devleti'ni önce iç borçlanmaya sonra da Kırım Harbi'nin finansmanının karşılanamamasından dolayı ilk kez dış borçlanmaya götürmüştür. Osmanlı Devleti 1854-1909 yılları arasında 34 kez dış borçlanma ile ekonomik durumunu düzeltmeyi bütçe açığını kapatmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'ne borç veren ülkeler istenilen borcun belirli bir kısmını komisyon hakkı adı altında el koymuştur. Böylece talep edilen miktarla ele geçen miktar arasında önemli farklar oluşmuştur. 1854-1865 yılları arasında alınan borç için %50, 1861-1875 döneminde alınan borçlar için %47, 1876-1909 yılları arasında alınan borçlar için %32, 909-1914 döneminde alınan borçlar için %20 komisyon bedeli alınmıştır. 1854-1914 yılları arasında alınan toplam 402 milyon borcun %39.6 sı alacaklılar tarafından el konulmuşken Osmanlı Devleti'nin eline %60.4'ü geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1854-1909 yılları arasında alınan borcun tutarı ve ele geçen para aşağıdaki tablodadır (Tablo 1).

Tablo 1. 1854-1909 Yılları Arasında Osmanlı Devleti' nde İstikraz Adedi, Borçlanılan Tutar ve Ele Geçen Para

DÖNEM	İSTİKRAZ ADEDİ	BORÇ TUTARI	ELE GEÇEN TUTAR (OSMANLI LİRASI)
ABDÜLMECİT (1854-1861)	4	16 Milyon	8 Milyon
ABDÜLAZİZ (1861-1875)	12	227 Milyon	121 Milyon
ABDÜLHAMİT (1875-1909)	18	113 Milyon	77 Milyon

Kaynak: (www.https://arastirmax.com)

Osmanlı Devleti 1854-1914 yılları arasında dış borçlanma gerçekleştirmiştir. 41 kez yapılan bu borçlanmada alınan borç miktarının sadece savaş giderlerinde kullanılması şartı Osmanlı Devleti'nde sanayi ve tarımın gelişmesini engellemiştir. Osmanlı Devleti hammadde üreten bu alanda işlenmiş ürün alan bir ülke konumuna gelmiştir (Anbar, 2009: 19; Geyikdağ, 2008: 70).

19. yüzyıldan itibaren askeri kanadı güçlendirmeye yönelik faaliyetler bütçeye ağır yük getirmiştir. Bu yükü de Osmanlı Devleti vergilerle hafifletmeye çalışmıştır. Bu durum enflasyon ve işsizlikle mücadele eden halkın daha da fakirleşmesine yol açmıştır. Endüstrileşen bir toplum yapısından uzak klasik ekonominin son temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nde ithalat-ihracat arasındaki uçurumun daha da derinleşmesi, tağşiş, müsadere gibi usullerin bütçe açığını kapamada yetersiz kalması borcu borçla kapatma dönemini başlatmıştır (Çetin, 2008: 236-243). Osmanlı Devleti'nin 1909-1915 yılları arasında dış ticaret hacmi aşağıdaki tablodadır (Tablo 2).

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nin 1909-1915 Yılları Arasında Dış Ticareti (Milyon Osmanlı Lirası)

YILLAR	İTHALAT	İHRACAT
1909/1910	34.74	21.37
1910/1911	42.56	24.38
1911/1912	45.06	28.10
1912/1913	43.55	26.62
1913/1914	41.84	24.71
1914/1915	22.11	15.16

Kaynak: (Eldem, 1994:16)

Tablodan da görüldüğü gibi 1909-1910 döneminde Osmanlı Devleti'nin ihracattaki payı 21.37 milyon Osmanlı lirası iken ithalattaki payı 34.74 milyon Osmanlı lirasıydı, ithalat ve ihracattaki fark ise 13.37 milyon Osmanlı lirasıydı. 1914-1915 döneminde ise ihracatta 15.16 milyon, ithalatta ise 22.11 milyon tutarında dış ticaretinde 6.95 milyonluk bir fark görülmektedir. İthal edilen malların büyük bir bölümü savaş malzemelerine ayrılmıştır. Halkın zaruri ihtiyaçları göz ardı edilmiştir. Altı yıllık ihracat ve ithalat tutarında yıllara göre bir dalgalanma yaşanmışsa da genel durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemiştir. Savaş ekonomisi Osmanlı'da ihracat ve ithalat tutarında azalmaya yol açmıştır (Eldem, 1994: 16). Osmanlı Devleti'nde vaziyet bu haldeyken 1914 yılında dünya imalat sanayi üretiminin %19.2 sini Almanya ve Avusturya Macaristan, %14.3 ünün Fransa ve Rusya, %13.6 sını Britanya göğüslemiştir (Kenedy, 2015: 247).

Osmanlı Devleti büyük savaş öncesi 34 milyon altınla bütçeyi oluşturmuştur. Bütçenin yaklaşık 14 milyonu Duyunu Umumiye İdaresi'ne, 20 milyonu ise devletin payına düşüyordu. Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Harbi'nde Harbiye Nezareti bütçesi 6 milyon lira olarak belirlenmiştir. 2 milyonu jandarmaya, 1 milyon 300 bini Bahriye Nezareti'ne bütçe ayrılmış üç kurumun toplam bütçesi 9.5 milyonu bulmuştur. 800.000 kişilik bir orduyu finanse etmek olağandışı bir durumken savaş ile birlikte gelirlerde 7-8 milyon liralık bir düşüş de öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'nde seferberlikle 1914-1915 yılları arasında savaş giderleri 19 milyon olarak tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti bu bütçe açığını kapatmak için tekâlif-i harbiye ve muafiyeti askeriye yöntemlerini hayata geçirdiği gibi dış borçlanma veya bağış yollarına da başvurmuştur (Toprak, 2016: 103-126; Karal, 2011: 411).

Osmanlı Devleti savaş ortamından yararlanarak mevcut iktisadi durumu düzeltmek için İttihat ve Terakki'nin milli ve devletçi ekonomik yapılandırma girişimlerine ket vuran kapitülasyonları kaldırmak istemiştir. 18 Eylül 1914 tarihli padişah iradesiyle 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere mali, hukuki ve idari kapitülasyonlar kaldırılmıştır (Türkmen, 2016: 340).

Gayrimüslimlerin kapitülasyonlardan yararlanarak elde ettikleri imtiyazları ortadan kaldırmak için⁸ yeni bir düzenlemeye gidilmiş ayrıca ilgili kurumlara talimatlar verilmiştir.⁹

Osmanlı Devleti'nin seferberlikle birlikte aşikâr olan iktisadi gerçeği savaşın finansmanını ve lojistiğini doğrudan etkilemiş bu durum savaşın mağlubiyetle sonuçlanacağını baştan göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde vaziyet böyle iken Osmanlı Devleti'nin müttefik ve düşmanlarının mevcut iktisadi yapılarına göre finanse ettikleri savaşa yaptıkları harcamaları ve seferber edilen kuvvetler aşağıdaki tablodadır (Tablo 3.).

Tablo 3. Savaş Harcamaları ve Seferber Edilen Toplam Kuvvetler 1914-1919

DEVLETLER	1913 FİYATLARIYLA SAVAŞ HARCAMALARI (MİLYON DOLAR)	SEFERBER EDİLEN TOPLAM KUVVETLER (MİLYON OLARAK)
BRİTANYA İMP.	23.0	9.5
FRANSA	9.3	8.2
RUSYA	5.3	13.0
İTALYA	3.2	5.6
BİRLEŞİK DEVLET	17.1	3.8
*DİĞER MÜTTEFİKLER	-0.3	2.6
MÜTTEFİKLER TOPLAMI	57.7	40.7
ALMANYA	19.9	13.35
AVUSTURYA-MACARİSTAN	4.7	9.00
BULGARİSTAN-TÜRKİYE	0.1	2.85
MERKEZİ GÜÇLER TOPLAMI	24.7	25.10

*Belçika, Romanya, Portekiz, Yunanistan, Sırbistan dâhil

Kaynak: (Kenedy; 1996: 237)

Babı Ali Baskını sonrası iktidarı tam olarak geçiren İttihat ve Terakki her alanda uygulamak istediği milli ve devletçi reformist hareketler için askeri bütçe için ayrılan payda %30 kesinti yapmış ve 4 Temmuz'da 1914-1915 bütçesi Meclis'ten geçmiştir (Kent, 1999: 29). Ancak seferberlikle birlikte Enver Paşa, savaş mühimmatı ve diğer malzemelerin temini için 6 Temmuz 1914 tarihinde tahsisat-ı fevkalade adı altında olağanüstü ödenek layihasını Meclis-i Mebusan'a sunmuştur. 20 Temmuz 1914 tarihinde kabul edilmiştir (Uyar, 2006: 41).

Ayrıca Enver Paşa, 3 Ağustos 1914 tarihinde servet vergisi adı altında yeni bir vergi ile savaş masraflarını karşılamak istemiş ancak bu talep Cavit Bey'in itirazı ile geri çevrilmiş ve hazineden 500. 000 liralık bütçe ayrılarak masraflar karşılanmaya çalışılmıştır. Cavit Bey mevcut durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "... Hayatımda bu kadar basit insan görmedim. Adeta bir

⁸ BOA, BEO,431-325565, 1

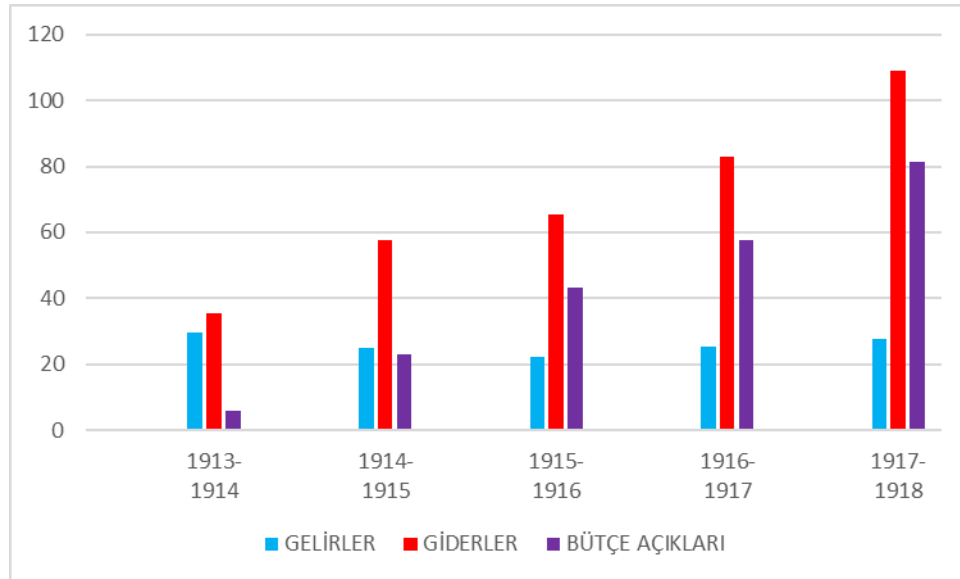
⁹⁹ BOA, DH. EUM. VRK, 13-62, 1

ordunun dua ile yaşayacağını düşünecek kadar hayalperest. 800.000 kişilik bir orduyu beslememize imkân yoktur. Fransa'dan aldığımız borçla sene sonunu anca getirebiliriz.²³ Teşrini Evvel 1914'te hükümet ilan-ı harbe karar verdiği zaman mevcudu nakit değil Osmanlı Bankasından 1.210.000 liralık kredi bakiyesi vardı. İşte bununla harbe girdik.” (Amca, 1989: 185) Dönemin ihtilalci üyesi Hüseyin Bey'de harple ilgili şu sözleri sarf etmiştir: “...Aklımız olmadığı muhakkak. Buna ne delil ister ne de şahit. Mahrumiyetimiz sadece bundan ibaret kalsaydı... Bundan daha mühimce birkaç şeyden mahrumduk. Birincisi paramız yoktu, sonrada silahımız ve cephanemiz” (Amca, 1989: 185). Osmanlı Devleti herkes tarafından bilinen bu iktisadi durumla savaşa girmiştir. Osmanlı Devleti'nde seferberlikle birlikte dışa bağımlılık daha da artmışken, Almanya ordu bütçesini 1910-1914 yılları arasında 204 milyon dolardan 442 milyona Fransa 188 milyondan 197 milyona çıkartmışken Rusya ise 324 milyon dolarlık bir bütçe ile büyük savaşa hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti, müttefiki olan Almanya'dan savaş boyunca toplam 303,7 milyon borç alarak savaşı finanse etmeye çalışmıştır. Ayrıca Duyun-u Umumiye 'den 11 milyon borç almıştır. (Çeloğlu a, 2018:11) Osmanlı Devleti hem hasımlarıyla hem de yoklukla mücadele etmiştir. 1913-1917 yılları arasında görülen bütçe açıkları aşağıdaki tablo (Tablo 4) ve şekildeki (Şekil 1) gibidir (Pamuk, 2009: 159).

Tablo 4. 1913-1918 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Bütçe Açıkları

BÜTÇE YILI	GELİRLER	GİDERLER	BÜTÇE AÇIKLARI (Milyon Osmanlı Lirası)I
1913-1914	29,4	35,3	5,9
1914-1915	24,9	57,8	22,9
1915-1916	22,3	65,6	43,3
1916-1917	25,2	83,0	57,8
1917-1918	27,7	109,0	81,3

Şekil 1. 1913-1918 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Bütçe Açıkları (Pamuk, 2009: 135)

Osmanlı Devleti'nin yürütmüş olduğu para politikası da Birinci Dünya Savaşı ile yeniden revize edilmek zorunda kalmıştır. Askeri araç ve gereç, tahıl, kömür gibi ihtiyaçları karşılamak için müttefik düşman ülkelerinde olduğu gibi kâğıt parayı piyasaya sürmüştür. Osmanlı Devleti müttefiklerinden aldığı 161.000.000 lira ile 7 kez kâğıt para basmıştır. 1844-1914 yılları arasında

69.286.000 Osmanlı liralık altın para kesilmiştir. Ancak bunun 1. 000.000'u aşındığı için piyasadan çekilmiş ve eritilmiş, 20 ila 30 milyonu ise savaşlar sonrası elden çıkan topraklarda kalmıştır. 1844-1914 yılları arasında 13.177.000 Osmanlı lirası tutarında gümüş sikke kesilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi düzeltmek ve ihtiyaçları karşılamak için 7 kez emisyonla gidilen kâğıt para düzenlemesi, kesilen altın ve sikkeler savaş ekonomisinin etkisiyle istenilen amaca hizmet edememiştir. Osmanlı parası müttefik ve düşman devletlerinin karşısında para birimi gittikçe erimiş ve itibarını kaybetmiştir (Toprak, 1979-1980: 220-230).

1.1.3. Askeri Alanda Gelişmeler

Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan itibaren askeri alandaki sorunlarına çözüm bulmak için köklü değişiklikler yapmaya çalışmıştır. III. Selim kendi sınırlarına hapsedilmiş Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılmasını modernleşmesini sağlamak için ilk adımları atmıştır. Başlatmış olduğu Nizam-ı Cedit hareketi ile ülkede kısmen başarı sağlayabilmişse de iktisadi yapıya ve askeri-sivil kanadın çıkarlarına reformist hareketlerin ters düşmesi nedeniyle sonlanmıştır. Ancak Nizam-ı Cedit' ten alınan tecrübe III. Selim'den sonra gelen padişahlar için bir kılavuz olmuştur. Devletin bekası için yapılacak olan reformların önünde engel olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile II. Mahmut döneminde gerçekleşen Vakay-ı Hayriye sonrası askeri alanda köklü değişim için yenilik hareketi hız kazanmıştır.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren askeri alanda çağın gereksinimlerine göre ıslah hareketleri gerçekleştirmiştir. 1832, 1835 ve 1882 yıllarında Osmanlı Devleti'ne gelen Alman askeri heyetler Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemiştir. Ancak Alman heyetlerinin askeri alandaki düzenlemeleri gerek ekonomik şartlar gerekse siyasi istikrarsızlık, altyapı ve idari personel eksikliği gibi nedenlerle orduda tatbik edilememiştir. 20. yüzyılda Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından mağlubiyetle ayrılan Osmanlı Devleti Alman heyetinin yaptığı düzenlemelerin kâğıt üzerinde kaldığı gerçeğiyle yüzleşmiştir (Ülman, 1973: 224-225; Ortaylı, 1983: 52-74).

20. yüzyılda Osmanlı Devleti 17 Ekim 1913'te Almanya ile anlaşarak Limon Van Sanders'in başkanlığında yeni bir heyetle ordu ıslahı için çalışmalara başlamıştır (Özgüldür, 1993: 304). Kuvve-i Umumiye Askeri Nizamnamesi ile Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olarak 18 Ağustos 1869 da üçe ayrılan Osmanlı kara ordusu (Ayın, 1994: 23), V. Mehmet Reşat tarafından 11 Aralık 1913'te "Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi" ile kolordu ve tümenlerden oluşmak üzere 2 kısıma ayrılmıştır. Ordu müfettişlikleri kolordu ve tümenlerin sorumluluğunu üstlenmiştir. Numaralandırılan ordu müfettişliklerine bağlı kolordularda 2 veya 3 nizamiye tümeni, bir nişancı alayı, 2 ve 3 alaylı bir süvari tugayı, bir istihkâm taburu, bir telgraf bölüğü, bir nakliye taburu ve ağır topçu bulunmaktaydı. Asker alım işleri de teşkilatlandırılıp kolordu asker alma daireleri olarak kurumsallaşmıştır (Arslan, 2015: 221). Bu düzenlemelerle Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne girmiştir.

Osmanlı Devleti 3 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilanını şu şekilde tebliğ edilmiştir. “*Yedinci Kolordu, 21. 22 inci müstakil fırkalar müstesna olarak berri ve bahri ordu-yu şahanenin seferberliği ve bi'l cümle mevâki-i müstahkemenin teslihi için irade-i seniyye şeref-sadır olmuştur. Seferberliğin birinci günü fi 21 Temmuz [1]330 (3 Ağustos 1914) pazartesi günüdür. Bu emir hemen ve büyük bir süratle maiyyet-i makamâta tebliğ olunacaktır*”.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin seferberliği ilanıyla birlikte yeni kanuni düzenlemeler askeri alanda hayata geçmiştir.

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi'ne Mükellefiyet-i Askeri Kanunu Muvakkati (Geçici Asker Alma Kanunu) ile girmiştir.12 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe giren kanun Bnb. Behiç Bey ve Yzb. Yusuf Bey tarafından hazırlanmıştır. Balkan Savaşları sırasında 20 yaşından gün almış olanlar askere alındığı için terhis olacaklarından seferberlikle 1914 te asker alımında yeni bir düzenlemeye gidilmek zorunda kalınmıştır. Kanun Şuray-ı Devlet'in onayından geçerek Meclis'e sunulmak üzere hazırlanmış ancak Meclis'in kapalı olması nedeniyle geçici olarak yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Kanunda seferberliğin ilanıyla beraber silahaltına alınacakların beş günlük

¹⁰ BOA, ML. EEM, 1103-6

erzakıyla birlikte gelmeleri, üç gün içinde gelmeyenlerin ve kaçanların firari sayılacakları ve ağır bir şekilde cezalandırılacakları belirtilmiştir (Kaşığıuşun, 2018: 425-434).

Kanun öncelikle 1 Marttan itibaren 18 yaşını doldurmuş erkeklerin Osmanlı ordusunda vazife almasını mecburiyet haline getirmiştir. Başlangıçta kanun 19 ve 20 yaşlarındaki gençlerin askeri ihtiyacını karşılayamamasından sonradan 17-45 yaş aralığındaki tüm erkekleri kapsamıştır. Osmanlı ordusundaki ihtiyaca binaen önceden var olan muafiyet düzenlemelerini kaldıran kanun aktif 36 tümenden oluşan askeri yapılanmada gençleştirme, basitleştirme ve uygulama amaçlanmıştır. 12 Mayıs 1914'te çıkarılan kanun bekleneni verememiştir (Moreau, 2010: 33-36; Shaw, 2021: 135). Osmanlı Devleti'nin seferberlik öncesi gerçekleştirdiği kara kuvvetlerinin tertibi seferberlikle beraber 13 Kolordu ve 38 tümen yapısına sadık kalınarak Erkan-ı Harbiye Birinci Reisi General Bronzart Van Shellendorff ve Birinci Reis-i Sani Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey'in sundukları raporlar sonucunda yeniden düzenlenmiştir. Birinci Dünya savaşına bu yeni mevcut düzenle girmiştir (Beşikçi, 2015: 114). Aşağıdaki tabloda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun 1914 yılındaki mevcut düzeni aşağıdaki gibidir (Tablo 5.).

Tablo 5. Osmanlı Ordusu'nun 1914 Yılındaki Mevcut Düzeni

ORDU BÖLGELERİ	KOLORDU VE BULUNDUKLARI MEVKİLER
I. ORDU (TRAKYA)	I.Kolordu (İstanbul)
	II.Kolordu (Edirne)
	III.Kolordu (Tekirdağ/Gelibolu)
	1.Süvari Alayı (Edirne)
II. ORDU (TRAKYA)	V.Kolordu (İzmit/Ankara)
	VI.Kolordu (Çatalca)
III. ORDU (DOĞU ANADOLU-KAFKASYA)	IX.Kolordu (Erzurum)
	X.Kolordu (Samsun/Sivas)
	XI.Kolordu (Hasankale/Mamuratülaziz)
	XIII. Kolordu (III. Orduya bağlı İhtiyat Süvari Tümenleri (4))
	Van Jandarma Tümeni
IV. ORDU (SURIYE)	VIII. Kolordu (Şam/Kudüs)
	XII. Kolordu (Halep/Humus)
IRAK ve HAVALİSİ UMUM KUMANDANLIĞI (BASRA-BAĞDAT)	38. Tümen
MÜSTAKİL BİRLİKLER (ARABİSTAN ve YEMEN)	VII. Kolordu (Yemen)
	21. Müstakil Tümen (Hicaz)
	22. Müstakil Tümen (Asir)
MÜSTAHKEM MEVKİ KUMANDANLIĞI (İZMİR)	

Kaynak: (Beşikçi;2015:114)

Seferberliğin ilanı sonrası kolorduların 25 Eylül 1914 tarihinden itibaren mevcut durumu aşağıdaki tablodadır (Tablo 6.).

Tablo 6. 25 Eylül 1914’ te Kolorduların Mevcut Durumu

KOLORDULAR	İNSAN	HAYVAN	TÜFEK	MİTROLYÖZ	TOP
I.KOLORDU	86.500	17.897	50.547	28	84
II.KOLORDU	53.200	14.543	37.306	19	48
III.KOLORDU	75.000	14.726	46.611	24	80
IV.KOLORDU	52.483	15.356	35.194	20	64
V.KOLORDU	72.883	16.137	35.777	24	65
VI.KOLORDU	50.335	15.611	36.690	8	60
VII.KOLORDU	49.855	17.905	36.894	12	64
VIII.KOLORDU	71.474	17.865	42.456	24	72
IX.KOLORDU	63.700	16.197	35.326	20	56
X.KOLORDU	49017	12.147	24.251	16	60
XI.KOLORDU	17077	5.992	10.364	4	48
XII.KOLORDU	9.590	3.546	7.075	4	20
XIII.KOLORDU	23.334	1.099	15.963	3	36
SÜVARİ FIRKASI	23.998	26.072	18.500	16	16
SEYYAR ORDU GENEL TOPLAM	698.419	195.093	432.954	222	773
KARADENİZ BOĞAZI	6.394	1	4.634		147
AKDENİZ BOĞAZI	33.636		21.949		264
EDİRNE KALESİ	9.070		2.224		159
ERZURUM KALESİ	32.769		2.947		323
GENEL TOPLAM	780.282	195.093	464.708	222	1.666

Kaynak: (Kaşıyüğun, 2018: 435)

Silah ve cephane sıkıntısı mevcut olan Osmanlı Devleti’nde 464.708 tüfek 22.2 ağır makineli tüfek, 1661 top bulunmaktaydı. Askerin silah ve cephane ihtiyacına cevap veremeyen Osmanlı Devleti’nde iâşe, giyinme, barınma ve sağlık sorunları da çözüme kavuşturulamamıştır. Osmanlı Devleti askeri lojistik sorunlarını çözüme kavuşturamamasından 2 Ağustos 1914’te ilan edilen seferberliği 60 gün sonra gerçekleştirebilmiştir (Erickson, 2011: 20-27; Uçarol, 2019: 20).

Askeri yapılanmadaki reformist hareketler Osmanlı Devleti’nde asker alma şubelerinin yeniden düzenlemesine ve kurumsallaşmasına yol açmıştır. Ahzı Asker, asker alma teşkilatı olarak bilinen kurum redif tümenlerinin kaldırılması sonucunda oluşmuş ve Osmanlı Devleti 13 Kolordu

bölgesine ayrılmıştır. Yeni düzenleme Osmanlı Devleti'nde her birliğin kendi bölgesinde asker alma ve seferber olma işlemlerinin pratik ve daha hızlı olabileceği düşüncesiyle yapılandırılmıştır.

Bu amaca hizmet etmek için kolordu kumandanlıklarının denetimi altına giren asker alma daireleri, her kolorduda bir ahzı asker heyeti başkanlığı, her tûmende ahzı asker kalemi, bir ya da daha fazla kazada ahzı asker şubeleri kurulmuştur (Belen, 1964: 389). Bu yeni düzenleme ile Osmanlı Devleti'nde 12 asker alma dairesi, 35 asker alma kalemi ve 362 asker alma şubesi açılmıştır (Atabay, 2015: 1343).

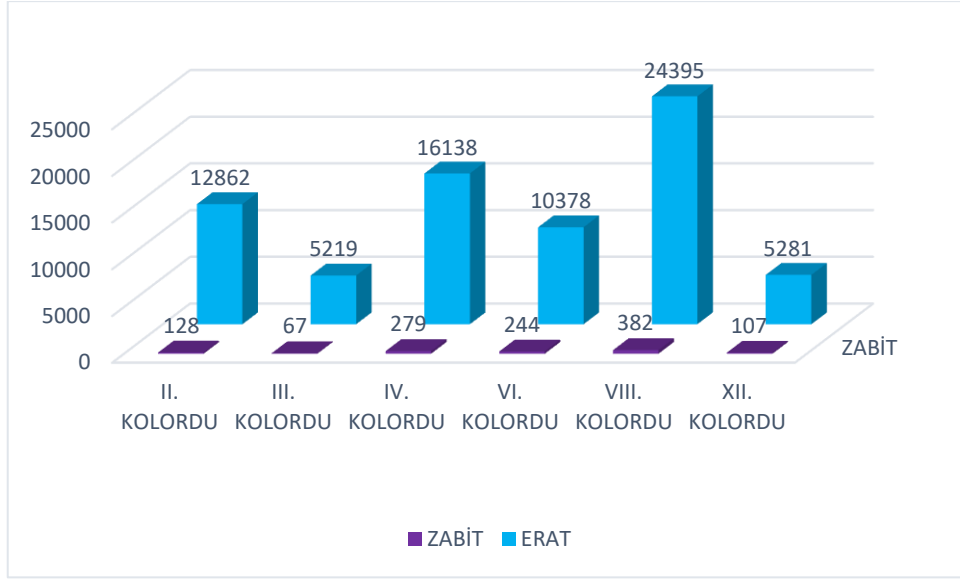
Mülki taksimat baz alınarak şekillenen Ahzı Asker Şubeleri'nin açılması için erkek nüfusun 30.000 olması şart idi. Nüfusu daha fazla olan bölgelerde şube sayısı artırılabilirdi. Şubenin adlandırılmasında bazen rakam bazen de beldenin ismi kullanılırdı (Çöklü, 2014: 65). Örneğin Çöl Menzil Müfettişliği Ahzı Asker Şubesi gibi¹¹.

Ahzı Askerlik şubeleri diğer askeri birimler ile koordineli çalışmaktaydı. Yeni kıtaların teşkili, asker sayısı, nakliye araçları, ihtiyat zabitlerinin ve sağlık çalışanlarının nereden nasıl sevk edileceğine dair bilgileri konu alan cetvellerin hazırlanmasından sorumlu Kolordu Erkânı Harbiye Riyaseti askerlik şubeleri ile bu bilgilendirme cetvelini paylaşmak zorunda idi. Bilgilendirme cetvelleri askeri yapılandırmada önemli tespitlerde bulunarak cephelere askerin sevkini koordine etmede önemli bilgiler sunmaktaydı. Asker alımından sorumlu ahzı askerlik şubelerinde bilgilendirme cetvellerinde Arabistan için istenilen oranda asker toplanamayacağı şerhi ileriki zamanlarda haklı bir tespit olduğunu ortaya çıkarmış bölgeden asker temini için farklı yollar denenmiştir. Ayrıca sunulan bilgiler ışığında hareket eden şubelerin yaptığı işlemlere veya ahzı asker meclislerinin aldıkları kararlara itiraz edilmiştir (Çöklü, 2014, 62-84).

Bu itiraz ve şikâyetler inceleme komisyonu tarafından teftiş edilmiştir. Bu komisyonda, Fırka Ahz-ı asker kalem reisi, fırka kumandanı tarafından tayin edilen bir zat, vali ve müstakil sancak mutasarrıfı tarafından tayin edilecek bir zat, askeri tabip bulunmuştur. Askeri yükümlülüklerini yerine getirmek istemeyenlerin sunmuş olduğu bahaneler, rüşvet ve firari olayları firarilerin yakalanması ahzı askerlik şubelerinde bu konulara bağlı olarak işlemlerin yapılması itirazların sunulması, şikâyetler üzerine kurulan komisyonlar asker alımında pratiklik sağlama amacı güden kurumun işini zorlaştırmıştır. Askerlik yükümlülüğünü yerine getirmemek ve kaçak damgası yemeden hayatını sürdürmek isteyen asker adayları da farklı yollara başvurmuştur. Bunlar Osmanlı vatandaşlığından çıkma, evrakta sahtecilik, ikametgâhı belirmemek, kasıtlı olarak sakatlanmak, yerine başkasını koymak, muhtar, jandarma, polis vb rüşvet vermek gibi. Bu yollardan biri de askerlik şubelerinde çalışanlara rüşvet vermek olmuştur. 11 Nisan 1916 tarihinde askerlik görevini yerine getirmemek için Halep'te görev yapan askeri tabip Nişan Efendi asker adaylarından para almak suretiyle çürük raporu verdiği için Halep Divan-ı Harb i Örfi idaresince yargılanmış ve suçu sabit görülerek üç sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.¹² Osmanlı Devleti'nde asker alım işlemlerinde pratiklik, basitlik ve uygulanabilirliği arttırabilmek amacıyla kurulan ahzı askerlik şubeleri Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu düşünüldüğünde kısmen de olsa kuruluş amacına hizmet verebilmiştir. 1916 yılında kolordularda Ahzı Askeri Heyeti Riyasetinde bulunan zabıt ve erat sayısı aşağıdaki şekilde gibidir (Şekil 2.).

¹¹ ATASE, BDH, Kls:29, Dos:37,Fih:21-2

¹² BOA, DH. EUM. KLU. G.7, 35-1

Şekil 2. 1916 Yılında Kolordularda Ahz-ı Asker –i Heyeti Riyasetinde Bulunan Asker Sayısı¹³

Osmanlı ordusu seferberlik öncesi 200.000 askerden ve 8000 subaydan oluşmuştur. Osmanlı ordusunun seferberlikle beraber açığı kapatması için 477.868 askere ve 12.469 subaya ihtiyacı vardı. Harbiye Nezareti 2 milyonu seferber edeceğini düşünmüş ilk etapta 500.000 toplamayı planlamıştır (Erickson, 2011: 17-27; Erickson, 2000: 25). 2 Ağustos 1914'te Seferber edilen Osmanlı ordusu yaklaşık 876.682 kişiydi (Shaw, 2021:135). Aşağıdaki tabloda seferber edilen Osmanlı Ordusu'nun dağılımını görebilirsiniz (Tablo 7.).

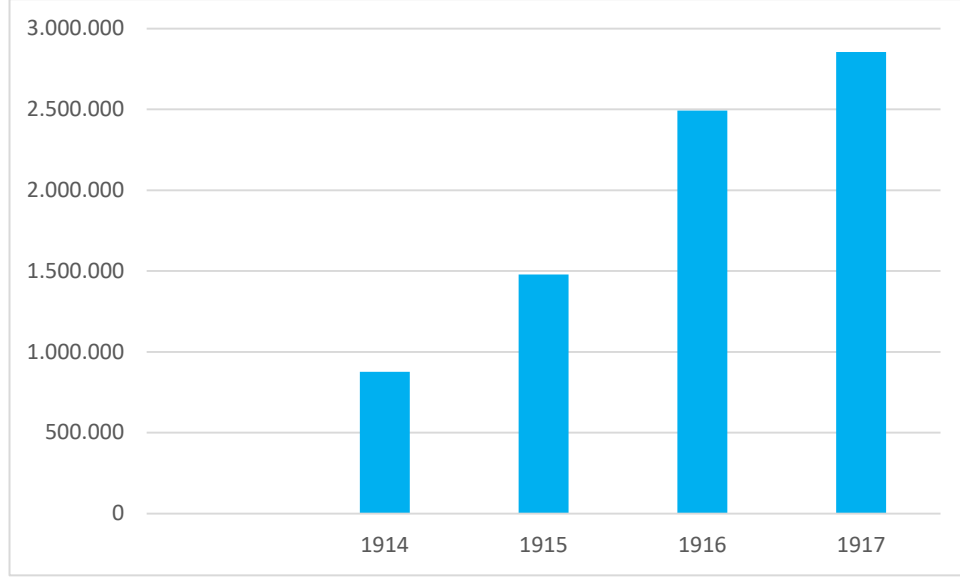
Tablo 7. 2 Ağustos 1914 Tarihinde Seferber Edilen Osmanlı Ordusu'nun Dağılımı

	I. ve II. Ordu	III. Ordu	IV. Ordu
Seyyar Kuvvet	335.814	76.000	82.295 depo ve Seyyar jandarma dâhil
Seyyar Jandarma	26241	6000	77.200 Irak ve bölge için kumandanlık
Depo Birlikleri	39.142	60.000	21.000 Hicaz Asir ve Yemen

Kaynak: (Shaw, 2021: 135)

Osmanlı Devleti 1915 yılının mart ayında 1.478.170 Mart 1916'da 2.493.000, 1917'nin mart ayında ise 2.855.000'e ulaşmıştır. Osmanlı ordusundaki 1914-1917 yılları arasındaki artış bir yanılsamadır. Zira seferberlikte askerin toplanmasında, bölgeye intikalinde, hijyen koşulları düşünüldüğünde salgın hastalıklar ve ölümlere yadsınamayacak oranda firarilerin etkisi ile resmi olarak belirtilen sayıdan daha az askerin mücadele için sahada olması kuşku götürmez bir gerçektir (Shaw, 2016: 135). 1914-1917 yılları arasında Osmanlı ordusunun mevcut durumu aşağıdaki şekildedir (Şekil 3.).

¹³ATASE, BDH, Kls:29, Dos: 37, Fih: 21-2

Şekil 3. 1914-1917 Yılları Arasında Osmanlı Ordusu (Shaw, 2016:135).

Osmanlı Devleti savaşa 11.200 subay, 294.029 astsubay ve er, 43872 hayvan, farklı model çapta 2310 top ve 256 makineli tüfek mevcudu ile girmiştir (Uyar, 2006: 67). Osmanlı Donanmasında 1914 yılı envanterine göre mevcut zırhlıları aşağıdaki tablodadır (Tablo 8.).

Tablo 8. 1914 Yılında Osmanlı Devleti'nde Zırhlılar

GEMİNİN ADI	SINIFI	TONAJ	(HIZI MİL)
SULTAN-I OSMAN-I EVVEL	Drednot	28.000	23
REŞADİYE	Drednot	23000	21
FATİH	Drednot	26500	-
BARBAROS HAYREDDİN	Zırhlı	10060	16
TURGUT REİS	Zırhlı	10060	16
MESUDİYE	Zırhlı	92000	16
MUÎN-İ ZAFER	Korvet	24000	12
HAMİDİYE	Muhavaza Kruvazörü	3805	22.2
MECİDİYE	Muhafaza Kruvazörü	3250	22.2
BERK-İ SATVET	Torpedo Kruvazörü	775	22
PEYK-İ ŞEVKET	Torpedo Kruvazörü	775	22
PELENGİ DERYA	Gambot	585	18

Kaynak: (Yıldız;2017: 158)

Osmanlı donanmasında ayrıca muhtelif çapta ve modelde 32 adet torpidosu bulunmakta idi (Yıldız, 2017: 158). Envanterde böyle bir tablo görülse de gerçekte durum farklı idi. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu deniz gücü ne muharebede ne de lojistik hizmetlerde nakliye ve tahliye işlemlerinde ihtiyacı karşılayacak bir güce sahip değildi. Osmanlı Devleti'nde donanma genel olarak klasik gemilerden oluşmakta olup bu gemiler tahrip gücü yüksek olmayan manevra kabiliyetinden yoksun bir durumda idi (Eldem, 1994: 485).

Hava kuvvetleri Osmanlı Devleti'nde çağdaş ülkelere göre geri kalmıştır. Savaş öncesi yeniliklerin farkında olmasına rağmen finans ve zaman sorunu Osmanlı Devleti'nin hava gücünü yetersiz bırakmıştır. 1914 yılında hava kuvvetlerinin başına Bnb. Veli Bey getirilmiştir. Savaş yıllarında havacılıkta ilerleme kaydedilmiştir.

İstanbul Tayyare Mektebi İstasyonu hariç 1915 yılında hava bölük sayısı 7 idi. 1915 yılında Pilot Yzb. Serno öncülüğünde Hava Kuvvetleri Müfettişliğinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Hava gücü 1916 yılında 81 pilot, 57 rasıt ve 90 uçağa sahipken 1917 yılında 81 tayyare, 41 rasıt ve 61 pilot mevcut idi (Yalçın, 2021:154).

Osmanlı Devleti'nin Almanya bağımlılığı hava gücüne de yansımıştır. Osmanlı Devleti' ne Almanya' dan keşif için Albatros C1 (silahlı) eğitim uçakları Albatros B1, Rumpler B1, LVG B1, avcı uçağı Fokker E 1915 yılı sonunda getirilmiştir. Talep edilen araçların sayısı oldukça fazla olmasına rağmen Osmanlı ordusunun hizmetine 36 tane uçak katılmıştır. Bahriye Nezareti'ne bağlı Deniz Tayyare Birliği'nde 2 Nieuport, 1 Curtiss, ve 8 Gotha vardı. Yzb. Serno' nun Almanya'dan 12 adet Friedrichshafen (Dornier) sistem özelliğine sahip deniz uçağı alma talebi ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir (Yıldız, 2017: 175). Almanya'dan gelen para, silah, cephane ve araç yardımı ile savaşı idare etmeye çalışan Osmanlı Devleti, gelecek yardımın ne zaman, ne şekilde gerçekleşeceğinden habersiz olduğu için belirli bir plan dâhilinde savaş stratejisi geliştirememiş bu durum ülkenin aleyhinde savaşı neticelendiren sebeplerden biri olmuştur.

1914 yılında Osmanlı Devleti 'nin asker sayısı ile muhasım ve müttefik ülkelerin asker sayısı karşılaştırıldığında savaşta alt yapı sorunları, askerin sevk ve idaresinde yaşanan sorunlar, savaşın finansmanında yaşanan bağımlılık ve askerin barınma, yiyecek, silah ve mühimmatta yaşadığı sıkıntılar dışında asker sayısındaki dezavantaj savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanacağını habercisi olmuştur (Kenedy,1996: 249). Aşağıdaki tabloda İtilaf ve İttifak ülkelerinin ordu ve donanma potansiyelini inceleyebilirsiniz (Tablo 9.).

Tablo 9. İtilaf ve İttifak Devletlerinin Ordu ve Donanma Potansiyeli

YILLAR	1900	1910	1914
RUSYA	1.162.000	1.285.000	1.352.000
FRANSA	715.000	769.000	910.000
BRİTANYA	624.000	521.000	532.000
ALMANYA	524.000	694.000	891.000
İTALYA	255.000	322.000	345.000
JAPONYA	234.000	271.000	306.000
BİRLEŞİK DEVLETLER	96.000	127.000	164.000
AVUSTURYA-MACARİSTAN	385.000	425.000	444.000

Kaynak: (Kenedy,1996: 249)

İtilaf devletlerinden Portekiz 5 tümen, Yunanistan 10 tümen, Karadağ 3 tümen, Romanya 25 tümen Sırbistan 19 tümen Belçika 6 tümen ile savaşa katılmıştır. İtilafın esas gücünü oluşturan İngiltere ve kolonileri 50 tümen, Fransa 21 kolordu (83 tümen ve 10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve 19 süvari tümeni, ABD 42 tümen ve İtalya'da 45 tümen ile mücadeleye girişmiştir. İttifak Devletlerinden Bulgaristan 15 tümen, Osmanlı Devleti 63 tümen (9 ordu), Avusturya-Macaristan 16 kolordu, Almanya ise 40 kolordu (109 tümen ve 111 süvari tümeni) ile savaşa katılmıştır. (Serez, 2017: 448) Savaşın rakamlarla ifadesi bile lojistik üstünlüğü elinde bulunduran İtilaf Devletleri'nin zaferle sonuçlanacağı bir mücadeleye girdiğinin kanıtıdır. 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan savaşlar Osmanlı Devleti'ni siyasi ve iktisadi yönlerden büyük bir çıkmazın içine soktuğu gibi askeri lojistiğin gerçekleşen mücadelelerde önemini bir kez daha anlamasına vesile olmuştur. Çağdaşları gibi askeri lojistiği geliştirmek ve planlı ve sistemli bir alt yapı oluşturmaya gayret göstermiştir. Ancak yaklaşan I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin askeri lojistik üzerine yaptığı çalışmaları kâğıt üzerinden pratiğe dökmesini engellemiştir.

5 Ağustos 1914'te yürürlüğe giren Menzil Müfettişliği ile cephelere asker sevkıyatı gerçekleştirilse de Balkan harplerinde görülen aksaklıklar tekrarlanmıştır. Askerin bölgeye intikalinde demiryolunun parçalı ve kısıtlı olması nedeniyle istenilen şekilde yararlanılamamıştır. Demiryolunun bittiği yerde tamire muhtaç yollarda yaya olarak askerler görev yerlerine ulaşmaya çalışmıştır. Denizyolu ulaşımında ise Osmanlı gemilerinin asker ve malzeme taşıma gücünün sınırlı ve yetersiz olması Almanya'dan alınan yardıma rağmen yetersiz kalmıştır (Shaw, 2021: 135-138, Sabis, 1991: 25-28)

2. DÖRDÜNCÜ ORDU ve KANAL HAREKÂTI

2.1. Harbin Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu nedeniyle savaşta önemi hem topraklarını paylaşım arzusu içindeki İtilaf Devletleri hem de müttefik devletler için büyük olmuştur. Almanya'nın savaşa Osmanlı Devleti'ni dâhil etmesindeki en büyük etken konumu olmakla birlikte askeri gücü ve Cihad-ı Ekber ile gerçekleşecek olan büyük propagandanın ve beraberinde gerçekleşecek olan Müslüman isyanının da yadsınamaz gerçeği olmuştur. 3 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan İttifak Antlaşması ile Almanya'nın yanında savaşa katılan Osmanlı Devleti için bu harp var olma anlamındayken Almanya için toprak kazanımı, İngiltere ve Fransa rekabetinde galip gelmeyi ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşta askeri sanayi ve maddi olarak Almanya'ya bağımlı olması savaş politikası ve stratejisinde Almanya'nın belirleyici rol oynamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ile yapılan ittifak sonrası Bronsart Paşa ve Hafız Hakkı Paşa'nın savaş planında yer alan Kanal Harekâtı Osmanlı Devleti'nin taarruz harekâtını gerçekleştirdiği ikinci cephe olmasına yol açmıştır.

Kanal Harekâtı'nın Gerekçeleri:

- Osmanlı Devleti'nin şeklen hâkimiyetinde olan İngiliz işgalindeki Mısır'ı kurtarmak,
- Kızıldeniz'den Akdeniz'e oradan da Atlas ve Hint Okyanusu'na geçişi sağlayan Süveyş Kanalı'nın bulunduğu Mısır'ın İngiltere tarafından askeri bir üs olarak kullanılması nedeniyle bu askeri üssü ele geçirerek İngiltere'nin cephelere sağladığı lojistik desteği kesmek,
- İngiltere'nin Çanakkale ve İskenderun üzerine yapacağı bir çıkarma harekâtını engellemek,
- Savaşın sonucunu belirleyecek olan Almanya'nın mücadele ettiği Batı Cephesi'nde İngiltere'nin asker sevkîyatını engellemek için kuvvetlerin büyük bir bölümünü şahdamarı olarak nitelendirdiği Süveyş'e yığarak oyalanmasını sağlamak ve Almanya'nın Batı Cephesinde güçlenmesine zaman kazandırmaktır (Kara, 2011: 425; Bozkurt, 2019: 52).

Yapılan ittifak sonrası Osmanlı Devleti'nin coğrafi ve askeri gücünün nasıl değerlendirileceğine dair Enver Paşa'nın başkanlığında bir toplantı düzenlenmiştir. Amiral Suşen'in, Alman nevali ve ataşemiliteri ile Bransart Paşa'nın yer aldığı toplantı da Liman Van Sanders Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Odesa ve Akkirman bölgelerine büyük bir çıkarma yapılarak Avusturya'nın yükünün azaltılması gerektiğini vurguladığını ifade etmiştir. Ancak bu fikrin yerine Kanal'a taarruz fikrinin önerilip benimsendiğini ifade etmiştir (Doğruer, 2009: 6). Liman Von Sanders hatıratında tarruzun neden başarısızlıkla sonuçlanacağını şu sözlerle ifade etmiştir.

" Ben daha o zaman Türkiyenin imkânlarının sınırlılığına ve sonuca ulaşma konusunda durumunun kötülüğüne bakarak Mısır'ı fethetmenin nasıl mümkün olacağına akıl erdiremiyordum. Deniz İngilizlerin elinde olduğu için az zamanda Hindistan dan ve anavatandan Mısır'a kuvvetli kıtalar sevkine daima muktedir idiler. Süveyş Kanalı'nda ki İngiliz mevkileri ise o zamanki harp vasıtalarının her türlü ile donatılmış idi. Kanaldaki uzun menzilli düşman topları ve harp gemilerindeki müthiş çaptaki İngiliz ateşli silahları ve kanaldaki yüzer bataryalar çölün içinde pek uzaklara etkili atışlar yapabiliyordu. Mısırdaki yerleşen İngilizlere karşı Türk askeri gücünün kanala varabilmek için Tih Sahrasını durmaksızın yedi günlük yürüyüş ile geçmesi gerekiyordu. Bu yürüyüşte insanlar ve hayvanlar için lazım olan suyun ve bundan başka her top mermisinin develerle çölü geçmesi mecburiyeti vardı. Herhalde böyle bir ilk teşebbüs ile baskınla ani bir başarı kazanmak mümkün ise de bu başarının hiç bir zaman esaslı bir etkisi olmayacağı ve çünkü Kanalı geçecek kıtalar eğer devam edecek harekâtı gerçekleştirmeye yetecek güce sahip değil iseler ileri yürüyüşte imha edilmek tehlikesine maruz kalacakları şüphesizdir."

Liman Von Sanders, İngiltere'nin lojistik üstünlüğüne dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu üzerine değerlendirmede bulunarak lojistik sorunları dile getirmiş ve bu sorunların çözüme kavuşmadan Kanala taarruzun Osmanlı Devleti'ne çok ağır bir bedele mal olacağını ifade etmiştir. Bu görüşlerini dillendirmesi nedeniyle 17 Eylülde Alman Genel Kurmay Bakanlığından aldığı açık talimatta Almanya'nın çıkarları doğrultusunda sonucu belli olan harekâta karşı sessizliğe bürünerek iştirak ettiğini ifade etmiştir (Sanders, 1999: 48-49).

Dönemin Suriye'deki Erkan-ı Harbiye Reisi olan Refet (Bele) Paşa'dan taarruz fikrinin neden olamayacağını sadece yıpratma ve baskınlarla İngilizlerde panik ve kaos yaratılabileceğini şu sözlerle ifade etmiştir.

" ... Suriyede ekseriyetle Arap askerlerinden mürekkep bir ordumuzun büyük bir harp kıymeti almadığını bilirdim. Yalnız arada bir derece iyi hazırlanmış bir firkamız bulunduğunu düşünerek bununla Kanal tarafına doğru biraz gürültü patırtı yapmakla İngilizleri hayli işgal edeceğimizi düşünürdüm. Fon Sanders beni çağırdı. Ona fikirlerimi anlattım. Cihad ilanından Bedevi kuvvetlerin toplanmakta bununla Mısır'a doğru bir akın yapmaktan bahsetti. Paradan başka bir şey tanımayan Bedeviler hakkında kendisine malumat vererek cihad ilanından fayda umulmayacağını ve Kanala ciddi bir taarruz yapmakla İngilizleri oraya toplayarak sonradan başımıza bela olacak bir kuvvet vücuda gelmesine sebep olacağını izah ettim." (Çiçek, 1995: 37).

Komuta kademesini farklı düşüncelere sevk eden Kanal Harekâtı malumun ilanından başka bir şey olmasa da bu taarruz Almanya'nın çıkarları doğrultusunda yapılan bir hamledir. İngiltere'nin, Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nin Hicaz topraklarının sınırları içerisinde olduğunu iddia ettiği ihtilafı Akabe'nin 1 Ekim 1906 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olduğunu kabul eden İngiltere (Polat, 2015: 77). 1 Kasım 1914 de Akabe'yi bombalamıştır.¹⁴ Kanala yapılacak bir taarruz harekâtında önemli bir askeri üs olarak kullanılması ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Rus filosunu bombalamasıyla savaştaki yerini aldığı gerekçesiyle 1 Eylül'den itibaren aralıklı bir şekilde 3 İngiliz torpidosu 3 Kasım'a kadar Akabe'yi bombalamıştır.¹⁵ Akabe'nin bombalanması ile resmen Sina Filistin Cephesi açılmıştır. Akabe'nin bombalanması sırasında seyahatte olan Zeki Paşa VIII. Kolordu'ya çektiği telgrafta Şam'a süratle geleceğini bu süre zarfında İngiliz, Rus, Fransız ve Belçikalıların rehin alınarak alıkonulmasını konsolosların her türlü hareketinin yakından izlenmesini gerek görülen her türlü tedbirin bölgedeki makamlarca alınmasını istemiştir.¹⁶ 3 Kasım'da Suriye valisi Hulusi Bey'in abluka altındaki Akabe'nin savunmasının zafiyete uğramaması için İtilaf Devletleri'nden birinin yeniden şehri bombalaması ihtimaline karşı buna cüret eden ülkenin tebasından 3 kişinin idam edileceğini yetkililere bildirmiştir.¹⁷ Akabe'nin bombalanması dışında İngilizlerin kanalı müdafaa için aldığı diğer bir tedbirde 3 Kasım'da Mısır'da sıkıyönetim ilan etmesi olmuştur. Kısa bir süre sonra 18 Aralık da İngiltere Mısır'da protektorya ilan etmiş, Osmanlı'nın atadığı Abbas Hilmi'yi hidivlikten alarak Mısır ve Sudan'ın Sultanı olarak Hüseyin Kamil'i Mısır'da tahta çıkarmıştır (Polat, 2015: 65,63). Hüseyin Kamil'in sultanlığı kabul edişini vatana ihanet olarak Osmanlı Devleti görmüş, Meclis-Vükela Kamil'in Ceza Kanununun 54. maddesi gereğince idamına, aynı kanunun 29. ve 31. maddeleri mucibince rütbe ve nişanlarının alınmasına karar vermiştir.¹⁸

İngiltere bu tedbirlerin dışında Osmanlı aleyhine Cihad-ı Ekber-i Ortadoğu'da etkisiz kılmak için her türlü yola başvurmuştur. Mısır'ı askeri bir üs olarak kullanan İngiltere bir yandan lojistik ihtiyaçları tedarik ederken diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber propagandası ile Sunisilerin birlikte hareket edip isyan çağrısını engellemek için adam kayırma, rüşvet gibi yollara başvurmuş istihbaratını güçlendirmeye özen göstermiştir. Bir baskınla vurulabilecek Kanal'a taarruzu beklenen ve hazırlanarak karşılayan bir İngiltere ile Osmanlı Devleti karşı karşıya kalmıştır.

¹⁴ BOA, DH. ŞFR, 46/139

¹⁵ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/69; BOA, DH. EUM. 7.Şb. 2/11

¹⁶ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/76

¹⁷ BOA, DH. EUM.5. ŞB, 3/22

¹⁸ BOA, İ. MTZ, 32/1893

2.2. Dördüncü Ordu'nun Kuruluşu

2.2.1. Seferberlik Öncesi Dördüncü Ordu

Seferberlik öncesi Dördüncü Ordunun görev mntıkasında II. Ordu Müfettişliği vazifeyi ifa etmişti. İkinci Ordu Komutanlığı Adana, Halep, Suriye, Beyrut, Hicaz Vilayetleriyle Kudüs Mutasarrıflığı'ndan sorumluydu. İkinci Ordu'ya bağlı birlikler Tablo 10'da şu şekilde tasnif edilmiştir.

Tablo 10. II. Ordu Müfettişliğine Bağlı Birlikler

VI. KOLORDU ŞAM				VIII. KOLORDU HALEP			
Mevki	Tümen	Alay	Topçu Alayı	Mevki	Tümen	Alay	Topçu Alayı
Adana	16 (Türk)	125.47.48	16	Humus	23 (Arap)	67.68.69	23
Antep	24 (Türk)	70.71.72	24	Şam	25 (Arap)	67.68. ve 69	23
Halep	26 (Arap)	76. 77. Ve 71.	26	Kudüs	27. (Arap)		
Mekke	22. Hicaz	Bağımsız	Türk	Mekke	22. Hicaz (Bağımsız Türk)		

Kaynak: (Belen, 1987:45)

17 Haziran 1914 tarihinde VI. ve VII. Kolordular ile Seyyar Jandarmanın Suriye ve Havalisi Kumandanı İkinci Ordu Müfettişi Zeki Paşa'nın emrine verilmiştir.¹⁹

İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı Refah Akabe bölgesinde kalan Mısır hududunu gözetlemek ve sahil güvenliğini sağlamak Hicaz demiryolunu korumakla görevli seyyar jandarmanın birer alayı Beyrut Halep ve Şam'da birer taburu Mekke ve Kudüs'de bulunmakta idi (Muzaffer 2006:5). 1500 askerden oluşan demiryolu muhafızı, 4000 askerden Hicaz Fırkası, 9000 kişiden oluşan VIII. Kolordu ve 8000 askerden oluşan VI. Kolordu ile İkinci Ordu Müfettişliği 22.500 askerden oluşmaktaydı.²⁰ (Tablo 11.).

Tablo 11. II. Ordu Müfettişliğine bağlı Birliklerin Dağılımı²¹

Kıtaat	Zabit		Nefer		Hayvan	Araba	Deve
	Muharib	Gayri Muharib	Muharib	Gayri Muharib			
67. Alay Makineli Tüfenk	40	6	1842	479	262	3	
68. Alay	22	9	2108	212	296		20
68. Alay Depo Taburu	9	2	1008				
69. Alay	45		2283		4		
23. Topçu Alayı	37		807		808		
23. Fırka	17		88		55		

¹⁹ ATASE, BDH K1: 126, Dos: 590, F:23/29

²⁰ ATASE, BDH, K1:57, Dos:280, F:2

²¹ ATASE, BDH, K1:4130, Dos: H-1, F:1/74

Karargahı						
73. Alay	33	8	2073	291		
73. Alay Depo Taburu	9		1296		5	
74. Alay	36	8	2127	346	224	
74. Alay Depo Taburu	12		1120			
75. Alay	34	13	2081	200	158	
75. Alay Depo Taburu	10		1184		1	
25. Topçu Alayı	22	17	197	693	496	
25. Fırka Karargahı	6	12	60	51	66	
79. Alay Seri Makineli Tüfenk	36	14	1949	280	305	2
79. Alay Depo Taburu	6		21			
80. Alay	42	16	2372	223	253	3
81. Alay	30	10	1917	160	142	
81. Alay Depo Taburu	8		323			
27. Topçu Alayı	18	10	480	212	536	14
27. Fırka Karargahı	6	11	40	64	60	
29. Süvari Alayı	23		294	106	353(binek)	121(mekkari)
Kolordu barkir depoları	7		273		56(binek)	156(mekkari)
8. İstihkâm Taburu	16	9	1095	34	114	2(araba)
8. Telgraf Taburu	6	2	100	82	96	10
Erzak Kolları	27	22	264	1142	1679	74
İkinci Müfrezesi	5	1	333		42	8
Seyyar Hastahane	3		79		80	4
Menzil Kolları	35		2012		1679	279
Cebhane Kolları	21	23	2019		1679	

2.2.2. Seferberlik Sonrası Dördüncü Ordu

2.2.2.1. Zeki Paşa Komutasında Dördüncü Ordu

Dördüncü Ordu seferberliğin ilan edilmesiyle Sina-Filistin Cephesi'nde asker toplama işlemlerine başlamıştır. Ancak Dördüncü Ordu beklenen sürede seferber olunamamıştır. Bu duruma askerlik şubelerinin seferberlik emri ve ikmal emrini karıştırmaması, seferberlik muhtıralarının tutulmamış olması, kayıt dışılık, barış kadrolarının güncellenmemesi, hayvansal üretimi az olan yerlerden ordunun hayvan ihtiyacının karşılanması, hayvansal üretimin çok olduğu bölgelerden

ihtiyacın karşılanmaması gibi nedenler yol açmıştır (Muzaffer, 2006: 6). Ali İhsan Bey (Sabis) seferberlikte yaşanan sıkıntıyı müfettişlik ve kolordular arasındaki iletişim eksikliğine teorideki savaş planına ayak uydurarak ihtiyaçların güncellenmemesine ve liyakatsizliğe bağlamıştır.

2 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik ilanı ile birlikte seferber olma işlemleri sırasında ihmal yetki anlaşmazlığı ve VIII. Kolordu'nun görev bölgesi itibariyle Arapların isteksizliği yüzünden uzamıştır (M. Emin, 1330: 38). 10 günlük bir gecikmeyle 36 günde VIII. Kolordu seferber olurken XII. Kolordu 7 günlük bir gecikmeyle 31 günde seferberliğini tamamlayabilmiştir. (Sabis, 1984: 45) Bölgedeki isteksizliğe karşı VIII. Kolordu komutanı Mersinli Cemal Paşa zabıt, efrat ve hayvanat ile araba mevcudunun her gün öğle vaktine kadar bildirilmesi emrini birliklerine vermiştir.²² Ancak seferberliğin üçüncü günü Şam Ahzı Asker Kalemine çekilen telgrafta sadece dokuz hayvanın vilayet merkezinde toplanabildiğini öğrenen Mersinli Cemal Paşa, *devletin en müşkil ahvalinde ve pek büyük gayret ve himmetlere muhtaç bulunduğu bir zamanda görülen şu lakaydı devletimizi büyük felaketlere düşür idebileceğinden* jandarma eşliğinde gerekli zabıt, efrat ve hayvanat ve arabanın tedarikine başlanmasını Mersinli Cemal Paşa istemiştir.²³ Seferberlik sonrası III. ve II. Kolordulardan oluşan İkinci Ordu'nun Suriye'deki mevcut durumu değişmiştir. İkinci Ordu mıntıkası Trakya'ya, I. Kolordu'da Çatalca'ya kaydırılmıştır. 6 Ağustos 1914 'te VIII. Kolordu Şam'da kalmış, Musul'daki XII. Kolordu'nun Halep'e intikal etmiş, VI. Kolordu İstanbul'da konuşlanmıştır.²⁴ Ayrıca VIII. Kolorduya VI. Kolordunun emrindeki seri ateşli topçu alayı verilmiştir.²⁵ Başkumandanlık Zeki Paşa'dan bölgedeki gelişmelere bağlı olarak mevcut değerlendirmelerini bir rapor halinde sunmasının istemişti. Bunun üzerine 8 Ağustos 1914 tarihinde İkinci Ordu Müfettişi Zeki Paşa Başkumandanlık Vekâletine şu bilgileri sunmuştur:

- Memleketin müdafaası için jandarmaların silah ve cephanesi eksik ve depo taburlarında ise hiç yoktur.
- Kolorduların hareketinden sonra bu mıntıkada topçu kalmayacağından harice karşı memleket savunmasız kalacaktır. İdari makamlarla ortak yapılacak hareketin zaman ve yeri hakkında muhaberat gerçekleştirilecektir.
- Mısır'a düzenlenecek sefer için güzergâhtaki yollar ve nakliyat için deve miktarı hakkında tahkikat yapılmaktadır.
- Kolorduların hareketinden sonra kalacak jandarma kuvvetiyle, çıkabilecek bir Dürzi İsyanı durdurulamayacağından kuvvet sevki lazımdır. 30 bin tüfeği olan Fransız taraftarı Cebel-i Lübnan'ın kontrol altında tutulması zaruriyettir.
- Sahilde karaya çıkacak kuvvetle düşmana karşı eldeki jandarma ve gönüllüler ile yapılacak savunma yetersiz kalacaktır. İskenderun Körfezi'ne yapılacak bir çıkarmaya karşısında bölgedeki mevcut tüm birliklerin İkinci Ordu Müfettişliği'ne sevki lazımdır. Mevcut imkânlar düşman karşısında savunmayı imkânsız kılmaktadır.²⁶

Taarruz için açılan bir cepheye atanan bir komutanın savunma için bile yeteri kadar asker, hayvan, silah ve mühimmatın olmadığını belirtmesi en başından Sina – Filistin Cephesi'nde yaşanılması muhteme askeri lojistik sorunlarını ortaya koymuştur.

Seferberlik sonrası Osmanlı Devleti güney sahil şeridinden İngiltere'nin bir çıkarma harekâtı gerçekleştirme ihtimali üzerinde durmuş bu bölgeden sorumlu Zeki Paşa'dan muhtemel İngiliz çıkarmasına karşı bölgenin analizini yaparak Başkumandanlığı bilgilendirmesini istemişti. Bunun üzerine Zeki Paşa şu değerlendirmeleri yapmıştı:

²² ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/36

²³ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/8

²⁴ ATASE, BDH, Kl:159, Dos: 759, F:16; ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:15/3

²⁵ ATASE, BDH,126, 590,Fih:10-1; ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:19/1;ATASE, BDH, Kls:126, Dos:590, Fih:23-21; ATASE, BDH, Kls:126,Dos:590,Fih:23-28; ATASE, BDH, Kls:126, Dos:590, Fih:23-30; ATASE, BDH BDH, Kls:126, Dos:590,Fih:23-28; ATASE, Kls:159, Dos:705, Fih:16; ATASE, BDH, Kls:159, Dos:705, Fih:16-1

²⁶ ATASE, BDH, Kl:126, Dos: 590, F:5

- Düşman tarafından yapılacak bir çıkarma için en uygun yer Beyrut ve civarındır. Sahil bölgesindeki Cebel-i Lübnan halkından faydalanma ihtimali yüksek olduğu için düşmanın buradan çıkarma yapma ihtimali çok yüksektir.
- Akka ve Hayfa'nın geri bölümlerinin gemi toplarının atışına müsait olması ve Hayfa'nın açık arazi olması nedeniyle düşmanın buradan karaya çıkarma yapması muhtemeldir ve İngiltere ileri harekât için Yafa ve Gazze'yi kullanarak güney limanlarından gerekli desteği alabilir
- Trablusşam ve civarında düşman çıkarma yapabilir. Suriye'deki güçlerimizin kuzeyden ulaşımını kesmek için Trablusşam ve civarından düşman çıkarma yapabilir. Sahilin diğer kısımlarına nazaran İskenderun Körfezi'ne bir çıkarma yapılırsa bu düşmanın daha büyük bir kuvvetle ve daha fazla fedakârlıkla gerçekleştireceği bir harekât olur ki bunun için ayrı bir inceleme gereklidir.

Bu bilgiler ışığında Zeki Paşa, İngiliz çıkarmasına karşı bir meydan muharebesi durumunda Şam merkezini kontrol altında tutmanın önemli olduğunu ifade etmiştir. Bunun içinde Hama, Humus, Şam Müzeyrip ve kısmen Afule'de toplanarak kıyıya seyyar jandarma bölükleri kaydırarak savunma amaçlı bir düzen tertip ettiğini, aşiretlerden yararlanma ihtimalinin çok düşük olduğunu bu düşüncenin zaman ve para kaybı olacağını ve gerekli tedbirleri aldığını bildirmiştir.²⁷

Kısa bir süre sonra 15 Ağustos 1914 tarihinde Suriye ve Havalisi Genel Komutanlığına VIII. Kolordu ile beraber Suriye'deki mevcut bütün jandarma ve hükümete bağlı aşiretlerle birlikte Suriye'yi savunma ve Mısır'a hâkim olma görevi tebliğ edilmiştir.²⁸ 16 Ağustos 1914'te Suriye, Beyrut, Halep ve Havalisi Umum Kumandanı Zeki Paşa VI. Ve VIII. Kolorduları emri altına aldığını Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.²⁹ Başkomutanlık Vekâletinden 17 Ağustos 1914 tarihinde İkinci Ordu Müfettişi Zeki Paşa'ya VI. ve VIII. Kolordulara seyyar jandarmaların³⁰ ve 22. Bağımsız Hicaz Fırkası'na emrine verildiği Zeki Paşa'nın komutasında olacağı bildirilmiştir.³¹ Zeki Paşa komutasında kurulan Suriye ve Havalisi Umum Komutanlığı'na bağlı VI. Ve VIII. Kolordular, 22. Bağımsız Hicaz Fırkası ve seyyar jandarma birlikleri Dördüncü Ordu kuruluncaya kadar bölgede görev almıştır.

Suriye ve Havalisi Umum Komutanı Zeki Paşa'dan 30 Ağustos 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti Kanal'a yapılacak harekât için:

- Gerekli erzağın tedarik edilmesi ve depolanması
- İhtiyaç unsuru olan motorlu taşıtların türü ve adedi nasıl temin edileceği
- Sefer kuvveti için uygun toplanma alanlarının ve yürüyüş istikametinin belirlenmesi
- Revize edilen toplanma tertibatına geçmek için ne kadar sürenin tanınması gerektiği
- Sefer kuvveti için gerekli insan hayvan ve malzemenin nasıl sağlanacağı gibi bilgileri bir rapor sunması istenmiştir.³²

6 Eylül 1914 tarihinde Suriye Havalisi Umum Kumandanlığı'na Başkumandanlık telgrafla şu emirleri vermiştir:

VIII. ve XII. Kolordulardan oluşan Dördüncü Ordu teşkil edilecektir. VIII. Kolordu'ya emir verilmez Mısır'a doğru harekete başlayacak bir vaziyette toplanacaktır.

VIII. ve XII. Kolorduların güvenliği askeri hat komiserlerinin görevleri arasındadır. Bu emri alır almaz alınan hazırlıkların ve toplanmanın ne zaman biteceğini bildiriniz.

²⁷ ATASE, BDH, Kl:126, Dos: 590, F:23/23

²⁸ ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:23/25

²⁹ ATASE, BDH, Kl: 126, Dos:590 F: 23/30

³⁰ ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:23/22

³¹ ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:23/28

³² ATASE, BDH, Kl:126, Dos:590, F:23/21

Ayrıca telgrafta 15 cm.lik koşulu bir obüs bataryası 3000 mermi ile birlikte Dersaadet'den gönderilecektir.³³ Bu emirle Dördüncü Ordu, (24 Ağustos 1330) 6 Eylül 1914 tarihinde Zeki Paşa komutasında ihdas edilmiştir.

VIII. Kolordu'nun çöle düzenlenecek harekâtta XII. Kolordu'nun Silifke'den itibaren Trablusşam'a (dâhil) kadar sahil güvenliğinden ve bölge emniyetinden sorumlu³⁴ ve seyyar jandarma birlikleri de Sina-Filistin cephesini korumak ve asayişi sağlamakla görevli olmuştur.³⁵ Dördüncü Ordu'nun seferberlik sonrası mevcut durumu aşağıdaki tablodaki(Tablo 12.) gibidir (Belen;1964:40-52).

Tablo 12. Dördüncü Ordu'da Seferberlik Sonrası Mevcut Durum

6 EYLÜL 1914 TARİHİNDEN İTİBAREN IV. ORDU KOMUTANLIĞI	
BAĞLI BİRLİKLER	BULUNDUĞU MEVKİLER
ORDU KARAGAHİ	ŞAM
VIII. KOLORDU	ŞAM
23. FIKRA	HUMUS
25. FIKRA	ŞAM
27.FIKRA	HAYFA
22. BAĞIMSIZ HİCAZ FIRKASI	MEKKE
XII. KOLORDU	HALEP
16. FIKRA	ADANA
24. FIKRA	ANTEP
26. FIKRA	HALEP

Dördüncü Ordunun kuruluşu tamamlanırken Zeki Paşa Kanal'a karşı yapılacak harekâtın neden olamayacağını ifade ettiği raporu 7 Eylül 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne sunmuştur.³⁶

Zeki Paşa raporunda:

- Mısır'a yapılacak bir seferde Sina Çölü'nde yaşanılacak su sorununa,
- Yeterli sayıda araç ve techizatın olmadığına,
- Kanal'da İngiliz savunmasının kolay bir şekilde kırılmayacağına ve askeri alanda her türlü üstünlüğün İngiltere'de olduğuna değinmiş ve talim ve terbiyeden yoksun bir askeri kuvvetle Mısır'ı almanın gerçeklikle bağdaşmayacağını belirtmiştir. Mısır'a yapılacak hareketin bir gösteriştten ibaret ise farklı bir tertibat düzeninin gerekli olduğunu asıl görevin belirtilmesini Suriye'de bir savunma hattı oluşturarak diğer kuvvetlerin asıl hedefe yönlendirilmesi gerekliliğini raporunda ayrıca ifade etmiştir.

Zeki Paşa, Enver Paşa'dan Sina-Filistin bölgesini korumak ve taruz cephesi olarak açılan Dördüncü Ordu'yu güçlendirmek için Türk asıllı birlik istemiştir. Bu talebi karşılık görmüş ve 13 Eylül 1914 tarihinde Enver Paşa; Dördüncü Kolordu'dan bir fırkanın gönderileceği öncesinde ağır

³³ ATASE, BDH, K1: 126, Dos:590, F: 23/1; ATASE, BDH, K1:126, Dos:23/21

³⁴ ATASE, BDH, K1: 126, Dos:590, F: 23

³⁵ ATASE, BDH, K1s:16, Dos:77, F.3; ATASE, BDH, K1s:69, Dos:348, Fih:8; ATASE, BDH, K1:3221,Dos: H-1, F:1/7

³⁶ ATASE, BDH, K1:126, Dos:590, F:23/9

obüs bataryası, köprücü takımı ile istihkâm bölüğü ve fırkanın erzak cephane kolları gibi aksamalarının gönderileceğini bildirmişti.³⁷ Enver Paşa, bu fırkanın Pozantı-Halep arasındaki iâşesini temin etmekle VI. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ni vazifelendirmiştir.³⁸ Ancak yeni bir fırkanın gelişi dahi Zeki Paşa'nın Kanal'a taaruz fikrinin bir hayal ve zayıttan başka bir şey olmayacağı fikrini değiştirmemiş ve bu konuyla ilgili düşüncelerinde ısrar etmeye devam etmiştir. Zeki Paşa'nın bu düşüncesi, Almanya ve Enver Paşa'nın Mısır ısrarı Zeki Paşa'nın görevden alınarak Alman Umum Karargâhı'nda Osmanlı Askeri Murahhasslığı'na atanmasıyla sonuçlanmıştır.³⁹ Komuta kademesinde değişiklik Zeki Paşa'yla kalmamış VIII. Kolordu Komutanlığı'na Mersinli Cemal Paşa, Kolordu Erkan-ı Harbiye reisliğine Von Kress tayin edilmiştir. 27 Eylül 1914 tarihinde Von Kress Alman bir subay, bir memur yaveri ve tercümanı olan Yzb. Ekrem Bey ile Şam'a intikal etmiştir (Şahin; 1997:26). Zeki Paşa'nın yerini Bahriye Nazırı ve II. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye ve Arabistan Umumi valiliği ile birlikte IV. Ordu Komutanı olarak atanmıştır.⁴⁰

2.2.2.2. Cemal Paşa Komutasında Dördüncü Ordu

Cemal Paşa, 18 Kasım 1914 tarihinde hem Başkomutanlık Vekaleti'ne IV. Ordu Komutanlığı vazifesini kabul ettiğini⁴¹ hem de IV. Ordu'ya ve VIII. Kolordu'ya yeni durumu bildirmiştir.⁴² Hicaz Fırkası ve Medine Muhafızlığı'nın da Dördüncü Ordu'ya tabi olmasıyla⁴³ Cemal Paşa Albay Von Frankenberg Kurmay Yarbay Ali Fuat (Erden) Kurmay Binbaşı Refet Bey ile 4 Aralık 1914 tarihinde⁴⁴ Haydarpaşa'dan Suriye'ye hareket etmek üzere ayrılmıştır (Erden, 2018: 27). Cemal Paşa Suriye'ye hareket ederken Konya'da bulunan Orhan Veled Çelebi'ye uğramış ve Mısır Seferi'ne iştirak edecek askerin maneviyatını yükseltmek için gönüllü Mevlevi taburunu da yanına almıştır (Cemal Paşa, 2019: 167). Cemal Paşa Şam'a gelmeden önce kaldığı Adana'da mevcut durumu değerlendirerek Adana mıntıkasının güvenliğini de düşünerek Enver Paşa'dan Kanal'a yapılacak bir taaruzda boşaltılan bölgenin müdafaası için bir Türk fırkası istemiştir. Çünkü Adana'daki birlikleri yeterli görmemiştir. Adana-İskenderun-Mersin hattının savunulması için doğrudan doğruya bölgeyi idare etmesi için XII. Kolordu Komutanının Adana'ya sevkini istemiştir.⁴⁵ Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı Vekâletiyle Halep'teki VI. Kolordu Komutanlık Vekâleti'ne sahil bölgesinin müdafaası için;

- Payas (dâhil) olmak üzere doğuya doğru Adana vilayetinin kıyısının gözetlenmesi ve korunması görevinin 16. Fırka'ya verildiği ve doğrudan doğruya Dördüncü Ordu'ya bağlandığını,
- 16. Fırka'nın emrinde bölgedeki mevcut jandarma ve depo taburları ile Osmaniye'deki XII. Kolordu'nun nizamiye müfrezesinde olduğu
- İskenderun'daki mevcut kuvvetin yetersiz olması nedeniyle XII. Kolordu'dan bir piyade alayı bir dağ bataryası ile bölgeye sevk edilmesini gelen alayın sahil güvenliği bakımından VI. Kolordu Komutanlığı Vekâleti'ne bağlı olacağını XII. Kolordu Komutanlığı'na bildirmiştir.⁴⁶
- Doğrudan doğruya Dördüncü Ordu Komutanlığı'na bağlı olan 16. Fırka'nın Görevleri ise şunlardır:
- Payas dâhil olmak üzere Adana vilayeti sahillerinin gözetlemek ve müdafa etmek,
- Payas hariç olmak üzere güneye doğru uzanan sahillere VI. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti'ne aittir.

³⁷ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/82

³⁸ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/81

³⁹ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-1, F:1

⁴⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F: 1

⁴¹ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F: 1/84

⁴² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F: 1

⁴³ ATASE, BDH, Kl:69, Dos:343, F:8

⁴⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1

⁴⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/3

⁴⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F: 1/4

- Bölgede bulunan depo ve jandarma güçleri XII. Kolordu Kumandanlığı'na mensup nizamiye müfrezesi Osmaniye'den Adana'ya gelip burayı savunacaktır.
- Mevcut kuvvetlerle düşmanı top ateşi ile geri püskürtmek amacıyla Payas, Ayas, Yumurtalık ve Mersin gibi çıkarma yapma ihtimali olan bölgelerin her biri için birkaç piyade taburu ve 2 bataryalık sahra mevzileri hazırlanacaktır.
- Bu mevzilerin savunması için derhal tahkimata başlanacaktır.
- Tekalifi Harbiye ile sığınak, avcı hatları, avcı siperleri gibi mevzilerin kurulması için kalas, çivi vb . Adana vilayetinden tedarik edilecektir
- Adana-Karataş yolu tahrip edilerek kullanılamaz hale getirilecektir.⁴⁷

Cemal Paşa'nın atanmasıyla beraber istenilen Türk Fırkası X. Fırka Başkumandanlık Vekâleti'nin emri ile VIII. Kolodu komutasında Şam'a hareket etmiştir.⁴⁸ X. Fırka, üçer taburlu seri makineli 28. ve 29. Alaylar yalnız üç taburlu 30. Alay, iki sahra, bir cebel taburundan mürekkep 10. Topçu alayı, bir süvari ve bir istihkâm bölüğü, bir köprücü takımı, bir sıhhiye bölüğü, bir seyyar hastane, bir telgraf takımı, iki hafif ve iki ağır erzak kolu, iki piyade, iki cebel ve üç sahra cephanesini bir ekmekçi takımından oluşmaktaydı.⁴⁹ Ayrıca firkada bir hafif ve iki ağır erzak develi kolu mevcuttu. X. Fırka VIII. Kolordu'ya bağlı olarak tayin edilmişken Cemal Paşa doğrudan kendisine bağlamıştır.⁵⁰ VIII. ve XII. Kolordulardan oluşan Dördüncü Ordu'da gönüllü birliklerde bulunmaktaydı (Tablo 13.).

Tablo 13. Dördüncü Ordu'da Yer Alan Gönüllüler⁵¹

KITAAT	MEVCUT
Çerkes Süvari Alayı	270
Kürd Süvari Bölüğü	200
Trablusgarp Gönüllü Müfrezesi	200
Şekib Arslan “ “ (Cebeli Lübnan Düzilerinden oluşmaktadır.)	150
Nureddi Efendi Gönüllü Müfrezesi (Muhtelif gönüllü ve mücahidten oluşmaktadır.)	270
TOPLAM	1090

*Bunlardan Kürd Süvari Bölüğü ile Şekip Arslan Bey ve Nureddin Efendi müfrezeleri Hicaz Kuvve-i Seferiyesine bağlanmıştır.⁵²

24 Kasım Cemal Paşa'nın görüşleri doğrultusunda Zeki Paşa, Şekip Arslan Bey'in gönüllülerine silah ve para yardımının yapılması ve bu gönüllü birliklerin memleketin müdafaası için kullanılmasının daha faydalı olacağını VIII. Kolorduya bildirmiştir.⁵³

Cemal Paşa Şam'a geldiğinde askeri gücün takviye edilmesi gerekliliğine bağlı olarak bölgede bulunan Arap ve Dürzilerin komuta altına girip giremeyeceği talim ve terbiyeden geçtikleri takdirde yararlılıklarının ne ölçüde olacağı sorularına cevap bulmak için fırka ve kumandanlıklara şu soruları yönelmiştir:⁵⁴

- Mıntikanızda savunmak için faydalanabileceğiniz kuvvet mevcut mudur? Mevcutsa bu kuvvet kaç kişiden ibarettir
- Bu kuvvetler ne gibi teşkiate bağlıdır.
- Bu kuvvetlerin silah ve cephanesi mevcut mudur?
- İhtiyaç durumunda toplanma ve kullanılma alanları nerelerdir

⁴⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/5

⁴⁸ ATASE, BDH, Kl:160, Dos:707, F:13

⁴⁹ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/84

⁵⁰ ATASE, BDH, Kl:159, Dos:539, F:10; ATASE, BDH, Kl:531, Dos: 2074, F:44

⁵¹ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: 9-A, F:1/4

⁵² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/4; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/3

⁵³ ATASE, BDH, Kl: 531, Dos:2074, F:31/1

⁵⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, H-1, F:1/18

- Bu kuvvetlerin acilen toplanabilmesi için ne gibi tedbirler alınmalıdır
- Bu kuvvetler talim ve terbiyeye tabi tutulabilir mi eğitiminden sorumlu olan kimdir?
- Bu kuvvetler toplanma durumunda kendi iaşeleri tedarik edebilirler mi?
- Bir komuta altına girebilirler mi?

Cemal Paşa bölgede bulunan Dördüncü Ordu'ya takviye edebileceği insan, hayvan, silah ve mühimmatı kullanmak için mücadele vermiş, Türk asıllı olmayan milis güçlerden faydalanmayı ümit etmiştir.

Cemal Paşa Suriye'ye geldikten sonra Başkumandanlığı bilgilendirdiği raporda, ordunun iaşesinin kesintiye uğramadan tedarik edilmesine önem vereceğini belirten Cemal Paşa, X. Fırka'yı istemesindeki temel nedenin Cebel-i Lübnan'da çıkabilecek bir isyan hareketinde İngilizlerin durumdan istifade ederek yapacağı çıkarma karşısında güçlü bir Türk fırkasının savunması olarak açıklamıştır.⁵⁵ Cemal Paşa muhtemel İngiliz çıkarmasına karşı bölgeyi müdafaa etmek için sadece bir Türk fırkası istememiş aynı zamanda torpilleme faaliyetlerine başlanması için gerekli teçhizatın en kısa zamanda bölgeye sevkini Zeki Paşa'dan istemiştir. 11 Kasım 1914 tarihinde Enver Paşa Süveyş Kanalı'nın ilk fırsatta torpil ile çevrilmesi için gereken tedbirleri hazırlamıştı.

Bunun için 6 torpil mülazımı (teğmeni) yanında 4 torpilci asker eşliğinde Haydar Paşa'dan ayrıldığını VIII. Kolordu'ya bildirmişti. Ayrıca 10 torpilin daha hazırlandığını bir haftaya kadar gönderileceği bu iş için görevlendirilen askerlerin iāse teminin sağlanmasını kolordudan istemiştir.⁵⁶

6 Aralık 1914 tarihinde Şam'a gelen Cemal Paşa; Domoskus Palas Otelinde VIII. Kolordu kumandanı Mersinli Cemal Paşa ile Kanal Seferiyle ilgili hazırlıklar ve yapılması gerekenleri ortaya koyan raporu, VIII. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Von Kress, Dördüncü Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Von Frankenberg ile tetkik etmişlerdir (Cemal Paşa, 2019: 174). Cemal Paşa Suriye'ye geldikten ve genel durumu değerlendirdikten sonra şu talimatları vermiştir.⁵⁷

Ülkenin savunulması, asayişin ve huzurun bekası için demiryollarının korunması amacıyla Dördüncü Ordu'nun görev mıntıkası çeşitli bölgelere ayrılmıştır.

- Gazze (dâhil) den itibaren Akabe'ye uzanan hatta sınırın iki tarafındaki bölge Suriye vilayeti de dâhil olmak üzere görevli olan Seyyar jandarma fırkası şimdilik VIII. Kolordu'nun emrindedir.
- Sahil şeridinin gözetlenmesi ve rahat bir şekilde müdafa edilmesi için ayrılan bölgelerin sınırları şöyledir.

1. Bölge: Mersin (dâhil) Payas(dâhil) e kadar.
2. Bölge: Payas(hariç) Trablusşam (dâhil)
3. Bölge: Trablusşam (hariç) Sayda (dâhil)
4. Bölge: Sayda (hariç) Gazze (hariç) kıyı bölgeleridir.

- Sahillerin gözetlenmesinden sorumlu seyyar jandarma birlikleri bölge komutanlıklarına aittir.
- Sahil güvenliğini tehdit edecek her türlü hamle liman reisleri mevki komutanları gözetleme ve kıta komutanları mülkiye memurları tarafından Dördüncü Ordu'ya bildirilecektir. Herhangi bir müdahaleye tereddütsüz bir şekilde ast üst ilişkisine bakılmaksızın karşı konulacaktır.
- Depo kıtaları gerekli görüldüğü takdirde bölge komutanlıklarının verecekleri görevleri ifa edecektir.
- Demiryollarının korunma görevi içinde yer aldıkları bölge komutanlıkları tarafından gerçekleştirilecektir. VIII. Kolordu'nun görev bölgesindeki demiryollarının muhafazası Suriye seyyar Jandarma Fırka Komutanlığı'na aittir. Turan Komutanı hat komiserliği ile

⁵⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/6

⁵⁶ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/81

⁵⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/8; ATASE, BDH, Kl:1137, Dos: 66, F:880

işbirliği içerisinde hareket edecek her türlü bilgi ve ihtiyaç kolordu aracılığı ile orduya bildirilecektir.

- Baalbek'deki kıtalar VII. Kolordu'ya bağlı kalacak Humus'daki birlikler geçici olarak komuta bakımından XII. Kolordu'ya idare yönünden VIII. Kolordu'ya tabi olacaklardır.
- Mülk idareyi sağlamakla görevli olduğu iç güvenlik hususunda gerek görüldüğü takdirde Dördüncü Orduya bağlı birlikler gerekli yardımı yapacaktır.
- Divan-ı Harp ve İdare-i Örfiye ile ilgili olarak Halep Divan-ı Harbi Örfiye XII. Kolordu komutanlığına; Beyrut Divan-ı Harbi Örfiye XII. Kolordu komutanlığına; Şam Divan-ı Harbi Örfiye doğrudan doğruya orduya bağlıdır. 1. Bölgede çıkacak mahkeme işleri Halep Askeri Mahkemesi VIII. Kolordu'nun Kudüs bölgesindeki mahkeme işleri de Şam Askeri Mahkemesi'nde görülecektir. Divan-ı Harbi Örfiye mahkemelerinde çeşitli suç ve kabahatlere dair çıkacak ceza hükümleri doğrudan doğruya bölge komutanlıkları tarafından tasdik edilecek ve hemen uygulanacak sadece her ayın sonunda bir uygulama çizelgesi ordu komutanlıklarına gönderilecektir. Ordu Komutanlığı'nın onayına cinayet ve ağır ceza gerektiren suçların hükümleri verilecektir.
- 27. Tümen Komutanı geçici olarak Kudüs bölge komutanı olacaktır.

Cemal Paşa Şam'a geldiği andan itibaren izlenimlerini ve değerlendirmelerini gözönüne alarak Dördüncü Ordu'nun işleyiş tarzını verimli bir hale getirmeye ve taarruz öncesi savunmaya öncelik vermişti. Bunda aralık ayında İngiliz harp gemilerinin Mersin'den Gazze'ye ve Asir'e kadar Suriye Filistin sahilindeki telgraf hatlarını şose ve şimendifer köprülerini iskeleleri ve istasyonları top ve makineli tüfek ateşine tutması etkili olmuştur.⁵⁸ Cemal Paşa askeri takviyenin öneminin farkındaydı Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgede sözü geçen dini liderlerle Mekke Emir Şerif Hüseyin ile iletişime geçerek vatanın müdafaası için gönüllü mahalli birliklerin oluşturulmasında yardımcı olmalarını emretmiştir.⁵⁹

Zeki Paşa'da seferberlik sonrası Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirdiği raporlarda askeri gücün taarruz cephesi olarak açılan bir cephe için yetersiz kaldığını bildirmişti, bunun bilincinde olan Cemal Paşa için askeri takviye önemli bir mesele teşkil etmiştir. Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne sunduğu Mısır Seferi ve Suriye müdafaası hakkındaki 3 Aralık 1914 tarihindeki raporunda; iki fırkanın daha gönderilmesi her nevi alet ve edavat ile kuvvetli istihkâm ve makineli tüfek, seri ateşli sahra obüs ve teyyare istenildiği halde sadece VIII. Fırka ile 12 lik adi obüs bataryasının gönderildiğini bunun yeterli olmadığını belirtmiştir. Hicaz Fırkası'nın Mısır Seferi için görevlendirilmiş, 18 Kasım 1914 tarihli emir ile Maan'da toplanması fırkaya tebliğ edilmiştir.

Mısır Seferi'ne Mekke Emiri davet edilmiştir. Ancak emir mazeret bildirmiştir. 23 Aralık'da Hicaz Kuvve-i Seferiyesi 2 alay piyade, 2 cebel bataryası, 2 makineli tüfek bölüğü, bir sıhhiye müfrezesinden oluşan 2000 nefer mevcuduyla Mekke'den hareket etmiştir. Ancak sonradan bölgenin hassasiyetinden kuvvetin Medine'den ayrılmaması tebliğ edilmişse de Mısır Seferi için mümkün olduğu kadar çok kuvvet toplamak gerekliliğinden Hicaz'ın doğrudan doğruya muhafazası için bölgede asker bırakma emrini ordu tüm mesuliyetini üstlenerek kabul etmemiştir. 14 Ocak 1915 tarihinde Hicaz Kuvve-i Seferiyesinin mevcudu 2000 olduğundan Medine'den II. Muhafaza taburu ilhak edildiği gibi bu taburların mevcudunu arttırmak için Medine'den silah, Şam ve Halep'ten ikmal efradı hazırlanmıştı. Ayrıca XII. Kolordu'dan bir muhabere müfrezesi alınmıştır.⁶⁰ Kuvve-i Seferiyesinin toplanması 21 Aralık 1914 tarihinde Maan'da son bulmuştur. Maan'a 2000 asker ile gelen kuvve-i seferiye Maan'da 4700 askere ulaşan asker sayısı ile taarruz emrini beklemiştir.⁶¹ İlk etapta Hicaz Kuvve-i Seferiye'nin görevi Hanyunus-Birüssebi-Maan hattında Kanal'a doğru ilerleyip Akabe'ye saldırı ihtimaline karşı ordunun arkasını kollayarak güvenliğini sağlayıp Mısır'a yürümek idi.⁶²

⁵⁸ ATASE, BDH, Kl:162, Dos: 717, F:2

⁵⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F: 1/8; ATASE, BDH, Kl:160, Dos: 707, F:20/1

⁶⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/3; ATASE, BDH, Kl:171, Dos: 742, F:2/3

⁶¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/5; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/5

⁶² ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/84

Cemal Paşa, Dördüncü Ordu'ya bağlı birlikleri teftiş ederek mevcut durumları üzerine değerlendirmeleri Başkumandanlık Vekâleti'ne sunmuştur. 5 Aralık 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne yaptığı teftişte XII. Kolordu'nun I. Ordu birliklerine göre askeri eğitim ve disiplinin yetersiz kaldığı Kürtlerin nispeten daha iyi olduğu, Fahri Paşa'nın önemli bir subay olduğu ve 36. Tümen Kumandanı Ziya Bey'in askere verdiği talim ve terbiyeden dolayı çok iyi durumda olduklarını belirtmiştir. Kolordunun ihtiyaçlarının büyük bir kısmını mübayaa ve imalat şeklinde bölgeden tedarik edildiği acil olarak küçük zabite ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Cemal Paşa ordudaki eksiklikleri takviye için farklı bölgelerdeki müfettişliklerden yardım istemiştir. XII. Kolordu'ya piyade için 300, topçu için 25, telgraf, telefon, istihkâm ve süvari için 10'ar iyi uzman küçük zabitler seferberlik bitimine kadar asıl birliklerine tekrar dönmek üzere I. Ordu Müfettişliği'nden istemiştir.⁶⁴ Mevcut imkanların zorlanması rağmen Cemal Paşa'nın Şam'a intikali ile kolordu ve ordunun ayrı ayrı yaptıkları hazırlıklar kanala taaruz için yeterli gelmemiştir.

2.3. Harekât Alanı Olarak Sina Filistin Cephesi

Askeri harekâtın gerçekleşeceği yeryüzü parçası ya da mekân olarak tabir edilen coğrafya fiziki, beşeri, iktisadi ve siyasi yönleriyle ele alınarak askeri amaçlara hizmet edecek şekilde komuta kademesince incelenerek değerlendirilip stratejiden taktiğe, taktikten lojistiğe kadar her alanda koşulları belirleyen değişmez faktör olmuştur. Harekât alanının arazi yapısı, ulaşım ağı, yeryüzü şekilleri, iklim ve bitki örtüsü gibi birçok bilgiyi sunan coğrafyaya bağlı olarak yapılan kıyafet ve ayakkabı, silah ve mühimmat, araç ve teçhizat seçimleri harekâtın başarıyla sonuçlanmasında belirleyici rol oynamaktadır (Özsu, 1983: 86).

Dördüncü Ordu'nun hedefine ulaşmasını sağlayan stratejiyi belirleyen yegâne faktör coğrafya olmuştur. Dördüncü Ordu'nun Kanal'a karşı yapacağı saldırıda savunmada doğal bir set görevi yapan Sina Çölü'ne karşı verdiği mücadelede coğrafyanın sunduğu dezavantajların üstesinden gelebilme gücü savaşın sonucunu belirlemiştir. Sina-Filistin bölgesini incelediğimizde genel olarak sınırlarını Halep'in kuzeyinde yer alan dağların kuzey sınırını, Hicaz ve Tih sahrasının güney sınırını oluşturan Suriye'nin Sina'yı, güneyinde Lüt Gölü ile Akdeniz arasındaki bölgeyi Filistin'i oluşturduğunu görmekteyiz. Tih Sahrası / Sina ve Filistin bölgesini kaplayan alan Dördüncü Ordu'nun operasyon bölgesini teşkil etmiştir (Belen, 1964: 49).

Sina Çölü, Birüssebi-İsmailiye hattı üzerinden kuzeyinde Kum Çölü güneyinde ise Taş Çölü olarak iki bölüme ayrılmıştır. Kuzeyinde yer alan Akdeniz'in güneyini kaplayan Kum Çölü'nde yaşanan kum fırtınaları ve rüzgârlar nedeniyle yeryüzü şekilleri daima değiştiği için yön bulma eylemi pusula olmadan gerçekleşmemektedir.

Derin ve gevşek kumda hareket kabiliyetini zorlamakta ve engellemektedir. Motorlu taşıtlardan yoksun Dördüncü Ordu için bu bölgeden geçmek insan ve hayvan gücünün iradesine kalmıştır. El Ariş ve Nahil dışında meskûn yer bulunmayıp Kum Çölü'nde su kaynakları az sayıda bulunan kuyulardan sağlanmaktadır (Behçet, 1930: 3).

Taş Çölü'nde ise Kum çölüne göre su sorunu daha büyük bir önem taşımakta olup sert arazi yapısı nedeniyle hareket kabiliyetinin hızlı ve etkili bir şekilde yapılmasına yol açmaktadır. Burada bulunan derin vadilerde harekâtı engelleyici özellikte olmayıp bu vadilerden en büyüğü çölü baştanbaşa kat eden Ariş ve denize uzanan Vadiî Ariş bulunmaktadır. Bu vadiler arazi yapıları sert ve kuru oldukları için yağmur yağdığı takdirde oluşan sel nedeniyle çamur bataklığına dönüştükleri için buraya ordugâh kurmak ancak zaruri şartlarda gerçekleşebilmektedir.

Tih sahrasında başlıca susuzluk, bitki örtüsünden yoksunluk, kum fırtınaları ve sam rüzgârlarıyla karşılaşan Dördüncü Ordu gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır (Behçet, 1939: 3; Akbay, 2014: 118).

Sina-Filistin Cephesine ulaşım üç ana yolla gerçekleşmektedir. Mısır'ı Filistin'e bağlayan 3 ana yol şunlardır:

⁶³ ATASE, BDH, Kl:531, Dos:2074, F:35/2

⁶⁴ ATASE, BDH, Kl:531, Dos: 2074, F:35/3

1-Sahil Yolu: Kervan yolu olarak ta anılan güzergâhtır. El-Ariş'ten itibaren Birüssebi-Kantara güzergâhında ilerleyen bu yol tarih boyunca Mısır'ı istila etmek isteyen tüm ülkelerin geçiş yeri olmuştur. Sahile uzanan bu yol güzergâhında birçok su kuyusu ve üretime elverişli topraklara sahip köyler mevcuttur. Kantara Düveydar, Katya, Birülabid, Birülmezar ve El Aris sahil boyunca uzanmakta olup İngiliz kontrolü altındadır. Sahip olduğu ülkeye hareket kabiliyeti imkânı veren ve lojistiğin sürekli bir şekilde aksamadan gerçekleşmesini sağlayan stratejik önemli bir güzergâhtır.

2-Merkez Yol (Peygamber Yolu): Birüssebi-Hafirülavce-Kazmiye-Birûhasane-Cafcafe güzergâhından İsmailiye ulaşan yol Dördüncü Ordu'nun Kanal'a düzenleyeceği seferde menzil teşkilatının ihdas edildiği yerdir. Genel olarak su ve iklim şartlarından dolayı büyük birliklerin hareket kabiliyetini olumsuz yönde etkileyen bu yol ancak zaruriyet dâhilinde kullanılabilmekteydi. Sahil yolu İngiliz kontrolünde olduğu için Dördüncü Ordu'nun kullanmak zorunda olduğu bu yol hakkında yeterli bilginin olmaması ve harita çalışması yapılmaması birliklerin sevk ve idaresini zorlaştıran ve beklenmedik saldırılara açık hale getiren bir durum olmuştur.⁶⁵

3-Hac Yolu: Elkasime-Elnahil ve Süveyş üzerinden geçen güney yolu Akabe ile Hicaz'a bağlanmaktadır. Bu yol askeri birlikler için ikinci derece önem arz etmektedir. Hicaz'dan Kalatülnahil'e oradan da Süveyş'e geçilen yol merkez yoluna göre daha iyi imkânlar içermektedir (Nedim, 1995: 10; Dukinzade,1927: 19-20).

Sina-Filistin Cephesi'nden sorumlu Dördüncü Ordu için Kanal Harekâtı'nda kontrol altına alınması gereken önemli stratejik su kaynakları vardı. Bunlar:

Süveyş Kanalı: Asya ile Afrika kıtalarını birbirine bağlayan eski dünyanın Süveyş Berzahu Kızıldeniz ile Akdeniz'i yani Hint ve Atlas okyanuslarını birbirinden ayıran coğrafi özelliğini 1869 yılında Kanal'ın açılmasıyla birlikte kaybederek Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan stratejik bir konuma sahip olmuştur (Ead, 2021: 17). İngiltere bu kanal sayesinde ticari ve askeri sevkiyatını sorunsuz ve hızlı bir şekilde yaptığı gibi diğer ülkelere karşı kanalı bir silah olarak kullanmaktaydı. Kanalin I. Dünya Savaşı'nda önemi daha da artmıştı.

Süveyş Kanalı üzerinde kuzeyden güneye doğru göller bulunmaktadır. Süveyş Kanalı'na açılan Timsah gölünün güneyinde Büyük ve Küçük Acıgöl kuzeyinde Menzele gölü bulunmaktadır. Port Sait ile Süveyş arasında Süveyş Kanalı üzerinde yer alan Timsah Gölü Mısır için önemli bir sığ göldür (Çınar, 2022: 55-58). Bu göller civarında kara yolunda önemli geçit noktaları oluşmuş şehir ve kasabalar kanalın açılmasıyla meydana gelmiştir. Bu şehir kasabalardan bazıları kanala saldırıda oldukça sık zikredilen İsmailiye, Elferdan, Kantara, Tusum, Serapyum, Süveyş' tir. Aşağıdaki fotoğrafta (Fotoğraf 1.) Süveyş Kanalı'nı inceleyebilirsiniz (Bediz, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2159580:329>).

⁶⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/12

Fotoğraf 1. Süveyş Kanalı (Bediz, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2159580:329>)

2.4. Birinci Kanal Harekâtı

2.4.1. Dördüncü Ordu ve VIII. Kolordu'nun Kanal Harekâtı'na Dair Askeri Lojistikle İlgili Planlamaları

2.4.1.1. VIII. Kolordu'nun Kanal Harekâtı'na Dair Askeri Lojistikle İlgili Planlaması

Harp Nizamı ve Çöl Kadrosu: VIII. Kolordu'nun ihdas ettiği Birinci Kuvve-i Seferiye 10 piyade taburu, üç mitralyöz bölüğü, dördü seri olmak üzere ikisi sahra, ikisi adi ve biri mantelli olmak üzere yedi bataryadan oluşmakta idi. Bir de seri atışlı ağır bataryası bulunmaktaydı. VIII. Kolordu'nun planında kuvve-i seferiyenin esasını 25. Fırka oluşturmaktaydı. Alayların üçüncü taburları eksik olan X. Fırka II. kademeyi meydana getirecekti. İaşe ve su durumu değerlendirilerek süvari alayının yerine harp nizamına hecin süvar alayı teşkil edilmiştir. Aynı durumdan dolayı kuvve-i seferiye için bir çöl kadrosu oluşturulmuş idi.

Çöl kadrosunda askerin hareket kabiliyetini hızlandırmak için büyük ağırlıklar hafifletilmiş ve eşyası 15 kiloya düşürülmüştür. VIII. Kolordu'nun portatif çadırları olmadığından her taburda yalnız hastalara mahsus olarak bir ya da iki mahruti (koni) çadır alınmıştır.⁶⁶

VIII. Kolordu asıl kuvvet ile 3 Ocak 1915 tarihinde Birüssebi-Birülhasane üzerinden İsmailiye'ye ve yalnız hafif kıtaat ile de Elariş üzerinden Kantara'ya Nahle üzerinden Süveyş'e yürüyüş gerçekleştirmeyi ve merkez kolundan bir muhtelif müfrezeyi Birülhasane'ye sürerken aynı tarihte cenah kollarını Hanyunus-Maan güzergâhında Elariş ve Nahle'ye göndermeyi

⁶⁶ ATASE, BDH, Kl.3221, Dos: H-9A, F:1

planlayarak bir tertip almıştır. Bunun için de iâşe ve su sorunun dikkate alarak 3 Ocak günü Birüssebi'den ileri yürüyüşe başlamadan sekiz gün önce çeşitli anbarlar tesis etmeyi ve bilhassa Birülhasane'de kuyulara tulumbarlar koyarak, su soruna çözüm getirecek tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak alınan tedbirlerin kanal önündeki kuvve-i seferiye için yeterli olmadığı ve bu nedenle Kanal'ın en kısa sürede geçilmesi gerektiğinin farkındaydı.⁶⁷

VIII. Kolordu, I. kademe toplanmasını bitirir bitirmez Kanal'a taarruz düşüncesindeydi. Çünkü VIII. Kolordu ileri yürüyüşe başlamak için gerekli nakil vasıtalarını ve su kaplarını tedarik edememiş bu durum X. Fırka'nın bölgeye sevkini geciktirmiştir. Bu nedenle iâşe, su ve nakil vasıtalarının elverdiği ölçüde peyder pey X. Fırka'nın bölgeye sevkini en kısa sürede bu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Zira VIII. Kolordu taarruzun nisbeten zayıf kuvvetlerle icra edilmesini sakıncalı görmüştür. Ancak kolordu mevcut imkânları değerlendirerek İngiliz kuvvetine dair aldığı istihbarat ve Sunisilerin ile Mısırlı müslümanların göstereceği muavenet ve yardımı ile I. kademe ile Kanal'ın geçileceğine kanaat getirmiştir. Mısır'a saldırıda XII. Kolordu'ya bağlı birliklerinde buraya intikali ile İngiliz işgaline son vereceğini düşünmüştür. VIII. Kolordunun fikrine göre taarruz için 3 Ocak 1915 günü gece ileri yürüyüşü planlamıştır. Özellikle çöl sahasından dolayı sabahları ay aydınlığında mehtapsız gecelerde yürüyüş yapılmalıydı. Nakliye vasıtaları su ve iâşe sorununa çözüm getirilemediği için ileri yürüyüş 3 Ocak 1915 tarihinden sonraya bırakılırsa bu yürüyüşün bir ay ertelenmesine ve çölün en soğuk olduğu şubat ayında geçilmesine bu durumda askerin ve hayvanın daha fazla yorulmasına ve kayıpların daha da artmasına yol açacaktır.⁶⁸

Cemal Paşa, Şam'a geldikten sonra bir durum değerlendirmesi yapmış ve VIII. Kolordu'nun sadece I. kademeden ihtiyaçlarını göz önüne alarak taarruz için tedbirler aldığını bu nedenle II. Kademe için gerekli hazırlıkların tamamlanması için taarruzu tehir etmeye karar vermiştir. VIII. Kolordu'ya göre siyasi ortamda tehire imkân vermemekteydi. Kolordu'ya göre vatanseverlik duygusundan yoksun Suriye halkı savaşçı bir yapıya sahip değildi. Dini duygularla memleket müdafası pamuk ipliğine bağlıydı. Kolordu tehirin gerçekleşmesi durumunda Mısır'da çıkacak olan isyandan gereği gibi yararlanılamayacağı gibi İngiltere'nin sadece isyanla uğraşacağından kısa sürede isyanı bastırıp kontrolü ele geçireceği düşüncesindeydi. Ayrıca harekâtın ertelenmesi durumunda İngiltere'nin bundan faydalanarak Mısır'da askeri lojistiğe ve savunmaya yönelik aldığı tedbirleri arttırarak takviye edeceği gibi İngilizlerin Mısır'da Cihad-ı Ekberin sağlamış olduğu manevi havayı para ile bozacaklarını güvenliklerinden şüphe duyulan Dürzi ve Cebel Lübnanlıların başta olmak üzere bölge halkının Osmanlı aleyhine faaliyette bulunacaklarını, Akabe'ye İngilizlerin, Cebel-i Lübnan'a Fransızların asker çıkarmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Kolordu, Kanal önünde Osmanlı ordusunun geç görünmesinin Mısır'da hayal kırıklığına ve itimatsızlığa yol açacağını belirterek tehiri büyük bir hata olarak nitelemiştir.⁶⁹ Benzer düşünceleri başkumandanlıkla Zeki Paşa'nın da paylaşması zamanında yapılan tespitlerin doğruluğunu gözler önüne sererken yapılan tespitler üzerine etkili ve hızlı çözümler sunulamaması da gereken önemin sefere verilmediğini ortaya koymaktadır.

2.4.1.2. IV. Ordu'nun Kanal Harekâtı'na Dair Askeri Lojistikle İlgili Planlaması

VIII. Kolordu kanala geçişi mevcut imkanlar dahilinde gerçekleştirmek isterken Dördüncü Ordu aynı kanı da değildi. Ordu kumandanlığı Kanal'a taarruzda X. Fırka ile Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nde katılmasını ve ilk taarruzun başarıyla sonuçlanmaması durumunda kanal karşısında uzun süre kalabilmeye imkan verecek iâşe ve su tedbirlerini arttırmak ve ileri yürüyüşe kadar gerekli teçhizat ve edevatın tedarikinin sağlanması düşüncesindeydi. Dördüncü Ordu'ya göre; *"Bütün teşkilat yalnız I. kademeden ihtiyacını karşılamakta II. Kademenin ihtiyacını karşılamakta II. Kademe dahi kanal karşısında ictima edildikten sonar eğer o zamana kadar taarruz başarıyla neticelenmezse ve kuvve-i seferiye'nin kanal karşısındaki ikametiuzun sürerse iâşe ve su meselesi tehlikeli bir vaziyet alır. VIII. Kolordu'nun istihbaratına göre, İngiliz ordusu karşısında*

⁶⁷ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/9; ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/8

⁶⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/8

⁶⁹ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/8-2/9

kısa zamanda Kanalın zapt edilmesi mümkün değildir. VIII. Kolordu'nun kuvve-i seferiyesinin mevcudu toplam 15000 civarındadır. Bu kadar bir kuvvetle Kanal'ın doğusundaki mevki zapt olunsu bile bizzat Kanal'ın ve kuzeyindeki bölgedeki zaptı zaman alacaktır. Kanal'a taarruz için hazırlık gereklidir. Bu yüzden ordu kısmi gelişinin Birüssebi'den ileri hareketden önce çöl dahilinde ileri müfrezeler himayesi altında ileri menzil hattı teşkili ve çöl dahilindeki menzil noktasında کافی derecede erzak depolanacak ve kuyular hazırlanacak, sıhhiye müessesatı sağlanacak, fırınlar inşa edilip gerek mesafede bir hazırlık mevzi oluşturulacak ve tahkim güçlendirilecek hazırlıkların tamamlanması için ileri hareketin geciktirilmesi gereklidir.”⁷⁰ Cemal Paşa bölgedeki hazırlıkları ve bölgenin şartlarını gerçekçi temeller üzerine değerlendirerek bir taarruz hareketi için 15.000 kişiden oluşan bir kuvvetin yetersiz olduğuna inanmakta bu nedenle 10. Fırka ile Hicaz Seferi Kuvvetinin taarruza iştirakıyla gerçekleşmesini istemekteydi. Ordu kumandanlığı, VIII. Kolordu'nun yaptığı hazırlıkların sadece I. kademeye göre düzenlendiğini II. Kademenin sonradan eklendiği için gerekli tedbirlerin alınmadığını belirtmiştir. Ayrıca tamamlanmamış bir menzil teşkilatı karşısında özellikle temiz su ve içme sorunu ile başatmenin zorluğundan taarruz harekâtı başarısızlıkla sonuçlandığı takdirde kanal karşısında kalma süresi uzayacağı ve askerde huzursuzluk ve geri çekilme mecburiyeti hâsıl olmasından korkulmuştur. Bu nedenle Dördüncü Ordu Komutanlığı Kanal'a bir günlük mesafede bir hazırlık mevki seçilip tahkim edilmeye kadar ileri harekâtın ertelenerek menzil hat ve noktalarına yeniden ihtiyaç duyulacak olan tesisler ve gerekli malzemelerin temin ve depolaması için zamana ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Cemal Paşa yetersizlikleri görerek emir-komuta zincirini yeniden tertip ederek sadece I. kademeyi VIII. Kolordu'ya bağlarken II. Kademeyi oluşturan tüm birlikleri Dördüncü Ordu'ya bağlamıştır. Ayrıca orduyu seyyar ve sabit olarak ikiye ayırıp Dördüncü Ordu Kumandan Vekili olarak XII. Kolordu Komutanı Fahri Paşa'yı Suriye ve Filistin müdafası ile görevlendirmiştir.⁷¹

Bu ihtilaflı süreçte VIII. Kolordu Kanal Harekâtı için bölgede istihbarat faaliyetlerini sıkı tutmuş ve düşman hakkında gelen ilk istihbarat bilgileri İngiliz müdafaasının güçlü ve etkili olduğunu gözler önüne sermiştir. İstihbaratta şu bilgilere yer verilmiştir: “ Kantara'dan Acıgöl'e kadar olan Kanal kısmında mevcut İngiliz ve Hind askeri 12.000 kişi tahmin edilmektedir. Kanalın şark ve garbında 2 hat müdafaa mevcut, bütün hattın 30km imtidadındadır. İlk hat müdafaa siperlerinden ibaret olup kanaldan bir kaç km uzaktadır.

Bu mevazi de 6 cm lik 6 top vardır. Bundan başka Kanalın önünde herbirisi 12 cm lik topa malik 3 sahra istihkâmı Kantara'nın şarkında ehemmiyetli bir İngiliz çadırı ordugâhı görülmüştür. Mevazinin ilerisinde birçok lağımlar edilmiştir. Düşmanın asıl savunması Kanalın garbındadır ve bu hatta 18 sahra topu mevcuttur. Timsah gölünde küçük bir harp gemisi vardır. Süveyş civarındaki kuvvet İngiliz ve Hindli olmak üzere tahminen 5000 neferden ibarettir. Süveyş de 3 kruvazör, 2 torpido vardır. Port Said'deki kuvvet anlaşılmamaktadır. Limanda 2 Fransız kruvazörü vardır. Kanal garbında Kanal imtidadınca tamadi eden şimendifer hattı üzerinde herbirisi küçük çaplı 2 gemi topu ve 2 mitralyöz ile haki renkli 2 tren görülmüştür. Kanal hattındaki mitralyöz adedi 30 u geçmek üzeredir. Kahirenin garnizonu 2 İngiliz livasından bir Paramori livası ve 2 ihtiyat alayı (6. Lansor Avcıları ve üçüncü Manchester) dan mürekkebdır ki yekün olarak 8 tabur piyade 2 alay süvari her biri 4 toplu obüs bataryasından ibaret 2 topçu taburudur. Tabur mevcutları 400 ila 500 neferdir. Her taburda bir mitralyöz vardır. Bu ihtimal Osmanlı ordusu kıtaatı Kanala hareket ettikleri esnada Akabe ve Maan'a taarruz edeceklerdir”.⁷²

Bu bilgiler ışığında İngiltere'nin savunmaya karşı baştan taarruz fikrini benimsediği ve hızlı hareket edilmesi gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır. Ancak askeri üstünlüğü her anlamda elinde bulunduran İngiltere karşısında gerekli tesisler ve altyapı çalışmaları olmadan ya da yapılan hazırlıkları güçlendirmeye yönelik tedbirler alınmadan yapılan taarruz Sina-Filistin Cephesi için kötü sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden Cemal Paşa, Kanal Harekâtı'na dair düşünceleri doğrultusunda VIII. Kolordu'nun değerlendirmelerini gözönüne alarak 22 Aralık 1914 tarihinde kolorduya verdiği direktifte;

⁷⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/9

⁷¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-3, F:1/9

⁷² ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/2

“Merkez kolundan ileri gönderilecek müfreze, kararlaştırılan zamanda ileri gönderilecekti. Bu müfreze malzeme kolundan başka orduca ihzar olunan ve bugünden itibaren Kolordunun tamamen emrine amade bulunan kuyucu kolu ve ordu telgraf bölüğü ilhak edilecek miktarı kafi menzil memuru tefrik olunacaktır. Bu müfreze miktarı kafi erzakı beraberinde alacaktır. Elhalase, Hafirülavce, Kuseyma, Hayfaa noktalarında salifüz zikr şeraite muvafık menzil noktaları tesis etmek üzere miktar-ı kafi memur ve sait (menzil kumandanlığı hidamatı görececek zabitan kuyucularistihdam ve piyade efradı edavat- lazime...) terk olunacaktır. Müfereze Birülhaseneye doğru yürümeye devam edecek ve arada menzil noktası tesis etmek için kalacaktır. Bu menzil tesisatında icrasına nezaret etmek ve malzeme kolu telgra ve kuyucu müfrezeleri kendisine merbut bulunmak üzere 8. Kolordu menzil müfettişliğinden ayrıca bir (ileri Kolordu Menzil müfettişliği) tesisini tavsiye ederim.

Bu menzil müfettişliğinin taht-ı emrinde ordu bir iki muktedir zabıt vermeye amadedir. En mühim menzil nekaatlarından fırın tesis etmek üzere orduca bir fırıncı kolu teşkil ve kolordunun emrine tevdi dahi derdesttir. Erzak vesu kolları kâmilan erzakı hâsıl oldukları halde Birülhasane de bir ambar tesis etmek için plan mucibince hareket ederler ve Birülhasane ye kadar her menzil noktasında birer günlük erzak terk ederler. Erzak kolları da Birülhasane ye kadar yürüyüş cetveli mucibince hareket ederler. Birülhasane den ileri gidecek olanlar Birülhasane de müteakiben boşalırlar. Müteakiben Birüssebi ve Birülhasane arasında nakliyat yapmaya devam ederler. Bu suretle su kolları kümen (ileri müfrezenin suyu lazım olanlardan bakısı) erzak hidamatından kullanılmalıdır. Birülhasenede mükemmel bir menzil noktası tesisi ve her iki kademe için takriben bir aylık erzak idhar ve Birüssebi, Birülhasane arasında menzil noktaları tesis edilinceye kadar kuvvet-i asliyesi Birüssebi de veya Birüssebi ile menzil hattı üzerinde kalırlar.

Ordu Kumandanlığı 10. fırkayı bu müddet zarfında geride bırakacaktır. Cenah kolları 8. Kolorduca mukadder olan zamanda ileri giderler. Kanala mümkün mertebe yaklaşırlar bu kolların hareketinde hareket-i umumiye ile tevsidi kolorduya murudur. Birülhasane de salifüz-zikri ihzaratının yapmasına müteakip kuvvet-i asliye Birüssebi den ileriye hareket eder ve Birülhaseneye gelir ileri müfreze kanalın bir günlük mesafesinde intihap olunacak hazırlık mevziine girer (malzeme kolu kuyucu müfrezesi telgraf kıtaatıyla becaher) ve aynı vecihle ihzarat icra eder. Ve ihzar edilecek mevziyi tahkim eder. Cenah kolları daha iyi yaklaşırlar. Düşmanın ileri müfrezelerini ederler. 10. fırka bu esnada Birüssebide toplanır. Gerek bu ihrazat gerek bu müddet zarfında daha çok miktarda deve tedarik edilmesi sayesinde daha toplu daha emin bir halde Birüssebiden ileri harekât amade bulunur ve ileri müfrezenin tesisatını(bilhassa su) müteakip I. kademe dahi Kanal taarruzuna iştirak etmek üzere tecemmi mıntikasından ileri hareket eder.” emri verilmekteydi.⁷³ Cemal Paşa X. Fırka’nın Dördüncü Ordu’ya sonradan katılmasıyla VIII. Kolordu tarafından yapılan hazırlıkların yetersizliğini görerek X. Fırka’nın gelişine zaman kazandırmak ve ihtiyaçların giderilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması amacıyla yeni bir menzil teşkilatının ihdas edilmesi ve gerekli tesislerin yapılması gibi fikirlerle VIII. Kolordu’ya tehiri benimsetmeye çalışmıştır. Dördüncü Ordu kumandanı, Birinci Kanal Harekâtı’nın başarısızlıkla sonuçlanması ihtimaline karşı yeni ihdas edilen menzil teşkilatı ile tespit edilen ihtiyaçların giderilerek ikinci saldırıda muvafak olmayı amaçlamıştır.

VIII. Kolordu Dördüncü Ordu Kumandanlığı’nın direktifine 25 Aralıkta verdiği cevapta Birülhasane üzerinden giden yolun terkedilerek daha iyi olan Hafirülavce-Ameşyan-Halel-İbn-Cafcafe yolunu kabul ederek emredilen tadilatın dolayısı kıtaatın ve askerin kolordu kumandanlığıyla Ekânı Harbiye Riyaseti’ne olan güvenlerinin sarsılacağını ifade etmiştir. VIII. Kolordu bağlı birliklerin şevkini kırmamak için yaptıkları hazırlıkların ordu kumandanlığı tarafından kabul edilmeme nedenini tehiri son günlerde yağın yağmurlar nedeniyle sevkியatta ve nakliyatıta yaşanan gecikme olarak açıklayacağını belirtmiştir. Ayrıca cevapta kolordunun yaptığı hazırlıkları ordu kumandanlığınca aldığı talimatlar üzerine şekillendirdiğini Ameşyan ve İbn anbarlarına idharı lazım olan erzakı ve İbn’den nakil edilecek erzakın 48084 deve yükü Halel ile Ameşyan’a nakil edilecek birer günlük erzakın her biri için 925 deve yükü olduğunu bildirmiştir.⁷⁴

⁷³ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/9,2/10

⁷⁴ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/11; ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-2, F:1/21

VIII. Kolordu, nakil vasıtası olarak kullanılan develerin şu anki mevcudundaki yetersizliği göz önünde bulundurarak Cemal Paşa'nın isteklerinin nakil vasıtalarına bindireceği yükün ve taleplerinin karşılanmasının mümkün olamayacağını altını çizmiştir.

2.4.1.3. VIII. Kolordu ve Dördüncü Ordu'nun Kanal Harekâtı'na Dair Askeri Lojistikle İlgili Aldığı Müşterek Planlaması

Dördüncü Ordu Mısır Seferi öncesi gerekli altyapı çalışmalarının yapılmadığı askeri lojistiğin yetersiz kaldığı ve her anlamda üstün bir düşman karşısında taaruzun bir intihar olacağının farkındaydı. Müttefik güçlerin komuta kademesindeki fikir ayrılıklarının olması doğal olsa da askeri sahada tek ses tek yürek olma gerekliliği strateji ve taktikte hataya düşmemek için ortak bir karar alınması gerekliliği Dördüncü Ordu ile VIII. Kolordu'yu temsilen 25 Aralık 1914 tarihinde Kudüs buluşmasına yol açmıştır.

Bu sırada VIII. Kolordu Kumandanlığı'na Ordu Kurmay Başkanı ile görüşünceye kadar hiç bir şeyin değiştirilmemesi yalnız ileriye doğru mümkün olduğu kadar erzak yığılması bildirilmiştir.⁷⁵ 25 Aralıkta yapılan görüşme sonrası ortak bir karar alınarak 10 günlük bir gecikmeyle VIII. Kolordu'nun planına sadık kalınmıştı. Görüşmede mevcut iki kademenin de Hafırulavce'de ve Birüssebi'de bir aylık erzakının olduğu bunların İbn'e sevki için mevcut su ve erzak kollarından yararlanılsa bile 60 güne ihtiyacın olduğu çöl şartlarında bu durumun imkânsız olduğu fikri ağır basmıştır.⁷⁶ Görüşmede alınan kararla İbn'e erzak nakli iki defa gerçekleştirilerek iase sorununa çözüm bulunmuştur. Buna göre iki defa gerçekleştirilecek nakliyat ile 21 günlük erzak I. Kademe'ye göre hazırlanacaktır. Bu nakliyat 20 gün devam edecekti. Böylece belirlenen tarihten 10 gün sonra harekete geçilecekti. Bu harekât tarzı ordu komutanlığınca kabul edilmiş ve kolordunun teklifleri yerinde görülmüştür.⁷⁷ VIII. Kolordu'14 Aralık 1914 tarihinde toplanma yeri olarak belirlenen Birüssebi'de bağlı birlikler toplanmaya başlayacaktır.⁷⁸ I. Kademenin toplanma işlemi 1 Ocak 1915 de tamamlanıp 3 Ocak 1915 de Birüssebi den yürüyüşe geçilecek ve X. Fırkaya bağlı birlikler 28 Aralık'ta Sebastiya İstasyonundan ayrılacaktır.⁷⁹ 14 Aralık'tan itibaren VIII. Kolordu'nun Birinci Kuvve-i Seferiyesi Şam'dan Sille'ye sevkıyatı trenle başlamış⁸⁰ I. Kademe'ye ait son birlikler 23 Aralık 1914 akşamı Şam'dan ayrılmıştır.⁸¹ 14 000 askerden oluşan VIII. Kolordunun Mısır seferi için oluşturduğu I. kademe 30 Ocak 1915 tarihinden itibaren Kanal üzerine yürüyüşe geçecektir.⁸² Kanal Harekâtının II. Kademesini oluşturan X. Fırka'nın su ve erzak kolları teşkil edilmiş olduğundan bu fırkanın Birüssebi'den peyderpey ileri yürüyüş düşünülmüştür.⁸³ Cemal Paşa Şam'daki mevcut durumu göre hareket edeceği X. Fırka'yı komuta etmek için Birüssebi'ye hareket edeceğini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.⁸⁴ 29 Aralık 1914 tarihinde Cemal Paşa'nın III. Ordu Kumandanlığı'na yazdığı yazıda I. kademenin ileri birliklerinin hareket halinde oldukları I. Kademenin büyük bir kısmının Birüssebi'den hareket edeceği bir gün sonrada X. Fırka'nın öncü birlikleri Birüssebi'ye geleceği bildirilmiştir.⁸⁵ Cemal Paşa X. Fırka'nın dışında ikinci bir fırkanın daha Dördüncü Ordu Komutanlığı'na bağlanmasını istemiş ve VIII. Fırka, Mısır Seferi için görevlendirilmiştir. III. Kolordu'ya bağlı olan fırka 19 Ocak 1915 tarihinde Derince'den Haydar Paşa'ya sevk edilmiş oradan da Dördüncü Ordu mntıkasına intikal edilmiştir.⁸⁶

⁷⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/10

⁷⁶ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/10

⁷⁷ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/11

⁷⁸ ATASE, BDH, Kl:16, Dos:77, F:34; ATASE, BDH, Kl:174, Dos:752-A, F:10

⁷⁹ ATASE, BDH, Kl:159, Dos:704, F:3/4

⁸⁰ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/6

⁸¹ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:752-A, F: 23

⁸² ATASE, BDH, Kl:16, Dos:77, F:34

⁸³ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:5

⁸⁴ ATASE, BDH, Kl:174, Dos:752A, F:5

⁸⁵ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:2; ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:11

⁸⁶ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:60; ATASE, BDH, Kl:174, Dos:752A, F:18

VIII. Kolodu'nun planının neden kabul edildiğini Ordu Komutanlığı şu şekilde açıklamıştır:⁸⁷

“İhtilafın bir an önce bitirilmesi Tih Sahrasındaki ordunun sevki ve sevkini kırılmaması içindir. Ordu mevcut iâşe, su, insan gibi durumun gerçekliğinin farkındaydı. Bunun dışında ordunun isteklerinin tamaamen tatbik edilmesi için gerekli vasıta ve imkân yoktu. Tih sahrasını geçdikten sonra Sebastiyе ve Maan istasyonlarından 500 ila 350 km mesafede Kanal önünde VIII. Kolordu, X. Fırka ve Hicaz kuvve-I seferiyesinden ibaret yaklaşık 25000 insandan oluşan bir kuvveti Kanal'da uzun süre kalmasını temin edecek nakliye vasıtaları ve tedbirleri yeterli değildi. Eksiklikleri gidermek için uzun bir zamana ihtiyaç vardı bu durumseferi aylarca ertelemek demektir. Kış mevsiminin geçmesi ile çöl şartlarında yazın Mısır Seferi'nin gerçekleşmesi ordu kumandanlığınca istenmemiştir. Sonuçta I. Kanal Harekâtı sonrası sefer öncesi ve sonrası eldeki develerin mart ortasında çöl şartlarından dolayı telef oldukları ve askeri kayıplarla çöl dâhilindeki Ariş-İbn-Nahle hattında yaklaşık 10000 kişilik bir kuvvet büyük küçük müfrezelerin Kanal Harekâtı'nı sürdürmesi imkânsız olduğu anlaşılmıştır.” Dördüncü Ordu, VIII. Kolordu tarafından yapılan hazırlıkların yok sayılamayacağı gerçeğiyle, talepleri karşılayacak kadar gerekli nakliye vasıtalarının olmaması, su ve iâşe durumunun göz önünde bulundurularak tehirden vazgeçmiştir. Hâlbuki Zeki Paşa komutasındaki Dördüncü Ordu da benzer sorunları ortaya koyan raporlar hazırlamış ve Başkumandanlık Vekâleti'ne sunmuş ancak raporlar görmezden gelinerek görevden alınmaların gerçekleştiği bir süreç yaşanmıştır. VIII. Kolordu ve Dördüncü Ordu arasındaki yazışmalar Zeki Paşa'nın ortaya koyduğu tespitlerin haklılığını ve 6 Eylülde ihdas edilen Dördüncü Ordu'daki sorunların taarruza 36 gün kala çözüme kavuşamadığını ortaya koymuştur. Kanal Harekâtı'na katılan birlikler aşağıdaki tablodadır (Tablo 14.-18.).

⁸⁷ ATASE, BDH, KI:171, Dos:742, F:2/11

Tablo 14. Birinci Kanal Harekâtı'nda VIII. Kolordu Birinci Kademe Merkez Kol⁸⁸

Kıtaat	Zabit		Memur Memur	Küçük Zabit		Efrat	
	Muhari p	Gayri Muhari p		Muhari p	Gayri Muhari p	Muhari p	Gayri Muhari p
8. Kolordu Karagahı	17	8	12	3	5	70	126
25.Fırka Karargahı	9	14	6	2	3	14	89
79.AlayM.T. Bölüğü	40	6	10	92	11	2110	243
74.AlayM.T.Bölüğü	41	8	7	54	7	2104	220
75. Alay	28	8	6	40	8	1934	200
68.AlayM.T.Bölüğü	41	6	6	45	10	2080	252
25.SahraAlayıH.C.Kolu	27	3	9	21	3	700	140
AlayErkamı1.2.3.H.S.Bölüğü	9	2	5	5		140	
Ağır Obüs Bataryası	6	2	1	6	4	188	25
İstihkam Tam8. Tabur	17	5	1	14	9	640	240
1telefon, haberci,2 telgraf tk	2			7	4	57	30
Ağır cephane devekolu9	9	5	1	3	7	57	298
1Piyade Cephane Kolu	1	1		3	2	12	65
4Adet Köprücü Takımı	4	1	2	3	3	166	167
Malzeme Kolu		3	3	3	2	80	72
Kuyucu Takımı		1					137
25. Sıhhiye Bölüğü		3	Sıhhiyec i 6			5	229
27.Sıhhiye Bölüğü	3	4			7		228
23. Seyyar Hastahane	2	7			2		74
25. Seyyar Hastahane		8	1		3		80
27.Seyyar Hastahane	2	6		2	9		80
1. su deve taburu	1	13	3	3	7		849
2. Su deve kolu		8			50		
3. Erzak Deve Taburu	3	17	2	10	20	82	500
Merkez Kolu Toplamı	262	139	82	362	181	10444	4374

⁸⁸ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:9/1

Tablo 15. Birinci Kanal Seferi Sağ Cenah⁸⁹

Kıtaat	Zabit		Memur	Küçük Zabit		Efrat	
	Muharip	Gayri Muharip		Muharip	Gayri Muharip	Muharip	Gayri Muharip
80.Alay 1.Tabur	21	4	2	45	10	1046	78
80.Alay 2.Tabur	3			7	3	250	15
Sahra Topçu 27.A.1.Bölük	6			7	3	125	25
81.Alay 2.Tabur	12	2	1	15	7	992	96
1 Telefon Takımı	1			2		32	
4.Muhtelit Deve 1.Tabur	6	7	2	4	8	95	209
Toplam	46	13	5	80	31	2540	423
Mümtaz Beyin Gönüllüleri	10			6		1515	
27.Topçu 5.Bölük Cebel	3	2	2	11	3	34	181
Neşet Bey'in Gönüllüleri	1					179	
Sağ Cenah Kolu Toplamı	60	15	7	97	74	4268	604

Tablo 16. Birinci Kanal Harekâtı Sol Cenah⁹⁰

Kıtaat	Zabit		Memur	Küçük Zabit		Efrat	
	Muharip	Gayri Muharip		Muharip	Gayri Muharip	Muharip	Gayri Muharip
29. Alay 1.Tabur	18	6	2	27	9	1030	90
Hecin süvar 1. Bölüğü	5		1	3		88	
27.Topçu Alayı 4. Cebel B.	3		1	5	4	60	54
8. İstihkam Taburu 4. Bölüğü.	2			5		90	
5. Muhtelit Deve	3	12	2	2	8	98	200

⁸⁹ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:9/1⁹⁰ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:9/1

Taburu							
Eşref Beyin Gönüllüleri				25		801	25
Sol Cenah Toplamı	31	18	6	67	2067	369	2017

Tablo 17. Birinci Kademe Hudut Kıtıatı⁹¹

Kıtıaat	Zabit		Memur	Küçük Zabit		Efrat	
	Muharip	Gayri Muharip		Muharip	Gayri Muharip	Muharip	Gayri Muharip
81. Alay 1. Bölüğü	2			8	3	233	21
81. Alay	4	1		12	4	840	50
81. Alay 2. Bölüğü	2			6	2	238	36
Kudüs Seyyar Jn. Taburu	10	1	1	26	1	181	
Hudut Kıtıatı Toplamı	18	2	1	52	9	1632	107

Tablo 18. Birinci Kanal Harekâtında İkinci Kademe⁹²

Kıtıaat	Zabit		Memur	Küçük Zabit		Efrat	
	Muharip	Gayri Muharip		Muharip	Gayri Muharip	Muharip	Gayri Muharip
10. Fırka Karargahı	16		3	9		102	
28.Alay M.Tüfek Bölüğü	71			140		3311	
29.Alay M.Tüfek Bölüğü	72			100		3429	
30.Alay M.Tüfek Bölüğü	68			105		3299	
Sahra Topçu 10. Alayı	35			47		975	
İstihkâm Bölüğü Köprücü Treni	6	1				232	5
Sıhhiye Bölüğü	8			5		196	
Seyyar Hastane	8			6		74	

⁹¹ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:9/1

⁹² ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:9/2

Ekmekçi Takımı		1		3		98	
Telefon Takımı	1			6		42	
Süvari Bölüğü	4			8		142	
Musiki Bölüğü	2			5		50	
1.Sahra Topçu Cephane Kolu	2			1		97	
3.Sahra Topçu Cephane Kolu	2			1		97	
4.Sahra Cephane Kolu	2			1		61	
1.Piyade Cephane Kolu							
6.Piyade Cephane Kolu	2			15		97	
Hafif Erzak Kolu							
8. Hafif Erzak Kolu		3				66	
6.Ağır Erzak Kolu							
7.Ağır Erzak Kolu	4			14			
10 Fırka Toplamı	303	5	3	463	3	12265	148
Ordu Karargâhı	27	11	5			134	285
Kuvve-i Seferiye Toplamı	700	16	104	1005	288	30910	5887

Kanal Harekâtı'nda 15.361 kişiden oluşan muharip ve gayri muharip kıtaat VIII. Kolordu'nun merkez kolunu oluşturmakta idi.⁹³ 12.841 kişiden oluşan muharip ve gayri muharip X. Fırka'yı teşkil etmiştir.⁹⁴ 15 Ocak 1915 tarihinde X. Fırka'nın 28. Alayı ve bir topçu taburu Birüssebideydi. Şam'dan Sille'ye erzak nakli yapılmıştır.⁹⁵ Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 8 Ocak 1915 tarihli raporunda Kanal Seferi için Şam'dan ayrılacağını kuvve-i seferiye kumanda etmek için Dördüncü Ordu Kumandan Vekili sıfatıyla Fahri Paşa'nın Şam'da kalacağını bildirmiştir.⁹⁶ 13 Ocak 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne çektiği telgrafta Cemal Paşa'nın Birüssebi'deki birlikleri denetlediği ve genel durumun iyi olduğunu seferi kuvvetin Birüssebi'de bir gece kalıp ertesi gün Kanal'a doğru yürüyeceklerini belirtmiştir. 17 Ocak 1915 tarihinde ordu karargâhı Birüssebi'ye doğru harekete geçmiştir.⁹⁷ 17 Ocak 1915 de Cemal Paşanın Birüssebi'den yazdığı yazıda " *Yarın Birüssebiden Kanala doğru hareket ediyorum* " bilgisini paylaşmıştır.⁹⁸ Cemal Paşa, kanala geçmeden çöle 68. Piyade alayı kumandanı, 68. Piyade alayı bir hecinsüvar bölüğü, 25. Topçu alayının bir sıhhiye taburu, hafif cephane kolu, istihkâm bölüğü, 23. yarım seyyar hastahane, 27. yarım sıhhiye bölüğü, 25. Sıhhiye bölüğünden oluşan

⁹³ ATASE, BDH, Kl:16, Dos:77, F:44

⁹⁴ ATASE, BDH, Kl:16, Dos:77, F:44

⁹⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, 2/6

⁹⁶ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:17

⁹⁷ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:39

⁹⁸ ATASE, BDH, Kl: 161, Dos:711, F:48/2; ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:11

Mahdes müfrezesi ile 25. Fırka, 25. Alay 1. Taburu ve alay erkânı bir hecinsüvar bölüğü 25. Alay bir istihkâmdan teşkil olan Serapyum müfrezesi keşif yapmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca 75. Alayın 2 piyade taburuna, ağır topçu bataryasına, istihkâm köprücü müfrezesinden takım malzeme koluna ve Harabi'deki fırkanın kolları ve kıtaatın tamamına tahkimat yapma vazifesini vermişti.⁹⁹ 21 Ocak 1915 tarihinde İbn'de bulunan Cemal Paşa, Elaris-Kalatülnehil hatının biraz batısında ve kanal civarında olup kanala 3 günlük yürüyüş mesafesinde olduğunu bildirmiştir.

Ayrıca VIII. Kolordu'nun merkez kolunun ileri kıtalarının piyade yürüyüşü ile Kanal'ın iki günlük büyük kısmının ise 4 günlük mesafeye zayıtsız olarak geldiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰ Cemal Paşa'nın 25 Ocak 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği yazıda özetle; erzak ve su imkânlarının yeterli olduğu merkez kolunun 25 Ocak 1915 tarihinde Kanal'ın bir günlük mesafesinde üst hazırlayacağını X. Fırka'nın öncülerinin 25 Ocak 1915'de İbn'e geleceklerini öncülerin İbn'den hareketinden sonra ordu karargâhının ileri harekâta başlayacağını bildirmiştir.¹⁰¹ 15 Ocak 1915'de X. Fırka'nın 28. Piyade Alayı ve bir topçu taburu Birüssebi'ye ulaşmış ve fırkanın ilk kademesi 21 Ocak 1915'e kadar çöl teşkilatını tamamlayarak Birüssebi'den hareket etmiştir. X. Fırka VIII. Kolordu gibi ayrıca fırka için erzak ve su kolları teşkil edilmemiş alaylara merbut alay ağırlığı olmak üzere alayın 10 günlük erzak ve bir günlük suyunu taşıyacak şekilde deve kolları teşkil edilmiştir.¹⁰² 26 Ocak 1915 tarihinde Cemal Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti'ne çektiği telgraf da bugün ordu karagahı ile İbn'den Kanal'a hareket edileceği son telgraf noktasının İbn'de bulunduğunu Kanal ile İbn arasındaki haberleşmelerin hecin süvari postalarıyla yapılacağını X. Fırka'nın 3/1 'nin İbn'e geçtiğini bu kuvvetin 29 Ocak 1915 de Kanal'ın gerisine ulaşacağını plana sadık bir şekilde ilerlenildiği ve askerlerin moral durumunun iyi olduğu bildirilmiştir.¹⁰³

22 Ocak 1915 tarihinde Maan Nahil yolu güzergahında Hicaz Seferi kuvveti harekete başlamış ve ilk kademesiyle 9 gün sonra 31 Ocakta Nahil'e ulaşmayı başarmıştır.¹⁰⁴ X. Fırka'nın ilk kademesi Birüssebi'den hareketinden 11 gün sonra Şubat 1915 tarihinde Cemal Paşa tepesine ulaşmıştır. Cemal Paşa Kanal'da ocağın 25 ine kadar her türlü tedbirin alınmasını ve Kanal önünde müsait şartlar oluştuğu takdirde X. Fırkanın gelişini beklemeden kolorduca geçit hareketinin yapılabileceğini sol cenah müfrezesinin emri altına Hicaz Kuvvei Seferiyesi'nin alınacağını bildirmiştir. Hicaz Kuvvei Seferiyesi'nin piştar taburu 28 Ocak'ta sabah II. Habra'da olacağı bilgisini paylaşmıştır.¹⁰⁵ Cemal Paşa Cafcafe'den VIII. Kolordu'ya, X. Fırka'ya birer günlük arayla dört piyade taburu ve bir makineli tüfek bölüğünün katılacağını ve X. Fırka'nın büyük bir bölümünün kanalın bir günlük mesafesine 31 Ocak 1915 tarihinde varacağını bu nedenle gerekli hazırlıkların yapılmasını eğer şartlar müsait olursa X. Fırka'yı beklemeden geçit hareketinin yapılması emrinin baki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hicaz Sefer-i Kuvveti'nin piştar taburunun 2 Şubat'ta Nahle'ye geleceğini kendisinin de 28 Ocak sabahı İkinci Habra'da, 29 Ocakta da kolordu karargahına Cemal Paşa Tepesine intikal edeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

2.4.2. Birinci Kanal Harekâtı'na Karşı İngiliz Ordusu'nun Aldığı Tedbirler

Cemal Paşa Şam'a geldikten sonra İngiliz ordusunda komuta kademesinde değişim yaşanmıştır. Kanal'a taarruz için hazırlıklar sürerken İngiltere Mısır'da 709'u Mısırlı ve 123'ü İngiliz olmak üzere toplam 832 subay ve 19.213 erle toplam 20.045 kişilik bir asker bulundurmıştır. 30 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere Mısır savunması için sir Juan Maxwell i görevlendirmişti. Mısır Umum Kumandan Maxwell Kahire'de merkezi karargâhını kurmuştur. General Wilson'a Kanalın savunma görevi 16 Kasım 1914 tarihinde verilmiş böylece Kasım

⁹⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/18

¹⁰⁰ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:64

¹⁰¹ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:80/3

¹⁰² ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/12

¹⁰³ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:80

¹⁰⁴ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/13

¹⁰⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/25

¹⁰⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/22

ayından itibaren İngiltere Mısır'da taarruza karşı savunma için asker sevkiyatını hızlandırmış araç ve teçhizat silah ve mühimmat sayısını arttırmıştır (Rahmi, 1942: 5).

Dördüncü Ordu Cemal Paşa'nın komutasında güçlenirken İngiltere'de Kanal'ı müdafaa etmek için tedbirler almaya başlamıştır. İngiltere 1914 yılı sonunda Süveyş Kanalı'nın müdafaası için 10. Ve 11. Hint Fırkalarıyla İmparatorluk Süvari tugayını görevlendirmiştir. Doğu Lancashire Fırkasına bağlı iki sahra topçu tugayı ile Mısır yerli ordusuna ait dağ bataryası ve harp gemileriyle Hint Fırkasına ait 3 dağ bataryası ile savunmaya yönelik tedbirler almaya başlamıştır. Mevcut kuvvetlerle kanalın savunmasını üç bölgeye ayırarak yapmıştır. Bu bölgeler;

- Büyük ve Küçük Acıgöller hariç Süveyş'ten Acıgöllere kadar
- Düveydar'dan Elferdan'a kadar
- Elferdan hariç olmak üzere Portsait'e kadar uzanmaktaydı.

Ayrıca genel ihtiyatı İsmailiye'de olan İngiliz ordusu tatlı su merkezlerini ve İsmailiye ve Kahire arasındaki demiryolu ile Zegazik'deki levazım deposunu korumak içinde muhtelif müfrezeler ihdas etmişti (Genelkurmay, 1987: 235-236). İngiltere sahil yolunu elinde bulundurmasının yanı sıra stratejik öneme haiz olan noktalarıda korumayı ve ele geçirmeyi başarmıştır.

Korgeneral A. Wilson'nın Genel Komutanlığını, Kurmaybaşkanlığını Tuğgeneral A. H. Bingley'in üstlendiği Kanal'da,

Birinci Bölge: Karargahı Süveyş olmak üzere Porttevfik-Genefe dahil olan hat.

Bağlı Birlikler: 7. Gurka Alayının II. Taburu, 121. Belucistan, 76. Ve 24. Pencap taburları ile 30. Tugay İmparatorluk kuvvetinden bir bölük, bir Hint seyyar hastanesi, Teritoryal kuvvetinden bir batarya ve Bikanır hecinsüvar tugayından bir bölük. Ayrıca Süveyş, Şalufe, Genefe, Elkubri ve Eşşat adlı savunma grupları bölgede bulunmakta idi.

İkinci Bölge : Karargahı İsmailiye olmak üzere Düveydar- Elferdan dahil olan hat.

Bağlı Birlikler: 3. Brahman Taburu eksik olan 62. Ve 92. Pencap taburları ile Gurka Alayının II. Taburu ile 22. Tugay, 51. ve 53. Sih ,56. Pencap taburları ve 5. Gurka Nişancı Alayının I. taburu ile 28. Hint Tugayı, İmparatorluk süvari gücünden bir bölük, 3;5 bölük eksik olarak Bikanır Hecinsüvar tugayı, Territoryal sahra topçusundan bir tugay, Hint dağ topçusundan bir batarya, 2. Seyyar hastane ve bir ağır makineli tüfek bölüğü. Ayrıca Düveydar, Serapyum, Tusum ve demiryolu ile tatlı su kaynaklarını savunma grupları bulunmaktaydı.

Genel İhtiyat: 3 Hint seyyar hastanesi, Mısır dağ topçusundan bir takım, süvari tugayına bağlı territorial sahra topçusundan iki takım, üç bölük ve bir takım eksik olarak imparatorluk gücüne bağlı süvari tugayı, üç tugay bir eksik olmak üzere 32. Tugay, 33. Pencap, Ulyar ve Patyala taburları, 128. Pionir taburu, bir bölük eksik olan 31. Tugay, Kraliçe Victoria'nın II. Raçput hassa hafif piyade taburundan oluşmaktaydı (Genelkurmay, 1987: 238-239).

2.4.3. Birinci Kanal Harekâtı

Ordu karargahı kanalın 10 km uzağında ½ Şubat 1915 tarihinde II. Habra'dan hareket edip Kalatülnahil'in batısında bir karargah tesis etmişti. II. Habra'dan hareket etmeden önce Nahle'ye gelmesi gereken Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığı'na hecinsüvar bir zabıt ile şu emir gönderilmiştir:

- Ordu ½ Şubat gecesi kanaldaki düşmana taaruz edecek ve kanal açılacaktır.
- Sol cenah müfrezesi Kazım Bey aynı gece Süveyş'e karşı taaruz etme emrini almıştır.
- Kuvve-i seferiye'nin tamamen veya kısmen bir an önce Kanal'a yetişmesi elzemdir. Sizin dahi sol cenah kolunun ve ilk önce taşıyacak kıtaatınızın bizzat başında bulunmanız lazımdır. Su ve erzak ihtiyacınızı karşıladıktan sonra kıtaatınızın hareketine başlayın. Çöl kadrosundan fazla olan herşeyi terk ediniz.

Kanal taaruz günü1/2 Şubat gecesı tekrar plan gözden geçirilmiştir. Asıl taaruzu VIII. Kolordu'nun I. kademesi ile gerçekleştirilip Tusum-Serapyum cephesine icra edilip Ferdan-Mahdes-Kantara-Süveys'e karşı hareket yapılacağı kararı alınmıştır.

Bu esnada X. Fırka ordu ihtiyatı olmak üzere hazır bulunacaktır. Kolordu taaruz için plan dahilinde düzenli bir şekilde geçiş ya da ansızın geçiş şıklarından ikincisini tercih etmiştir. Bu tercihi yapmasında;

- 1- Düşmanın üstün olması
- 2- Düşmanın kanal gerisindeki demiryolu vasıtasıyla geçit noktasına yeterli kuvvet sağlayaması
- 3- Düşman gemileriyle hücum kollarının olması
- 4- Düzenli bir şekilde gündüz yapılacak bir taaruz hareketinin ne kadar müddet devam edeceği belirsiz olduğu için su, erzak ve mühimmat hususunda yapılan tedariki yeterli olmaması,
- 5- Kanal taarruzunda en önemli silah olan ağır topçu bataryası da kafi olmaması gibi sebeplerle ansızın geçişi tercih edilmesi esasen kanala hücumun ilk andan itibaren yetersiz hazırlıklarla ve oldu bittilerle yapılamacağını göstermiştir.¹⁰⁷

Cemal Paşa için X. Fırka ile kanalı geçmek çok önemliydi. Kolordunun taarruz planı tamamiyle kabul edilmiştir. X. Fırkanın 25. ve 30. Alaylarının derhal Katibülhayl'a intikali emredilmiştir. Bu suretle bu kıtaat 12 saatte 15 km yürüyerek aynı akşam kanala hücumla katılmak için harekete geçmiştir. Ayrıca ordu;

- 1-Düşmanın gece kontrolü elinde bulundurması
- 2-Kolordunun bu nedenle gece yürüyüşlerinden mahrum kalması

3-Düşman gemilerinin ateşlerinden sakınmak gibi sebeplerle gece yapılacak olan geçit hareketlerinin dikkatli bir şekilde sessizce dikkat çekilmeden yapılması gerekliliğine vurgu yapmıştı. 1 Şubat sabahı kolordu bütün planı ayrıntılarıyla subaylarıyla paylaşmıştır. Buna göre;

- Kanalin batı kıyısına düşman bütün kuvvetini çekmiştir. İsmailiye-Büyük Acıgöl arasındaki kanal kısmının doğu sahili düşmanın zayıf kuvvetleriyle işgal altındadır. Timsah gölü ile Acıgöl'de düşman gemileri mevcuttur.
- Allah'ın inayetiyle 2/3 şubat gecesı taarruz ederek Kanal'ı alacağız. Aynı zamanda bizimle sağ kol Kantara'ya 68. Piyade Alayı Elferdan ile İsmailiye sol kolda Süveys'e ve 10. Fırka'dan bir bölük Şalufe'ye taaruz edecektir. Trablus mücahidi Serapyum ve güneyine ilerleyecektir. X. Fırka taarruz sırasında ihtiyat olarak bugünkü ordugah mahallinin ilerisinde kalacaktır.
- 75. Piyade alayının birinci taburunun muhafazasıyla ağır topçu bataryası karanlık basınca Birülfear-Birülmürre civarındaki mevziye girecektir. X. Fırka'dan bir tabur bataryaya yardımcı olmak için görevlendirilecektir. Ağır topçu bataryası Timsah Gölü'ndeki düşman harp gemilerini tahrip edecektir. Eğer fırsat bulursa Kanal'da bulunan bir tüccar ya da nakliye gemisini batıracaktır. Bu vazefeyi tamamladıktan sonra Büyük Acıgöl'e yönelerek buradaki düşman harp gemilerini ateş altına alacaktır.
- Bu akşam saat 6:00 da piyade alayları kendi ordugah mahallerinden cepheleri batıya dönük olmak üzere yürüyüşe hazır bir vaziyette bulunacaktır. Alayların sırası şöyledir: 73. -74. Alaylar ile 75. Alayın ikinci taburu. Piyade 73. Alayın kolbaşısı, kolordu kurmay başkanı tarafından sevk olunacaktır.¹⁰⁸

2 Şubat öğleden sonra çıkan kum fırtınası nedeniyle ordunun ilerleyişi uzun süre durmuş kum fırtınasının akşama doğru bitmesiyle yeniden düzgün yavaş ve sessiz bir şekilde yürüyüşe başlayan ordu karanlıkta işaret flamaları görülemediği için tombaz arabaları, develi cephe kolu,

¹⁰⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A,F: 1/25

¹⁰⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/25

ağır topçu taburu yollarını kaybetmişlerdir. Bu durum hareketin gecikmesine neden olmuştu. Cemal Paşa kanalın ne zaman geçileceğine dair şu emirleri vermiştir.¹⁰⁹

- VIII. Kolordu Kumandanlığı kolordu kıtaatıyla beraber Kanal'ı geçecek ve karargahı Tusum'un karşısındaki tepede tesis edecektir.
- X. Fırka Kumandanlığı fırkanın ilk alayı ile beraber karşı sahile geçecektir. X. Fırkaya bağlı birlikler geçit noktasının tümünden batı istikametindeki demiryolu hattına kadar ilerleyecektir.
- Ordugah akşam saat 9'dan itibaren Tusum'un 4 km doğusundaki tepe (VIII. Kolordu'nun Karargahı) de bulunacak X. Fırka'nın ikinci alayı ile Kanal'ı geçecektir.
- Yeniden gelecek kıtaatı bu cephaneye kolları ve kanalın doğusundaki diğer kıtaları batısına sevk etmek ya da mevcut duruma göre ordu kumandanlığının vereceği karar nezdinde kullanmak üzere Ordu Erkanı Harbiyesi'nden Abdülmecit Bey erzak su ve cephaneye hizmetlerini tanzim etmek üzere VIII. Kolordu Erkanı Harbiyesi'nden bir subay kanalın doğu sahilinde kalacaktır. Bu kurmay subay Abdülmecit Bey'in vereceği tüm emir ve talimatları yerine getirecektir.

Ayrıca Cemal Paşa henüz Kanal'a intikal etmemiş olan 30. Piyade Alayı ile su, erzak ve cephaneye kollarını kanala tevcih etmek ve kanalın doğusunda herhangi bir yönden gelecek düşman saldırısına karşı gereken tedbirleri almak için bir teşkilat ayrıca tahsis etmiştir.¹¹⁰

29. Alay ise 2/3 Şubat 1915 tarihinde köprücü tombazları altışar çift öküz koşulmak suretiyle halatlar yardımıyla piyade askerlerinin gayretleriyle Kanal önüne gelmiş ve aynı akşam fırka kanala hücumu sevk edilmiştir.¹¹¹ Kanal'a taaruz şu şekilde başlamıştı: *"Kanal'ın her tarafından tombazindirmek mümkün olup ancak pek nadir olan mahallerde tombazlar indiriliyorsa da burada git gide tombaza binmek için yürüyüş halindeki askerler ve tombaz içindeki istihkam efradı düşmanın civarı ateşi altında şehid oluyordu. Tombazlar piyade ve istihkam edevatı gören vasıtalar yok ediliyordu. Tombaza binilen karşıya geçmek için gösterilen haritalar akim kalıyor ve sabah olmaya başlıyordu. Bir an içinde karşıya geçebilen efradın Allah Allah nidalarıyla hucümları iştiliyordu"*. Düşman Serapyum-Tusum hatını tedbir olarak takviye etmiştir. Karşıya geçebilenlerde çapraz ateş altında kalmışlardır. Sabaha karşı Tusum-Serapyum istikametinde top atışı başlamış ve zırhlı trenlerinde muharebeye iştirak etmesiyle 20/21 gecesi baskını muvafakiyetle neticelenmemiştir.¹¹²

3 Şubat'ta biri İsmailiye'nin hemen önünde diğeri Timsah gölünde ve Acıgöl'ün ucunda olmak üzere 3 harp gemisi bulunmaktaydı. Düşman sahra topçusunun ateşi altında kalan VIII. Kolordu'nun ateş muharebesinde gösterdiği tereddütten dolayı X. Fırka'nın bir alayı (28. Piyade Alayı) o kolorduyla birlikte 6:00'dan itibaren 100 metrelik mesafede piyade atışı muharebesine ve 25. Topçu taburu da Avcı hattını tahrip için mevzilenerek ateşe başlamış idi. Bu sırada ağır obüs bataryası harp gemilerine ateş açsa da istenilen başarı elde edilememiştir.¹¹³

Kolordu kumandanı Kanal'ın doğu kıyısının 25. Fırka tarafından ateş üstünlüğünün elde edecek şekilde bütün topçuların mevzilenerek düşmana ateş açmasını ve bu arada 28. Alayla ¾ Şubat gecesi geçiş hareketine yeniden girişilmesi emrini vermiştir. Ordu komutanlığında hemfikir olduğu bu plan dahilinde Cemal Paşa, ateş üstünlüğü elde etmek için gerekirse X. Fırka'nın topçusunun da kullanılmasını, taarruzu kolaylaştırmak için Kemal Bey müfrezesinin Ferdan ve İsmailiye istikametlerini taciz etmesini ve ağır obüs bataryasının düşman kruvazörlerine ateş etmelerini istemiştir. Saat 7:00'a kadar süren çatışmada düşman kruvazörlerine isabet eden dört mermiden sonuncusu gemide yangın çıkmasına sebep olmuş bu düşman gemisi İsmailiye'ye çekilirken diğer gemilerden gelen şiddetli ateş bu girişimde başarısız kılmıştır.¹¹⁴

¹⁰⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/26

¹¹⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/30

¹¹¹ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/12- 2/13

¹¹² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/32

¹¹³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/32

¹¹⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/33

Bu olaylar yaşanırken 25. Fırka kumandanı Ali Fuad Bey'den VIII. Kolordu Kumandanlığı'na 75. Alayın II. Taburundan bir takımın silahlarıyla beraber düşmana teslim olduğu bilgisini iletmiştir.¹¹⁵

2.4.3.1. Geri Çekilme Kararı

Başarısızlığa uğramış taaruz harekâtının geri çekilme emri 4 Şubat 1915 tarihinde verilmiştir. Geri çekiliş emrinin ordu ve kolordu arasında alınan ortak karar olarak neticelenmesinde şu diyaloglar yaşanmıştır. “4 Şubat'ta Kanal'da beklenen olmamış İngiliz gemilerinden açılan ateş karşısında Dördüncü Ordu çaresiz kalmıştır. Geri çekilme kararı alma noktasında ordu kumandanı, VIII. Kolordu kumandanı ve Erkânı Harp Reisi ile görüşüp fikirlerini almak için erkânı harp kaymakamı Fuad Bey'in kolordu karargâhına gitmesini emretmiştir. Von Kress “Kolordunun verdiği karar ile ordu kumandanlığınca tamamen kabul olmuş olduğundan şu kadar ki bu hücumu yapmak için elde henüz ne kadar tombaz kalmış olduğunu ordu kumandanlığından öğrenmek istediği ve ordu kumandanının görüşü kolordunun sarf vaziyeti ve maddi imkânlarına göre mütalasını vermekle ibaret olduğu ifa eylemiştir. Kress Bey bu gece hücumunun tahdit edilmesi hakkındaki kararın kendisi gelmeden önce kolordu kumandanı paşaca ithaz edilmiş bir karar olup kendi fikrince bu taarruzun ertesi günü gündüz yapılması lazım geldiğin ve elyevm ne kadar tombaz bulunduğunun aslen malum olmadığını beyan ve ordu kumandanlığınca X. Fıkra'nın köprücü treninden istifade edilmek suretiyle İsmailiye istikametinde bir taaruz icrası tevfiğ edilip idilmediğini istihar eyledi” Fuad Bey taarruzun devamı yada ricatı için karşılıklı konuşulmasının daha iyi olacağını düşünerek dört ila bir buçuk saatlik mesafedeki ordu karargâhında görüşülmesini istemiştir.¹¹⁶

Görüşmede Ordu kumandanı Frankenberg'e ne düşündüğünü sordu:

Kolordu Kumandanı ile Kolordu Erkânı Harbiye Riyaseti bir harp meclisinde olduğunu düşünmeden fikirlerini paylaşmasını istedi. Bu sırada ordu erkânı harp reisi kendi mütalasını söylemek için mücadele istedikten sonra dedi ki; taarruz emir muvafakatıyla devam etmek gayri kabildir. Muharebeyi katî etmek lazımdır. Eğer muharebeyi şimdi katî edilirse Dördüncü Orduyu Hümayun kurtarılabilir. Bu mümkün karar tehîr edilirse Dördüncü Orduyu Hümayun fena bir akıbete düşür olabilir.

Ordu kumandanı paşa hazretleri bunun üzerine yüzde 50 hatta yüzde 40 ise muvafakiyeti varsa Dördüncü Orduyu Hümayunu feda etmekten çekinmeyeceğini beyan ve bu derecede bir emir muvafakiyet olup olmadığını muharebe hattında bulunan bir kolordu erkânı harp reisi hakkında söylemesini Kress Bey'e emretti.

Kress Bey cevaben taaruzda emin muvafakiyet olmadığını yalnız bütün kuvvei seferiyenin mahvolması bir zatı şeref (şeref meselesi) olduğunu işte bunun için taaruza devam edilmesini mütalasında bulunduğunu söyleyen ordu kumandanı paşaya şu cevabı vermiştir: Mademki emir muvafakiyet yoktur. Yalnız şerefi zatı için kuvve-i seferiyeyi mahv kararı veremeyeceğim.”¹¹⁷ Dördüncü Ordu saat 10:30 dan sonra geri çekilme emrini vermiştir. Buna göre

- 1- Muharebe sebebiyle 24 saatten beri su içmemiş ve yemek yememiş olan X. Fırka ve VIII. Kolordu'ya bağlı birliklerin istirahat ve gücünü toplaması için dün bulundukları ordugâhta bulunacaktır.
- 2- X. Fırka ve bağlı birlikler fırka kumandanı gösterilen tepe üzerinde bir müdafaa mevzisi alacak ve burada toplanacaktır. 28. Alay ikinci bir emre kadar VIII. Kolordu'nun emrinde kalacaktır.
- 3- VIII. Kolordu'ya bağlı 28. Alay'ın Tusum-Serapyum hattındaki topçu birliği karanlık basınca mevzisinden ayrılıp X. Fırka'nın arasından dünkü ordugah mevzilerini takip ederek hareket devam edecektir.

¹¹⁵ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-2, F:1/2

¹¹⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/34, ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/17

¹¹⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/35; ATASE, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/17

- 4- Mahdes civarındaki ordugahda Kemal Bey Müfrezesi ictima edecektir. Şu anda bulunduğu mevziden ayrılma kararı Kemal Bey'e aittir. Bu müfrezeye emir VIII. Kolorduca tebliğ edilecektir.
- 5- Ağır topçu bataryası ve refakatindeki 75. Alay 1. Tabur, 28. Alay 1. Tabur bu gece dünkü ordugaha gelecektir. Bu müfrezeye emir ordu tarafından tebliğ edilmiştir.
- 6- Bu gece Dördüncü Ordu Karargahı X. Fırka karargahı mevzinde kalacaktır.¹¹⁸

1- Ordu Karargâhından düşman mevzinde ilerlenemediği, VIII. Kolordu'ya bağlı 2 piyade taburuyla beraber Cemal Paşa Tepesi istikametinde yürüyüşe devam edileceği ve Kemal Bey müfrezesinin II. Habra istikametinde yürüyeceği emri verilmiştir. Yürüyüşte X. Fırka savaş alanında kalan zabıt, efrat ve vasıta gibi kalanların geri çekilmesinden sorumludur. 28. Alayı tekrar X. Fırka'nın emrine geçmiştir. Fırka kendisinin yürüyüş zamanını ve emniyet kıtaatının kuvvetini bizzat kendisi tayin edecektir. Bunu VIII. Kolordu'nun yürüyüşüne ve düşmanın durumuna göre tanzim edecektir. Cemal Paşa geri çekilme sırasındaki en büyük korkusu İngiliz ordusunun takibi ve saldırısı ile daha fazla kayıp vermektir. Bu yüzden geri çekilişi güvenli ve hızlı bir şekilde yapmayı planlamıştı. Ancak Cemal Paşa'nın korktuğu gerçekleşmemiş İngiliz ordusu takip yapmamıştı. 22 KS günü VIII. Kolordu ve birlikleri kısmen Cemal Paşa Tepesi ile eski ordugâhlar arasında kalmış ve öğleden sonra X. Fırka kıtaatı Cemal Paşa Tepesi'ne gelmişti. 22/23 Gecesi ordu karargâhı Cemal Paşa Tepesi'nde kalmış düşman yalnızca keşif uçuşlarında bulunmuştu. Şimdi Dördüncü Ordu için asıl mesele geri çekiliş değil hangi bölgede konuşlanacağı idi. Geri çekiliş sonrası X. Fırka'nın ve VIII. Kolordu'nun toplamı 9473 deve, 2257 barkir (beygir) ve 276 öküz manda ile 23106 insandan ibaret idi. Ordunun yegâne su kaynağını teşkil eden II. Habra ve Haribi'deki su bitmek üzereydi. Sebastiyne-Birüssebi arasındaki I. Menzil Müfettişliği vesaiti nakliyesi günlük 30 tondan ibaret idi. Hâlbuki hudut kumandanlığı vesaiti nakliyesi ile merkez koldaki toplam kuvvet 13873 hayvan ve 25000 insan için hesaplanmıştı. Birüssebi anbarına günlük 85 ton erzak ve yem gelmiştir. Geri çekiliş ile I. kademeye göre yapılan hazırlıkların yetersizliği ortaya çıkmış mevcut sayının ihtiyaçlarını karşılamak için 3 misli vasıta gerekliliği hâsıl olmuştur. Birüssebi-II. Habra arasında bu miktar erzak ve yem VIII. Kolordu'nun ve X. Fırka'nın gelişiyile İbn-Birhasane hattından suyunu taşımak için günlük 250 ton ve oradaki konak adedine göre istirahat almadığı ve İbn-Birhasane arasında nakliyata kullanılan develere su verilmese bile¹¹⁹ 1200 deveye ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Hâlbuki eldeki vesaiti nakliye miktarı çöl kadrosu hariç olduğu halde 7947 deveden ibaret idi. Ondan başka bu develer istirahat ederek ve günlük 45 km kat etmek zorunda kalmıştır. Çöl dâhilinde ordunun kalması imkânsızdı. Ancak çölde mümkün olduğu kadar kuvvet bulundurarak II. Kanal Harekâtı için hazırlıklar başlamış, ordu Gazze-Birüssebi-Maan hattında toplanmak ve ileri kıtaat için Elariş-İbn-Nahle hattında kalınması kararı alınmıştır. Bu karar üzerine ordu şu emirleri vermiştir: Ordu Elariş-Eldelega-Birhasane-Kalatülnahil hattında yeniden cephe açılacaktır.

2- Yeni duruma göre

A- VIII. Kolordu'ya yeniden bağlı olan Elariş'te sağ cenah kolu bulunacak

B- VIII. Kolordu'ya bağlı olan sol cenah kolu Kalatülnahil'de bulunacak

C- VIII. Kolordu Gazze-Hanyunus mıntıkasında ictima edecek İbn'den bir tabur bırakacaktır. (Bu taburdan bir bölük Birhasane)

D- Hafirülavce'de hecin süvar alayı bulunacak

E- X.Fırka Birüssebi'de toplanması Halilürrahman'da

Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Maan'da toplanacaktır. Akabe müfrezesi mezkur kuvvei seferiyeye bağlı olacaktır. VIII. Fırka, Kudüs ve havalisinde kalacaktır.

¹¹⁸ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-2, F:1/2; ATASE, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/18

¹¹⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/37

- 3- Gazze-Hanyunus'da VIII.Kolordu için Elariş anbarı dahil Birüssebi'de X. Fırka için İbn-Nahle anbarları dahil Maan'da Hicaz Kuvvei Seferiyesi için hazır erzakı mevcut erzak anbarları Elariş-İbn-Nahle mevkinde dahi ileri müfrezeleri için hazır erzakı tedarik için anbarları teşkil edilmesi ordu ve I. Menzil Müfettişlikleriyle hudut kumandanlığına emredilmiştir.¹²⁰
- 4- İleri mevziyi güçlü bir şekilde tahkim edilerek askerin yaşamını sürdürecektir her türlü tesis inşa edilecektir.
- 5- Ariş ile İbn ve İbn ile Birhasane ve Nahle arasında ise bir muvasala tesis edilecektir. Çöl dahilinde yeni su kaynakları keşfedilecek ve eski su kaynakları tamir ettirilecek ve ileri kıtaatın işgal eyledikleri su kemerleri yapılacaktır. Hecin süvar alayı ile ileri müfrezeler arasındaki iletişimi sağlamak için hecinsüvar verecek ve kanal istikametinde keşif yapacaktır.
- 6- VIII. Kolordu mevcut su ve erzak kollarından bir miktarını ileri müfrezelerin erzak nakliyatı için ayıracak ve toplanma mıntıklarında muhafaza edecektir. Su ve erzak kollarındaki develerin subay ve efrat kadrosu kolordu ve fırka kumandanlıklarının emri altındadır.

Ordu karargahı Kudüs'de bulunacaktır. Kıtaatı muntazaman geriye yürüyüşe devam ederek 7 Şubatтан itibaren 25. Fırka Gazze, X. Fırka Birüssebi'de toplanmıştır.¹²¹

22 KS 330'da 4 Şubat 1915 tarihinde Enver Paşa; *"Kanal taaruzunda ordunun muvaffak olamaması bütün Alem-i İslam üzerinde suitesir yapaçağından muvaffakiyet ihtimali muhakik derecede görülürse Kanal'a taaruz lazımdır. Binaenaleyh muvaffakiyet katiyi temini vesaitini hazırlayınca kadar İngilizlerin Kanal üzerindeki kuvvetlerini karşınızda tutunuz ve Kanal'dan vapurların geçmesini tatil ile iltifa edilmesi maksadı temin eder"*.¹²² şeklindeki telgrafı Cemal Paşa'ya çekmiştir. Enver Paşa taarruz fikrinden vazgeçilemeyeceğinin altını çizmişse de gerekli hazırlıklar yapılmadan başarı ihtimali olmayan bir saldırı yapmaktansa kanala taaruz fikrinin ortaya atıldığı ilk zamanlarda bazı komutanların saldırıdan ziyade İngilizleri oyalamak için yapılacak Kanal'ı deniz trafiğine kapatacak saldırıları benimseyen görüşleri savunmuştur. Ancak Enver Paşa bu gerçekçi temeller üzerine kurulu görüşleri benimsemede geç kalmış Kanal'dan geri çekiliş yapılmıştır. 5 Şubat 1915 tarihinde İbn'den Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen yazıda ordu karargahının Kudüs'deki işlerin tanzim edilmesinden sonra çöle tekrar dönüleceğini bildirmiştir.¹²³

Enver Paşa'nın 5 Şubat 1915 tarihinde gönderdiği yazıya cevaben 8 Şubat 1915 de İbn'den *"Emrinizi Birinci Kanal hucumundan cidet ederken aldım. Kanal'dan Seyr-i Sefaini men etmek için topçu ateşiyle mümkün olup bunun için ise, bütün kuvvet ile Kanal önünde muharebe mevzinde kalmak icap ederdi. Buna ise gerek su ve erzak cephanesi ikmalî nezat-ı nazarından maada imkan yoktur kuvvet ile kanal önünde muharebe mevzinde kalmak icap ederdi. Buna ise gerek su ve erzak cephanesi ikmalî nezat-ı nazarından maada imkan yoktur. Kanal'ı sed ve tahrip etmek ise ancak kanalın öbür sahiline geçerek kanala hakim olduktan sonra mümkün olabileceğini tecrübe görülmüştür."* şeklinde kanala taarruz planında Dördüncü Ordu Komutanlığı'nın lojistik eksiklikleri üzerinde durduğu rapordaki bilgilerin doğruluğunu teyit etmiştir.¹²⁴ İkinci kanal harekatı için lojistik sorunların çözüme kavuşturulmasının gerekliliğinin altını çizmiştir. Aynı tarihte Cemal Paşa Kanal Harekatı'nın değerlendirilmesini içeren şu raporu sunmuştur.

"20/21 Kanuni Sani 1330 gecesi kanalın Timsah gölü ile Acı Göl arasındaki kısmına baskın suretiyle bir keşif taarruzu icra edilmiştir. Vaziyet müsait olduğu halde iş bu kuvvetle karşı sahile dahi geçmek kuvvet-i mutabaki girinceye kadar mezkur sahilde kalabilmek dahi keşif taarruzu maksadı da dahil olduğundan gerek kuvvetin miktarı ve gerek tedabir-i ihzaratı saireye göre ittihaz olunmuştur. Hücum kollarımız kısmen tombazlar ile karşı sahile geçerek düşman kıtaatı üzerine

¹²⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/38

¹²¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/39

¹²² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/39; ATASE, BDH, Kl:3221 Dos: H-6, F:1/4

¹²³ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:33

¹²⁴ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:23; ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:33/2

sümgü hücumu yapmıştır. Kıtaat 20 Kanuni Sari 330 öğleden sonra zuhur edip fasıla ile gece yarısından sonraya kadar devam eden gayet şiddetli kum fırtınasından sonra hücum kollarını hazırlık mevziine girme bil zaruze tehir edildiğinden tuludan iki saat evvele kadar gecikmiş idi. Binanaleyh fecrle beraber düşman hücum mıntıkası karşısına her taraftan simendifer ile kuvvet-i imdadiye göndermiş ve diğer hücum kollarının tombazı düşmanının cephesinde yüz metre mesafeden icra ettiği mitralyöz ve ravlöver topları ateşi altında delinerek batmıştır. Binaaleyh ve vesaitleri batmış olan meskur kolların karşı sahile geçebilmesi mümkün olmamıştır. Düşmanın Kanal garbındaki mevzii gayet kuvvetli bir surette tahkim ve her nevi vesait-i cedide ve bilhassa ağır topçu ile takviye edilmiş olmasına timsah ve Acı Göllerindeki altı cesim düşman kuruvazörlerinin ağır indah-inariyesi her iki cenahımız ve gerimize karşı şiddetli top ateşi itmina ve kanala mevazi olarak mevcut olan şimendifer hattı üzerinde ravllöver taşları ile mücehhez müteattit zırhlı trenler celb etmiş olmasına rağmen Kanal'ın doğrudan doğruya Şark sahili kenarına yerleşmiş olan kıtaatımız düşman ile tam 30 saat muvaffakiyetli ateş muharebesi etmiş ve düşmanın ve düşman sefain-i harbiye ateşinin himayesi ile icra etmek istediği çevirme teşebbüsünü tamamen akim bırakmıştır. Timsah Gölü'ndeki düşman kuruvazörlerinin birisi ateşimiz ile kamilen tahrip ve bir diğeri mühim surette dışarı hasar olmuştur. İş bu muharebenin kat'ından sonra kıtaat Kanal'ın üzerinden düzenli olarak yeni tayine edilen mevzilerine yerleşmiş iş bu hareket ve keşf taarruzu neticesinde düşmanın tertibat-ı terafigesi esaslı ve mükemmel bir surette önlenilmiş olduğunu buna sahranın keuvve-i umumiye-i seferiyeinn hareketine dahi mani olmayacağı bil-i tecrübe tahkik etmiş olduğundan derdest ikmal olan vesait-i tahribiye ile tarruz-u kat icrasına mubacirat-ı mütegayyiban bil-tevfiki teali mukarrerdir. " şeklinde ifadeleriyle taarruzu yada kendi deyimiyle keşfi anlatmıştı.¹²⁵ Cemal Paşa, I. Kanal Harekatı sonrası İbn'den çektiği telgrafta; VIII. Kolordu'nun Kanal'a iki günlük mesafede bulunduğunu ve düşmanın kanalın doğusunda hiçbir harekette bulunmaya cesaret edemediği ve uzak bir keşif kolunun bile görünmediğini Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, su ve iase nedeniyle kuvve-I seferiyeinin doğruya çekilmesinden başka bir çaresinin olmadığı, hareketin mükemmel bir şekilde gerçekleştiği, çölde sabit ve seyyar kıtaatin kaldığı gerek müdafaa için gerekse taaruz için istihbaratta kullanmak maksadıyla teyyare birliğine ihtiyacın zaruri olduğu bilgisini verirken, İngiltere'nin büyük bir zafer kazandıklarına dair haberler yapması durumunda derhal şiddetle yalanlanmasını Başkumandanlıktan istemiştir. Sözlerine " *Bütün teşebbüsât sürat ve intizam ile cereyan etmiş büyük mikyaslı bir keşif taaruzu mahiyetine haizdir.* " diyerek son vermiştir.¹²⁶ Cemal Paşa başarısızlığını kendince örtmek için keşif hareketi olarak belirtsede İngiltere tüm dünyaya harekatta uğranılan başarısızlık gerçeğini duyurmuştur.

8 Şubat 1915'te Başkumandanlık, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın Kanal Seferi'nde gösterdiği gayreti takdir etmiş ve belirli bir hududa çekilmiş olsalar bile mümkün olan her türlü imkânı kullanarak Kanal'daki seferlerin durdurulmasını Dördüncü Ordu'dan istemiştir.¹²⁷

10 Şubat 1915 tarihinde Cemal Paşa Başkomutanlık'tan Kanal'a sevk edilmesi gerekli olan muhtelif sınıflardan oluşan seyyar kolların bir an önce gönderilmesi İngiliz hava gücüne karşı mücadelede bir an önce teyyarelerin sevk edilmesini istemişti. II. Kanal Harekatı için gerekli ihtiyaçların tespiti ve değerlendirmeleri sunmak üzere Ordu Kurmay Başkanı Miralay Frankenberg'i İstanbul'a göndermiştir.¹²⁸ I.Kanal Harekatında 803 er 16 subay olmak üzere 819 kayıp, 18 subay 156 er olmak üzere 174 şehit ve 399 er 18 subay olmak üzere 417 yaralı vardı.¹²⁹

Kanal Harekatı sonrası Süveyş'te 2 Rus, 4 Fransız ve 5 İngiliz gemisi konuşlanmıştır.¹³⁰ II. Kanal Harekatı için Dördüncü Ordu hazırlıklara başlamıştır. Bu harekatta Almanların çıkarlarına uygun olarak kendi askeri lojistik gücünü muhafaza ederek, Süveyş Kanalı'nda İngilizleri oyalarak güçlenmesini engellemeye yönelik yapılan stratejik bir hamle olurken Osmanlı için stratejik bir hata olacak idi.

¹²⁵ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:20, F:20/1

¹²⁶ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:20/2; ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/4

¹²⁷ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714, F:32

¹²⁸ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:27

¹²⁹ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:712, F:2/46

¹³⁰ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:50

2.4.3.1.2. Geri Çekilme Sırasında Bağımsız Birliklerin Harekâtı ve Muharebeleri

Mahdes Müfrezesi'nin Harekâtı: Taaruzda ağırlık merkezinin Tusum-Serapyum olması nedeniyle bu müfreze bu bölgenin kuzeyinde yer aldığı için Mahdes Müfrezesi olarak anılmıştır. İsmailiye ve Elferdan olarak iki kola ayrılan Mahdes Müfrezesi'nin görevi bu iki şehre taaruz etmek idi. Bu vazife için;¹³¹

Elferdan Müfrezesi: ¼ su kolu, kuyucu müfrezesinin bir kısmı, 8. İstihkâm taburunun 3. bölüğünden bir takım, 20 hecinsüvar, 25. Seri sahra topçu alayından bir takım ve 68. Piyade alayının iki bölük eksik olan 1. Taburundan oluşmaktaydı. Elferdan Müfrezesi, 31 Ocak'ta Mahdes'den ayrılan müfreze kanala 8 km uzaklıkta bulunan bir yerde tahkimat yapmış ve burada kalmıştır. 2/3 Şubat gecesi Kanal'ın kenarına kadar sokulan müfreze düşman girdiği mücadelede Kanal'ın batısındaki bir ambar istasyonu ve su deposunu ateş altına almış ve düşman ışıldağını kırmayı başarmıştır. Kuzeyden gelen diğer bir düşman gemisi piyade ateşi açmasıyla sabaha kadar süren çatışma sonrası Kanal'ın 100 m doğusundaki bir tepeceğe çekilen müfreze geri çekilme emri ile Mahdes'e dönmüştür.¹³²

İsmailiye Kolu: Kuyucu müfrezesi, 6. ve 8. Su kolları, piyade hafif cephane kolu, 27. Sıhhiye bölümünün yarısı, 27. Seyyar hastane, numune makineli tüfek bölümü, 8. İstihkâm taburundan bir takım eksik olan 3. Bölük, 25. Topçu Alayı 1. Taburundan bir takım eksik olan hafif cephane kolu, 20 hecinsüvarı eksik 3. Hecinsüvar bölümü, 68. Alay 1. Tabur. 2. bölük ve 68. Alay 2. Tabur ile ihdas edilmiştir. İsmailiye Müfrezesi akşama doğru (16:00) ileri yürüyüşe başlayıp Şukayr tepesinin doğusunda ve kanaldan 8 ya da 9 km uzaklıkta bulunan ismini Müfreze Tepesi olarak adlandırdıkları yere mevzilenmiş ve burada tahkimat yapmıştır. Şukayr tepesinde iki veya üç bölüklü piyadesiyle bir bataryası ve az sayıdaki süvarisi ile karşılaşan müfreze ateş altında kalmıştır. Çünkü 2/3 Şubat gecesinde taaruz emrini alan müfreze harekât için hazırlanırken VIII. Kolordu'dan gelen top ve tüfek ateşi yapılamayarak düşmana karşılık verilmeyeceği ikinci emir gereğine uymuştur. Çıkan kum fırtınası nedeniyle yaşanan gecikme sonucu 9:00 yerine 9:30 da düşman kruvazörüne açılan ateş kuvvet ve hareket imkânlarının yetersizliğinden beklenen tesiri verememiş ve 3 Şubatta geri çekilme emrine riayet ederek Mahdes'e dönmüştür.¹³³

Kantara Karşısında Sağ Cenah Müfrezesinin Harekâtı: Müfreze 31 Ocak 1915 tarihinde saat 14.00'da Elkantara'nın 12 km kadar kuzeydoğusundaydı. 2 Şubat'ta kolordu sağ cenah müfrezesine merkez kol ile birlikte hareket ederek Kantara'daki düşman hakkında bilgi toplama ve Portsaid istikametinde İngilizlere top ateşi açarak düşmanı oyalamak Kanal'ın trafiğini engellemeye müsait mevzilere yerleşme emrini vermiştir. Ordu Komutanlığı'nda Mümtaz Bey'e Kanal'ın batısındaki Salahiye güzergâhına akınlar gerçekleştirerek demiryollarını tahrip etme ve Mısır'da ihtilal çıkarma görevini vermiştir.¹³⁴ Ayrıca ordu Kantara'daki düşmanın sahil kenarında sayısı belli olmayan İngiliz güçleri, 1000 kişilik bir Hint taburu, 6 ağır makineli tüfek ve bir topçu bataryası ile bir piyade alayının bölgeyi savunmak için hazır olduğunu bildirmiş idi. Sayıca üstün olan düşman karşısında Binbaşı Mümtaz Bey'in 1300 kişilik gönüllü birliğinden firariler nedeniyle 400 askerle görevini yerine getirmeye çalışmıştır. İngiltere Kanal'ın coğrafi özelliklerinden yararlanarak gölleri bataklığa çevirerek geçişe müsait olan mevzileri etkisiz hale getirmiştir. Düşmanın üstünlüğü karşısında Mümtaz Bey plan değişikliğine gitmiş müfreze kendi içinde iki kanada sağ ve sol olarak ayrılmış düşmana puslu kurarak ve iki koldan saldırarak düşmanın gücünü kırmayı amaçlamıştı. Ancak Tabur komutanı Hilmi ve Bölük komutanı Arslan Beylerin vefatıyla müfreze dağılma noktasına gelmişse de kendinden üstün olan düşmanı oyalamayı başarmıştır.¹³⁵

¹³¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/40

¹³² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/18, ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/42

¹³³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/18

¹³⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/19, ATASE, BDH, K:3221, Dos: H-9A, F:1/43

¹³⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/44-1/45

Geri çekilme emri üzerine müfreze keşif kollarıyla düşmanı taciz ederek 5 Şubatta Birülabid istikametine doğru çekilerek 7 Şubatta Birülabid'e gelmiş burada kolordu tarafından verilen emir gereği 9 Şubatta Birülabid'den Birülmezar'a ulaşmış ve 11 Şubatta Elariş'e varmıştır.¹³⁶

Sol Cenah Müfrezesi: 24 Ocak akşamı Mebuk kuyusuna varan müfreze burada kuyu kazma ve keşif işleriyle uğraştıktan sonra 2/3 Şubat gecesi yapılması planlanan taaruz için 1 Şubatta Mebuk'tan hareket ederek 16:00 da Süveyş'in 7 km kadar kuzeydoğusundaki tepeye varmıştı. Burada düşmanla küçük çaplı bir muharebe sonrası 4 Şubat'ta Mebuk'a dönmüştür. 6 Şubat'ta çekilme kararı ile müfreze tekrar Nahle'ye dönmüştür.¹³⁷

Hicaz Seferi Kuvvetleri: İki piyade, bir batarya ve bir makineli tüfek bölüğü ancak kanaldan 2 ya da 3 günlük mesafeye kadar ilerleyebilmiş ve taaruza yetişemediği gibi çatışmaya da de katılamamıştır.¹³⁸

Şalufe'ye Gönderilen 28. Alay 2. Bölüğün Harekâtı: 1 Şubatta Şalufe'nin doğusuna gelen birlik, kanala kum dökmeyi başarmış ancak farkedilmesiyle yaşanan çatışmadan ateş hattından kurtulmak için Şalufe'nin üç km doğusundaki tepeciğe çekilmiştir. 5 Şubat günü saat 15:00 da aldığı geri çekilme kararı ile 6 Şubatta Habra'ya vasil olmuştur.¹³⁹

Dördüncü Ordu imkânlar doğrultusunda İngiltere'nin her alandaki üstünlüğünü göz önünde bulundurarak umulmadık bir yerden ani bir baskınla Kanal'a geçişi gerçekleştirmeyi planlamıştır. Ancak bunu gerçekleştirememiştir. Öncelikle Dördüncü Ordu ve VIII. Kolordu arasındaki fikir uyuşmazlığı ortak bir paydada alınan karara bağlansa da Dördüncü Ordu'nun tespitlerinin doğru olduğu anlaşılmıştır. Kanal'a hücum öncesi yapılan hazırlıklar belirli bir asker sayısına göre hazırlanmıştır. Kısıtlı imkânlar dâhilinde hazırlıklar zar zor tamamlanmış, gerekli alt yapı çalışmalarına gerekli ihtimam gösterilmemiştir. Seferberlik öncesi ve sonrası ulaşımında yaşanan sıkıntılar giderilememiştir. Bölge askerlerin güvenilir ve hızlı bir şekilde bölgeye intikalini gerçekleştirecek demiryolu yapılamadığı gibi bakım ve onarıma muhtaç olan yollarda vaziyetini korumuş, çölün hâkim olduğu bölgede elverişli alanlarda otomobil kollarından yararlanılamamıştır. İklimin etkisi ve çöl şartlarına uygun donanımdan yoksun askerler bir hayal için mücadele vermiştir. İlk andan itibaren görülen iase ve su teminindeki sıkıntılar giderilememiştir. Su için gerekli alt yapı çalışmaları yapılmadığı gibi erzak tedarikinde ambarlarda depolanacak kadar yiyecek sağlanılamamıştır. Çölde yaşanan su sıkıntısı yürüyüşün gecikmesine sebep olmuştur. Kanal'a harekât öncesi yapılan keşiflerden istenilen şekilde istifade edilememiştir. Muhabere hizmetleri sınırlı bir bölge gerçekleşmiştir. Harita çalışmalarının yetersizliği bilgi kirliliğine yol açmıştır. Kanal'ı müdafa eden İngiltere harp gemileriyle deniz gücüne ve uçaklarıyla hava kuvvetine dayalı iken Dördüncü Ordu kara gücüne bağlı kalmıştır.

2.5. İkinci Kanal Harekâtı

2.5.1. Hazırlıklar

Birinci Kanal Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Devleti'nde Kanal'a taaruz fikrinden vazgeçilmesine yol açmamış aksine yapılacak ikinci saldırı için Dördüncü Ordu hazırlıklara başlamıştır. Cemal Paşa ilk iş olarak merkezi İbn olan yeni ihdas edilen Çöl Kumandanlığı'na Von Kress'i getirmiştir.¹⁴⁰ Komuta kademesinde değişiklikler bununla da kalmamış Halep, Adana ve Suriye ile Beyrut'un bir bölümü XII. Kolordu Komutanı Fahri Paşa'ya *Dördüncü Ordu Kumandan Vekili* ünvanıyla verilmiştir.¹⁴¹ 16 Şubat 1915 tarihinde Hanyunus – Birüssebi- Maan hattı (hariç) ile Süveyş Kanalı arasındaki bölgede Çöl Komutanlığı teşkil edilmiştir. İbn Çöl Komutanlığı'nın merkezi haline getirilmiştir. Hanyunus – Birüssebi-Maan hariç

¹³⁶ ATASE, BDH, KL3221, Dos: H-9A, F:1/46

¹³⁷ ATASE, BDH, KL:3221, Dos: H-9A, F:1/49

¹³⁸ ATASE, BDH, KL:3221, Dos: H-9A, F:1/49

¹³⁸ ATASE, BDH, KL:248, Dos:1031, F:50

¹³⁹ ATASE, BDH, KL:3221, Dos: H-9A, F:1/49

¹⁴⁰ ATASE, BDH, KL:162, Dos:713, F:31

¹⁴¹ ATASE, BDH, KL:162, Dos:713, F:35

olmak üzere Kanal arasındaki alanda Çöl Menzil Müfettişliği ihdas edilmiştir. Mevcut duruma göre Cemal Paşa, VIII. Kolordu ile Elarış müfrezesi, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi ile Kalatülnahil ve X. Fırka tarafından İbn müfrezesi ayda bir kez kendi mensup oldukları komutanlıkları tarafından değiştirilmesi kararını almıştır. Bu değişim 14 Mart 1915 tarihinde gerçekleşecektir.¹⁴² Böylece sayıca üstün olan İngiliz ordusu karşısında Dördüncü Ordu çölü terketmemiş olacak ve birliklerin mevcut durumu korunacaktır.

3 Mart 1915 tarihinde Kanal Seferi sonrası askeri lojistikte görülen sıkıntılara son vermek için şu tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır:

- Birüssebi ile şimendifer hattının sonuna kadar Birüssebi'den yukarıya doğru dekovil hattı inşa edilecektir. Aynı zamanda Hafır ile Birüssebi arasında araba yolu yapılacaktır. Deve kollarından Hafır'den itibaren çölde istifade edilecektir. Şimendifer hattı Birüssebi'ye doğru ilerledikçe dekovil hattı Hafır'e doğru uzatılacaktır.
- Şam'dan Kudüs'e gelen depo telgraf bölümü çöl muharebesi için Hafır'e gönderilmiştir. Hafır'deki telgraf müdürünün emri altındaydı. Telgraf bölümü Telsiz telgraf memuru Mösyö Hafken tarafından Şam'da hazırlanan telsiz telgraf aleti derhal Kudüs'e getirilecektir.
- İkinci Kanal taarruzu için mükemmel bir torpil müfrezesi için Amiral Suşon ile görüşülerek bu müfrezenin torpil ve kayıkları çölde deve üzerinde taşınabilecek surette teşkil edilecek ve bir miktarda torpil gönderilmesi için Bahriye Nezareti Erkânı Harbiyesi'ne yazılmıştır.
- Berlin Ateşemiliteri Cemil Bey'in aracılığıyla Kanal'da başarı elde etmek için mutlaka zeplinlere ihtiyaç olduğu ve Almanya'dan tedarik edilecek zeplinlerin nasıl kullanılacağına dair bilgilendirmeninde yapılmasını istenmiştir.
- Hicaz ve Bağdat hattının askeri komiserlerine şimendifer istasyonlarına ne kadar dekovil malzemesi varsa derhal Sebastiya'ya gönderilmesi emredilmiştir.¹⁴³

Cemal Paşa sadece askeri lojistikte gördükleri sorunlar üzerine çözümler üretmeye çalışmamış aynı zamanda Kanal'da yeni bir düzen ihdas etmiştir. Buna göre;

- VIII. Kolordu Komutanlığı'nın doğrudan doğruya emri altında Kudüs Mürettep Fırkası ve süvari alayı olacaktır.
- Lübnan mıntıkası hududundan itibaren (Sayda kazasının güney hududu) hattına kadar olan sahil müdafaası VIII. Kolordu'ya aittir. Bu hattın batısından itibaren Çöl Kumandanlığı'na aittir. VIII. Kolordu'nun emrine İstanbul'dan gelen 3 batarya verilecektir.
- VIII. Fırka Kudüs-Beytullahim, X. Fırka Birüssebi-Halilürrahman'da bulunacak doğrudan doğruya ordu emri altında olacaktır.
- VIII. Kolordu Komutanı kuvve-i seferiye'nin yeni tertibini aldıktan sonra Kudüs'e gelip üç gün istirahat ettikten sonra şu emirleri yerine getirmeye çalışacaklardır:
- Düşman saldırısına karşı sahilde tahkimat yapılacaktır

Düşman kuvvetlerinin memleket dahilinde ilerleyişini önlemek için iç kesimde (sahil ile demiryolu arasında) tahkimat yapılacaktır

- Gerek görüldüğü takdirde Kudüs'de bulunan mürettep fırkanın konuşlanmasını yeniden düzenlenecektir.
- Sahilin müdafaası hariç olarak Kudüs Mıntika Komutanlığı, Kudüs Divan-i Harbi Örfi ve bu mahkemede görülen siyasi ve mülki işler artık VIII. Fırka tarafından yürütülecektir.

¹⁴² ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:36

¹⁴³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/15

Birüssebi ve Hafır yolunun ıslah edilerek araba geçişlerine uygun hale getirmek amacıyla Mürettep Kudüs Fırkası'ndan bir taburun geçici olarak verilip verilmeyeceğine dair fırka orduyu bilgilendirecektir.¹⁴⁴ Birinci Kanal Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanması İskenderun'a bir çıkarma ihtimalini güçlendirmiştir. Bu durum Cemal Paşa'yı sahillerde savunmayı güçlendirmeye itmiştir.

Ordu Kurmay Başkanı Frankenberg Cemal Paşa'nın Kanal Harekatı üzerine değerlendirmelerini ve II. Kanal Harekatı için gerekli olan ihtiyaçları belirttiği raporları Dersaadet'e getirmiş ve Başkumandanlık vekaletine sunmuştur. Bu sırada Cemal Paşa'nın emri üzerine Albay Von Kress İbn merkezli Çöl Komutanlığına atanırken onun yerine VIII. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na Kurmay Binbaşı Anders getirilmiştir. Cemal Paşa sahilin müdafaası ve sahilten yapılacak çıkarma ihtimaline karşı sahil içlerine sokulan yolların keşfi ve mevcut durumlarının tespit edilmesi için VIII. Kolordu'ya şu emirleri vermiştir:

- Nasıra ve Beytüllahim dahil olmak üzere bu hat üzerinden sahile, Akka ve Yafa dahil olmak üzere giden yollar VIII. Fırka tarafından,
- Birüssebi-Halilürrahman hattından Kudüs ve Yafa hariç olmak üzere bu hatta kadar uzanan yolların muhtelif sınıfların hareketi açısından keşfederek ordu için raporlar sunacak,
- Gazze-Hanyunus'dan Kudüs ve Yafa kuzeyine giden yolların tespit değerlendirmeleri de orduya sunulmak üzere VIII. Kolordu tarafından hazırlanacaktır.¹⁴⁵

2.5.1.1. Dördüncü Ordu'dan Diğer Cephelere Asker Sevkiyatı

Dördüncü Ordu Çanakkale Cephesi'ndeki gelişmelere bağlı olarak yeni bir tertip almıştır. Dördüncü Ordu mart ayında Hicaz Seferi Kuvveti, Çöl Kumandanlığı, VIII. Kolordu, 14. Kolordu (VIII. ve X. Firkalardan oluşturulan mürettep kolordudan ihdas edilen) ve yurtiçi jandarma ve depo birlikleri ve gönüllü müfrezeleriyle II. Kanal Harekatı'na hazırlanmıştır (Genelkurmay, 1987: 271). Dördüncü Ordu, İkinci Kanal Seferi öncesi başka cephelere asker silah ve mühimmat yardımında bulunmuştur. Dördüncü Ordu, Irak'a 35. Fırka ve cebel topçusunu göndermiştir.¹⁴⁶ Askerin gücü yetersizliği nedeniyle Dördüncü Ordu'dan VIII. Kolordu'ya bağlı birliklerden alınan tercihen Türk asıllı 1500 askerin dört aylık talimden sonra Irak'a sevk edilmesini Enver Paşa istemiş 1500 askerin toplanması sonrası Cemal Paşa askerlerin melbusat ve teçhizattan yoksun olduklarını bu nedenle Dersaadet'ten acilen tedarik edilmesini sonrasında sevkini gerçekleştirileceğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Enver Paşa'nın askeri takviyede Türk asıllı tercihi akla Cemal Paşa'nın Kanal'a ikinci saldırısı için isteklerini Başkumandanlık'a sunduğu raporda yer alan Türk asıllı asker ve komuta kademesi gerekliliğini belirten ifadelerini ve Zeki Paşa'nın Arapların savaşçı ruhundan uzak, vatanseverlik duygusundan yoksun değerlendirmelerini getirmekteydi. Kısa bir süre sonra Dördüncü Ordu'ya bağlı 25. Alayın I. Cebel taburunun en iyi bataryası ve cephanesi ile Irak'a gönderilmiştir.¹⁴⁸

16 Mart'ta Enver Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na kendi komutasındaki 36. Fırka'yı III. Ordu'ya sevk etmek için gerekli tedbirleri alması emrini vermiştir.¹⁴⁹ Enver Paşa, İtalya'nın savaşa girmesi ile Çanakkale'ye yardım için bölgeye gelse de Adana'ya yapacağı bir çıkarmaya karşı Dördüncü Ordu'dan bir fırka istemiş bunun üzerine ordu 23. Fırka'nın derhal Gülek Boğazı istasyonuna nakletmiştir.¹⁵⁰ Şam'da 24 adet 8/7cmlik mantelli sahra topu ile mevcut zabıt ve eratla Dersaadet'e gönderen Dördüncü Ordu ayrıca 1200 atımlı cephaneye ile 6 toplu bir bataryayı Musul'a 2400 atımlı cephaneye ile altışar toplu iki bataryayı da Antalya'ya sevk etmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/17

¹⁴⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/18

¹⁴⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/39

¹⁴⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-10, F:1/12

¹⁴⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-13, F:1/8

¹⁴⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-12, F:1/17

¹⁵⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-19, F:1/6

¹⁵¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-14, F:1

Cemal Paşa komutasındaki birliklerini başta Çanakkale olmak üzere diğer cephelere gönderilmesinde bir sıkıntı görmemiş çünkü bu durumun kısa süreceğini üstelik bu cephenin kapanmasıyla birlikte burada konuşlandırılmış Türk fırkalarının 117000 askerin ikinci saldırı için Kanal'a sevkedileceğini düşünmüştür. Ancak cephenin kapanmasıyla birlikte Enver Paşa, savaşın katî bir zaferle sonuçlanmasının Avrupa'daki başarıya bağlı olduğuna inanmış, bu nedenle Türk fırkalarını memleketin müdafaası yerine yurtdışına göndermiştir. Enver Paşa'nın emriyle Makedanya'ya 46. Ve 50 fırkalar, Galiçya'ya 19. ve 20 fırkalar ile Romanya'ya 15.-25.-26. Fırkalar yurtdışına nakledilmiştir. Cemal Paşa yine istediği desteği Başkumandanlık'tan alamamış ve saldırı için mevcut imkânlar dâhilinde hareket etmek zorunda kalmıştır (Doğruer, 2009: 11). Çanakkale Cephesinin zafer sonuçlanmasından bir gün önce Dördüncü Ordu'nun konusu şöyle idi:

İbn- Birülhasane arası merkez müfrezesi; 73. Piyade Alayının 1. Taburu, 35. Topçu Alayından bir cebel bataryası, 27. Seyyar hastane, Birülhasane'de 30. Piyade alayı 3. Tabur,

Kalatülariş'te sağ kanat müfrezesi; Bir istihkâm takımı, bir muhabere müfrezesi, 27. Topçu alayından bir mantelli batarya, 67. Ağır makineli tüfek bölüğü, 73. Alayın 2. Taburu, 81. Alayın 2. Taburu, 80. Alayın 6. Bölüğü,

Kalatülnahil'de sol kanat müfrezesinde; Bir muhabere müfrezesi, bir gönüllü bölüğü ve bir istihkâm takımı ile 129. Alayın 2. Taburu, 69. alayın 1. Taburu, 27. Topçu Alayının 4. Dağ bataryası 22. Top alayının 2. dağ bataryası, 129. Makineli tüfek bölüğü, , bir istihkâm takımı, bir muhabere müfrezesi ve bir gönüllü bölüğü,

Hafirülavce'de hecinsüvar alayı

Akabe'de; 80. Alay 2. Tabur, 27. Topçu taburunun 2. Ve 3. Bataryaları, Süveydiye jandarma bölüğü,

Maan'da 130. Piyade alayı ve Medine muhafızlığından bir tabur

Gazze'de 25. Fırka

Hanyunus'ta 80. Piyade alayının 1. Taburu

Nablus'da 27. Mürettip fırka Afule'de 8. Fırka

Kudüs'de Dördüncü Ordu Komutanlığı: mürettip kolordu ve VIII. Kolordu ile X. Fırka (VIII. ve X. Fırkalar Kudüs-Nablus arasında)

Dördüncü Ordu'nun bölgeye dağılışı aşağıdaki haritadaki gibidir (Harita 1.).

Harita 1. Dördüncü Ordu'nun Konuşlanması¹⁵²

Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan diğer cephelere gönderilen asker, silah ve teçhizat sonrası Von Kress mevcut durumu değerlendirerek Cemal Paşa'ya Çanakkale'nin stratejik bir öneme sahip olduğu için bu bölgenin müdafasına daha fazla önem verilmesi gerektiğini bu nedenle de İtalya'nın harbe girmesiyle Dördüncü Ordu'nun Çanakkale'de görevlendirilmesi gerektiğini Filistin ve Suriye'de Çöl kumandanı Birüssebi'de bulunmak üzere Miralay Behçet Bey ile Ariş ve Nahle de

¹⁵² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-7A, F:1/39

zayıf bir birlik bırakılarak düşman saldırısı halinde İbn'den tahliye edilmesini Mısır demiryolu inşaatı ile Hafır-Birüssebi yolu ile Kazmiye'deki tesislerin yapımına devam edilmesi bunun dışındaki işlerin tatil edilmesini tavsiye etmiştir. Cemal Paşa'nın bu değerlendirmeye karşı milletlerarası siyasi konjoktörün emredilen hareketin gerçekleştirilmesine mani olmayacağını verilen emrin kesin olduğunu ve Karagah-ı Umumiye'nin Dördüncü Ordu'ya Suriye ve Filistin'in müdafaası ve Mısır seferi için hazırlıkların yapılması görevini verdiğini hatırlatarak seyyar kollarla muhtelif sınıflardan oluşan birliklerle Ariş'den icra olunacak Kanal Harekatı için görevini yerine getirmesini istemiştir. Cemal Paşa aslında Von Kress'e siyasetin odağında stratejinin olduğunu ancak taktığın siyasetin sadece ilgi alanında olabileceğini izah etmeye çalışmıştır.¹⁵³

Çanakkale başta olmak üzere diğer cephelelere askeri takviye yapılırken bir yandan da Kanal'ı trafiğe kapatmak ve İngiltere'ye Osmanlı gücünün bölgede olduğunu hatırlatmak için 28-29 Mayıs Acıgöl Baskını¹⁵⁴, 17 Haziran-23 Temmuz mayın koyma teşebbüsü¹⁵⁵ Elkantara'daki demiryolu tahribi¹⁵⁶, 12 Ağustosta dinamit yerleştirmek suretiyle Kantara-Portsait demiryolunun tahribi¹⁵⁷ gibi saldırılarda Dördüncü Ordu bulunmuştur. Cemal Paşa, Kanal'daki geçişi engellemek için yapılacak saldırıların bitaraf devletlere bildirilerek ticari gemilerin zarar görmesi durumunda Osmanlı Hükümeti'nin sorumluluğunu alacağını bildirerek mayından kaynaklı gemilerin batması ile İngilizlerin yapacağı kara propagandanın önüne geçmek için Başkumandanlık'ı uyarmıştır.¹⁵⁸

İkinci Kanal Harekâtı hazırlıkları sürerken önce bağlı birlikleri elinden alınan Dördüncü Ordu'ya Enver Paşa tehir kararını bildirmiştir. 11 Ağustos 1915 tarihindeki ülkenin genel durumu nedeniyle İkinci Kanal Harekâtı için gerekli yardımların para, silah teçhizat gibi yapılamayacağı zaten İkinci Kanal Harekâtı için gerekli hazırlıkların (kuyu açma, ulaşım ağı, depolama. vb) 1 Ekim 1916 tamamlanamayacağını bu nedenle İkinci Kanal Harekâtı'nın ertelenmesinin uygun görüldüğünü Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Durumun vehametini anlayan Cemal Paşa Mısır Seferi'nin akıbeti hakkındaki görüşlerini tekrar sunmak için 17 Ağustos'ta Von Kress'i Dersaadet'e geri gönderilmesi şartıyla göndereceğini bildirmiştir. Cemal Paşa raporda şu bilgilere yer vermiştir:¹⁵⁹

- Mısır Seferi'nin bu yıl yapılmasından vazgeçilmesi kararının çok erken alındığını zira Kanal'a yapılacak taarruzun their edilmesi için genel siyasi ve savaş durumu bir gerekçe değildir. 1916 yılının şubat ayının ilk haftalarına kadar geciktirilebileceğini belirtmiştir.
- Seferin bir yıl sonraya ertelenmesi ile seferden vazgeçilmesiyle aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Çekirge istilasına maruz kalan bölgede çekirgelerin tohum bıraktıklarını bu nedenle gelecek yıl daha kötü şartların bölgeyi beklediğini ifade etmiştir. Askerin moral durumunun gittikçe daha da kötüleşeceğini ve Arapların ise İngilizlerin yanında yer alacaklarını eğer ertelenirse taarruz için yapılan her türlü hazırlığın boşa gideceğini ve seneye yeniden aynı hazırlıkların yapılacağını bunun içinde para ve malzemenin olmadığını belirtmiştir.
- Çölde en önemli vasıta olan deve tedariki yapılan sözleşmeler gereğince deve satın alınması devam edilecek bu durumda meydana gelecek olan kayıplar nedeniyle her ay yeniden deve sayısını korumak için aynı miktarda deve alınacaktır. Devenin iâşesi de masraf çıkaran ayrı bir masraf konusudur.
- Askeri lojistik faaliyetleri için ikişer katına çıkartılan amele sayısı yarıya indirilip terhis edilecektir.

¹⁵³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-12, F:1/14

¹⁵⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-13, F:1/10

¹⁵⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18, F:1/26

¹⁵⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos:18, F:1/14

¹⁵⁷ ATASE, BDH, Kl: H-19, F:176

¹⁵⁸ ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2079, F:17

¹⁵⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18, F:1/21; ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717B, F:96/2

15 Mayıs 1915'te gayet mahrem işaretli şifreli yazıda İkinci Kanal Harekâtı öncesi şu bilgiler verilmiştir:

1. Mısır seyyar ordusu 57 tabur, piyade, 20 mitralyöz bölüğü, 8 süvari veya hecin süvar bölüğü ve 23 bataryadan oluşmaktadır. Bu kıtaatın silah, teçhizat ve nakliye vasıtalarının eksiksiz bir şekilde tamamlanması bir elzemdır. Gayri muharip kıtaatın eklenmesiyle bu kuvvet sınıfı 100 000 insan demektir ki iâşe edilecek azmi miktarı teşkil etmiştir.
2. Suriye ve Filistin işgal kuvveti için;
3. Halep ve Adana mıntıkaları için 9 taburlu bir fırka
4. Filistin için dokuzar taburdan oluşan 2 fırkalı bir kolordu gereklidir.

I. Mısır seferi esnasında İngilizlerin Suriye ve Filistin'e saldırması II. Mısır seferinde de aynı şeyi yapacaklarından Mısır şimendiferini zapt etmek için taarruz edeceklerdir. Bu nedenle ihtiyat fırkasının taarruz hareketine muktedir mükemmel bir Türk fırkası olması lazımdır.

II. Kanal önünde bir müddet kalmaya mecbur olan ordunun her günkü iâşenin şimendifer menzil noktasından itibaren her gün Kanal'a kadar düzenli bir şekilde nakletmek ve her ihtimale karşı bir aylık ihtiyat erzakın harekât başlamadan çöldeki anbarlara depolanması lazımdır.

Kanal önündeki ordunun su ihtiyacını karşılamak mümkün değildir. Bunun için sağ cenah kolu için ihtiyaç olan suyun Kanal civarında merkez kol için Kanal'ın bir günlük mesafesi dâhilinde su ihtiyacının karşılanması lazımdır. Şimendiferin imkânları dâhilinde ve iâşe temininden dolayı Kudüs havalisinde ihtiyati bir tedbir olarak II. Kolordu'nun kalması zaruridir.

Bu esasa göre çöl dâhilinde bir menzil teşkilatı ihdas edilecektir. Buna göre: Merkezi Birüssebi olmak üzere Ariş (hariç) – Hafir (hariç) hattına kadar Ordu Menzil Müfettişliği

Merkezi Hafirülavce olmak üzere Ariş (hariç) İbn (hariç) Nahle (hariç) hattına kadar I. Çöl Menzil Müfettişliği (şimdiki) I. Menzil Müfettişliği)

Merkezi İbn olmak üzere kanal'ın 30 km. mesafesine kadardır. II. Çöl Menzil Müfettişliği (Şimdiki Çöl Menzil Müfettişliği)¹⁶⁰ ihdas edilecektir.

Cemal Paşa Başkumandanlık'a 20 Mayıs 1916 tarihinde Çöl Menzil Müfettişliğinin mıntikasını Akabe (hariç) hattından Birülabid, Birübeyran, I. Habra, Cebelhaydan, Aynsaid de dahil olmak üzere bu hata kadar uzandığını ve bu son hatdan itibaren Kanal'a kadar olan mıntikanın Kanal harekât mıntikası olduğunu bildirmiştir. Kanal harekât mıntikasının Birülabid-Bir-ubeyrut hariç olmak üzere, I. Habra (hariç) Büyük Acıgöl ve sathı kısmı I. Kuvve-i Seferiye harekât mıntikası olduğunu ve Kanal Harekât mıntikasının güney kısmının tamamı Çöl Menzil Müfettişliği mıntikası olacak şekilde tanzim ettiğini ifade etmiştir. Başkumandanlık'a Tüm planların ve görev dağılımının bu yapılanmaya göre gerçekleştiğini belirtmiştir.¹⁶¹ 21 Haziran 1915 tarihinde Süveyş Kanalı'na karşı yapılacak ikinci taarruz hazırlıkları için Alman Hükümeti 4 milyonluk yardım avansını Harbiye Nezareti'ne vermiştir.¹⁶²

Cemal Paşa'nın İkinci Kanal Harekâtı için şu planlamayı Başkumandanlık ile paylaşmıştır; İkinci Kanal taarruzu için seferi kuvvetin üç kolordudan oluşan ikişer fırkalı bir yapılanma gerçekleşmelidir. Her kolordu için üç bataryadan oluşan bir ağır seri ateşli topçu ve birer istihkâm taburu verilmelidir. İleri Yürüyüş Planı şöyle olmalıdır:

Sekizinci Kolordu: Elariş-Kantara istikametinde iki fırka ile Kantara'ya taaruz edecek,

Mürettib Kolordu: İbn-İsmailiye güzergâhında X. ve VIII. Fırkalarla Kantara ve İsmailiye mıntikasına taaruz edecek,

Bir kolordu, Güvenlik açısından Birhasane üzerinden İsmailiye istikametinde kademeli bir şekilde yürüyecek,

¹⁶⁰ ATASE, BDH, Kl:1386, Dos:9, F:10; ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18-A, F:1

¹⁶¹ ATASE, BDH, Kl:3221 Dos: H-34, F:1/33

¹⁶² ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:6, F:4

Hicaz Fırkası, Dokuz taburla Kalatülnahil üzerinden Süveyş'e hareket edecektir." Ayrıca Cemal Paşa Başkumandanlık'tan gönderilebileceği kadar takviye asker ve malzeme istemiştir.¹⁶³ Ancak bu plan da gerçekleşmemiş kâğıt üzerinde kalmıştır. Çünkü başta Çanakkale olmak üzere diğer cephelere Dördüncü Ordu bağlı birliklerini göndermiş bu durum asker sayısını azaltmış, cephelerdeki gelişmeler bölgeye askeri takviyeyi imkânsız kılmıştır. Bu nedenle Cemal Paşa sadece Kanal'a taarruz için Paşa Teşkilatı'na bel bağlamıştır.

Kanal'a saldırı için Çöl Komutanlığı ve Müfettişliği gerekli tedbirleri alırken Başkumandanlık'a, 23 Mart 1916 tarihinde Sunisilerin taarruza hazırlanmaları için biraz zamana ihtiyaçları olduğu, Paşa Teşkilatı'nın ne zaman ihdas edileceği ve Miralay Kress Bey'in ileri harekât için aylarca bekleyebileceği çünkü deve ve iâşe ihtiyacının henüz karşılanmadığı bildirilmiştir.¹⁶⁴ 28 Haziran 1916 tarihinde Dördüncü Ordu Komutanı, Paşa Teşkilatı'nın gelmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti ve bu teşkilat ile saldırının yazın gerçekleşeceğini Başkumandanlık'a bildirirken aynı zamanda ulaşım ağındaki aksaklığa dikkat çekerek dekovil malzemelerinin bir an önce gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁵ Paşa Teşkilatı'nın gelişi de Dersaadet'ten Dördüncü Ordu mıntikasına nakli belirli plan dâhilinde yapılmıştır. Cemal Paşa'nın istediği askeri güç ve Almanların gizlilik içinde ihdas ettiği Paşa Teşkilatı'nın sevkinden sorumlu merci Genel Menzil Müfettişliği sorumlu tutulmuştur.¹⁶⁶ Paşa Teşkilatı'na ait malzemelerin ve arabaların Haydarpaşa'ya nakli sonrası Dördüncü Ordu'ya nakli için şu tedbirler alınmıştır:

- Haydar Paşa'dan vagonlara bindirilecek ya da Haydarpaşa Garı'nda güvenilir bir depoda bırakılacaktır. Bu kararı Haydarpaşa İstasyon kumandanı verecekti.
- Otomobil teşkilatı Sirkeci İstasyonundan Alman kontrol memurluğundan arabaların derhal Haydarpaşa'ya nakil yahut kendi vasıtaları ile park edilmek üzere Taksim Meydan'ından sevkedilecektir.¹⁶⁷
- Tercumanların yer alacağı Paşa Teşkilatı'nda her iki paşa teyyare topçu takımı ve ağır topçusu mevcudunu Dersaadet'te ikmal edecektir. 10 cmlık batarya için küçük zabıt ve 22 nefer, 15 cmlık batarya için iki küçük zabıt ve 30 nefer, 2 adet 21 cmlık batarya için 4 küçük zabıt ve 52 nefer efradıyla birlikte oluşan Paşa Teşkilatı kumandanlarına ve menzil müfettişliği yardımcı olcaktır.
- Dördüncü Ordu Dersaadet'ten Hafırulavce'ye kadar Korkuvador Vapuru'nda 20 günlük erzakla sahra mutfaklarında yemek ihtiyaçlarını karşılayacaktır.¹⁶⁸ Cemal Paşa mevcut imkânlar nedeniyle Paşa Kolu'nu beklemek zorunda kalmıştır. Ancak ulaşımındaki sorunların giderilememesi nedeniyle Paşa Kolu ve beraberindeki mühimmatla temmuzda gelebilmiş bu nedenle harekâtın temmuz ayında yapılması kararlaştırılmıştı.
- Şubatta düzenlenen Kanal Harekâtı'nda görülen iâşe ve su sıkıntısıyla boğuşan Dördüncü Ordu bu defa da çölün en sıcak mevsiminde temmuzda saldırıyı yapması stratejik ve taktik alanlardaki hatalar zincirini kısır bir döngüye dönüştürmüştür (Belen, 1964: 204). Siyasetin taktiği emri altına alması stratejinin yanlış belirlenmesi Dördüncü Ordu'yu ölüme götürmüştür.

2.5.2. İkinci Kanal Harekâtı'na Karşı İngiliz Ordusunun Aldığı Tedbirler

Birinci Kanal Harekâtı'nı başarıyla geri püskürten İngiltere için yeni bir dönem başlamıştır. Dördüncü Ordu ikinci taarruz için hazırlıklarını yaparken İngiltere'de Kanal'ın doğu sınırında müdafaadan vazgeçerek taarruza geçilmesi gerektiğine dair düşüncelerini dillendirmeye başlamıştır. Özellikle Kitchener'in *Kanal mı sizi müdafaa ediyor yoksa siz mi Kanalı* sözü ve İstihbarat Direktörü Clayton'ın raporu ile taarruz planının devreye konulma zamanının geldiği anlaşılmıştır. Taarruz kararını pekiştiren diğer kişi de Mısır Yüksek Komiseri Macmahon'un Türk-Alman ilerleyişi durdurulamadığı takdirde; Arapların İngiliz propagandasından soğuyacağı, İttifaka Suriye

¹⁶³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6A, F:67

¹⁶⁴ ATASE, BDH, Kl: 167, Dos: 728, F:132

¹⁶⁵ ATASE, BDH, Kl:167, Dos:728, F:66/3

¹⁶⁶ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:209, F:10

¹⁶⁷ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:14/1

¹⁶⁸ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:14/2

ve Mısır'da büyük bir kitlenin taraftar olacağı, Bağdat demiryollarının Alman nüfuzu etkisi altında kalmasının doğuracağı ağır sonuçlar ile Doğu'da İngiliz prestijinin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalacağı değerlendirmeleri olmuştur. Çanakkale hezimetini taarruz için yapılan planlara hız verilmesine ve Mısır'da komuta kademesinin değişmesine yol açmıştır (Polat, 2015: 182-183).

İngiltere, Çanakkale'yi tahliye ettikten sonra Sırbistan yolu açıldığı için Almanya'dan bol silah, malzeme ve vasıta gönderileceğini düşünerek 200.000 kişilik bir ordu ile Dördüncü Ordu'nun saldıracağını düşünüyordu. Bu düşüncesine göre de çeşitli tedbirler almaya başlamıştır (Belen, 1964: 204). Maxwell taarruz fikri kesinleşmeden önce müdafaayı güçlendirmek için 11 km'lik bir savunma hattı oluşturarak Kanal'ın doğusundan geçen gemilerin top ateşine maruz kalmaması için bir süvari fırkası, 12 piyade fırkası ve 20 ağır top bataryasından ibaret olan bir planı hayata geçirmeye çalışmıştır. Sunisilere karşı batıda bir piyade fırkası ve asayiş ile güvenliğini sağlamak için iki piyade fırkası ile Kanal'ın savunmasını güçlendirmiştir. Kanalın doğu ve batısını birleştiren seyyar portatif köprülerden yararlanarak üçüncü bir savunma hattı oluşturmuştur. Bu savunma hattı üzerinde ulaşım ve alt yapı çalışmaları genişletilmiştir (Nedim, 1995: 25; Ford, 2009: 351). Çanakkale hezimetini sonrası Mısır'da Maxwell hazırlıklarına devam ederken İngiltere, Mısır'da ikili bir komuta kademesinin ihdas edilmesi kararını almıştır. Maxwell'in yeni silah arkadaşı Sir Archibald Murray olacak idi. 9 Ocak 1916'da Mısır'a gelen Murray ve Maxwell arasındaki çekişme Maxwell'in 10 Mart'ta görevinden alınma kararı ile son bulmuş ve 19 Mart'ta iki komutanlık birleştirilmiş yerli Mısır ordusundan ayırtetmek için birleştirilen bu örgütlenmeye Akdeniz Sefer Kuvveti adı verilmiştir. Murray cepheyi Süveyş'ten Acıgöl sahilinde bulunan Kebrit'e, Kebrit'ten Ferdan'a, Ferdan'dan Port Sait'e uzanan üç bölüme ayırarak bu bölümlerde ulaşım ve altyapı çalışmalarına hız vererek yeni tesisler yaparak taarruza yönelik ilk adımları atmıştır (Ford, 2009: 351).

İngiltere, Çanakkale hezimetini sonrasında Fransa'nın buradaki askeri kuvvetin Selanik'e gönderilmesi teklifini reddetmiş ve 13 firkadan oluşan 300000 kişilik bir kuvvetle taarruz hazırlıklarına başlamıştır. 54.-53.-52.-42.-29.-13. ve 11. Fırkalarla Anzak kolordusu 10 ve 11. Hint firkaları bir süvari fırkası ile konuşlandırılan İngiliz ordusu bu askeri kuvveti yeterli görmemiş Fransa'dan iki fırka almıştır. 42.- 52.-53. ve 54. Fırkalarla Anzak kolordusu ve bir süvari tümenini Mısır'da Dördüncü Ordu'dan Temmuz ayında gelecek bir saldırı ihtimalinin düşük olması nedeniyle bırakırken Avrupa ve Selanik cephelerine asker takviyesinde bulunmuştur.

Temmuz ayı sonuna doğru ise Dördüncü Ordu ihtimali az olan taarruzu 200000 kişilik İngiliz ordusuna karşı gerçekleştirmiştir (Belen, 1964: 205; Taşkiran, 2001: 32).

2.5.3. Katya Baskını

Birinci Kanal Harekâtı sonrası kurulan Çöl Komutanlığı'na atanan Von Kress müfrezeyi Ariş'te toplamıştır. Düşman kuvvetinin sayıca üstün olması saldırı girişiminden İngiltere'nin uçak keşifleriyle haberdar olması ihtimali ile Portsaid'den gemiyle ve Kantara'dan demiryolu ile askeri takviye yapabilecek olan düşmana karşı ani bir baskın yaparak İngiltere'nin Kanal'ı müdafa için yaptığı hazırlıkları görmek ve İngiliz askerinin moralini bozmak için müfrezeyi Kress iki kola ayırmıştır. Buna göre;

Sağ Kol: Von Kress komutasında 32. Alay 1. Ve 2. Taburları, 32. Alay makineli tüfek bölüğü, birinci hecinsüvar bölüğü, 8. Cebel bataryası, sıhhiye müfrezesi ve cephane müfrezesinden,

Sol Kol: Bnb. Mühlman komutasında Akıncı Alayı, İkinci hecinsüvar bölüğü, bir cebel takımı ile bir makineli tüfekten oluşmakta idi. Ayrıca bir uçak müfrezesi de Birüssebi'den Elariş'e taciz uçuşu yaparak İngiliz keşfiyatını engelleme görevini yapacaktır.¹⁶⁹ 2000 hayvan, 3688 asker 2668 tüfekten oluşan kuvvetle 20/21 Nisan günleri arasında Birülmezar-Birülabid istikametinden Katya'ya asıl taarruz öncesi keşif amaçlı yapılan saldırı¹⁷⁰ sonrası Murray 2. Avustralya hafif süvari tugayı ile 5. Avustralya hafif süvari tugayından kalanları Türk ordusunu Kantara'dan takip etmekle görevlendirmiştir.

¹⁶⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F:1/5

¹⁷⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F:1/5; ATASE, BDH, Kl:167, Dos:728, F:55

Ancak Von Kress geri çekilişı başarıyla gerçekleştirmiş olduğu için İngiliz birlikleri eli boş geri dönmüşlerdir. Katya muharebesi sonucunda 4 düşman süvari bölüğünü imha edilmiş birçok esir, mühimmat, cephane, silah ve teçhizat ile erzak ele geçirilmiş ve 32. Alayın bölük komutanlarından İbrahim Efendi ile mülazım sanisi şehit olmuş, teyyare müfrezesi kumandanı maktul düşmüştür.¹⁷¹ Katya mücadelesi sonrasında 22 Nisanda Düveydar üzerine harekâta geçilmişti. Katya ve Düveydar mücadelesi sonucunda 98 tüfek, 163 kılıç, 21 kasatura, 57 sandık cephane, 120 deve, 47 Mısırlı deveci, 240 beygir, 2 makineli tüfek, 80 adet su kabı, 68 çadır, 219 eğer takımı, çok miktarda konserve ve yem ganimet elde edilmiştir.¹⁷²

Keşif taaruzu ile İngiltere demiryolu çalışmalarına hız vermiş, Lowrance kuzey kesimlerinde ileri mevzileri güçlendirmeye başlamıştır. Bu keşif harekâtı ile İngilizler Kres'in askeri gücü ve mühimmatı hakkında bilgi sahibi olmuşken Osmanlı Devleti de altyapı ve ulaşımdaki çalışmaları görerek artık savunmadan taaruza geçen bir İngiltere ile karşı karşıya geldiğini anlamıştır (Ford, 2009: 353).

Katya Muharebesi sonucu 23 subay ve 257 er esir düşerken 3 subay, 33 er şehit ve 48 yaralı kaybımız olmuştur (Belen, 1964: 208). Katya Muharebesi sonucu Romani'ye kadar uzatılan demiryolu ve tatlı su şebekesi İskenderun'a yapılacak muhtemel çıkarma ihtimalini güçlendirirken kesin bir şekilde İngiltere'nin Orta Doğu'ya hâkim olma düşüncesini de ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'ni İngilizlerin Çanakkale sonrası İskenderun'a çıkarma düşüncesi ağırlık kazanmıştır. İngilizlerin İskenderun'a çıkarma ihtimali stratejik ve taktiksel bir hata olarak tarih sayfalarında yer almasını engelleyen Fransa olsa da esasında İngiltere, Toros ve Amanos Dağlarında Türk fırkalarıyla karşılaşma ihtimali ve kısa sürede bölgeye 15 fırka ile takviye edileceği gerçeğini yadsınamamıştır.

Ayrıca İngiltere bu çıkarma gerçekleştirdiği takdirde İngiltere'yi ileriye değil mevcut durumundan daha geriye ve bu çıkarmanın Almanya'nın üstünlüğüne sebep olabilecek bir sonuca götürebileceğinin farkındaydı (Belen, 1964: 209).

Katya Muharebesi orduda heyecan ve sevinç yaratmışken cephelere gönderilen asker ve cephane nedeniyle ordu zorluk çekerken pek de sürpriz olmayan Hicaz İsyanı Dördüncü Ordu Komutanlığı için zor bir süreci başlatmıştır. Dördüncü Ordu Şerif Hüseyin'in ihanetine şaşırmamıştı. Çünkü Cemal Paşa Dördüncü Ordu'ya atandıktan sonra Hicaz emiri ile iletişime geçerek İngiltere'ye karşı yapılacak taaruzda onu da yanında görmek istediğini ifade etmiş ancak beklenen yardım ne emirden ne de oğullarından gelmemiştir. 18 Ocak 1915 tarihinde emir ya da oğullarının Mısır Seferi'nde yer almamasına karşı Sadaret ve Başkumandanlık Vekâleti Şerif Hüseyin'e Medine'de kalmasını emretmiştir. Mısır Seferi için emir ve ailesinden istediği desteği alamayan Dördüncü Ordu İkinci Kanal Harekâtı sırasında İngilizlerin planladığı Şerif Hüseyin'in Hicaz İsyanı ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁷³ Hicaz Seferi Kuvvveti 16-19 Ocak tarihleri arasında Medine'den trenle Maan'a taşınmış ve 21 Ocakta toplanma bitmiştir. Hicaz Seferi Kuvvveti Maan-Eldelega-Kalatülnahil güzergâhını takip ederek Süveyş'e geçmesi emredilmiştir.¹⁷⁴ Şerif Hüseyin'in sözde desteğini alan Cemal Paşa emirin kuvvetiyle Mekke'den Maan'a gelişini beklerken emirin oğullarından Abdullah'ın birliğinin 25 gün sonra Maan'da olacağı bilgisini almıştır.¹⁷⁵ 22. Hicaz Fırkası Komutanı Vehib Bey, Nureddin ve Şekip Arslan'ın komutasındaki gönüllü süvari bölüklerinden, 22. Dağ topçu taburu (2 batarya), 128. Piyade alayı ve makineli tüfek bölüğü, 129. Alayın 3. ve 130. Alayın 1. Taburundan oluşan bir mürettep alayı ile 130. Alayından 3. Tabur ve 2. Mürettep tabur makineli tüfek bölüğü Sultani Bölüğü ve sıhhiye, ulaştırma bölüklerinden Hicaz Seferiye Kuvveti'ni oluşturmuştur. Emirinden değil de oğlunun az bir kuvvetle seferer katılması Cemal Paşa için hayal kırıklığı yaratmışsa da Maan'da toplanarak Dördüncü Ordu'ya katılması siyasi bir güç olarak önemli olduğu için bu konuda sessizliğe bürünmüştür.¹⁷⁶

¹⁷¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F:1/7

¹⁷² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F:1/12; ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F: 1/23

¹⁷³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-2, F:1/36

¹⁷⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:20

¹⁷⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:120

¹⁷⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-2, F:1/15-1/18

Bu arada Hüseyin Cemal Paşa'ya şükran ve bağlılığını bildirmiştir.¹⁷⁷ İngiliz desteği ile Hicaz'da 5 Haziran 1915'te isyan etmiştir.¹⁷⁸ Hicaz İsyanı sonrası Medine Muhafızlığı'na Cemal Paşa, Akıncı Alayı ve 130. Alay ve makineli tüfek bölüğü için erzak ve suyun istasyonlarda tedarik edilmesini istemiştir. Mekke Emiri ile ortaya çıkacak husumetin sebebinin bizim tarafımızdan oluşmasını engelleyecek tedbirlerin alınmasını fakat onlar tarafından başlayacak bir hamlede şiddetle karşılık verilmesini isteyen telgrafi çekmiştir.¹⁷⁹ İsyanla birlikte bir türlü çözüme kavuşturulamayan iâşe sorunu daha vahim bir hal almış yiyecek fiyatları fahiş oranda artmış Medine'nin iâşe meselesi yüzünden depolar boşalmış ve Brinci Kuvve-i Seferiye'nin askeri takviyesi sınırlı kalmıştır. Fırariler artmış sınırlı demiryolu hatları tahrip edilmiş kullanılamaz hale getirilmiş ve ikmal sorunu ile lokomotif için su ve yakıt sorunu ortaya çıkmıştır (Belen, 1964: 209). Bu gelişmeler yaşanırken Kress 1750 beygir, 5000 deve ve 16.000 kişilik bir kuvvetle kanala taaruza hazırlanmıştır. Üçüncü Fırka, Birinci Paşa Kolu Hecinsüvar Alayı, Akıncı Alayı ve Elarış Menzil Kuvvetleri ile Birinci Kuvve-i Seferiye Romani üzerine yürüyüşe geçmeye karar vermiştir (Polat, 2015: 192).

2.5.4. İkinci Kanal Harekâtı'nda Romani Muhaberesi

2.5.4.1. Romani Muharebesi

2.5.4.1.1. İkinci Kanal Harekâtı'na Karşı İngiliz Ordusu'nun Aldığı Tedbirler

Dördüncü Ordu Hicaz İsyanı'nın yarattığı sorunlarla uğraşırken İngiliz ordusu Murray komutasında talim ve terbiyesini almakta 40 C nin üzerindeki sıcaklığa askerin ve hayvanların dayanma güçlerini arttırmak için geceleri susuz bir şekilde yürüyüşler yaptırarak eğitim vermekteydi. Ulaşım imkânlarını iyileştiren İngiltere tatlı su kaynağına erişimi kolaylaştıracak altyapıyı hazırlamış motorlu taşıt sayısını arttırmış dikenli tellerle savunma mevzilerini güçlendirmiştir. İkinci Kanal harekâtı sırasında Mısır'da 42.- 52.-53.-ve 54. Fırkalarla, Anzak kolordusu ve Yeomanry Süvari fırkası ile küçük birliklerle, 200.000'i bulan bir kuvvet mevcut idi. İngilizler yaptıkları keşif uçuşları sonrası Birülabd-Birübeyut ve Ugratina'da Türk askerinin yoğunlaştığını tespit etmiştir. Beklenen saldırı için Murray Kantara'ya 42. Fırkaya bağlı 158. Tugayı göndermiştir. Tarih 22 Temmuz gösterdiğinde 14000 asker harekât alanında hazır bir şekilde Türk ordusunu bekliyordu (Ford, 2009: 353).

2.5.4.1.2. Harekât

28 Haziran'da Dördüncü Ordu Komutanlığı I. Kuvve-i Seferiye'ye şu bilgileri vermiştir.¹⁸⁰

- Mısır'daki düşman kuvveti takriben 200000 civarındadır. Kantara ve Süveys'de kanalın hemen doğusunda tahkimattan başka Kanal'a 15 km mesafesinde mevzi hazırlıkları yaparken Katya civarında tahkimat dekovil demiryolu ve su yolu inşa ettikleri anlaşılmıştır.
- Birinci Kuvve-i Seferiye asıl gücü ile Kantara istikametinde ilerleyip kanala taarruzun başladığını düşüncelerini sağlamak için İngilizleri ileri mevzilerinden vuracaktır.
- Birinci Kuvve-i Seferiye kendini tehlikeye sokacak bir vaziyete girmeden geriden askeri takviye alamayacağını bilerek Kanal harekât mıntıkası dâhilinde Katya'da sürekli kalabilecek bir konuma kendisini getirmelidir.
- Birinci Kuvve-i Seferiye'nin çekilmesi zaruri ve fevkalade hallerde ve Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın takdiriyle gerçekleşecektir. Ancak düşmanın tahkimli mevzilerimize saldırması durumunda Birinci Kuvve-i Seferiye kumandanı çekilmekten başka çare olmadığına kanaat getirmesi ve ordu komutanlığıyla görüşmesi neticesinde Birinci Kuvve-i Seferiye'yi başka bir sınıra çekebilme yetkisine haizdir

¹⁷⁷ ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:3

¹⁷⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-31, F:33/34

¹⁷⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-33, F:1/16

¹⁸⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-34, F:1/19

- Birhasane-İsmailiye güzergâhında demiryolu inşasına devam edilirken çöl menziline yeni vasıtalar ilave ederek menzil işlerinin düzenli ve sürekli hale getirerek Birinci Kuvve-i Seferiye'nin bölgede kalışını güvenilir ve rahat hale getirmek diğer taraftan da İngiltere'yi yanlış düşüncelere sevk edecek hareketlerde bulunacaktır.

İkinci Kanal Seferi'ni yapacak olan kuvve-i seferiyesi:

Bir süvari bölüğü, 8 dağ topu, istihkâm bölüğü ve muhabere takımı ile dörder taburlu üç piyade alayından oluşan III. piyade fırkası,

2 seyyar hastane, 12 toplu Avusturya dağ obüs taburu, 4 kamyon takımı,

1 tayyare müfrezesi bir havan bataryası 2 uçaksavar takımı, 10 cmlik bir top bataryası, 15 cmlik obüs, 6 makineli tüfek bölüğü ile Alman-Avusturya kuvvetlerinden oluşmakta idi. 10 top, 56 makineli tüfek ve 3293 tüfek ile 11.873 kişilik bir kuvvetle Mısır için bir taaruz yapılamayacağından üstün düşman karşısında Kanal'a geçişi engellemek doğu sahilini işgal etmek kanalı bombardımana tabi tutacak mevzileri ele geçirmek amacıyla Romani'ye saldırılmıştır (Belen, 1964: 212).

Çölde ihdas edilen menzil teşkilatına rağmen I. Kanal Harekâtı'nda olduğu gibi Kanal'da uzun müddet kalabilmeyi sağlayacak yeterli düzeyde iâşe, su ve cephe olmaması nedeniyle her anlamda üstün olan İngiliz ordusuna karşı saldırmaktan başka çare olmadığını düşünen Kress'in aksini düşünen Kurmaybaşkanı Kadri ile tartışması sonrası taarruz harekâtı başlamıştı. 4 Ağustos'ta başlayan mücadelede 39. Alay dört harp gemisinin ateşine maruz kalırken alay kumandanı ile 500 asker esir düşmüş, 1 dağ bataryası ve 2 makineli tüfek İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Von Kress Elrefah-Katya-Birülhamisa güzergâhına çekilme kararı almak zorunda kalmıştır. Ancak Birinci Kanal Harekâtı'nda olduğu gibi muhaberedeki aksaklık nedeniyle 32. Alay geri çekilme emrini alamaması nedeniyle mücadeleye sonuna kadar devam etmiş ancak sabaha karşı bir Alman makineli tüfek bölüğü ve alay toplam 850 kişi teslim olmak zorunda kalmıştır (Belen, 1964: 215). 52. Fırka kumandanının karşı taaruzu gerçekleştirmede yaşadığı tereddüt edip karar verememesi Türk ordusunun daha büyük bir felakete uğramasını engellemişse de İngiliz takibi devam etmiş ve 9 Ağustosta İngiltere Birülabid'e taarruz etmiş ve Von Kress Elariş'e 13 Ağustos'ta çekilmek zorunda kalmıştır (Nedim, 1995: 32; Erden, 1948: 18).

İkinci Kanal Harekâtı, Birinci Kanal Harekâtı'ndan çıkarılan dersler üzerine yapılan hazırlıklarla yapılmıştı. Ancak aynı nedenlerle tıpkı ilkinde olduğu gibi Kanal önünde kalınacak olan süre uzadıkça iâşe, su ve cephe sıkıntısı göz önüne alınarak İkinci Kanal Harekâtı da alt yapı sorunları tam anlamıyla çözüme kavuşturulmadan yapılmıştır. Bu da aynı hezimetin ikinci kez yaşanmasına sebep olmuştur.

Kress'in harekât alanına 10 km yaklaştıktan sonra kuvve-i seferiye'nin 10 gün beklemesi hava kuvvetlerini üstünlüğünün elinde bulunduran İngiltere'nin yaptığı keşifler sonucunda baskınla gerçekleşecek bir taaruzu beklenen ve gerekli tedbirlerin alındığı İngiliz ordusu karşısında baştan mücadelenin kaybına yol açabilecek sebepleri yaratmıştır. Kress'in kuşatma grubu ve bir cephe tertibi almak yerine ağırlık merkezini III. Fırka Kumandanlığı'nın emrine vermek yerine kuvvetin esasını oluşturan fırkayı parçalaması taktiksel bir hata olmuştur (Belen, 1964: 215; Nedim, 1995: 32).

Harekât sonrası Cemal Paşa şu değerlendirmelerde bulunmuştur. İngilizlerin Elariş istikametinde şimendifer inşasına devam etmeleri çöle geri dönmeleri ve muhafazası ve Kanal'ın kati surette emniyeti için ya da Filistin üzerine yapılacak bir sefer amacını ortaya koymaktadır. Kanalı müdafaa için ise Elariş'ten ileriye doğru şimendiferin uzaması muhtemeldi. Vuku bulacak bir ihraç hareketiyle sınırlandırılabilir ikinci maksat için ise çöl istikametinde yapılacak bir kara taarruzunun aynı zamanda Yafa'dan vukubulacak bir ihraç hareketiyle birleşmesi muhtemeldir. Filistin'e bir taarruz durumunda halk ve İngilizler tarafından büyük bir hazırlık ve büyük bir kuvvetle desteklenen bir vaziyet görüyorum. Böyle bir taarruzun Arabistan'a karşı itilaf devletleri tarafından müşterek bir taarruz olarak yapılması daha muhtemeldir.

Elariş'te ciddi bir muharebe görülmeyecektir. Düşmanın üstün kuvvetlerle Elariş'e bir saldırı gerçekleşirse Ariş garnizonu Refah istikametinde çekilecektir. III. Süvari fırkası Halep'de ikmal edildikten sonra Hafir'de toplanacaktır.

Refah – Hafir hattı işgal olunacaktır. Düşmanın Elarış'ın doğu istikametinde ileri hareket teşebbüsünü Hafir'den süvari ve hecin süvar kuvvetleriyle birleştirmeyi düşünüyorum. Elarış dâhil Hafir hariç arasındaki menzil noktasıyla bu hattın batısındaki menzil noktası için mümkün olduğu kadar çabuk muhafaza edilecektir. Tahliye olduğu takdirde su tesisatı tahrib olunacaktır.

Kalatülnahil'in muhafazası önemlidir. İngilizlerin mevcut kuvvetleri topçu ve makineli tüfenk teşkilatını hecinsüvar ve atlı piyade fırkaları olduğundan düşmanın yalnız bu kuvvetle ilerleyebilmesini Refah ve hafir hattında durdarmak ve geri almak için III. Fırkaya ilaveten bir piyade fırkasının gönderilmesini gerekli görüyorum. Bu fırka ancak hariçten gelebilir. Çöl menzil noktaları, Kalatülnahil ve Hafir noktaları tahkim edilecektir.

Düşman çölden büyük kuvvetlerle birlikte taarruz etmesi halinde Latran- Halilürrahman istikametinde hem batıya hem güneye sağ cenah mümkün merteye sınıra dayanılacak sol cenah mümkün merteye sınıra dayanılacak sol cenah Lut gölüne karşı kırılmış bir hatda müdafaa edecektir. Ancak bu hattın müdafaa için 2 kolordu lazımdır. Bu kuvvetin güneyinde Filistin'de toplanması tamamiyle rızaya bağlıdır. Bu hattın işgaline imkân olmayacağı fırsat olursa kapalı bir mevzi müstahkem haline getirilmeye başlanmıştır.¹⁸¹ Cemal Paşa İkinci Kanal Harekâtı sonrasında İngiltere'nin Filistin'i kendi topraklarına katmak için Gazze'ye saldırı da bulunacağını bilinciyle daha fazla can ve toprak kaybını önlemek için gerekli tedbirleri almıştır.

1914 yılının Eylül ayında Dördüncü Ordu harp nizamında yer aldığı Kanal Seferi için yapılan hazırlıkların yetersizliği, alınacak tedbirlerin uzun süre gerektiğini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiren raporlar düzenlemiştir. Ancak bu raporlar görmezden gelinerek Kanal Seferi için takvim işlemeye başlamış kanalın önüne gelen kuvve-i seferiyenin iase ve su gibi temel ihtiyaçlarının dışında cephe ve mühimmat eksiklikleri de göz önüne alınarak seferin esas kuvvetini oluşturan X. Fırka'yı beklemeden kanala taaruz düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu karar sonrası ağır bir fatura ödeyerek Dördüncü Ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Cemal Paşa daha sonra Frankenberg ile gönderdiği raporda Birinci Kanal Harekâtı'nı İngiliz kuvvetlerinin iki katı ile kanalı müdafa ettiğini bildiği halde asker sayısı, silah ve mühimmat ile vasıta eksikliğine rağmen yaptığını söylemiştir. Buna karşı İngiliz kuvveti mevcut durumunu korumuş elindeki mevcut askeri kadroyu müdafaa için Dördüncü Ordu'yu takip etmemiştir. Hiçbir müdafaanın daimi olarak kalamayacağı gerçeği ile gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra İngiltere taaruz geçmiştir.

Dördüncü Ordu I. ve II. Kanal seferlerini düzenlerken savaşta galibiyeti ya da mağlubiyeti belirleyen askeri lojistik üzerine İngilizlerin avantajlı olduğunun farkındaydı. Ulaşım ağındaki sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamaması ve bu sorunu gidermek için alınan tedbirlerin 1914 Eylülü öncesi tamamlanmış olması gerekirken herşeye seferberlik sonrası başlamış bu tedbirlerin amaca hizmet etmesi için uzun bir sürenin gerekliliği Dördüncü Ordu için İngiltere karşısında büyük bir dezavantaj oluşturmuştur. Birinci Kanal Harekâtı sırasında çöle düzenlenecek harekattan sorumlu olan VIII. Kolordu sadece Birinci Kuvve-i Seferiye'ye göre askeri lojistik alanında hazırlıklar yapmış Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın hareket için X. Fırka ve Hicaz Seferi Kuvveti'nin de harekatta yer alması ısrarı VIII. Kolordu' nun yaptığı tüm hazırlıkları boşa çıkartmıştır. VIII. Kolordu belirli asker sayısını baz alarak hazırlık yaptığı için için sonradan eklenen askeri kıtaatın ihtiyaç duyduğu her türlü malzeme karşılanamamıştır.

Bu durum Kanal Harekâtı'nın Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa tarafından tehir edilmesi gerektiğine dair düşünceye sevk etmiştir. Ancak VIII. Kolordu'nun kendi bünyesindeki kıtaat için bile yeterli lojistiğin sayılı günler için geçerli olduğunu belirtmesi hareketin gerçekleşmesine neden olmuştur. Yapılan hareket askeri lojistikte görülen sorunlar nedeniyle geri çekilmeyle sonuçlanırken Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa'nın tehir konusundaki haklılığında ortaya çıkmıştır. İkinci Kanal Harekâtı için çölde yeni bir teşkilat kuran Dördüncü Ordu çeşitli sebeplerden ve Birinci Kanal Harekâtı'ndaki gibi maddi yetersizliklerden askeri lojistik sorununa çözüm sağlayamamış bu durum Sina-Filistin Cephesi'ni taaruz cephesi olmaktan çıkarıp savunma cephesine dönüşmesine neden olmuştur.

¹⁸¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-40, F:1/19

İngiltere'nin sahil yoluna sahip olması, hava kuvvetlerini kullanması ve askeri lojistiğin her kademesine hızlı ve etkili bir şekilde yapacağı takviyenin bilinmesine ve kanalın müdafaası için doğuştan bir set görevi yapması gerçeğine rağmen Mısır üzerine düzenlenecek bir seferin taaruz değilde baskın tarzında yıpratma saldırıları yapılması gerekiyordu. Yıpratma saldırıları ile İngiliz ordusunun morali bozulacak ve diğer cephelere askeri sevkiyatın hızlı bir şekilde gerçekleşmesi önlenecek hem de Dördüncü Ordu'yu mevcut asker sayısı ve cephanesi ile mühimmatı gibi zaten yetersiz olan konularda taaaruz gibi bir harekatta yok olma noktasına getirmeyecekti. İngiliz ordusu I. Kanal Harekatı sonrası İngiltere'de geri çekilirken takip etmemişti. Çünkü askeri gücü müdafaaya dönüktü. Müdafaadan taaruza geçmesi için çöl şartlarında yapılacak en doğru ve etkili hızlı bir ulaşım olan demiryolunu güçlendirmesi, askerin su ve iâşe ihtiyacını hijyen koşulları gözetilerek sunması gerektiğinin farkındaydı. Bunun için Birinci Kanal Harekatı sonrası ulaşım ve altyapı alanlarında düzenlemelere gitmişti. Katya ve Romani muharebeleri sonrası İngiltere'nin takibe başlamasının altında yatan neden taaruz planını gerçekleştirecek kapasiteye askeri lojistiğin ulaşmasıydı.

Dördüncü Ordu Arapların yoğun olduğu bir bölgede vazifesini yerine getirmekteydi. Bu nedenle de bağlı birliklerinin geneli Arap unsurlarından oluşmaktaydı. Bu durum savaşçı ve vatansever özelliği olmayan Araplara Cihad-ı Ekber veya zafer duygusunu aşılama imkansız kılmasa da yetersiz bırakmaktaydı. Ayrıca İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçülük politikasının etkisi ile İngiliz propagandasının etkisi ile Arapların Türk idaresine karşı bir tepki oluşmasına sebep olmuştu. Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa'nın Türk unsuru vurgusu göreve geldiği ilk andan itibaren yazışmalara yansımıştır. Ayrıca emir-komuta zincirinde Türk-Alman subayları arasında kanala karşı düzenlenecek olan saldırının amaç üzerine değerlendirmeleri de farklıydı. Böyle olunca en alt kademeden en üst kademeye kadar mücadelenin zaferle kazanılması için gerekli olan motivasyon ve duygu verilememiştir.

Dördüncü Ordu Kanal'a sefer hazırlıkları yaparken İngiltere gerek keşif uçuşlarıyla gerekse bölgede geliştirdiği istihbarat ağıyla Kanal'a karşı düzenlenecek bir taaruz hareketinin farkında ve kararlı bir şekilde müdafaayı güçlendirmek için gerekli hazırlıkları tamamlayarak harekatı beklemiştir. Bu durum yenilgiyi kaçınılmaz kılmıştır.

3. DÖRDÜNCÜ ORDU VE ASKERİ İSTİHBARAT

3.1. Dördüncü Ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa

Teşkilat-ı Mahsusa, İngiltere'nin sömürgelerine giden yolları kapatmak ve elden çıkan Mısır'ı geri almak için ihdas edilen Dördüncü Ordu'ya yardım etmek için Sina-Filistin Cephesi'nde faaliyet göstermiştir. Kanal'a harekât öncesi istihbarat toplama, istihbarata karşı koyma, Dördüncü Ordu'ya lojistik destek sağlamak, bölgede ani baskınlar yapmak, haberleşme hatlarını kesmek gibi görevleri yerine getirmek için Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri harekete geçmiştir (Fortuna, 2017: 217-232). Teşkilat-ı Mahsusa Yafa'da hücre tipi bir yapılanmaya giderek ilk çekirdek kadrosunu Jandarma Kumandanı Bnb. Hasan Bey ve Manastırlı Bahaeddin Bey ile Eşref Bey ile çalışmak üzere oluşturmuştur. Hasan Bey 15 Ekim'de Mısır Seferi için yapılan hazırlıkları; Bahaeddin Bey ile oldukça gizli bir şekilde bir plan dâhilinde hareket ettiklerini, çetelerin tertibine başladığını isimlerini sonra zikredeceği birkaç zabiti Osmanlı lehine çektiğini, Eşref Bey ve maiyetindekilerin güvenli bir şekilde bölgeye intikali için her türlü tedbirin alındığını Başkumandanlığ'a telgrafta belirtmiştir. Ayrıca Başkumandanlıktan 2000 ya da 3000 lira ile dinamit, bomba ve 15 ile 20 cmlik tel örgüleri kesmek için kuvvetli makaslar, 100 adet rövlör, 60 tane Arap kılıcı ve halat gibi alet ve edavat ihtiyacının en kısa sürede temininin istemiştir.¹⁸² 3 Ekim 1914 tarihinde Başkumandanlık'tan Bnb. Hasan Bey Süveyş Kanalı'na atılmak üzere gönderilecek torpillerin ne zaman, ne vasıta ile nereye gönderileceğine dair bilgiler isteyerek Teşkilat-ı Mahsusa'nın vazifesi olan askeri mühimmatın korunmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.¹⁸³ Teşkilat-ı Mahsusa kısa sürede bölgeyi etkisi altına almaya başlamış diğer bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Ahmet Rıfat Efendi ile irtibata geçilmiş bölgeye dinamit, 100 adet model martini mavzer tüfengi ve her tüfek için 300 mermi ile 100 adet filinta gönderilmiştir. Kanal'ı geçmek için kiralamak üzere yelkenli gemi arayışına girilmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa, kendi oluşturduğu birlikler hariç 257 gönüllü tarafından su kuyusu açmak, pompa takmak ve ekmek pişirmek gibi görevleri yerine getirmek için de ayrı birlikler hazırlamıştır (Stoddard, 2003: 107-108).

Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önemli başarısı oluşturduğu gönüllü müfrezelerinden sorumlu Eşref Kuşçubaşı'nın Kalatünnahil'i ve 1000 kişilik bir kuvvetle Mümtaz Bey'in sahil kasabası olan El Ariş'i ele geçirmesi olmuştur. Kalatünnahil ve El Ariş birer menzil noktası haline getirilmiş¹⁸⁵ böylece Kanal harekâtı öncesi hem orduya moral ve hem de askeri lojistik açısından önemli bir avantaj olmuştur. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri Eşref Kuşçubaşı ve Mümtaz Bey Beerşeba'dan İsmailiye'te doğru hareket eden Kanal Kuvve-i Seferiyesini sağ ve sol kanatlardan korumakla görevli olup aynı zamanda ihtiyaç duyulan 14.000 devenin İbn-i Suud, İbnur Reşid ve Şerif Hüseyin'den teminini sağlamıştır (Standard, 2003: 192). Dördüncü Ordu'ya lojistik destek sağlamakla görevli olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın diğer bir vazifesi de ordunun asker ihtiyacını karşılayabilmek olmuştur. 5 Ekim 1914 tarihinde Eşref Bey'in çetesini güçlendirmek için onunla çalışmak üzere 13 Afganlı Yafa ya intikali için ikişer lira verilerek gönderilmiştir.¹⁸⁶ Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'nın görevi olan gönüllü toplama işi beklentileri karşılayamamıştır, bu nedenle tutuklulardan yararlanarak asker sayısını artırma yoluna gidilmiştir. 6 Aralık 1914 tarihinde Tarsus'da Rezin namında bir kişinin Mısır hududunda Eşref Bey çetesine iltihak etmek üzere Yafa Jandarma Kumandanlığı'na sevki gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁷ Bu gibi örneklerle rağmen istenilen gönüllü ya da mücahit sayısına Dördüncü Ordu bölgesinde kavuşulamamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın diğer bir görevi olan Hintli askerlerin saf değiştirmesini sağlamak için yaptığı faaliyetlerde istenilen şekilde gerçekleşmemiştir (Koloğlu, 2013: 116).

¹⁸² ATASE, BDH, Kl:1836, Dos:35, F:2/4

¹⁸³ ATASE, BDH, Kl:1836, Dos:35, F:3

¹⁸⁴ ATASE, BDH, Kl:1836, Dos:35, F:6/4

¹⁸⁵ BOA, DHŞFR 47 /346

¹⁸⁶ ATASE, BDH, Kl:1836, Dos:35, F:2/3

¹⁸⁷ ATASE, K.3221, D.35, F: 13

Cemal Paşa, Nisan 1916'da sadece 27 Hintli Müslümanın Osmanlı ordusu safına katıldığını ifade etmiştir. Bütün çabalara rağmen Hint Müslümanlarından Osmanlı ordusuna geçenler beklentiyi karşılayamamıştır (Koloğlu, 2013: 116). Eşref Kuşçubaşı Osmanlı ordusundan Dürzi ve Bedevi askerlerin kaçma girişiminin Hintli askerlerden daha fazla olduğunu belirtmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın İtilaf Devletlerine karşı yürüttüğü kâfirlerin Mısır'a saldırmaları propagandası ve Hindistan İstiklal Cemiyeti ile birlikte yürütülen çalışmalarda boşa çıkmıştır. Cemal Paşa, İsmailiye ve Süveyş güzergâhındaki menzil nokta kumandanlıklarında yer alan geçiş karakollarına Hintli firariler için Osmanlı ordusuna geçişte kolaylıklar sağlayan bir sistem getirmişse de beklenen gerçekleşmemiştir. Zira İngilizler sınır başlarında Teşkilat-ı Mahsusa propagandasından etkilemesini engellemek maksadıyla Mısırlı ve Hintli Müslümanlar için bölgesinde sözü geçen ileri gelen güvenilir insanlar getirmiş ve bu kişiler İngiliz propagandası yaparak propagandanın etkisini kırmıştır (Stoddard, 2003: 108).

Teşkilat-ı Mahsusa casusları Mısır'daki Müslümanların İngiliz idaresine karşı büyük bir tepkisinin olduğu bundan faydalanılarak çıkartılacak bir isyan hareketinin Dördüncü Ordu'ya sağlayacağı avantajları üzerinde durmuştur. Mısır'da isyan hareketi başlatmak için harekete geçen Teşkilat-ı Mahsusa Libya'daki Şeyh Sunusi ile irtibata geçmiş, Kuzey Afrika'da İslam birliği sağlamak amacıyla yapacağı isyanın Mısır'a kadar uzanması ve Sudanla yapacağı ittifak ile İngiliz ordusu içinde yaratacağı kaos, Mısır'ın yerli halkının İtilaf Devletlerine karşı daha ağır ve sert bir tutumla direnişe geçeceği umudu da eyleme dönüşmemiş fikriyattan öteye geçmemiştir. İngilizler isyana karşı Osmanlı Devleti'nde yönetim şekli olan hıdivliğe son vermiş o sırada Osmanlı yanlısı Abbas Hilmi'nin yerine Hüseyin Kamil'i Mısır sultanı olarak ilan etmişti. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir eylemini daha başarıyla püskürtülmüştür (Koloğlu, 2013: 119)

Eşref Kuşçubaşı Mısır'daki başarısızlığı şu nedenlere bağlamıştır: (Tekinoğlu, 2015: 86)

- 1- Teşkilat-ı Mahsusa' nın eylemlerine karşı İngiltere nin aldığı tedbirlerin zamanında ve daha etkili olması
- 2- Teşkilatı Mahsusa'nın bölgede yönlendirdiği Cihad-ı Ekber ve İslam birliği propagandasının Mısırdaki yaratacağı etki üzerindeki büyük yanlışlığı
- 3- İngiliz idaresindeki Mısır'ın yönetimine karşı duyduğu tepkinin Osmanlı Devleti'ne karşı sempati ve müttefik algısı yaratacağı düşüncesinin yanlışlığı
- 4- Kanal Harekâtı'ndaki başarısının Mısır'da yaratacağı büyük heyecanla Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin yanında olacağı kanısı
- 5- Kanal'ı sabote ederek Mısır'da, düzenlenecek olası terör faaliyetlerinin iyi planlanmaması ve yerel kılması
- 6- Kurduğu birliklerde yer alan grupların savaş yeteneğinden yoksun ve hain olmaları.

Milliyetçi Arap gruplarına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Halep, Şam, Kahire, Nablus, Beyrut, Kudüs, Derne ve Sana'daki gizli hücreler Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın üst birliğiyle teşkilatlanıp Dördüncü Ordu'ya yardımcı olmuştur. Bu bölgelerden alınan istihbarat bilgilerine göre harekât planını gözden geçiren Cemal Paşa İngiliz istihbaratıyla da bu bölgede mücadele etmişti. Özellikle Kahire istihbarat bürosunun Kraliyet Donanma İstihbaratının başında bulunan komutan Silliam Reginald Hall tarafından yeniden teşkilatlandırılıp Arap Bürosu haline getirilmesiyle bölgede İngiliz İstihbaratı daha da güçlenmiş ve Arap milliyetçiliği hat safaya yükselmiştir. Bu gelişmeler Teşkilat-ı Mahsusa' nın faaliyetleri küçük çaplı ve yerel bir hale gelmiştir (Tekinoğlu, 2015: 88; Yılmaz, 2017: 149).

Teşkilat-ı Mahsusa El Cemiyetüs-Şarkıyye, El Cemiyetü'l İlmiyyetü's Suriye, Rabiâtül Vatanül Arabi, El külliyyetü's Suriyeli Protestaniye, Cemiyetü'n Nehdetü'l Ebedil Arabi milliyetçi Arap cemiyetleriyle ve Idizbu'la Merkezîyyetü'l İdariyyetü'l Osmani, El Cemiyetü'l Umumiyyetü'l İslahiyye, El Ahd, Cemiyetüssevriyyetül Arabiye gibi radikal gruplara karşı mücadele vermiştir (Demir ve Şen, 2014: 115-116). Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa yabancı konsoloslukları, dostluk kuruluşları, entelektüel cemiyetleri, yabancı hastaneleri, yardım kuruluşları, öğrenim kurumlarını gözetim ve kontrol altında tutarak Arap milliyetçiliğini körükleyen bu kurumlara savaş açmıştır.

Eğitim kurumlarında görülen misyonerlik faaliyetleriyle Ermeni müttefikliğine son vermek için mücadele vermiştir (Tekinoğlu, 2015: 89).

Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Talip Bey, Enver Paşa'nın isteği ile Necd Emiri Abdülaziz İbn-i Suud ile Şammar aşireti lideri İbn-i Raşid ile görüşmüş ve her ikisinin de Osmanlı Devleti'ne sadık kalmasını sağlamıştı. Hicaz'ın bu iki ileri gelen aileler arasındaki husumeti canlandırarak bölgede güçlü bir müttefik kazandığını zanneden Osmanlı'ya karşı İbn-i Suud İngiltere'den aldığı para ile savaşta tarafsızlığını korurken, İbn-i Reşid sadakatiyle dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'ne sadakat yemini eden aşiretlere rağmen Hicaz bölgesinde konumunu daha da güçlendirmek için diğer bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Çorumlu Yarbay Aziz Vahabi grupları arasında yer alan birçok şeyhten sadakat sözü alarak güven duygusunu perçinlemek istemiştir. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu başarısı da kısa sürmüştür (Yılmaz, 2017: 156-157).

Ancak esas sorun Hicaz valisi ve kumandanı Vehip Beyin de belirttiği gibi 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin isteğiyle Mekke Şerifliğine atanan Şerif Hüseyin olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin Şerif Hüseyin ve oğullarının olumsuz raporlarını görmezden gelen Cemal Paşa bunun bedelini ağır ödemiştir. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmıştır. Mekke'de Galip Paşa'nın mevzilendiği cepheler hariç Cidde'yi ele geçirmişti. 1916'nın Temmuz ayında Taif'e çekilen Osmanlı ordusu Medine'nin düşmesine izin vermedi. Buna karşın Medine – Maan demiryoluna zarar vererek Osmanlı ordusunun Medine'ye takviyesini engellemek istemişlerdir. 11 milyona mal olan Hicaz isyanı İngiltere için Yemen'deki ayaklanmayı bastırmakta zorlanan Osmanlı Devleti'nin gücünü kıran ve Hicaz demiryolunu işlemez hale getirerek Dördüncü Ordu'nun mağlubiyetini hızlandıran bir gelişme olmuştur (Koloğlu, 2013: 132). Dördüncü Ordu, her türlü yokluğa karşı göğüs germiş olsaydı dahi bölgenin kültürel yapısı Bedevilerin güç ve para kimdeyse yanında yer alması tarih ve kültürün ortaklığı gibi kavramlardan uzak aşiretlerin ihaneti yenilgiyi beklenen bir gerçek yapacak idi.

3.2.Dördüncü Ordu ve İkinci Şube

Almanya ile yapılan 2 Ağustos 1914 antlaşma sonrası tıpkı kurumlaşan Teşkilat-ı Mahsusa gibi 23 Temmuz 1330'da (5 Ağustos 1914) te Erkan-ı Harbiye Umumiyesi Almanya'dan gelen askeri heyetlerin şekillendirmesiyle yeniden kurumsallaşmıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1971: 235).

1330 senesi seferberliğine ait *Vazife-i Hususa* adlı belgede İkinci Şubenin Görevleri:¹⁸⁸

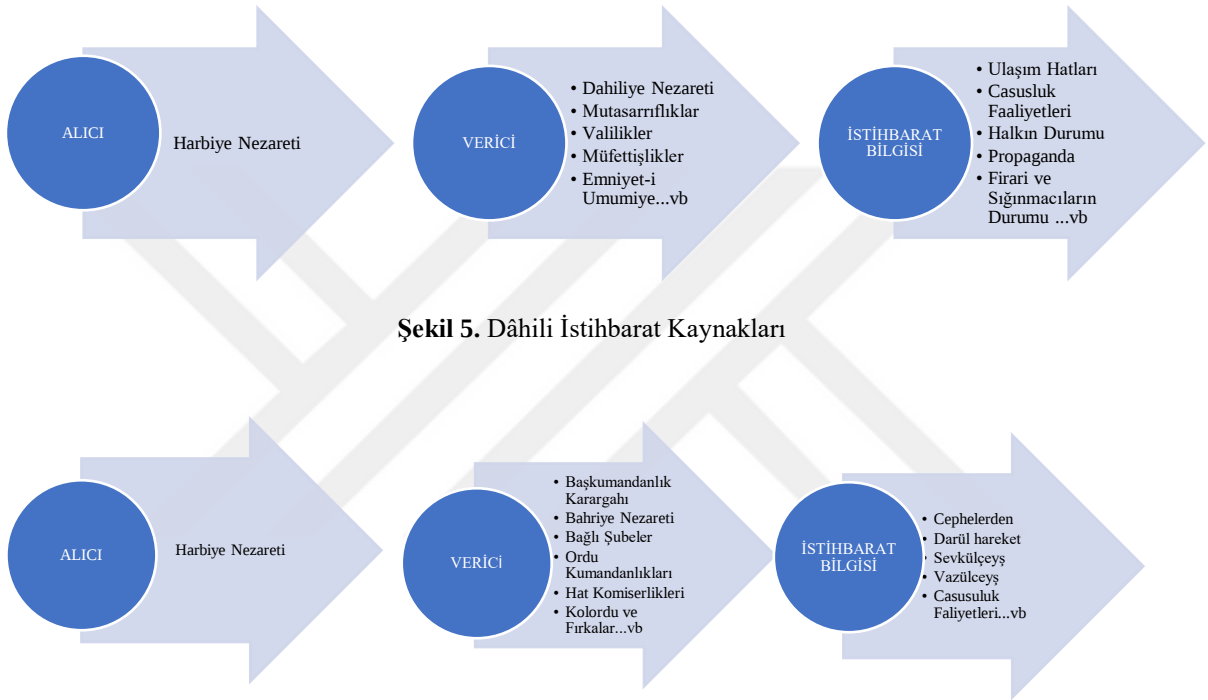
- 1- Dost ve düşman ordularına ait her türlü malumata sahip olmak
- 2- Haritalar üzerinde düşman ordularının yığınak ve konuşlandırılmasını tespit etmek.
- 3- Dost düşman ve bitaraf ülkelerin matbuatından yararlanarak askeri güçler hakkında fikir edinmek
- 4- Karşı istihbaratı engelleme ve yabancı ülkelerde ve kendi sınırları içerisinde askeri istihbaratı sağlama ve bilgi akışını kolaylaştırma bunun için jandarma ve polis teşkilatından yararlanmak.
- 5- Dâhili matbuatı teftiş ederek sansür ve propaganda eylemlerini gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de hiyerarşik düzen içerisinde yerini alan istihbarat da merkezileşme sürecini başlatan İkinci Şubenin, I. Dünya Savaşı ile birlikte önemi daha da artmıştır. Kurumlardan gelen belgeler cerideler şeklinde hazırlanıp ilgili kurumlara dağıtılmıştır. Dâhiliye, Hariciye, Bahriye Nezareti'nden polis ve jandarma teşkilatından başka istihbarat niteliği taşıyan her türlü bilgi farklı kurum ve birimlerden toplanmıştır (Şimşeker 2022: 85-95). Alıcı ile verici arasındaki ilişki kurumlar arası istihbaratın kaynağını belirlemiştir. Bu durumu aşağıdaki şekillerde daha net görebilirsiniz (Şekil 4.- 6.).

¹⁸⁸ ATASE BDH, K1:66, Dos:329, F:3/3

Şekil 4. Harici İstihbarat Kaynakları

Şekil 6. Askeri İstihbarat Kaynakları

3.2.1. Dördüncü Ordu ve Harici İstihbarat

Dördüncü Ordu'ya harici istihbarat kaynaklarından gelen bilgiler genel olarak İngiliz ordusunun sayısı Kanal'ın müdafaası ve gazetelerde yer alan genel bilgileri içermiştir. Dördüncü Ordu'yu bilgilendirme genel olarak Roma, Atina, Bern, İsviçre, Almanya gibi sefaretlerden yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan edip sonrasında Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde yaptığı gizli antlaşma sonrasında seferberlik ilanı ve Cihad-ı Ekber ile İtilaf ve tarafsız devletler sarsılmıştır. Bu ülkelerde basın yayın alanında yer alan tüm belgeler özellikle Kanal Harekâtı üzerine titizlikle hariciye mensupları tarafından incelenmiştir. Lüzumlu gördüğü belgeleri ya doğrudan İkinci Şube'ye ya da müttefik ülkenin ateşesinden yararlanarak Dördüncü Ordu'ya iletmışlerdir.

Roma Sefiri Naci Bey 4 Ekim 1914 tarihinde Mısır' a 40 bin kadar Hindistan'dan asker geldiği bunların bir kısmının Müslümanlara ateş açmayacağını söylemesi üzerine kurşuna dizildikleri bilgisini vermiştir. Ayrıca Naci Bey Şeyh Sunisi' yi İngilizlerin yanına çekmek için Şeyh Regani ile temasa geçtikleri ancak Şeyh Sunisi'nin İngiltere ile ittifaka sıcak bakmadığını ifade etmiştir. İngilizlerin Hüseyin Paşa ile irtibata geçtiği ve amaçlarının Mısır'da müstakil bir hükümet kurarak kendilerine bağlamak istediklerini belirtmiştir.

Hüseyin Paşa'nın bu duruma sıcak baktığı bilgisini vermiştir.¹⁸⁹ Sina-Filistin Cephesinde hem savunmadaki İngiltere hem de taarruzdaki Osmanlı Devleti için Mısır'ın yönetiminde şeklen de olsa söz sahibi olan yöneticileri ve bölgenin dini liderleri ile irtibat kurmak ve onların desteğini almak çok önemliydi. Sivil, askeri ve dini liderleri yanına alan ülke kabile kültürüne sahip olan Arapların birlikte hareket etmesini sağlayabilir ve bölgeye çok kısa bir sürede hâkim olabilirdi. Bu gerçeği bilen ülkeler propaganda, para, mevki gibi benzer yollara başvurarak bölgedeki güç odaklarını yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin başlangıçta başarıyla uyguladığı Cihad-ı Ekber politikası, Şeyh Sunisi ile irtibat kurmak gibi faaliyetleri İngiltere'nin akılcı politikaları ile geri püskürtülmüştür.

Cemal Paşa'nın Dördüncü Ordu komutanı olarak Suriye'ye gelişiyle birlikte keşif birlikleri ve öncü kuvvetleri istihbarat toplamak ve ani baskınlar yaparak İngiliz ordusunun düzenini ve moralini bozmak için Kanal Harekâtı öncesi faaliyetlerini arttırmıştır. Bu ani baskınlar ve küçük çaplı kısa süreli mücadeleler gazetelere yansımışsa da Kanal harekâtı daha geniş yer tutmuştur. 14 Şubat 1914 tarihinde Kahire'de yayımlanan Telegraf gazetesinde Osmanlı ve İngiliz ordularının Süveyş Kanalı civarında 12 saat süren ilk mücadelenin Dördüncü Ordu'nun Tusum İsmailiye ve Elkantara mevkillerine saldırması sonucu gerçekleştiği belirtilmiştir. Sabah saat 3'te Tusum'a saldıran Osmanlı birliklerinin aniden ortaya çıkan kum fırtınası ile zor anlar geçirdiklerini İngiliz gemisinin zarar gördüğü ve mürettebatından 10 kişinin yaralandığı bilgisini paylaşmıştır. Diğer bir yabancı gazete gipüründe Osmanlı İngiliz mücadelesinde Fransız gemileri Reguim ile Dantre Hasteause ve Dantre Kastav ın İngiliz kıtaatı için kurtarıcı bir güç olduğu bilgisini paylaşmıştır. Londra kaynaklı bir başka gazete Osmanlı ordusunun 12 bin kişilik bir kuvvetle ve 6 batarya ile mücadele ettiği Türklerin bir Alman zabiti olmak üzere 400 şehit verdiği, İngilizlerin 19 ölü ve 92 yaralı ile mücadeleden ayrıldığı bilgisini vermiştir.¹⁹⁰ Aynı haber farklı şekillerde bilgilendirme yapılarak verilmişti.

Gazetelerden edinilen bilgiler ile Dördüncü Ordu ve Osmanlı Devleti kanal saldırısı üzerine Batı'nın nasıl bir yorum yaptığını ve İngilizlerin Kanal Harekâtı üzerine nasıl bir propaganda yürüttüklerini öğrenmişlerdir.

Diğer bir örnek ise Roma'dan Başkumandanlık Vekâlet'ine bildirilen istihbarattır. Stefani Ajansından alınan bilgiye göre Afrika kökenli Fransız kıtaatının General Demadi'nin komutasında Mısır'a geleceği İngiliz ordusuna katılacağı ifade edilmiştir. Teribana gazetesi ise Avusturyalı bir kıtaatın bilinmeyen bir mevkide ilerlediği Port Said'de olan bir mektebin hastaneye çevrildiği, Fransa'da sansürün çok ciddi bir şekilde uygulandığı ve Suriye, İzmir sahiline Çanakkale'ye bir kuvvet çıkartacak kadar güçlü oldukları İngiliz ve Fransız ordularının Suriye'ye saldırı planlarının olduğunun bilgisini paylaşmıştır.¹⁹¹ Ayrıca Roma sefiri Naci Bey'de gazetelerde yer alan Kıbrıs'a İngiliz çıkarması için 50.000 asker gönderdiği bilgisini iletmişti.¹⁹² Gazetelerden edinilen bilgiler Dördüncü Ordu komutanının zamanında aldığı kararların doğruluğunu da teyit etmiştir. Zira Cemal Paşa, Sina-Filistin Cephesi'nin komutasını aldığı anda yaptığı ilk iş Suriye başta olmak üzere liman ve sahillerin kontrolünü denetim altına alıp emniyeti arttırmak olmuştur.¹⁹³ Cemal Paşa Suriye'nin savunmasında stratejik bir öneme sahip olan Kıbrıs'ta da bölge halkının buradan ayrılmasını yasaklamış ve savunmayı güçlendirici tedbirler almayı ihmal etmemiştir.¹⁹⁴

Sina-Filistin Cephesinin açılmasıyla birlikte Osmanlı'nın mevcut durumu hakkında bir değerlendirme yapabilen İtilaf ve İttifak ile tarafsız ülkeler kamuoyunun merak ettiği İngiltere'nin göz bebeği Kanal için bölgeye ne kadar asker sevk ettiği sorusuna harici kaynaklardan yanıt aranmıştır. Bu durum Dördüncü Ordu'ya yaramıştır. İngiliz asker sayısı ve niteliği hakkında bilgi edinirken bunun bir propaganda ve yanıltıcı olabileceği gerçeğini yadsımadan stratejik, taktik ve lojistik üzerine plan ve değerlendirmeler yapmıştır.

¹⁸⁹ ATASE, BDH, KI: 248, Dos: 1031, F:2/44

¹⁹⁰ ATASE, BDH, KI:248, Dos: 1031, F:50/1

¹⁹¹ ATASE, BDH, KI:531, Dos: 2077, F:22

¹⁹² BOA, HR. SYS, 2345-5

¹⁹³ BOA, TŞR. HL, 1-72

¹⁹⁴ BOA, DH. ŞFR, 47-228

Alman Sefareti'nden Atina kaynaklı gazetelerden gelen istihbarata göre Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz askeri kuvvetine 20 bin Hintli takviye edildiği, böylece İngiliz ordusu 170 bine ulaştığı, Kanal'ın müdafaası için istihkâmlar yapan İngilizlerin tayyareleri zırhlı trenleri ve Kanal dâhilinde pek çok zırhlıya sahip olduğu bilgisi de gazetelerden anlaşılmıştır.¹⁹⁵ İngiliz ordusuna dair her türlü bilgi elde edilmeye çalışılmış, Dördüncü Ordu'nun plan ve stratejisini belirlemede harici kaynaklar etkili rol oynamıştı.

Süreli yayınlardan Mısır halkının harbe bakış açısını ve Cihad-ı Ekber'e bakış açılarını yansıtan bilgiler edinilmiştir. Atina Ateşemiliteri Mümtaz Bey'in gazetelerden seferberlik ilanının Mısırdaki yankıları üzerine değerlendirmelerini sunmuştur. Mısırlı efradında seferberlikle birlikte silahlı altına alınma emrinin halk üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çeken bilgileri vermiştir.¹⁹⁶ Harici kaynaktan elde edilen bu bilgi Dördüncü Ordu'nun yanında bir Mısır halkı olduğu inancını perçinlemiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda bu durumun böyle olmadığı anlaşılabilecekti ve beklenen Mısır İsyanı için yanıltıcı bir ümit olmuştur. Atina Sefiri Galip Kemali Bey'de 4 Aralık 1914 tarihinde gazetelerdeki bilgilerden bir derleme yapmıştır. Gazetelerde 100.000 Hintlinin Mısır'a geleceği bilgisini vermiştir. Ancak bilginin doğruluğu için Mısır'daki iki adamın hiçbir malumat vermediğini haber alır almaz Harbiye Nezareti'ni bilgilendireceğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

Roma Sefiri Naci Bey; 24 Aralık 1914 tarihinde sağlam ve güvenilir bir yakınından aldığı istihbarata göre Avusturalya'dan gelecek olan 30 bin kişi ile Mısırdaki İngiliz kuvvetinin 130 bini bulacağı, Bedevilerin saldırılarından dolayı Kahire'de hayli İngiliz askeri olduğu Avusturalya'dan gelen askerlerin yaş aralığının 17 ila 45 yaş arası olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Kahire istikametinde yer alan Tahiriye ve Kale civarındaki yerleşim yerlerine lağım kazıldığı ve Maktam Tepesi'ne büyük taşlar yerleştirildiğini bildirmiştir.¹⁹⁸ Daha sonra Roma sefiri Naci Bey Mısır'da belirttiği 130 bin İngiliz asker sayısının yanlış istihbarat olduğunu belirtmiş ve Mısır'da 114 bin İngiliz askerinin mevcut olduğunu yaklaşık olarak gelen takviyelerle şu anda İngiliz kuvvetinin 100 bin olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁹

Roma Sefiri Naci Bey 3 Şubat 1915 tarihinde Alman Atasemiliteri ile görüşmesini bir rapor halinde sunmuştur. Raporda, Alman diplomasi Polonya'nın kuzeyine yapılacak bir saldırı nasıl Rusya'nın akıbetini belirliyorsa, Mısır'a yapılacak bir saldırı da İngilizlerin akıbetini tayin edeceğini, İngiliz ordusunun Fransa'dan hızlı bir şekilde alacağı askeri takviyenin dikkate alınması gerektiğini ve Kanal'a taarruz fikrinin ince elenip sık dokunulması gerektiğini ifade ettiği belirtilmiştir.²⁰⁰ Ayrıca Alman ateşemiliteri Süveyş'te uğranılacak bir mağlubiyetin harbi sonuçsuz bırakabileceği Osmanlı ordusunun takviye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ateşemiliterler yazılı ve görsel eserlerden değil aynı zamanda kendisiyle iletişim kuranlara ve çevresinden işitilenleri de İkinci Şube'ye bildirmiştir. Bu durumu hangi bilginin nerede ne zaman nasıl yararlanacağını bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. İkinci Şube'nin görevi bilgi kirliliği içerisinde doğru bilgiyi teyit etmek olmuştur.

Diplomatlar ihtiyatlı bir şekilde istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirirken eldeki bilgileri aktarmada güvenlik esasına bağlı olarak farklı bir ülke vasıtası ile Osmanlı Devleti'ne iletmeyi zaman zaman tercih etmişlerdir. 29 Ağustos 1915 tarihinde Bern'den Roma'da bulunan Hakkı Bey'in gönderdiği mektuba binaen İngilizlerin İtalya'nın tahrikiyle Mısır'a asker sevkini hızlandırdığı bilgisi alınmıştır.

Kasım ayının 1915 yılında Berlin'deki Alman sefiri Mısır'daki İngiliz ordusunun mevcudunun 140 bin olduğu, İngiliz ve Yeni Zellandalı kuvvetlerin Çanakkale'ye gönderildiği bu nedenle İngiliz Hükümeti'nin Avusturalya kıtasıyla takviye edileceği bilgisini vermiştir. Süveyş kanalında 2 kuvvetli tahkimatın yapıldığı su sorunu için gerekli tertibatın yapıldığı bilgisini

¹⁹⁵ ATASE, BDH, Kl:531, Dos: 2077, F:7/1, 7/4

¹⁹⁶ ATASE, BDH, Kl:532, Dos: 2080, F:5/1

¹⁹⁷ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2/93

¹⁹⁸ ATASE, BDH, Kl:531, Dos:2077, F:2/9

¹⁹⁹ ATASE, BDH, Kl:531, Dos:2077, F:2/7

²⁰⁰ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:38/1

paylaşmıştır.²⁰¹ İngiltere Çanakkale'ye yapılan asker sevkıyatı sonrası Kanal'ın müdafaasında askeri birlikte görülen eksikliği dominyonlarından karşılamaya çalışmıştır.

Hariciyeden gelen istihbarat bilgileri arasında bölgeye yapılan seyahatler sonucunda edinilen izlenimlerde yer almıştı. Seyahatlerden edinilen bilgiler, Kanal Harekâtı öncesi Kanal'ın diğer tarafında ne oluyor sorusunun belirsizliğini ortadan kaldırırken savunmaya yönelik faaliyetler hakkında da değerlendirme imkânı Dördüncü Ordu'ya vermiştir. 15 Kasım 1915 tarihinde İsviçre'den Berlin Hariciye Nezareti'nden gelen bir raporda Süveyş Kanalı'nın her iki tarafında seyahat eden orta elçinin izlenimlerini bildirmiştir. Bu seyahatte her 1000 metrede 4 Hintli süvarinin araziye çevrelediği askerlerin Süveyş'den geçmek için 5 vapur hazırladığı ve bunların hepsi bir arada görülüyorsa da bir ila iki vapur aralıklı bir şekilde hep birlikte Kanal'ı geçtiklerini söylemişti.

Harp gemilerinin lambalarını söndürmek suretiyle sahilleri kontrol ettiği Cebel-i Tarık'tan Port Said'in kuzeyine doğru gemilerin seyrettiğini ifade etmiştir.²⁰² Kanal Harekâtı yaklaşırken İngiltere müdafaasını güçlendirmek için tahkime önem verirken altyapı çalışmalarını hızlandırmıştır.

5 Aralık 1915 tarihinde Mısır ordusunun 15 bin askerden oluştuğu bunun 2 bininin memuriyet ve çeşitli hizmetlerle görev yapacağı böylece Mısırlı kuvvetin 13 bine düşeceği, Mısır ordusunun seferber edilmesinin siyasi bir manevra olduğu bilgisi Dördüncü Ordu ile paylaşılmıştır.²⁰³

6 Aralık 1915 tarihinde Alman Hariciye Nezareti'nden Dördüncü Ordu'ya Süveyş Kanalı'nın her iki tarafından Avcı zırhlılarının olduğu Hindli ve Avusturalyalı kıtaatın her km başında topçuların olduğu Hindli süvarilerin bütün araziye keşfe çıktıkları Kanal'ın Afrika tarafında hemen hemen her noktada Hindli asker veya kıtaatı olduğu bilgisini iletilmiştir. Kanalda büyük gemilerin kısa mesafede ve kafileler halinde devriye gezdiği bildirilmiştir. Ayrıca hisarları söndürülmüş olduğu halde Afrika sahili boyunca hareket ettikleri topla yüklü üç vapurun Afrika'nın kuzey sahilinden Cebel Afrika'dan Port Said'e hareket ettiğini bildirmiştir.²⁰⁴ Kanala taaruz tarihi yaklaşırken İngiltere'nin müdafaası için yaptıkları hazırlıkların bilinmesinin önemi daha da artmış böylece lojistik üstünlüğü elinde bulunduran İngiltere'nin müdafaasındaki zayıf noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cemal Paşa, özellikle Birinci Kanal Harekâtı hakkında Ajans Reuters'in ve İngiliz basınının gazetelerinde beyannamelerinin hülasalarını istemiştir.²⁰⁵ Reuters haber ajansından Türklerin Tusum üzerinden Süveyş Kanalına geçmek üzereyken az miktardaki İngiliz kuvvetiyle girilen mücadelede 3 kişinin yaralandığı İsmailiye yakınlarında İngiliz kuvveti karşısında Türklerin geri çekildiği bilgisini paylaşmıştır. Ayrıca ajans Türk askerinin özellikle de Mümtaz Bey komutasında bulunanların firar ettikleri ve firarilerin memnuniyet beyanlarını paylaşmıştır.²⁰⁶ Basından edinilen bilgiler Dördüncü Ordu'nun konuşlanma ve yığınak planlarını gözden geçirme imkânı verirken aynı zamanda savaş stratejisini de geliştirme imkânı vermiştir. Yabancı basında Sina-Filistin Cephesi hakkındaki değerlendirmelerin ne yönde olduğu bilgisi de edinmiştir. Cemal Paşa'da İngiltere gibi basını kullanarak düşmana karşı şaşırtıcı moralini bozacak bölge halkının gözünde Dördüncü Ordu'yu ve müttefiklerini sempatik ve davasında haklı göstermek için kullanmıştır. Suriye-Filistin matbuatını bu yönde kullanmaya çalışmıştır.²⁰⁷

Harici istihbarat kaynakları sadece İngiltere ordusunun asker sayısı üzerine değil aynı zamanda Mısırın müdafaası ve Kanal üzerine İtilaf devletlerinin değerlendirmelerini de elde etmiştir. Bern Ateşemiliteri İngilizlerin Mısırdaki orduları için haftada 600 bin İngiliz lirası harcadıklarını Çanakkale'den geri dönenlerle birlikte İngiltere'nin Mısırdaki asker sayısının 200 bini bulduğunu haber vermişti.

²⁰¹ ATASE, BDH, Kl.448, Dos:1767, F:24

²⁰² ATASE, BDH, Kl:174, Dos: 752A, F:46/1

²⁰³ ATASE, BDH, Kl:448, Dos:1767, F:39

²⁰⁴ ATASE, BDH, Kl:448, Dos:1767, F:24

²⁰⁵ BOA, DH. ŞFR, 461-33

²⁰⁶ BOA, DH. ŞFR, 49/270

²⁰⁷ ATASE, BDH, Kl:167, Dos: 728, F: 29/6

İngiltere'nin Osmanlı ordusunun Mısır'a karşı saldırısına tedbir olarak hafif yüklü Dördüncü Ordu'nun Tur-i Şebh Ceziresine taarruz eylemi gerçekleştireceği ve Kanal hazırlıklarını sekteye uğratmayı hedefledikleri istihbaratını sunmuştur.

Ayrıca ateşemiliter hidiv ve taraftarlarının Mısır'dan asker alma teklifine İngiliz ordusunun ihtiyatlı davrandığını bildirmiştir.²⁰⁸ Çanakkale zaferi sonrası Mısır'ı adeta bir yığınak haline getiren İngiltere'nin müttefiki Fransa'ya yardım etmek yerine kendi topraklarını korumak için bölgeye asker nakletmesi, Selanik'e asker göndermeyi reddetmesi basında geniş yer tutmuş bundan yararlanan diplomatlar askeri lojistik üzerine her türlü bilgiyi sıkıntıya düşmeden İkinci Şube'ye aktarmayı başarmıştır.

Atina Sefareti'nden 18 Aralık 1915 tarihinde Dördüncü Ordu'ya İskenderiye'deki muhbirinden 1 hafta önce aldığı bilgileri vermiştir. Alınan istihbarata göre Mısır ile yapılacak olan muhaberenin daha da kızışacağı, Şeyh Sunisi hazretlerinin ilan-ı harbinin önemsiz kalacağı bilgisi ednilmiştir. Sunisi Hazretlerinin harekete geçtiği sırada iase ve mühimmat irsaline mani olmak için Kaber istasyonunun işgal altında olduğu için İsmailiye ve Port Said'den ikmalin bolca gerçekleşemediğini belirtmiştir. Ayrıca 15 gün önce İngilizlerin Kanal'a ağır toplar yerleştirdikleri İngiliz ordusunun 20-22 bin civarında olduğu bilgisini paylaşmıştır. İngilizlerin Mısır'dan asker almak istiyorlarsa da Mısır hıdivinin bunu kabul etmediği ve Sad ve Sudan'a yapacağı ziyaretler nedeniyle ülkeden ayrılarak onun yerine vekâlet eden Hüseyin Paşa'nın bu işi başaracağını İngiltere'nin inancını tam olduğunu bildirmiştir.²⁰⁹ Mısır Seferi hazırlıkları yapılırken Osmanlı Devleti Cihad-ı Ekber'e ve Şeyh Sunisi'nin liderliğinde başlatılacak Arap isyanına bel bağlanmıştır. Özellikle Teşkilat-ı Mahsusa ve diğer istihbarat kaynaklarından alınan bilgiler Osmanlı hâkimiyeti altında yaşanılacak Arap baharı için kesin ifadeler kullanmaktan çekinmemişlerdir. İstihbarat kaynakları bu tespitleri yaparken Arap ırkının kabile kültüründen geldiğini ve Arap milliyetçiliğinin 1908'den itibaren Osmanlı'nın Türkçülük politikası ile çatıştığını yadsıyarak büyük bir gaflete düşmüştür. Bu durum çağdaşı ülkelerinin aksine Osmanlı Devleti'nde elde edilen bilgilerin sosyolojik tahlilinin yapılmadan sadece bilginin teyit edilmesi şeklinde istihbaratın algılandığını ve bilginin değerlendirilmesinde önemli sorunlar yaşandığını göstermektedir. Yaklaşan Kanal Seferi öncesi İngiliz yanlısı Hüseyin Kamil Mısır hıdivliğine getirilmiş Osmanlı Devleti'nin atadığı Hilmi görevden alınmıştır.

Sina-Filistin Cephesi'ne Kanal'a taarruz hazırlıkları yapılırken harici istihbarattan bilgiler gelmeye devam etmiştir. Sofya'dan Cevad Bey Haziranın 8'ine kadar 30000 İngiliz askerinin Selanik'den İskenderiye'ye sevk edileceği bilgisini paylaşmıştır.²¹⁰

Dördüncü Ordu'nun küçük çaplı saldırıları ve sonuçları da istihbarat raporlarına da yansımıştır. Bükreş İngiliz Ortaelçiliği Alman subayların komutasındaki 10000 kişilik Türk kuvvetinin Süveyş Kanalı'nın doğusuna yaptığı saldırı sonrasında Türk gücünün imha edildiği bilgisini paylaşmıştır.²¹¹

Viyana'dan Fuat Paşa İngilizlerin Mısır'a yığınak yaptığı İngiliz ordusunun 400 bin kişiye ulaştığı Rus ordusunun Bitlis'e saldırması ile İngilizlerin Suriye sahiline ya da İskenderun' a saldırı yapacaklarını bildirmiştir.²¹² Kanal Harekâtı'nın amacı İngiltere'nin olası Suriye'ye ya da İskenderun'a asker çıkarma eylemini engellemek idi. Bu saldırılardan birinin gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehditte öteye götürebilecek bir vahim durumun oluşmasına sebep olacak idi. 8 Mart 1916 tarihli bu gönderi Osmanlı Devleti'nin en büyük korkusunun ve yaptığı tespitlerin doğruluğunun bir ifadesi olmuştur.

Casusluk faaliyetleri arasında yer alan kılık değiştirerek farklı kimlikler kullanarak dikkat çekmeden yaptıkları izlenimlerini de istihbarat raporlarına yansıtmışlardır. 8 Ocak 1916 tarihinde Berlin Hariciye Nezareti'nden Şitaye isimindeki bir bahriye zabiti ve Bartil isimindeki bir romancı

²⁰⁸ ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2079, F:71

²⁰⁹ ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2080, F: 1

²¹⁰ ATASE, BDH, Kl:176, Dos: 759, F:2/1

²¹¹ BOA, HR. SYS, 2019-13

²¹² ATASE, BDH, Kl: 448, Dos:1767, F: 48

Almanya' nın kuzeyinde Levid vapurlarında ihtiyat zabiti olarak çalışarak Dördüncü Ordu'ya istihbarat toplamışlardır.

Süveyş Kanalı'nın bütün doğu kenarı boyunca takriben 3 metre genişliğinde bir yol yapılmıştır. Süveyş'in gerisinden itibaren koyun sonuna kadar tel örgülerle çevrili tahkimatlar yapılmıştır. Tahkimatın her iki tarafından Hintli kıtaatın çadırları bulunmaktadır. Kantara ile Telsamut arasında yarım daire şeklinde inşa edilmiş büyük bir tahkimat vardır. Bunun içerisinde 200 barkir ve 100 deve görülmüştür. Bartil'in kamerasında yatan bir Hollandalının ifade ettiği Kanal boyunca 15 bin Hintli askerin taksim edildiği İsmailiye'de 22 bin Hint askerinin taksim edildiği İsmailiye' de 22 bin Hint askerinin bulunduğu bilgisini paylaşmıştır. Nereden ve nasıl aldığı bilgisini söylemediği pasaportu ile Şitaye mezkûr bölgeleri gezerken Kanal boyunca giden şimendifer istasyonların Hintli askerler tarafından tutulduğu istihbaratını sunmuştur.²¹³

Roma sefiri Naci Bey 30 Ocak 1916'da sağlam olarak addettiği İngiliz ordusu hakkında istihbaratta kanalı savunmak adına Bahri Sefid (Akdeniz) sahiline yahut Akabe'ye asker çıkaracakları Bahri Sefid sahilinin dağlık olması nedeniyle her türlü ikmalin takviye edilmesini engellediği için Akabe'ye saldırının an meselesi olduğu bildirilmiştir. Akabe' den sonra Maan' daki liman hattını kontrol altına alarak Dördüncü Ordu'nun lojistik desteğini kesintiye uğratacağı bilgisini paylaşmıştır.²¹⁴ Dördüncü Ordu belirlenen mevkilere askeri takviyede bulunmuş ve tahkimatlar ile güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak askeri lojistiği ve bölgedeki desteği elinde bulunduran İngiltere'nin saldırısını Dördüncü Ordu geciktirebilmiştir.

Sina-Filistin Cephesi'nde Kanal Harekâtı için hazırlıklar hızlandıkça İngiltere'de savunmasını daha da güçlendirerek savaşın ilerleyen zamanlarında çekebileceği asker sıkıntısını minimuma indirerek lojistiğin kesintisiz bir şekilde gerçekleşmesi için planlar yapmıştır. 3 Şubat 1916 da Atina Şube-i İstihbariyesi Mısır' da bulunan bir memurun gözlemlerini rapor etmişti. Bu raporda İsmailiye ile Bire ve Süveyş'in Mısır cihetinde Büyük Göl'ün sahili hariç kum torbalarından avcı hendekleri inşa edildiğini bildirmişti. 50 bin kişilik ordugâhın olduğu ve bunun 4 te 3'ünün Avusturalyalı 3 te 1 'inin İngiliz kıtasının oluşturduğu bilgisini paylaşmıştır. Kanal'ın Şark sahili boyunca bir torpil hattı olduğu ancak aktif olmadığı kanalın içinden İsmailiye' ye kadar uzanan kablo sayesinde İsmailiye nin 3 kilometre batısındaki ordugâhla iletişim kurduğunu memur söylemiştir. Kanalın müdafaası için Kanal'ın doğu sahilindeki araziye suya boğmak için Elkantara'dan kanalın kuzeyine bir gedik açıldığı bataklık olduğu Port Said karşısındaki büyük tepede 5 km'lik bir karanın bu şekilde kaldığını bildirmişti. Süveyş'de 7 İngiliz harp gemisinin 3 İngiliz zırhlı kruvazörünün ve 2 muharibin bulunduğunu söylemiştir. Mısır'ın müdafaası için 2 hat oluşturdukları I. hat Müdafaasının İsmailiye-Zagazye-Damanhur-İskenderiye, II. hat Müdafaasının da Süveyş-Benaha-Hilyapolis ve Kahire güzergâhında oldukları bilgisini paylaşmıştır.²¹⁵ Kanalın ne şekilde müdafa edildiğini bilmek Dördüncü Ordu için önemliydi. Zira baskınla gelecek olan taaruzun ne zaman ve nasıl yapılacağı düşmanın müdafa gücünü bilmekten geçmekteydi.

Lojistik gücün savaştaki sonucu belirleyen ana unsur olması Sina-Filistin Cephesi'nde askeri gücün önemini daha da arttırmıştır. İtilaf Devletleri'nin silah sanayisinde üreten kısımda olması silah ve mühimmat üstünlüğünü elinde bulundurmasına özellikle harp gemileriyle lojistiğin kesintisiz sağlanması da Dördüncü Ordu karşısındaki avantajlarıydı. Askeri gücün üstünlüğü cephenin stratejisini belirlemek açısından önemli bir unsur olmuştur. Dördüncü Ordu'da İngiliz ordusunun askeri gücüne dair istihbarata ayrı bir önem vermiştir.

Roma Elçisi Naci Bey Roma'daki Hariciye Nezareti'nden edindiği bilgiler ve Kahire'den gelen bir kimsenin ifadesinden yola çıkarak Mısır'daki İngiliz kuvvetinin 100.000 olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kuvvetin Hindli, Avusturalyalı, Mecusi ve Yeni Zellandalı Kanadalılardan oluştuğunu yazmıştır.²¹⁶

²¹³ ATASE, BDH, Kl: 531, Dos:2077, F: 2/16

²¹⁴ ATASE, BDH, Kl: 531, Dos:2077, F:6

²¹⁵ ATASE, BDH, Kl:448, Dos:1767, F: 33

²¹⁶ ATASE, BDH, Kl:248, Dos: 1031, F:2/50; Kl:531, Dos:2077, F:25

Roma'dan gelen diğer bir raporda ise Mısır'dan Roma'ya gelen birinin 14.000 İngiliz askerinin bölgede bulunduğunu halkın Osmanlı ordusunun zaferini arzuladığını ancak bunun için hava keşiflerine önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁷

Lahey Ateşenevalinin Alman Ateşesine bildirdiği istihbarata göre Mısır'daki 200 bin askerin 70 bininin Avusturyalı, 20 bininin Hindli olduğu, Fransa'ya Hindli kıtaatın gönderileceği, 96 bin kişinin Çanakkale'de olduğu bu nedenle Mısır'da şu anda 50 bin kişilik bir kuvvetin olduğunu bildirmişti. Ayrıca Sudan hududunda silahlı bir İngiliz kıtaatın olduğu Bingazi hududunda muhafaza birliğinin gerekliliği ifade edilmiştir.²¹⁸

Berlin Sefiri Cemal Bey'den gelen istihbaratta Port Said ile Fransa'ya geçmek için 5 geminin bulunduğu ayrıca 10 bin İngiliz askerinin Süveyş'de 30 ila 40 binin İngiliz ve Hindli askerlerden oluşan bir kuvvetin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mısır'da 15 bin asker olduğunu da bildirmiştir.²¹⁹

Roma sefiri Naci Bey in 3 Şubat 1915'te verdiği istihbaratta İngiltere ve Portekiz hükümetlerinin anlaştığı Mısır'a takviye göndermek niyetinde olsa bile İngiltere' nin böyle bir isteğinin henüz olmadığı Portekiz kuvvetinin Fransa' ya geçerek Almanya ya karşı mücadele etmeye daha hevesli olduğu bilgisini paylaşmıştı.²²⁰

Atina Sefareti'nden gelen istihbaratta Mısır'a gönderilen iki kişiden gelen bilgileri Karargâh-ı Umumiye'ye sunmuştur. İngiliz kuvvetlerinin 130 bini geçmediği Kanal civarında 130 bin Hindli ve Avusturyalı'nın köprü ve istasyonları kontrol ve denetim altına aldığı bilgisini vermiştir. Ayrıca limanda 6 İngiliz hastane gemisi, Port Said'de 7 torpido, 2 kravazör, 3 ganbot, orduda 17 tayyarenin bulunduğu, Hileyepolis ve Kahire etrafında altyapı çalışmalarının yapıldığı bilgisini paylaşmıştır. Mısırdaki hava karanlık olunca Müslümanlara İngiliz aleyhtarı beyannameler dağıtıldığını da istihbarata eklemiştir.²²¹

İkinci Kanal Harekâtı için hazırlıklar sürerken Sofya'dan bildirilen Mısırlı Türk'ün verdiği malumata göre, Haziran ayının sekizine kadar Selanik' ten İskenderiye' ye 30 bin İngiliz askerinin gönderildiği bilgisi rapor edilmiştir.²²²

16 Mayıs 1916 tarihinde Alman Ateşe militeri Avusturya ve Yeni Zellanda'dan gelen asker sayısının 195.399 olduğu ve bunların 140 binin Avusturyalı ve 32 binin ise Yeni Zellandalı olmak üzere toplam 170 bin askerin silahsız bulunduğunu bildirmiştir. Avusturya'dan gelen 5 fırkanın dışındaki fırkanın da zor kullanılarak getirileceği bu fırkaların 50 ila 70 bin askerin İngiltere de olacağını belirtmiştir. Mısırdaki talim ve terbiye edilen askerin Araban olduğunu iletmiştir.²²³

3.2.2. Dördüncü Ordu ve Dâhili İstihbarat

Dâhili İstihbarat kaynakları müfettişliklerden, valiliklerden, emniyet-i umumi liman reisliği gibi dâhiliye nezaretine bağlı kurumlardan elde edilen bilgileri içermektedir. Bu bilgiler Dördüncü Ordu için en az harici kaynaklı istihbarat kadar önemlidir. Bu istihbaratta düşman kuvvetlerinin mevcut durumu ve muhtemel planları üzerine bilgiler sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa hangi tarafta gireceği ya da bu mücadelede tarafsız kalıp kalmayacağı bile belli değilken İngiltere stratejik bir konumda olan Mısır'ın güvenliğini savaşın başından itibaren sağlamaya ve bir sürprizle karşılaşmamak için de bölgede lojistik takviyeyi daim etmeye çalışmıştır. Aslında İngiltere, Osmanlı-Alman ittifakı gerçekleştiği takdirde ilk olarak Mısır'a taarruz gerçekleştireceklerini tahmin etmekte olup savunmadan taarruza geçebilecek her türlü tedbiri bölgede almaya başlamıştır.

²¹⁷ ATASE, BDH, Kl:248, Dos: 1031, F:2/58

²¹⁸ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: 23, F:1/20

²¹⁹ ATASE, BDH, Kl: 531, Dos: 2077, F: 2/4

²²⁰ ATASE, BDH, Kl:531, Dos:2077, F:2/13

²²¹ ATASE, BDH, Kl: 531, Dos: 2077, F:2/17

²²² ATASE, BDH, Kl:176, Dos: 759, F:2/1

²²³ ATASE, BDH, Kl: 532, Dos: 2080, F:11

Beyrut valisi Bekir Sami Bey de bu durumu haklı çıkartan istihbaratı 6 Temmuz 1914 tarihinde paylaşmıştı. Sami Bey, Port Said'deki sevk memurundan aldığı malumata göre Hindistan'dan gelen kuvvetin 9 bine ulaştığını piyadelerden oluşan bu kuvvetin Kahire'de konuşlandırıldığını bildirmişti. Ayrıca Kahire'deki toplam askerin 12 bin olduğu Kahire Kalesi'nin taşlarla çevrildiği ve 3 tayyarenin bazı geceler Süveyş ve Ariş'te keşif yaptıklarını iletmişti.²²⁴ Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilanı sonrası İngiltere'nin Mısır'da baskıyı ve kontrolü arttırdığını asker sayısını takviye ettiğini kilit noktalara asker sevk ettiğini donanmayı güçlendirmeye başladığını casusluk faaliyetleri ile bölgeye hâkim olmaya başlamıştı. 27 Ağustos 1914 yılının Dâhiliye Nazırı namına müsteşarın sunduğu Dördüncü Ordu için iç açıcı olmayan 9 maddelik istihbarat raporunda şu bilgiler verilmiştir:

Bu Maddeler:

1. İngilizlerin Mısır toprağındaki askeri gücü 4 bin ila 5 bin arasındadır.
2. Dokuz ya da 10 gün önce Mustafa Paşa mahalindeki kuvvetten bir miktarı Çanakkale mahalinden geçerek saat 10 gibi şehrin dışına çıkarılmıştır.
3. Altı gün evvel İskenderiye limanına 2 İngiliz kruvazörü gelmiştir. Birisinin güvertesi ve bacaları perişan olduğundan Almanya veya Avusturya gemileri ile çarpıştığı anlaşılmaktadır.
4. İngilizler Mısırdaki asker yazmaktadır.
5. İskenderiye'nin bazı mahallerinde istihkâm yapılmaktadır.
6. İngiliz askerin bir kısmı Süveyş ve Portsaid'e nakil edilmiştir.
7. Mısır askerin ileride silah kullanmaması için silahlarının toplandığı haberi çıkmış ise de bu doğru olmayıp yalnız cephaneleri zapt edilerek asker cephanesiz bırakılmıştır.
8. Hicaz ve Yemen'e tayin olunan askerlerin bazıları Mısır'a çıkarak askere yakışmayan hareketlerde bulunduğu ve Mısır'da bulunan bazı firarilerin, bu gibi askerlerin yanına sokulmak sureti ile vatanperver olarak kendilerini tanıtarak, Osmanlı hükümeti hakkında bilgi alıp casusluk faaliyetinde bulunduklarından, durumun askerlere bildirilmesi gereklidir.
9. Mahrem bilgiler Mısır hükümetine sızdırılmaktadır. 12 askerin isyan çıkarmak üzere Osmanlı Hükümeti tarafından Hindistan'a nakil olduğu ve bunlar arasında Mülazım Eşref ile biraderi Sami Bey'inde bulunduğu haber verildiği cihetle Mısır hükümetince pek sıkı takibat ve tahkikatı icra edilmiş fakat birkaç gün evvel Mısır'a uğramadan Port Said'e geçtikleri teyit edilmiştir. Mısır hükümetine bu gibi malumatları veren kimsenin Dersaadet'te Harbiye Nezareti'nde bulunmasının muhtemel olduğu istihbaratını vermiştir.²²⁵ Dördüncü Ordu'nun kanala taaruz hazırlıkları gayet mahrem, çok gizli gibi ibarelerle ve işaretlerle bildirilken bu önemli bilgilerin Hariciye Nezareti'nden sızdırılması istihbarata karşı koyma (İKK) nın yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.

İngiltere Mısır'da komuta kademesini tamamen değiştirme yoluna giderek Cihad-ı Ekber propagandasının emir-komuta zinciri içinde yayılmasını engellemek ve Mısır'da Osmanlı Devleti'nin çıkarması muhtemel isyanda askeri kesimin yardımını engellemek istemiştir. Kudüs Mutasarrıfı Sacid Bey'den gelen istihbarata göre 28 Ağustos 1914 tarihinde Mısır askerini kumanda eden Müslüman subayların Sudan'a sevk edilerek, Mısır'a 400 kadar İngiliz askeri gönderildiği ve El Ariş'den Kantara köprüsüne kadar İngiliz mühendislerinin idaresi altında 1500 amelenin istihdamıyla tahkimat yaptıkları öğrenilmiştir.²²⁶ 28 Ağustos 1914 tarihinde Kudüs Mutasarrıfı Vahid Bey, Hindistan da 30 bin askerin Mısır'a getirildiği bunlardan 20 binin Kahire' de ve 9 bininin de Mısır hattında konuşlandırıldığı ve Sudandan da askeri takviyenin yapılacağını iletmekteydi.²²⁷

²²⁴ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2/12

²²⁵ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2

²²⁶ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2/5

²²⁷ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2/3

Hicaz Vali Kumandanı Vehip Bey 28 Ağustos 1914 tarihli istihbaratında Hindistan'dan İskenderiye'ye hareket eden vapurların 2 fırka askeri Mısır'a getireceğini bildirmiştir.²²⁸ Basra valisi Sami Bey İbn-i Suud için çalışan bir casustan İngilizlerin Bahreyn adası limanına asker dolusu gemilerle geldiklerini ve bir kısmının Süveyş'e nakledileceğini öğrendiğini bildirmiştir.²²⁹

Sina-Filistin Cephesi açıldığı andan itibaren Akabe-Maan güzergâhı lojistik akışı sağlamadaki kolaylığı ve stratejik konumu nedeniyle elde tutulması ve korunması gereken mevkiiler olarak tespit edilmiştir. Bu kilit noktaların savunulması konusunda hassasiyet gösterilmiş bu alana yapılan yığınak ve konuşlandırma istihbarat belgelerinde yer almıştır. 12 Eylül 1914 tarihinde Medine-i Münevvere Muhafızlığından gelen istihbarata göre birçok casusun İngilizler tarafından yerleştirildiği Nahil'de Mehmed namında biri mahrem olarak Süveyş' de 1000 nefer kadar İngiliz askeri olduğunu ve Akabe'ye taarruzda bulunacakları ve Nahil'de bulunan mühimmatın İngilizler tarafından Süveyş'e naklettikleri bilgisini vermiştir. Ayrıca Akabe ile Maan arasında güçlü bir takviye kıtaatının olduğu ve İbnürreşid hazretlerine taraf-ı hükümette 10 bin silah verildiği istihbaratını iletmiştir.²³⁰

Halep valisi Celal Bey'in İngiltere konsolosluğu sefaretinden aldığı bilgiye göre Afganistan, Hindistan ve Fas'taki huzur ve sükûnetin devam ettiği ancak Mısır hududuna Osmanlı Devleti'nin asker yığması ve Maan'da mühimmat ve dinamit ikmalinin gerçekleşmesinin İngiliz kamuoyunda huzursuzluğa sebep olduğunu belirtmiştir.²³¹

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla toprak paylaşımının belirlendiği gizli antlaşmalara bağlı olarak müttefik İtalya ve İngiltere'nin Suriye ve Hatay'a asker çıkarma ihtimali savaş boyunca hep gündemde kalmış her fırsatta bölgeye gözdağı verircesine askeri takviye gerçekleştirilmiştir. Kudüs Mutasarrıflığından gelen istihbaratta 10 Ekim 1914 tarihinde Mısırdan gelen ve ecnebilerle sıkı bir ilişkisi olan zatın Mısır'a askeri harekâtın yapılmasıyla birlikte İngiltere ve İtalya tarafından Suriye sahillerine İtalyan askeri çıkarılacağı bilgisini vermiştir.²³²

Basra valisi Sami Bey İbn-i Suud için çalışan bir casustan İngilizlerin Bahreyn adası limanına asker dolusu gemilerle geldiklerini ve bir kısmının Süveyş'e nakledileceğini öğrendiğini bildirmiştir.²³³ Osmanlı Devleti savaşa katılmadan önce sembolik olarak hâkimiyetindeki Mısır'ın hıdivlikle yönetilmesine ses çıkarmamış savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin atadığı son hıdiv Hüseyin Bey idi. Sina-Filistin Cephesi'nin açılmasıyla İngiltere kendi adamı olan Kamil Paşa'yı hıdivliğe getirmiştir. Osmanlı Devleti de devrik liderin gücünden yararlanmak istemiş ve Mısır'daki huzursuzluğu arttırması için ona yardımcı olmuştur. Suriye vilayetinden alınan istihbaratta 13 Kasım 1914'te hıdivin Mısır üzerine yapacağı askeri harekâtta Suriye'den Mısır'a gideceği bilginin teyit edilmediği ancak seferin galibiyetle sonuçlandığı takdirde hıdive atfedileceği Arabistan'ın mevcut durumundan yararlanılarak isyan girişimiyle hükümeti zor durumda bırakacağını muhtemel olduğu bildirilmiştir.²³⁴ 29 Kasım 1914 tarihinde Şam'dan alınan diğer bir istihbaratta Mısır Hıdivi'nin bir yaveri ile Divan-ı Ali muavini sıfatıyla bir zatla Şam'dan Kudüs'e gelerek Gazze yoluyla Mısır hududuna gelmişlerdir.²³⁵

Polis teşkilatı da değerli bilgileriyle Dördüncü Ordu'yu yönlendirmiştir. Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Bey'in 3 Eylül 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne yazdığı 4 maddelik istihbarat raporunda Dördüncü Ordu için önemli bilgiler sunmuştur. Türklerin İskenderiye de baskı altında oldukları ve Süveyş'e Hintli asker ve topçu takviyesi yapıldığı Sina-Filistin bölgesindeki Osmanlı kıtaatından İngiltere'nin telaşa kapıldığı istihbaratını paylaşmıştır. Halk arasında 300 bin kişilik Osmanlı kuvvetlerinin Elariş'ten Mısır'a geçmek üzere olduğu söylentilerinin ayyuka

²²⁸ ATASE, BDH, KI:248, Dos:1031, F:2/1

²²⁹ BOA, DH. EUM. 7. Şb, 2/5

²³⁰ BOA, DH. EUM. 7. Şb, 1/37

²³¹ BOA, DH. EUM. 5. Şb, 2/19

²³² BOA, DH. EUM. 7. Şb, 1/53

²³³ BOA, DH. EUM. 7. Şb, 2/5

²³⁴ BOA, DH. EUM. 7. Şb, 2/30

²³⁵ BOA, DH. ŞFR, 47/213

çıkıldığını bildirmiştir.²³⁶ 23 Eylül'de yeni istihbarat bilgisini İkinci Şube'ye sunmuştur. Mısır'da bulunan muhbirinden aldığı habere göre Osmaniye ve Abasid isimli Hidiviye Kumpanyası'nın 2 vapuru 1500 İngiliz askeri hayvanat ve mühimmat alarak Fransız harp gemileri himayesinde Mısır'dan ayrıldığını ifade etmiştir. Mısır Hükümeti'nden istenen 1800 neferin verilmediği İskenderiye'de İngilizlerin bir alan yaparak dışarıya gidecek olanların İngiliz karakoluna gidip pasaportunu kayıt ettirecekleri aksi takdirde alıkonulacakları bilgisini paylaşmıştır. İngiliz yönetiminin pasaport uygulamasının aslında Mısır'ı ilhak etmek anlamına geldiğini ifade etmiştir.²³⁷

14 Ekim 1914 tarihinde İsmail Bey yeni bir bilgilendirme yapmıştı. Buna göre Mısırdaki bulunan bir memuru mahsusadan aldığı istihbarata göre İskenderiye El Kabari cihetinde bulunan, bir fabrikada şimendifer vagonlarını kalın bir demir tabaka ile kaplayarak içlerine topların yerleştirildiği ve bu vagonların İsmailiye'den başlayarak bütün sahile nakledildiği askeri tatbikata çok önem verildiği, Osmanlı kuvvetinin, gelişinin beklendiği ifade edilmiştir.²³⁸

Emniyeti Umumiye Müdür Muavini Ali Bey tarafından Sudan Mahsusa'dan Avrupa'ya giden muhbirden edindiği bilgiye göre, Selanik Seferi'nin bitirilmesiyle Fransa'dan İngiltere'nin Kanada kıtaatı dışında farklı müstemlekelerden gelen askerlerden oluşan birliğin çıkıp Mısır'a sevk edildiği İngiliz asker sayısının 350 bine ulaştığı öğrenilmiştir. Ayrıca Suriye sahilinin henüz tahliye edilmemiş bir noktasından karaya çıkarak Osmanlı ordusuna arkadan saldırılacağını bildirmiştir.²³⁹

Savaşın ilerleyen günlerinde İngiltere Osmanlı ordusuna karşı daha sert tedbirler almış ve donanma gücünü takviye etmiştir. Portsaid'de sevk memuru olan Bahaeddin Bey'in verdiği istihbaratta İngiliz donanmasının Osmanlı bayrağı çekilen her geminin batırılacağı, Süveyş'in her iki tarafına istihkâmlar yapıldığı İngiltere'den toplar getirildiği ve bunların önemli mevkilere yerleştirildiği bildirilmiştir.²⁴⁰

17 Ekim 1914 tarihinde Port Said'deki sevk memuru Bahaeddin Bey'in yeni istihbaratına göre 24 Eylül de 16 bin asker Hindistan'dan Fransa'ya geçmişti. Mısır'da bulunan İngiliz ordusuna zırhlı otomobiller geldiği, Asir ve Hicaz'da askeri memurun Mısır'da baskı altında oldukları bilgisini paylaşmıştır. Mısırdan geçeceklerin üzerinde fotoğraf ve pasaport bulundurması ve İngiliz hükümetine tasdik edilmesinin zorunlu olduğu bilgisini paylaşmıştır.²⁴¹ Bazen alınan istihbarat bilgileri düşmanın bilinçli olarak yaydığı verileri de içermektedir. Bu yanıltıcı bilgilerin teyiti de diğer istihbarat kaynakları ile gerçekleştirilmektedir. 22 Aralık 1914 tarihinde Medine-i Münevvere Kaymakamlığından gelen İngiliz harp gemisinin 2 ya da 3 vapurunun bazı mühimmat ve askeri hazırlıklarda bulundukları Süveyş' te bir aşiretle anlaştıklarına dair bilgilerin Akabe Kaymakamlığına istihbaratın yanlış olduğu bildirilmiştir.²⁴²

3.2.3. Dördüncü Ordu ve Askeri İstihbarat

Askeri istihbarat kaynakları, İngiltere'nin savunmasına, bölgedeki kontrolüne, askeri lojistiğine dair bilgiler sunarak Dördüncü Ordu'nun yapılanmasını Kanal Harekâtı için yapılan hazırlıkların gözden geçirilerek yeniden planlanmasını sağlamıştır.

Dördüncü Ordu'nun komuta kademesinin Cemal Paşa ve yaverleriyle güçlenmesi yaklaşan Kanal Harekâtı'na karşı alınan tedbirleri ve Mısır'daki İngiliz otokontrolünü arttırmıştı. Bu durum istihbarat raporlarına yansımıştır. 3 Kasım 1914 tarihinde Mısırın siyasi ve askeri durumunu anlatan bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre:

²³⁶ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:6

²³⁷ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:2/11

²³⁸ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:13

²³⁹ ATASE, BDH, Kl:448, Dos:1767, F:26

²⁴⁰ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:3

²⁴¹ ATASE, BDH, KL.248, Dos:1031, F:2/23

²⁴² BOA, DH. KMS, 10/18, F:1/8

1-Osmanlı-Mısır Hududunda: Mısır'daki İngiliz asker memuru Türkiye-Mısır arasındaki yollarda bulunan kuyuları kumla doldurup, bu yolların etrafına lağımlar yaptığı gibi Süveyş Kanalı'nın 15 km doğusunda tahkimat yapılmıştır.

Kanal ve Doğu hududu arasında polis görevi için 400 Sudanlıdan oluşan bir kıtayı Dromadaire'ye getirmişlerdir. Kanal'ın batı tarafındaki tahkimat kum torbalarıyla doldurulmuştur. El Kantara ile El Ariş arasında bir şimendifer hattı yapılmak üzeredir. İhtimal şimdi bitmek üzeredir.

2- İstihbarat Ofisi: Bu bir istihbarat acentasıdır. Bilhassa aldığı Bedevilerle istihbaratına devam etmektedir. Bu acenta Hükümet-i Osmaniye tarafından Suriye'de bulunan asker ve Arapların ictimalarına ve gerek Suriye'de gerekse hudut da icra edilen her türlü askeri harekete vakıf olmaktadır. Bu ajans Bedevilerden başka istihbarat hususunda Mısır Hükümeti ve Sudaniye'nin Suriyeli memurlarını da istihdam etmektedir. Ajans vasıtasıyla Mısır ordusunda bulunan bir Doktor İbrahim memuriyetle bu günlerde Suriye'ye gitmiştir. Mısır ordusu salnamesinde yalnız Yüzbaşı İbrahim Elac isimli bir şahıs vardır. Mülazım evvel İbrahim haberci itamdan başka doktor bulunmamaktadır.

3- Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri: Bundan evvelki muhtıranın tarihi takdiminden 2 Kasım 1914'e kadar hiçbir İngiliz kuvveti gelmemiştir. Yalnız cephane yüklü bir vapur ahiren İskenderiye limanına gelmiş ve 2 tren dâhiline boşaltılmıştır. Elyevm Mısır'daki İngiliz askeri her halde 30 binden aşağı olmayıp 45 binden de fazla değildir. Bu kuvvetin 4000'ni Kahire de, 2000'i İskenderiye de, 4500'de Süveyş'te olup mütebakisi Kanal'ın Mısır'daki İngiliz kuvvetini katî olarak tayin edebilmekteki müşkülün nakliyata mahsus trenlerin adedinin hesabı hususunda da sıkıntı vardır.²⁴³ Cemal Paşa'nın Şam'a gelmesiyle Kanal'a taarruz hazırlıklarına hız verilmiş altyapı ve ulaşım ağındaki hazırlıklar hızlanmıştır. Bu durum İngiliz istihbaratında taarruzun yakın olduğu kanısını güçlendirmiş ve İngiltere müdafaasını güçlendiren tedbirler almıştır.

Başkumandanlık Vekâleti'nden Dördüncü Ordu'ya 4 Aralık 1915 tarihinde Port Said' den Hayfa'ya gelen bir İtalyan kruvazörün ifadesinden yararlanılarak Kantara civarındaki muharebede bir İngiliz muavin kruvazörü hasara uğradığı ve kaptanı öldüğü, Kanal'ın 6 gün kapatıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca Kanal'da 5 İngiliz 2 Rus ve 4 Fransız harp gemisinin mevcut olduğu bilgisi de alınmıştır.²⁴⁴ Birinci Kanal Harekâtı sonrası Enver Paşa'nın kanalı boş bırakılmaması ve ticaretin aksatılmasına dair verdiği direktifte küçük çaplı çatışmalar ve kanalı mayınlama yoluna Dördüncü Ordu gitmiştir. Bu durum istihbarat raporlarına da yansımıştır.

5 Aralık 1915 tarihinde İngiltere'nin Mısır'ın müdafaası için yaptığı hazırlıklar üzerine bir rapor hazırlanmıştır. İngiliz subayı ile Süveyş Kanalı'nı gemi ile geçen bir vatanseverin izlenimlerine göre Kanal'ın 16 km gerisinde 100 bin kişilik yerli ve İngiliz askerinin geceli gündüzlü kazma ve kürekle çalışarak 6 ila 7 sıralı hendekler yapıldığı öğrenilmiştir. Port Said-Kantara-İsmailiye-Serapyum-Süveyş'te güçlü kalelerin inşa edildiği ve bunların arasına pek çok büyük küçük tabyalar yapıldığı gözlenmiştir. Port Said'de ağır zırhlı trenler getirildiği bilgisi paylaşılmıştı. Kanal'ın doğusunda ana büyük tahkimat oluşturularak çöl erzakının korunması ve ikmalin sürekli sağlanması amaçlanmıştır.²⁴⁵ Ayrıca Mısırda hatırı sayılır düzeyde İngiliz askeri olduğu bunların İngiliz, Avusturyalı ve Hintli efrattan genelde oluştuğu İngiliz subayının sayılarının 240 bin olduğunu da söylediğini bildirmiştir. Bunların dışında Gelibolu Makedonya Irak, Şark-i Afrika'dan gelen paralı askerlerin olduğu askeri gücün en büyük kısmının Kanal'ın batı kısmında olduğunu haber vermiştir.²⁴⁶

27 Aralık 1915 tarihinde Alman Erkânı Harbiye'sinden gelen istihbarat raporunda Mısır'ın müdafaası için 20 bin nizamiye kıtaatının olduğu, takviye kıtaatının 40 bin olarak tahmin edildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca talim ve terbiye gören Avusturyalı ve Yeni Zelandalı 25 bin mevcudunda

²⁴³ ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031, F:20/1

²⁴⁴ ATASE, Kl:248, Dos: 1031, F:50

²⁴⁵ ATASE, BDH, Kl:174, Dos:724, F:46/2

²⁴⁶ ATASE, BDH, Kl:174, Dos:724, F:46/3

ikmal kıtaatından 25 bin Hintli askerin mevcut olduğu Fransa ve Gelibolu'dan geri dönen Hintli askerlerle İngiliz kuvvetinin 170 bin olduğu bilgisi raporda paylaşılmıştır.²⁴⁷

İkinci Kanal Harekâtı'nın Çanakkale Cephesi ile gecikmesi sonrası yaşanan zafer ile İngiltere kaybının daha büyük olmaması Mısır'a askeri takviye, lojistik destek sağlayarak ordusunu güçlendirmiştir. Mısır'ın müdafaası için İngiltere'nin aldığı tedbirlerde istihbarat raporlarına yansımıştır. Bu elde edilen bilgiler ışığında Dördüncü Ordu ertelenen İkinci Kanal Harekâtı'nın Çanakkale'den sonra ikinci bir zafer olarak tarihin sayfalarında yerini alması için gerekli gördüğü tedbirleri almaya, ihtiyaç duydukları silah ve teçhizat, motorlu taşıt, yakıt gibi malzemelerin tedarikini sağlamaya çalışmıştır. Fahri Paşa tarafından Pire ve Mısır'a gönderilen İskenderun Körfezi'nde memur olan bir zattan alınan bilgiler Dersaadet Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilmiştir. Dördüncü Ordu aldığı istihbarat ile Başkumandanlık Vekâleti'ni bilgilendirmiştir. Bu istihbarata göre Bulgaristan'ın ilan-ı harbine kadar Mısır'daki İngiliz kuvveti 80 bin idi. Kanal boyunca hareket edebilen 25 zırhlı vardır. İskenderiye ve Kahire'deki bütün tenekeçiler toplanarak kanal önündeki ileri araziye konulmak üzere takriben 2 milyon lağım amel itmişlerdir. Bu lağımın duvarlarında tuğla demir parçaları bulunan takriben 11 cm. tolunda tenekeden ibarettir. Mısırlı Arap polislerin yerini İngiliz polisler almaktadır. Çanakkale'den İskenderiye'ye gelen hafif yaralı miktarı 30 bin den aşağı değildir. Görme yetisini kaybedenler Kıbrıs' a gönderilmiştir. Mısır'dan Selanik'e kuvvet gönderilmiştir. Ancak Kanada'dan gelen takviye birlik Selanik'e gönderilecektir.²⁴⁸

11 Nisan 1915 tarihinde Cemal Paşa Abdülkerim Paşa'nın Alman tebaasından aldığı istihbaratı Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir. İstihbaratta *"Bahri Ahmer' de (Kızıldeniz) Fransızların Desa kruvazörü vardır. Süveyş kanalından 2 kruvazör Büyük Acıgöl' de 3 harp gemisi Port Said'de 5 kruvazör görülmüştür. Kanallın sahili boyunca her bir iki km de cephanes, piyade topçudan oluşan küçük ordugâhlar vardır. Son günlerde İskenderiye'ye takriben 40 bin Fransız neferinin geldiğini işitmiştir. Bunlar Marsilya civarında Kale-i Sultaniye'ye oradan da İskenderiye' ye nakledilmiştir. 40 bin nefer 20 günden beri dolaştıkları için yorgun idi Kanaldan geçen bütün tüccar gemilerin kum torbaları ile teçhize mecbur imiş"* bu bilgilere yer verilmiştir.²⁴⁹

3 Temmuz 1915 tarihinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa Başkomutanlık Vekâleti'ne Mısır'a gönderdiği bir memurun hazırladığı raporu sunmuştur. Raporda şu bilgilere yer verilmiştir:

Mısır'da bulunan kuvvetlerin miktarı 30 bindir. İskenderiye'de Polis Nezaretî'ne merbut bir gizli polis merkezi vardır. Bunlardan bir şubesi hariçten gelen tekmil gemileri Mısır'a casusluk faaliyetlerinin vuku bulup bulmadığını kontrol etmekle vazifelidir. Diğer bir şubesi Mısır'dan harice giden sandalların kontrolü ile mükelleftir. Şube reisleri Katani ve Gavaniti isimlerinde iki İtalyan imiş.

İskenderiye'de takriben 80 bin kişi vardır.

Mısır'ın genelinde Hintli asker fazla olmakla beraber diğerleri Avusturalyalı ve Yeni Zelandalılardan İngiliz ordusu oluşmaktadır.

Bütün büyük oteller ve mektepler hastane haline getirilmiştir.

İskenderiye'de yalnız 2 bölük Fransız askeri vardır.

İskenderiye'de ahalinin halet-i ruhiyesi İngilizlerin aleyhinedir. Polis memurunu miyasındaki yerliler ekseri çıkarılmış ve yerlerine İngiliz ve İtalyan ikame edilmiştir. Yalnız burada İngiliz memurlarının mahiyetinde yerli polislerle tesadüf edilmektedir. Gizli polis memurların hemen hepsi İtalyanlardan mükelleptir.

Sultan'ın daveti üzerine Mısır'da tekmil olan 125 gönüllü kişiden bir bölük teşkil edilerek İskenderiye ye gönderilmiştir. Bunlara İskenderiye'den Çanakkale'ye gönderileceği tebliğ edilince imtina etmişler ve bunlar üzerine Liman dairesinin kapıları kapanarak kırbaça gemiye sevk

²⁴⁷ ATASE, BDH, Kl:174, Dos:742A, F:44

²⁴⁸ ATASE, BDH, Kl: 174, Dos: 742A, F:44

²⁴⁹ ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2079, F:11

edilmiştir. Bu durumu Hakaya isimli bir doğu gazetesinin yayımlanması üzerine bir kaç bin lira para cezası ve imtiyaz sahibi de hapsedilmiştir.

İskenderiye-Kahire şimendifer hattının her istasyonda bir İngiliz bölüğü ve şimendifer hattının bazı noktalarında tahkimat bulunmaktadır.

Kahire-İskenderiye şehri 8 polis dairesine tahkim edilmiştir. Her daire dâhilinde bir subay komutasında 20 neferden oluşan devriyeler gezmektedir. Bunların teçhizatı filinta ve kamçık(kırbaç) Kahire civarında 6000 kişi vardır.

Port Said'de bir İtalyan 2 Fransız 2 İngiliz kruvazörü İskenderiye de bir Rus bir Fransız kruvazörü vardır. Kanal dâhilinde 2 İngiliz kruvazörü vardır.

Port Said'de şiddetli bir nezaret altındadır. Hariçten gelen yolcuların yerliler ile görüşmesi yasaktır. Port Said'e takriben 8000 asker ve 2000 hecin hayvan temin edilmiştir.²⁵⁰

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Turan Bey ile Kudüs'e gelen Yüzbaşı Hakir Bey'den Mısır'daki İngiliz ordusu hakkında aldığı malumatta Mısır'da 80 bin kişilik bir kuvvet olduğu ve bu kuvvetin 10 bininin Sudanlı askerlerden oluştuğunu Başkumandanlığ'a bildirmiştir. 27 Temmuz 1915 tarihine kadar İskenderiye limanında 72 nakliye gemisinden 12 tanesinin hastane olduğunu haber vermiştir. Ayrıca Port Said'de bir Fransız dretnotu ve 2 kruvazörü ile İngilizlerin bir kruvazörü Fransa'ya ait bir tayyare hangarının mevcut olduğu iletilmiştir. İngilizlerin Mısır da Kıpti, Yahudi ve Sudanlılardan oluşan büyük ordu oluşturmakta olduğunu ilave etmiştir.²⁵¹

15 Ocak 1916 tarihinde Dördüncü Ordu Kumandanı namına Fuat Bey tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne İngiliz ordusunda terzilik yapan ve iltica eden bir Mısırlıdan aldığı şu istihbaratı sunmuştur.

"1-Kanal'da halis İngiliz ve Mecusi Müslim ve Hintli askerler vardır. Kantara-Firdan-İsmailiye ve Serapyum'da süvari ve piyade ile topçu ve mitralyözden oluşan 1000 ile 2000 insan 3 ve 4 makinalı tüfek ve top kuvvetinden bir müfreze vardır.

2- Telbekir'deki 5000 kişiden mürekkebe olan İngiliz kuvvetinin bir kısmı Maryota cihetine ilerleyen Şeyh Sunisi hazretlerine ve diğer kısmı da Sudan tarafında ilerlemekte bulunan Ali'ye karşı sevk edilerek el yevm Telbekir'deki asker namına bir kuvvet kalmamıştır.

3-Maryota civarında İngiliz olan Nevilbahr-Rehyas-Demhiriye namlarındaki 3 geminin Şehy Sunisi tarafından batırıldığı gibi orada icra edilen muharebe neticesinde Şeyh Sunisi İngiliz kuvvetini mağlup ederek hayli miktar esir ve mühimmatı harbiye iğtinam eylemiştir".²⁵²

31 Mart 1917'de İstihbarat Şubesi Müdür muavini Sami'nin Dördüncü Ordu Kumandanlığına verdiği istihbarattan nisan ayında Gazze'ye saldırı düzenleneceği bu saldırıların atlı piyadeler tarafından gerçekleştirileceği, kanalın doğusu ve Irak'taki Türk mevzilerine baskınlar düzenleneceği öğrenilmiştir.²⁵³ Gazze'ye ikinci saldırı 17 Nisan-19 Nisan tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ancak zamanında verilen bu istihbarat, İngiltere'nin askeri lojistik üstünlüğü elinde bulundurması nedeniyle alınmaya çalışılan tüm tedbirlere rağmen sonucu değiştirmemiştir. Bu örnek aslında istihbarat-lojistik arasındaki dengeyi bütünleyici bağlantıyı ortaya koymaktadır. Askeri lojistik üzerine kurduğumuz yaşam piramidi üzerindeki kısır döngüyü de gözler önüne sermiştir.

3.3. Dördüncü Ordu ve İstihbarata Karşı Koyma (İKK)

Casusluk faaliyetlerinin önlenmesi için Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa sıkı tedbirler almıştır. Özellikle Sina-Filistin Cephesi'nin liman ve sahillerinde geçiş güzergâhlarında kontrol ve denetimi arttırmıştır. 13 Ekim 1914 tarihinde Dördüncü Ordu mıntıkasında casusluğun önlenmesi için Suriye'nin dışarı ile temasını kesmek gerektiğinden Cemal Paşa, yeni bir emre kadar limanlara

²⁵⁰ ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2079, F:51

²⁵¹ ATASE, BDH, Kl:248, Dos: 1031, F:50

²⁵² ATASE, BDH, Kl:174, dos:742A, F:38

²⁵³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-50,F:179

hiçbir geminin girmesine izin verilmemesi İtalyan ve Amerikan harp gemilerinin de bölgeden uzaklaştırılması gerektiğine dair ilgili yetkililere telgraf çekmiştir. Suriye sahillerini korumak için ikinci tedbir kararı 28 Ocak 1915 tarihinde alınmıştır. Buna göre Suriye sahilinde hiçbir ferden harice gitmemesi Osmanlı Devleti'nden çıkmak isteyenler için tahsis kılınmış belirli iskelelerden Mersin, Trablusşam, İskenderun, Yafa, Beyrut ve Hayfa limanlarının kapu mahali olarak İstanbul'a gitmek için yolcuların kullanacağı bildirilmiştir.²⁵⁴ Ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere bütün rahibelerin Hayfa, Beyrut, Trablusşam Mersin ve İskenderun limanlarında toplanarak rahip veya misyonerler içinde Suriye sahilinde dolaşan İtalyan ve Amerikan harp gemilerinin gönderilmesi karara bağlanarak bölgedeki misyonerlik kisvesi altında casusluk faaliyetlerine son verilmek istenmiştir.²⁵⁵ Bu duruma Beyrut'taki Amerikan mektebinde bulunan İngiliz muallimlerin sahilde dolaşan düşman filosuna casusluk ettiğinin teyit edilmesi yol açmıştır.²⁵⁶ Suriye'deki misyoner rahip ve rahibelerin mevcut durumu Dördüncü Ordu ve Hariciye Nezareti'nin birlikte alacağı karara bağlanmışken, Halep'te bulunan muharip devletlerin tebaasına ait mekteplerde çalışanların harice çıkması kararı Dördüncü Ordu'ya bırakılmıştır.²⁵⁷ Alınan kararlar neticesinde ilk etapta Urfa'ya 7 rahip ve Şam'a 64 kişi sevk edilmiştir.²⁵⁸ İsveç Bağdat Konsolosluğu'nda görev yapan İngiliz tebaasından olan Halep vilayetine gelen Todd isimli şahısta Cemal Paşa'nın emri üzerine alıkonulmuş yapılan tahkikat sonrası bitaraf bir ülkeye gönderilmek üzere kapu mahali olan Mersin'e gözetim altında gönderilmiştir. Alınan bu gibi önlemler İngiltere karşısında İKK'da uzun vadeli sonuçlar vermiştir.

Cemal Paşa istihbarata karşı koymak için Sina-Filistin cephesini her şeyden izole etmeye çalışmıştı. Bunun içinde düşman devlet tebaa ve konsoloslarının Suriye vesair mahallerden ihracı düşman ve bitaraf devletlerin harp gemilerinin Osmanlı karasularında dolaştırılmaması emri alınmıştır.²⁵⁹

Cidde'de İtalyan şehberderi Bernaby ile vapur acentası memuru Lazarini'nin İngiltere hesabına casusluk yaparak aşiret reisleri ile Mısır ve İngiliz yetkilileri arasında Massava vapuru vasıtasıyla iletişim kurmuşlardır. Osmanlı gümrük doktoru Jamestos'un da işbirliği içinde olduğu²⁶⁰ casusluk faaliyetinde görüldüğü gibi liman ve sahillerin denetim ve kontrol altında tutulması ve izole edilmesi Dördüncü Ordu için hayati ve yerinde bir karar olmuştur. Sina Filistin bölgesinde İtalyan gemileri yakın takibe alınmıştı. Kaldebiryan isimli İtalyan kruvazörünün Suriye limanlarını ziyaret edeceği bilgisi ve 28 Kasım 1914 tarihinde Beyrut'ta olacağı casusluk faaliyetlerinde bulunacağı Dördüncü Ordu'ya iletilmiştir.²⁶¹

Cemal Paşa, casusluk faaliyetlerinin engellemek için yabancı tebaadan bir taraf olsun olmasın seyahat etmek isteyenlerin bir nezaret ya da sefaretten izin belgesi almadıkça seyahat hakkının verilmemesi uygulaması da hayata geçirmeye çalışmıştır.²⁶²

Cemal Paşa Beyrut Valiliği'ne çektiği telgrafta, Beyrut'ta bulunan İngiliz ve Fransız tebaasının kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere dâhile sevkleri için Beyrut'taki memurların emir aldığını ve 2 gün içinde icra ve tatbik edileceği casusluk yapan şahısların sevkinin gerçekleşmesi diğerlerinin bulundukları mahallerde kalmalarına müsaade edildiğini bildirmiştir. Ayrıca çok dikkatli olunması gerektiğine dair Cemal Paşa Beyrut Valiliği'ni uyarmıştır.²⁶³ Bu uygulamanın maliyetine yönelik soruna, "*Beyrut'ta casusluk işlerinden dolayı sahilten sürülmelerine askeriyece*

²⁵⁴ BOA, DH. ŞFR, 453/71

²⁵⁵ BOA, DH. EUM. 5. Şb, 83/18

²⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 453/72

²⁵⁷ BOA, DH. EUM.5.Şb, 5-57

²⁵⁸ BOA, DH. EUM.5.Şb,5-60

²⁵⁹ BOA, HR. SYS. 2314/11

²⁶⁰ BOA, HR. SYS. 2167/43

²⁶¹ BOA, HR. SYS. 2314/11

²⁶² BOA, DH. KMS, 16/8

²⁶³ BOA, DH. ŞFR. 47/356

*lüzum gösterilen kişilerin nakline, masraflarının askeri tahsilattan ödenmesi” kararı çözüm olmuştur.*²⁶⁴

Sahil ve limanlardaki güvenlik ve denetim ne kadar sıkı tutulsa da casusluk faaliyetlerinin önüne geçmekte Dördüncü Ordu zorluk çekmiştir. Cemal Paşa, 1 Şubat 1917’de düşmanın sahillerimizden karaya ayak basma ihtimali karşısında buralarda oturan ahalinin içerilere nakil edilmek yerine yerlerinde bırakılmalarının daha uygun olacağı, düşüncesine kanaat getirmiştir.

Buna göre de düşmana casusluk etmesi muhtemel olanların ise şimdiden sevkleri, düşman tarafında kalarak düşmanın ahval ve hareketine dair, bize malumat verebilecek kimselerinde şimdiden belirlenip isimlerin bildirilmesini yetkililerden istemiştir.²⁶⁵

Bölgede sadece Araplar değil Ermenilerde İngiliz propagandasının etkisi altında casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur. İngiltere adına casusluk yapan Alman ve Türk askeri harekâtları hakkında İngilizlere bilgi sızdırmaya çalışan Patrik Patri Simon’un zorda kalan Ermeniler ile iletişime girerek askeri harekât hakkında İngiliz idaresine malumat verdiği anlaşılmıştır. Ayrıca Cebail ve Parza namında birilerinin ona yardımcı olduğu ve Mardinli İlyas vasıtasıyla rahibe Fransızca mektup gönderildiği Fransız rahip ve arkadaşları için gerekenin yapılması istihbaratı alınmıştır.²⁶⁶ Amerika’daki Dürzilerden Şam’da bulunan Dürzi şeyhlerine hükümete karşı ayaklanmalarına dair bildiriler gönderildiğinin tespit edildiği ve bu konuda Dürzilerin oturduğu yerlerin uyarıldığı²⁶⁷ istihbaratı ve belirtilen örnekler Dördüncü Ordu’da casusluk faaliyetlerinin istenilen şekilde sonlandırılmadığını ortaya koyarken istihbarata karşı koyma için gerekli olan tedbirler alınmışsa da bunun yeterli yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti istihbarata karşı koymayı sonlandırabilmek ya da bitiremese de kesintiye uğratmak için çağdaşı ülkeler gibi pasaport ve vize uygulamalarına tedbir kararı getirtmiştir. Bu kararı Dördüncü Ordu da uygulamıştır. 14 Aralık 1914 tarihinde casusluk faaliyetlerinden dolayı Osmanlı ülkesine pasaportsuz geçişe izin verilmemesi şüpheli görülen şahısların da pasaportlarına vize verilmemesi, vize alanlarında isimlerinin gerekli kurumlara iletilmesi ile başlayan pasaport ve vize uygulamalarında denetim ve kontrol artırılmıştır.²⁶⁸ Bu uygulamanın devamı olarak 24 Şubat 1916 da İtilaf devletlerinin vatandaşı olup müttefik veya tarafsız hükümetler tarafından pasaport alanların Osmanlı topraklarına girişleri yasaklanmış aynı zamanda gerekli kurumlara bilgilerin gönderilmesi ve kaydedilmesi için Hudut Emniyet Müfettişliği de bilgilendirilmiştir.²⁶⁹

Pasaport ve vize uygulamasından yurtdışında yaşayan Mısırlı olan aile mensuplarının Osmanlı topraklarına girişi engellemek içinde kullanılmıştır. Bükreş’de yaşayan İstanbul’a gelmek isteyen Rauf Yüsri ve kardeşleri Akil Yüsri ve Seyfullah Yüsri ile Mehmet Muhip Paşa’nın yapılan tahkikat sonucu İngiliz lehine casusluk yaptıkları anlaşıldığından Osmanlı Devleti’ne girişleri yasaklanmıştır. İkinci Şube’nin edindiği bilgiye göre Rauf Yüsri Bey kendisine iştigal eden mirası bitirdikten sonra seferberliğin ilanı ile İngiltere’den para alarak İstanbul’a gelerek casusluk yapmış ahlaksız bir kişidir. Kardeşi Akil Yüsri ise kendisine düşen mirası koruyabilmiş, Sifah Paşa ile birlikte Amerikan Sefareti vasıtasıyla İtilafçılardan para almışlardır. Diğer kardeş Seyfullah Paşa Prens İbrahim Halimi Paşa’nın kerimesine tecavüz ettiği için İstanbul’da alıkonulduğundan Amerikan Sefaretinden aldığı para ile casusluk edeceğine kesin gözüyle bakıldığı İkinci Şube tarafından Dördüncü Ordu’ya bildirilmiştir. Ayrıca İkinci Şube, Dördüncü Ordu’ya Mehmet Muhib Paşa İngiltere’nin has adamı olarak hafiyelik yaptığı bilinen bir gerçek olduğu bilgisini vermiştir.²⁷⁰ 20 Şubat 1916’da pasaport ve vize uygulamalarında seçici davranan Osmanlı Devleti Mısırlı Rauf Yüsri Bey in pasaportuna vize vermemiştir. Diğerleri de farklı ülkelere gitmişlerdir.²⁷¹

²⁶⁴ BOA, DH. EUM. 1.Şb, 8/18; BOA, DH. ŞFR. 81/83

²⁶⁵ BOA, TŞR. HL. 3/2

²⁶⁶ BOA, DH. ŞFR. 87/220

²⁶⁷ BOA, DH. EUM. 7. Şb. 3/2

²⁶⁸ BOA, HR. ŞFR. 04, 883/60

²⁶⁹ BOA, HR. SYS. 2130/30

²⁷⁰ BOA, DH. EUM. 4. Şb. 9/9

²⁷¹ BOA, HR. SYS. 2266/93

Alman Garp Cephesinde yakalanan Fransız casusun güvercinler vasıtasıyla casusluk yaptığı anlaşıldığından bu usulün Osmanlı topraklarında da uygulanmasının imkân dâhilinde olması nedeniyle sürekli dikkat edilerek, güvercinlik bulunan yerlerin askeri kumandanlığa bildirilmesi emri tüm ordularda tatbik edilmiştir.²⁷² Ayrıca Beyrut, Halep, Suriye, Adana vilayetlerine Kudüs Mutasarrıflığı ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı gibi Dördüncü Ordu mıntikasında yer alan vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta güvercinler vasıtasıyla casusluk edildiğini anlamak için askeri harekâtın yapılacağı ya da birliklerin geçiş güzergâhlarında şüpheli görülen kişilerin evlerinde bulunan güvercinlerin itlafının gerçekleşmesi emri alınmıştır. Ayrıca güvercinlerle muhaberat teşebbüs ettikleri anlaşılan casusların Divan-ı Harbe gönderilmesi 2 Aralık 1914 tarihinde telgrafla Dördüncü Ordu'ya iletilmiştir.²⁷³

Ulaşımda demiryolunu kullanarak bölgeler arası seyahat eden casusların takibi Dördüncü Ordu için önemliydi. Bir İngiliz casus tarafından Suriye ve Filistin'e gönderileceği haber alınan casuslar hakkında Toros Menzil Hat Kumandanlığı'ndan ve Mersin Emniyet Müfettişliği'ne bilgilendirme yapılması için Dâhiliye Nezareti'nden Ulukışla İnşaat Müfettişliği'ne telgraf çekilmiştir.²⁷⁴

Casus zanlılarıyla firarilerin yakalanması gayesiyle Adana-Mersin demiryolu hattındaki trenlere binmek zorunda kalan casusluk faaliyetlerini araştıran polis memurlarına görevlerini ifa ederken zorluk çekmemeleri için 1874 kuruş olan paso ücretinden tıpkı subay ve askerler gibi muaf tutulması 30 Nisan 1915 tarihinde istenmiştir.²⁷⁵

Casusluğa karşı diğer bir önlem ise yazışmalarda gerçekleştirilmiştir. 9 Şubat 1915 tarihinde aralarında Adana, Beyrut, Hicaz, Halep, Suriye ve Yemen vilayetleri ile Zor, Asir ve Kudüs mutasarrıflıklarına Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen genelgede şifre haberleşmesinin güvenilir ellerde ve düzenli bir şekilde cereyan etmesi için devlete ait gizli ve açıklanmasında mahzur bulunan hususları ihtiva eden şifre yazıların üzerine "*Gayet mahremdir. Bizzat hal olunacaktır*" gibi aciliyeti olan konuları ihtiva eden şifre yazıların üzerine "*Müstacel*" ibarelerinin yazılması, diğer şifre yazıların üzerine ise herhangi bir işaret konulmaması ifade edilmiştir.²⁷⁶ İkinci Şube de belgenin önem derecesine ve gizlilik durumuna göre tek ya da çift ay kullanılmıştır.²⁷⁷

Dördüncü Ordu, telsiz-telgraf ile yapılan casusluk faaliyetlerini sonlandırmak için el koyma gibi yöntemlere başvurulmuştur. Ancak istihara karşılığında koymak için yapılan bu uygulama İtilaf devletlerinden gelen yoğun baskı neticesinde sonuçsuz kalmıştır. Beyrut'taki Amerikan Mektebinde telsiz telgraf cihazının konsolosta mühürlendiği, Hayfa'daki Fransız Mektebindeki telsiz telgraf cihazının ise mahalli memuriyet tarafından el konulduğu bildirilmiştir.²⁷⁸ 5 Eylül 1914 tarihindeki telsiz telgrafa el koyma girişimi bu iletişim cihazına sahip olan ülke ya da kurumun tepkisine yol açmıştır. 19 Eylül 1914 tarihinde Beyrut Amerikan mektebindeki telsiz telgraf cihazının Amerikan Sefareti tarafından alındığı ve devlete teslim etmeyecekleri hususundaki kararın kabul olunamayacağı bildirilmiştir.²⁷⁹ Hayfa'daki Frerr Mektebinde tedarikat-ı fenniye için mevcut telsiz telgraf makinesinin mahalli Fransız Konsolosluğuna teslim edilmiştir. Suriye vilayetine 8 Eylül 1915 tarihinde çekilen telgrafta Cebel-i Lübnan'da telsiz telgraf aletleri ve müsaderesi için mahalli kumandanlıklar ile işbirliği yapılarak gerekli arama faaliyetlerine girişilmesi bildirilmiştir.²⁸⁰ Cemal Paşa casusluk faaliyetlerinin önüne geçebilmek için postane ve telgraflarda yapılan casusluk faaliyetlerini sonlandırmak amacıyla Halep ve Beyrut vilayetleri ile Kudüs Mutasarrıflığı'nda ecnebi postahaneleri kapatmıştır.²⁸¹

²⁷² BOA, DH. ŞFR. 76/87

²⁷³ BOA, DH. ŞFR. 47/291

²⁷⁴ BOA, DH. EUM. SSM. 20/43

²⁷⁵ BOA, DH. EUM. MEM. 64/1

²⁷⁶ BOA, DH. ŞFR. 49/243

²⁷⁷ ATASE, BDH, Kl:3244, Dos:10, F:3/3; ATASE, BDH, Kl:18, Dos:88, F:1/3

²⁷⁸ BOA, DH. EUM. 6. Şb. 1/28

²⁷⁹ BOA, DH. EUM. 6. Şb. 1/34

²⁸⁰ BOA, DH. EUM. 6. Şb. 2/9

²⁸¹ BOA, DH. EUM. KLU. 3/2

Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan Halep Vilayeti'ne harice gönderilecek genel telgraflarla mektupların postahanelerde tetkik edilmesi emri verilmiştir.²⁸²

Dördüncü Ordu'nun görev mıntıkasında olan yerlerde konsoloshanelerin kendilerine gelen tebaasını ilgilendiren haberleri duyurmak maksadı ile mahalli gazetelerden istifade ederek bu gazeteler tarafından verdikleri bilgilerin neşredilme isteği istihbarata karşı koymak için Cemal Paşa tarafından reddedilmiştir.²⁸³ Konsolosların neşredebileceği yayınların içeriğinin bölge halkını galeyana getirecek, Osmanlı aleyhine kışkırtacak bilgiler içermeye ve şifreli yazışmalar ile casusluk faaliyetlerinin gerçekleşme ihtimali nedeniyle sadece Osmanlı Ajansı'nın tebligatları neşredebilecekleri kararı Emniyet-i Umumiye'den bildirilmiştir.²⁸⁴ 20 Ekim 1916 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz Bey'den ve İstihbarat İkinci Şube Müdürü Seyfi Bey'den Dördüncü Ordu'ya; *“Mısır ve Amerikan gazetelerinde Suriye ve Lübnan'a dair bir takım zararlı neşriyat yapıldığı ve bazı yazıların astarlı zarflara gizlenerek sansüzsüz olarak gönderildiği anlaşıldığından bu mektupların kabul olunmaması ve astarlı mektupların astarlı zarfla gelen mektupların alınmamasına”* dair tezkire iletilmiştir.²⁸⁵ İstihbarata karşı koymaya çalışan Dördüncü Ordu'nun İtilaf devletlerince haberleşmesine mani olmaya çalıştıkları ya da haberleşme araçlarını kullanarak halkı galeyana getirdikleri de zaman zaman görülmektedir. Dördüncü Ordu telgraf hattının sık sık kesilip tahrip edildiği için muhaberatın sağlanması amacıyla Bağdat, Musul, Basra ve Halep arasında telsiz telgraf şebekesinin tesisini, Mekke-Medine-i Münevvere ve Dersaadet arasında yapılacak olan hattın bir an önce tamamlanmasını güvenlik, iletişim ve istihbarat için istemiştir.²⁸⁶ İtilaf Devletlerinin bölge halkını tedirgin etmek ve Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak amacıyla Şuf kazasının merkezi olan Baaklin'den bir şahsa gönderilen telgrafta Cebel-i Lübnan imtiyazlarının Osmanlı Devleti tarafından lağvolunacağı halkta paniğe sebep olmuştur. Yetkililer tarafından bu durum bu durumun tahkik edilmiştir.²⁸⁷ Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na Baaklin telgraf memurları tarafından verilen telgraf sureti ve gönderilen şahıs hakkındaki araştırma takipsizlikle sonuçlanmıştır.²⁸⁸ Cemal Paşa ayrıca bölgede çalışan memurları da yakın takibe almıştır. İstihbarata karşı koyma faaliyetine yönelik bir tedbir olarak Halep vilayetindeki tercüman ve kavaslar hakkında yapılan tahkikat sonrası *muzır* olanların vilayetten çıkarılarak Kayseri'ye sevk edilmiştir.²⁸⁹

3.4. Dördüncü Ordu ve Divan-ı Harbi Örfiye

Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilanı ile birlikte Divan-ı Harbi Örfler ülke genelinde kurulmaya başlanmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa Şam'daki VIII. Kolordu Kumandanlığı'na seferberliğin ilan olduğu bölgelerde idare-i örfiye müddetince sürececek olan olağanüstü halden doğan Divan-ı Harbi Örflerin görev ve sorumluluğu hatırlatıp mahkemeler için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir.²⁹⁰ Kanal Harekâtı sonrası bölgedeki asayiş ve güvenliği sağlama ve muhafaza etmek amacıyla Cemal Paşa bu Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerini yeniden düzenleme gereği duymuştur. 9 Şubat 1915 tarihinde Cemal Paşa Divan-ı Harbi Örflerine dair Halep Vilayeti'ne gönderdiği mahrem yazıda şu bilgiler mevcuttur:

“Divan-ı Harbi Örfleri irtibatı şu şekilde olacaktır:

Halep Divan-ı Harp Örfiyesi: 12. Kolordu Kumandanlığına

Beyrut Divan-ı Harp Örfiyesi: Cebel-i Lübnan Müfreze Kumandanlığına

Şam Divan-ı Harp Örfiyesi: Doğrudan doğruya ordu kumandanlığının emrine verilmiştir.

²⁸² BOA, DH. ŞFR. 452/76

²⁸³ BOA, DH. ŞFR. 452/76

²⁸⁴ BOA, DH. ŞFR. 440-48; BOA, DH. ŞFR. 44-204

²⁸⁵ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 30/56

²⁸⁶ BOA, DH. İD. 121-22

²⁸⁷ BOA, DH. ŞFR. 45-3

²⁸⁸ BOA, DH. ŞFR. 440-106

²⁸⁹ BOA, EUM. 5.Şb. 7-36

²⁹⁰ ATAEESE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/8

Divan-ı Harp

1.Mıntika kumandanlığında zuhur edecek Divan-ı Harbiye Örfiye işleri mertebesinde 8. Kolordu ve Kudüs mintıkasındaki Şam Divan-ı Harbi Örfiyesin de

1.Mıntika kumandanlığında zuhur edecek Divan-ı Harbiye Örfiye işleri mertebesinde Halep Divan-ı Harp Örfisinde alınacaktır.

Divan-ı harbiye örfiler suç ve kabahat ve hareketlerin hâkimidir. Divan-ı Harp doğrudan doğruya mintika kumandanlıkları tarafından tasdik ve hemen icra edilir. Yalnız her ay nihayeti cetveli ordu kumandanlıklarına gönderilecektir. Umumi muhaberat ahkâm- ı cevabesi ordu kumandanlığı tasdik-i arz olunacaktır."²⁹¹

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Dördüncü Ordu görev mintıkasında yaptığı çalışmalar neticesinde Şam Konsolosluğu'nda bulunan belgeler ışığında vatana ihanet eden ve İtilaf devletleri ile işbirliği yapan kişiler Kanal Harekâtı sonrası Divan-ı Harbi Örfilerde yargılanmıştır. Bunlardan en önemlisi Aliye Divan-ı Harbi Örfi olmuştur. Yargılamalar 5Şubat 1915 tarihinde Fahrettin Paşa ve Miralay Rıza Bey'in gözetiminde başlamıştır. Yapılan tahkikatlar sonrası yargılama süreci 1916 Nisan ayının sonlarında tamamlanmış ve dava hükme bağlanmıştır.²⁰ Ağustos 1915 tarihinde 1'i Hristiyan, 10'u Müslüman olmak üzere 11 kişi Beyrut'ta idam edilmiştir. 4'ü Hristiyan, 17'si Müslüman olan 21 kişi Şam ve Beyrut vilayetlerinde 6 Mayıs 1916'da infaz edilmiştir (Toprak, 2017: 298-305). Genel olarak Divan-ı Harbi Örfisince Dördüncü Ordu mintıkasında casusluk nedeniyle yargılananların cezaları idam, kürek cezası, müebbet hapis olarak görülmekte olup bazen de padişahın affına mazhar olanlarda belgelere yansımıştır.

Divan-ı Harbi Örfilerde görülen davalar arasında eşkıyalık yapmak ve düşmana yataklık suçları da vardı. Bazen suçlar bağlantılı olarak gerçekleştiğinde Divan-ı Harbi Örfi yerinde inceleme yapmak için farklı illere gidebilirdi.⁷ Ağustos 1914 senesinde Zeytun murahasasının mahkemeye sevkı lazım geldiği için Zeytun eşkiyasının muhakemesinin icrası için Divan-ı Harbi Örfi Maraş'a gönderilmiştir.²⁹² Özellikle Dördüncü Ordu bölgesinde 29 Eylül 1914'de Zeytun'da eşkiyaya silah dağıtarak yataklık yapan ve askeriye fesat karıştırdığı anlaşılan Zeytun Ermeni murahasası Franklin Efendi ile arkadaşları Divan-ı Harb'e sevk edilmiştir.²⁹³

Dördüncü Ordu'da görev yapan Divan-ı Harbi Örfilerince alınan kararların temyiz imkânı olmayıp verilen cezanın affı sadece padişahın iradesiyle gerçekleşmekteydi. 7 Eylül 1915 de casusluk maddesinden dolayı Victor Ballit ile refiki Topal Avadis'in Adana Divan-ı Harp Örfisince mahkûm oldukları idam cezasından ömür boyu sürgüne tahvil edilmişti.²⁹⁴ 25 Eylül 1915 yılının tarihinde casusluk ettiği kanıtlanan Gazze İngiliz Viskonsolosu Avusturya halkından İskenderoğlu Emil Kenzoviç hakkında Kudüs Divan-ı Harbince verilen idam cezasını müebbetten kürek cezasına çevrilmiştir.²⁹⁵

Bazen Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerinden gelen baskılara daha fazla dayanamayarak verilen idam cezalarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. 21 Kasım 1916'da İngiltere adına casusluk yapan Mösyö Arnişlid Furder old Corc'un idamından vazgeçilip kürek cezasına çarptırılması kararı alınmıştır.²⁹⁶

28 Temmuz 1916 tarihinde Casusluk maddesinden dolayı Kudüs Divan-ı Harbi Örfisince idama mahkûm edilen Flemenkli Nişbin Yohannes' in idam cezasının müebbet küreğe tahvil etmiştir.²⁹⁷ Ancak İngiliz menfaatine casusluk yaptığı Kudüs Divan-ı Harp Örfisince tespit edilen

²⁹¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/8; ATASE, BDH, Kl:1137, Dos: 66, F: 80

²⁹² BOA, DH. ŞFR, 443/83

²⁹³ BOA, DH. EUM. 2. Şb. 68/20

²⁹⁴ BOA, BEO, 4370/327736; BOA, BEO, 4376/328135

²⁹⁵ BOA, İ.HB.Kl:174, Dos:58

²⁹⁶ BOA, BEO, 4440/332985

²⁹⁷ BOA, BEO,4423/331717

Hollandalı Lenen B. Yohannis'in idamının müebbetle çevrildiği ve hapishanedekeyken hastalanarak vefat ettiği ortaya çıkmıştır.²⁹⁸

Musul-Düveydar-Halep-Urfa çöllerinde bulunan casusluktan suçlu bulunan Katolik Ermenilerin bu vilayetlerden alınarak Halep ve Ayıntab'a yerleşmelerine müsaade edilmesi ve Halep Divan-ı Harp Örfisince idam kararı alınan Ermenilerin Sultan tarafından affedilmesi konusunda İstanbul Papa Vekâleti 28 Haziran 1917'de rica da bulunmuştur.²⁹⁹

İttifak yanlısı olup casusluk yapanlarda Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerinde yargılanmış ancak müttelikliğe bağlı olarak serbest bırakılanlar olmuştur. Nasıra ahalisinden Hana ve Patros Tanon biraderlerin evlerine bırakılan siyasi mektupların mürettibi olmaktan bir yıl hapse mahkûm olan Alman asıllı Lendeli hakkındaki Şam Divan-ı Harbi Örfince karar verilen hapis cezasının Almanya Şam Konsolosluğu'nun müracaatı ile muvafakatan tahliyesi Dördüncü Ordu Kumandanlığına 5 Nisan 1917 tarihinde bildirilmiştir.³⁰⁰

Cebel-i Lüban'ın Sinnü-Fil karyesinden Mukim Marunî ruhbanından olup casuslukta bulunduğu bil muhakeme sabit olan Yusuf el Habb'ın ve Damur sahiline gelen düşman zırhlısı efradını istimbotla karaya çıkararak casusluk eylediği sabit olan Abiye karyesinden firarı Necip İlyas El Haddad'ın idamlarına 2 Mart 1915 tarihinde verilen idam karar verilmiştir.³⁰¹ İdam kararının tasdiki 12 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşmiştir.³⁰²

Casusluk yaptıkları teyid edilen Yafa gümrük memurlarından Beşare Veled-i İsa El Cuni ile balıkçı Hüseyin bin Mehmet Hami'nin de yargılanması ve idamı da 6 Nisan 1916 tarihinde tasdik edilmiştir.³⁰³

Divan-ı Harbi Örfisince yapılan tahkikat sonucu 16 Nisan 1916'da Halep Vilayet-i Umur-ı Ecnebiye Müdürü'nün Yunanlıların hesabına çalıştığı ve Beyrut Umur-ı Ecnebiye Müdürünün Fransız casusu olduğu ortaya çıkmış ve yargılanmıştır.³⁰⁴

Oncinekoğlu Karabet' in Dört Yol'da ayaklandığı Hiyanet-i Harbiye hakkındaki kanunun 14. maddesi, 5. fıkrası mucibince Adana Divan-ı Harbi Örfisince idamına karar verilmiştir.³⁰⁵ Karabet'in idamı 9 Eylül 1916 tarihinde gerçekleşmiştir.³⁰⁶

*Düşman tarafına firar ile casusluğu içtisar eylediği bil-muhakeme sabit olan İlyas Bin Habib Sandukanın Kudüs-i Şerifi Divan-ı Harbi Örfisince idamı 10 Haziran 1917 tarihinde tasdik edilmiştir.*³⁰⁷

Dini istismarda Divan-ı Harbi Örfilerde görüşülmüştür. Adana Divan-ı Harbi Örfisince isim ve mezhep değiştirip sarık sarıp İslami kavuk takarak dini duyguları sömüren yasak bölge olan Payas sahilinde dolaşırken yakalanan Hacıroğlu Agop'un idam kararı 12 Ağustos 1916 tarihinde alınmıştır.³⁰⁸

Divan-ı Harbi Örfi'de Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin ve bölgede komutanlık yapanların doğrudan ya da dolaylı davaya dâhil olduğuna dair belgelere de rastlanmaktadır. Halep Vilayeti'nden Menbic Kaymakamlığı'na, Bağdat tarafına sürgün olarak gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa memurlarından Bnb. Bekir ve Refik Kazım'ın Meskene'den geçerken malum ahaliden bir papazın zevcesi olduğu bildirilen kadının çadırına cebren girerek gayrimeşru münasebette bulundukları bildirilmiştir.

²⁹⁸ BOA, DH. EUM. 5.Şb. 35/27

²⁹⁹ BOA, HR. SYS. 2884/48

³⁰⁰ BOA, MV. 207/73

³⁰¹ BOA, İ. HB. 166/26

³⁰² BOA, A. MTZ. CL, 7/92

³⁰³ BOA, BEO, 4348/326037; BOA, İ...HB, 167/42

³⁰⁴ BOA, DH. KMS. 16/8

³⁰⁵ BOA, İ. DÜİT, 172/82

³⁰⁶ BOA, BEO, 4430/332235

³⁰⁷ BOA, BEO, 4473/335444

³⁰⁸ BOA, BEO, 4429/332161

Bu kadınla eski mıntika kumandanı Galip Bey'in de münasebette bulunduğu iddiasıyla Divan-ı Harb'de görülen davadaki kadın olduğundan orada bulunması sakıncalı olup muhafaza altında Halep'e gönderilmesi 1 Kasım 1916 tarihinde istenmiştir.³⁰⁹

Bazen Divan-ı Harbi Örfilerde aranılan isimler rastlantı eseri bulunmuştur. Divan-ı Harp Örfice talep edilen Avahış Kardenyan'ın Adana'ya geldiği ve Kozan Mutasarrıflığı tarafından derdest edilerek tutuklandığı 11 Mayıs 1915 tarihinde bildirilmiştir.³¹⁰

Aliye'de görülen Divan-ı Harbi Örfiye mahkemesinde davalıların alınan kararlara itirazı ve bu durumun yabancı devletler tarafından propaganda aracı olarak kullanması üzerine mahkemelerin mevcut yapıları yetkili kurumlara hatırlatılmıştır. Divan-ı Harbi Örfilerden verilen hükümlerin temyize tabi olmadığı gibi etkili olması için gereken tedbirleri ve bu konuda 2 talimatname ve 2 takım ceza kanunu müzeyyelatı ile birlikte vali ve kumandanlığına, ordu, kolordu ve fırka kumandanlıklarına 3 Nisan 1915 tarihinde Tahrirat Dairesinden çekilen telgrafla bildirilmiştir.³¹¹

Divan-ı Harbi Örfiye mahkemelerinde çeşitli nedenlerle yargılanan şahısların askerlik durumu da incelenmiştir. Kudüs Divan-ı Harbi Örfisince 5 sene mahkûmiyetle Konya'da tutuklu iken af olunan Halilülrahman Mehmet oğlu İbrahim Sabika kaydı yapılmış 17 yaşında olmadığı için askerlikle bir ilişki olmadığı için 6 Aralık 1917 tarihinde serbest bırakılmıştır.³¹²

Divan-ı Harbi Örfiye'de görüşülen davalar arasında toplumda huzursuzluğa yol açan ayrılıkçı cemiyetlerde yer almıştı. Suriye'nin Osmanlı idaresinden koparılması faaliyetlerinde bulunan El-Müntediyyül-Edebi Cemiyetinin reisi Abdülkerim Halil ile azalarından Seyfettin Hatip Aliye Divan-ı Harbi Örfisince idama mahkûm edilmiş diğer azalar ise değişik cezalara çarptırılmış ve Cemiyetler Nizamnamesine göre cemiyet 24 Ekim 1917 tarihinde feshedilmiştir.³¹³

Divan-ı Harbi Örfiye mahkemelerinde alınan kararların tatbiki de yakından izlenmiştir. Aliye Divan-ı Harbi Örfisince 15 sene kalebentliğe mahkûm edilerek Çorum'a sevk edilen Baalbek ahalisinden Doktor Hüseyin Haydar Bey'in 1 Mayıs 1917 tarihinde eceliyle öldüğü bilgisi paylaşılmıştır.³¹⁴

Divan-ı Harbi Örfiye mahkemeleri suçlu olarak tespit edilen ancak muhatabın olmadığı durumlarda gıyabında yargılama gerçekleşip ceza verilmiştir. Şahsın yakalanması durumunda verilen ceza uygulanmıştır. Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerinde alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin bir harici meselesi olsa dahi yargılananların İtilaf Devletleriyle olan ilişkileri nedeniyle dâhili bir hal almıştır. Suriye havalisindeki idare-i hükümete karşı gelen Yüzbaşı Kazım Efendi ve refiklerinin idamlarına dair Aliye Divan-ı Harbi Örfisinde verilen gıyaben karar Mısır Divan-ı Harbi mazbatasının taraf-ı devletlere 5 Eylül 1916 tarihinde gönderilmiştir.³¹⁵

Şam Divan-ı Harbi Örfisince gıyaben idam cezasına mahkûm olan Yüzbaşı Yahya Kemal Efendi 3 Nisan 1918 tarihinde affa mahzar olmuştur.³¹⁶

³⁰⁹ BOA, TŞR. HL, 4/114

³¹⁰ BOA, DH. ŞFR. 51/205

³¹¹ BOA, DH. ŞFR. 51/205

³¹² BOA, DH. EUM. 4. Şb. 15/1

³¹³ BOA, DH. EUM. 4. Şb. 14/14

³¹⁴ BOA, DH. EUM. 4. Şb. 10/40

³¹⁵ BOA, BEO, 4429/332210

³¹⁶ BOA, BEO, 4510/338188

4. DÖRDÜNCÜ ORDU ve LOJİSTİK

Osmanlı Devleti kuruluşundan 17. Yüzyıla kadar birçok devletle mücadeleye girmiştir. Osmanlı Devleti bu mücadelelerin yarısından fazlasını zaferle sonuçlandırmıştır. Bunda uygulamış olduğu sefer organizasyonunun katkısı çok büyük olmuştur. Ancak 17. yüzyıldan itibaren Reform, Rönesans, coğrafi keşifler ve aydınlanma çağını yaşayan Avrupa’da görülen bilim ve teknolojiadaki gelişmelere kayıtsız kalması çağı yakalayamaması ayrıca sefer organizasyonunda görülen aksaklıkların giderilmemesi Osmanlı Devleti’nin yıkılışına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde sefer organizasyonu deyince akla nüzul kökünden gelen konak, merhale, 2 konak arası gibi manalara gelen menzil teşkilatı akla gelmektedir (Sami, 2021: 1079). TDK’ya göre ise “Ordunun cephe gerisi işlerinin bütünü at değiştirmek veya konaklamak için kervanların ve posta katarlarının bina veya han” anlamlarına gelen menzil (www.sozluk.gov.tr.menzil-menzilhane) Osmanlı Devleti’nde askeri haberleşme ve hac gibi farklı alanlara hizmet eden ortak bir isimdir. Bu durum görevlerin ifası konusunda yapılan araştırmalarda kafa karışıklığı yaratmıştır.(Sak ve Çetin, 2004:101). Osmanlı Devleti ülke sınırları içerisinde merkezden vilayetlere emirleri iletmek, haberleri yaymak için Moğollardaki yam, Abbasilerdeki berid teşkilatını güncelleyerek bir posta sistemi oluşturmuştur. Menzil ya da menzilhane adı verilen bu sistemi çağın gereklerine uygun olarak Lütü Paşa revize etmiştir (Agaston-Masters, 2009: 375-376). Ancak 17. Yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan haberleşmedeki menzil teşkilatı 1841 yılında posta teşkilatının kurulmasıyla lağvedilmiştir (Çerçi, 2003: 222). Surre ve Hac menzilleri olarak bilinen sistem ise hac adaylarının 8 ile 9 ay süren yolculuğunda barınma, dinlenme, iâşe ve asayiş gibi ihtiyaçlarına cevap verebilen merkezleri oluşturmaktadır. (Çetin, 2007: 297).

Askeri menzillerin amacı ordunun her türlü barınma, giyinme, temizlik, iâşe gibi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Sefer öncesi tespit edilen konaklama yerleri kadıların gözetiminde devasa büyüklükteki ordunun her türlü ihtiyacını temin ve muhafaza etmekle yükümlüdür. Osmanlı Devleti tespit edilen yol güzergâhında lojistik desteğin sürekliliği için vergi karşılığı veya satın alma yöntemleri ile ihtiyaçlarını karşılamıştır (Sak-Çetin, 2014: 182). Böylelikle sefer organizasyonunun halkın nezdinde desteklemesine ve meşrulaştırılması sağlanmıştır. İnalçık, bu uygulamayı İslamiyet’ten gelen devletçilik kültürünün lojistik sisteme yansımaları olarak belirtmiştir (İnalçık, 2000: 137-138).

Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyıldan itibaren kurumlarda görülen çürüme 19. yüzyılda klasik menzil teşkilatının iflasına sebep olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde Balkan Savaşlarıyla birlikte yeni bir sistemin gerekliliği sefer organizasyonunda modernleşmeye götürmüştür. Osmanlı’da sefer organizasyonunda XX. Yüzyılda Alman etkisi ile yapılan ilk düzenleme Almanca “Felddienst Ordnung” adlı eserin çevirisi olan 1908 Yeni Alman Seferiye Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamname geliştirilerek 1911/1912 tarihli Menzil Hidematı Nizamnamesi başlığı altında yeniden kaleme alınmıştır.

Bu nizamname ile Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşında askeri alanda lojistik hizmetlerin gerçekleştirilmesi için bir rehber görevi üstlenmiştir (Baş, 2019: 35).

Nizamnameye göre; Menzil hidematının amacı seyyar ordunun hareket kabiliyetini koruyarak düzenli ve sürekli bir şekilde giyecek, barınma, yiyecek, silah ve mühimmat, taşıt gibi her türlü ihtiyacını yurt içinden orduya ordudan yurt içine ileriden geriye geriden ileriye doğru sevkîyat ve tahliye işlerini gerçekleştirmesi için her türlü tertip, nizam ve idareyi sağlamaktır (Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi, 1911: 2). Kısaca ikmal, ulaştırma, tahliye, sağlık, hizmet ve idareyi ifade eden menzil teşkilatının görevini eksiksiz bir şekilde yapabilmesi için ordu harekât bölgesi, geri hizmetlerin gerçekleştiği menzil mıntıkası ve anavatan olmak üzere 3 kısma ayrılmıştır (Alpmansu, 1985: 2).

a) Harekât Bölgesi: Harekât-ı harbiye olarak belirtilen ordu harekât bölgesi muharebe alanıdır. Askerî harekâtın icra edildiği muharip ordunun işgal ettiği bölgeyi işaret etmektedir (Menzil Tarifati, 1916:12).

b) Anavatan Bölgesi: Yurtiçi olarakta belirtebileceğimiz bu alan menzil mıntıkasının geri hattından itibaren ülkenin tamamını kapsayan bölgeyi ifade etmektedir. Anavatan bölgesinden bölgelere ayrılan harekât alanlarına yerinden tedarik sistemi ile orduların ihtiyaçlarının temini gerçekleştirilmiştir. Anavatan bölgesi ordu harekât alanına iâşe maddeleri için Tekâlif-i harbiye mubayaa (satın alma), iane (yardım) gibi usullerle, silah ve mühimmatın tedarik konusunda yurt içinden ve yurtdışından imalatını gerçekleştirerek ordunun ihtiyaçlarını karşıladığı alandır (Çeloğlu, 2003: 66-68).

c) Menzil Mıntıkası: Seyyar ordunun harekât alanının hemen gerisinde memleket dâhilinde ya da fethedilen memleketin bölümünde valinin emrine verilmiş olan vilayet sınırını kapsayan bölge menzil mıntıkasıdır. Menzil mıntıkası harekât alanı ile ana vatan sınırları arasında kalan ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşılayan bölgedir.³¹⁷

Lojistik desteği sürekli ve kesintisiz bir şekilde sürdürmek için menzil mıntıkları bölgenin etnik, dini, idari yapısı, coğrafi konumu, yeraltı ve yerüstü kaynakları, ulaşım ağı gibi faktörler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Ordunun harekât kabiliyeti ve muhafazası göz önünde bulundurularak menzil mıntıkları ordu harekât bölgesine bağlı olarak sabit kalmayarak değişmiştir. Osmanlı Devleti'nde seyyar ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirlenmiş olan menzil mıntıklarının sınırları, hatları ve idari kadrosu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye (Ordu Genel Komutanlığı) tarafından tespit edilmiştir. Ancak muharebenin başlamasıyla birlikte gerek harekât bölgesinin gerekse menzil mıntıkasının sınırları menzilin bağlı olduğu ordu komutanlığı tarafından harbin gidişatına bağlı olarak yeniden tesit edilip çizilmiştir (Çeloğlu, 2003: 18:20-22). Ordunun harekât bölgesine göre menzil mıntıkası sadece tek bir mülki idareyi kapsadığı gibi birden fazla mülki idareyi de içerebilmiştir. Harekât bölgesine göre şekillenen menzil mıntıkları yalnızca kara parçasını değil coğrafi konumuna göre deniz, göl ve şehirleri de kapsayabilirdi.³¹⁸

Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilanı ile birlikte Kanal üzerine yapılacak harekât için III. ve II. kolordulardan oluşan İkinci Ordu'nun Suriye'deki mevcut durum değişmiştir. İkinci Ordu mıntıkası Trakya'ya, I. Kolordu'da Çatalca'ya kaydırılmıştır. VIII. Kolordu Şam'da kalmış, Musul'daki XII. Kolordu'nun Halep'e intikali ile Hicaz seferi kuvveti ve yerel teşekküllerden oluşan Dördüncü Ordu Zeki Paşa komutasında 6 Eylül 1914'te kurulmuştur.³¹⁹

11 Aralık 1914 tarihinde yayımlanan ordu emiri ile ordu karargâhı Şam vilayeti olan Kısariye-Sebastiye-Amman hattının kuzeyi Amman-Eldelaga Akabe hattının doğu kesimi Dördüncü Ordu'nun menzil bölgesini oluşturmuştur. Kısariye-Sebastiye-Amman hariç olmak üzere hattının güneyi Amman-Eldelega ve Akabe hattının batısı VIII. Kolordu'nun menzil bölgesini oluşturmuştur.³²⁰ Lojistik hizmetlerin hızlı bir şekilde karşılanabilmesi için 1915 yılında Birüssebi'de Çöl Menzil Müfettişliği, Şam'da Ordu Menzil Müfettişliği, Kudüs'te Birinci Menzil Müfettişliği ihdas edilmiştir.³²¹ Birinci Kanal Harekâtı sonrası Filistin'e ve Suriye'ye yönelik bir işgali önlemek, Kanal Harekâtı'nın tahminden uzun süreceği için su, iâşe gibi hayati öneme sahip maddelerin depolanması, muhafaza edilmesi ve hareket bölgesine aktarılması için Çöl Menzil Teşkilatında değişikliği gidilmiştir.³²²

Birinci Kuvve-i Kumandanı Von Kress ile Çöl Menzil Teşkilatı'nda değişiklikte Cemal Paşa ile mutabık olmasına rağmen Von Kress'in yeni ihdas edilecek müfettişlikten Rüşhe Bey'in Cemal Paşa'nın ise Behçet Bey'in sorumlu olmasını istemesi ikili arasında kısa süreli bir tartışmaya neden olmuştur. Rüşhe Bey'in Hüsnü Paşa hazretleri ile Kudüs Mevki Kumandanlığı ve Divan/ı harp ve Ahz-ı Asker memurluğu görevlerini üstlenmesi, Kudüs ve Çöl müfettişliklerinin tesisiyle Behçet Bey'in ilgilenmesi kararı ile tartışma bitmiştir.³²³

³¹⁷ ATASE, BDH, Kls.1142, Dos:90, Fih:4-17

³¹⁸ ATASE, BDH, Kls:1142, Dos:90, Fih:4-17

³¹⁹ ATASE, BDH, Kls:69, Dos:348, F:8

³²⁰ ATASE, BDH, Kls:171, Dos.742, Fih:2-4

³²¹ ATASE, BDH, Kls. 3221, Dos. 9A, Fih:1-13

³²² ATASE, BDH: Kls. 1389, Dos. 9, Fih:10

³²³ ATASE, BDH. Kls. 3221, Dos. H44, Fih:1-9.

Dördüncü Ordu'da Çöl Menzil Müfettişliği'nin mıntıkası; Gazze-Birüssebi dâhil olmak üzere Mahirlutan'ın güneyi Kigaren-Akabe (hariç) hattından Birülayid ve Birübivas dâhil olmak üzere Birinci Habra ve Cebelhay'dan dâhil olmak üzere Aynsaid hattına kadar uzanmıştır. Bu son hattan itibaren Kanal'a kadar olan mıntika Kanal'ın harekât mıntıkasıdır. Kanal harekât mıntikasının Birülayid hariç Birübivas hariç Birinci Habra hariç Büyük Acı Göl'ün üst kısmı Birinci kuvve-i seferiye hareket mıntıkasıdır.

Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı (VIII. Kolordu) bu mıntika emri altındadır. Kanal harekât mıntikasının güney kısmının tamamı, Çöl Menzil Müfettişliği mıntıkası dâhilindedir.³²⁴

VIII. Kolordu'nun emri altında merkezi İbn olmak üzere kurulan II. Menzil Müfettişliğinin çöl dâhilinde oluşturduğu teşkilat şu şekilde idi.³²⁵ Merkez Birüssebi olmak üzere Ariş hariç olmak üzere hattına kadar; Ordu Menzil Müfettişliği'nin erkezi Hafirülavce olmak üzere Ariş-İbn-Nahile hariç olmak üzere hattına kadar; Birinci Çöl Menzil Müfettişliğinin (mevcut olan) merkezi İbn olmak üzere Kanal'ın 30 km mesafesine kadar uzanan hat İkinci Menzil Müfettişliğinin mıntıkası idi. 5 Aralık 1914 tarihinde Pozantı-Gülek ve Osmaniye-Racu menzil hatlarının tamamlanması ve güçlendirilmesi amacıyla Cerablus-Felluce ve Musul-Bağdat hatları Dördüncü Ordu'ya Ulukışla-Erzincan menzil hattı ise Menzil Umum Müfettişliğine tanzim ve tesis edilmiştir.³²⁶ Lojistik hizmetlerin sürekli ve etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi için alınan bu karara rağmen bu hat üzerinde Üçüncü, Dördüncü ve Altıncı orduların lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasında görülen yetki krizi, aksaklıklar ve eksiklikler giderilememiştir. Bunun üzerine 19 Ağustos 1915 tarihinde Karargâh-ı Umumiye bağlı bir menzil müfettişliğinin Halep'te ihdas edilmesi kararlaştırılmıştır.³²⁷ Halep Menzil Müfettişliği 'ne Ferik Veli Paşa atanmıştır.³²⁸

Bölgesindeki lojistik hizmetlerin akışını düzenli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirmek için verdiği mücadele ile dikkat çeken Cemal Paşa Enver Paşa'nın kendi bölgesinde yaptığı teftişten memnun kaldığını belirtmiştir. Dördüncü Ordu'ya bağlı olmayan Halep Menzil Müfettişliğinde Halep-İslâhiye-Pozantı hattındaki menzil vazifelerinin yerine getirilmesi için yeni düzenlemelere gittiğini belirtmiştir (Cemal Paşa, 2019: 347). 6 Şubat 1916 tarihinde Dördüncü Ordu için merkezi Halep olmak üzere Altıncı Ordu için Fırat ve Dicle, Resulayn, Musul hatlarını desteklemek için üç toplamda 4 menzil mıntika müfettişliği oluşturulmuştur. Ayrıca Dördüncü Ordu için yeniden menzil nokta müfettişliği tesis ve teşkil edilmiştir.³²⁹ Dördüncü ve Altıncı Ordu'nun lojistik ihtiyaçlarının karşılanmasında sürekli ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesini amaçlayan bu karar sonrası 6 Eylül 1916 tarihinde Pozantı-Gülek menzil hattı üçüncü şubenin emrinde kalırken, Mahmure-Islahiye-Katma-Katre menzilleri Dördüncü Ordu Kumandanlığı emrine verilmiştir.³³⁰ Bu gelişmeler neticesinde Dördüncü Ordu için gelen her türlü malzeme Pozantı yolu kullanılarak Ulukışla'da indirilmeden Halep üzerinden Kudüs'e sevk edilmiştir (Karagöz, 2019: 84). Dördüncü Ordu'nun menzil bölgesinin sınırlarını gösteren harita aşağıdadır (Harita 2.).

³²⁴ ATASE, BDH. Kls. 3221, Dos. H34, Fih:1-16

³²⁵ ATASE BDH. Kls. 3221, Dos. 9, Fih:10.

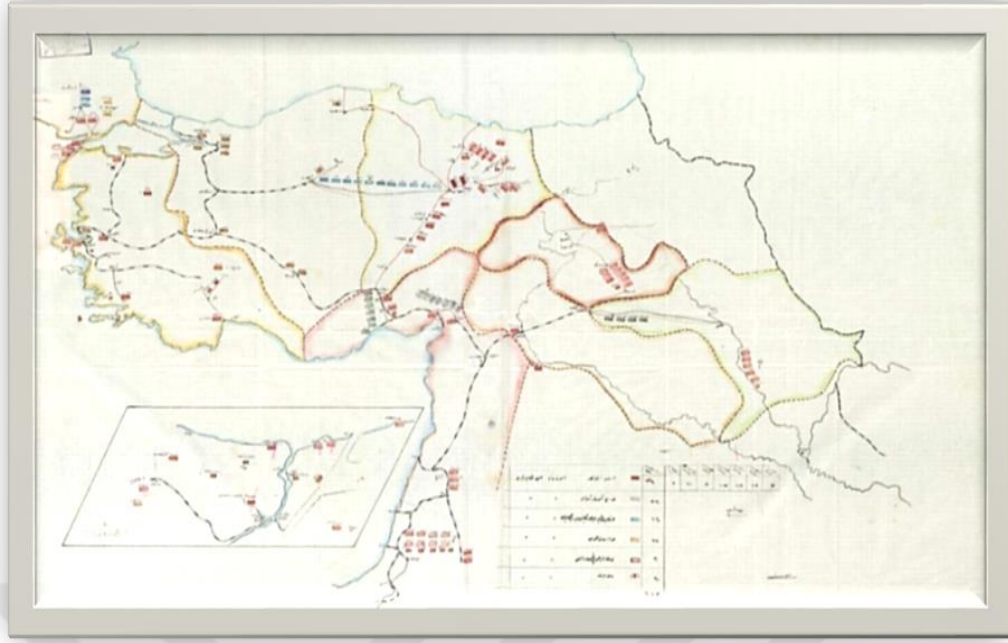
³²⁶ ATASE, BDH, Kls:22,Dos:11, Fih:88

³²⁷ ATASE, BDH. Kls. 22, Dos. 11, Fih:88.

³²⁸ ATASE, BDH. Kls. 1067, Dos. 90, Fih:15.

³²⁹ ATASE, BDH. Kls. 1010, Dos. 35, Fih:21

³³⁰ ATASE, BDH. Kls. 1131, Dos. 38, Fih:2-41

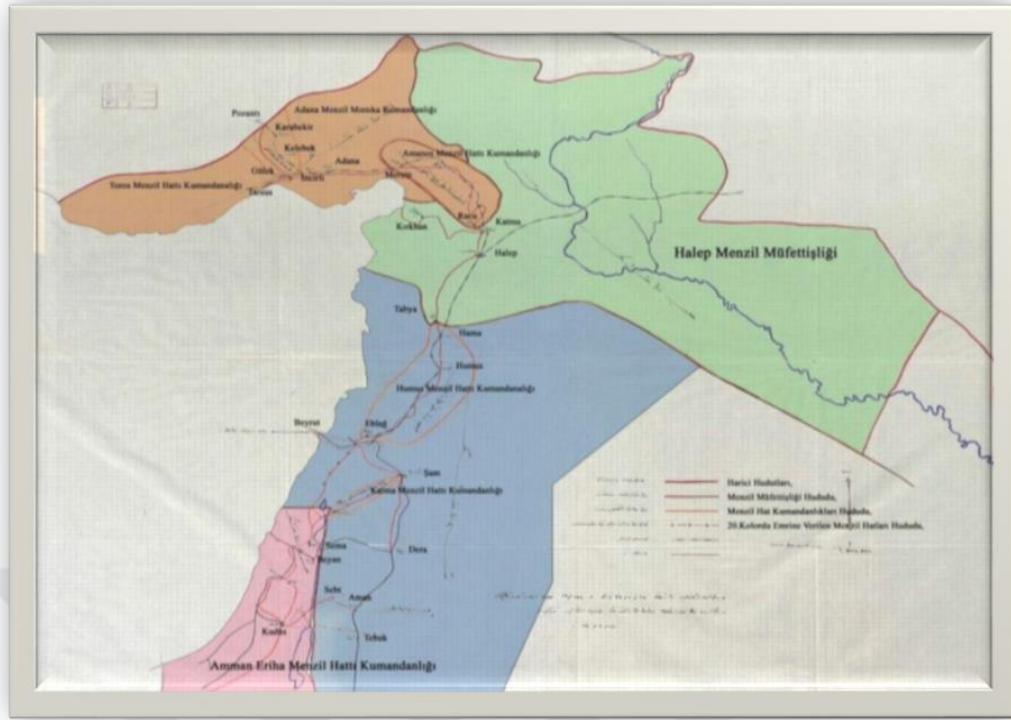

Harita 2. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'nin Sınırları (Karagöz, 2019: 84)

Ordu harekât bölgesi ile menzil bölgesinden anavatana kadar ulaşan hatlar menzil hattını oluşturmaktadır. Yurt içinden harekât bölgesine lojistik hizmetlerin kısa ve güvenli bir şekilde ulaşımını sağlayan menzil hatları sadece sevkiyat için değil ordu harekât bölgesinden tahliye edilecek her türlü maddenin anavatana götürülmesinde de kullanılmıştır (Menzil Tarifati, 1916: 6).

Dördüncü Ordu'nun her türlü nakil ve tahliye işlerinin hızlı ve eksiksiz bir şekilde gerçekleşmesi için Berlin-Bağdat demiryolu üzerinde 5 hat komutanlığı oluşturulmuştur. Pozantı, Gülek, Tarsus, İncirli, Karabekir, Kelebek, Adana ve Mersin'e kadar uzanan hattın Toros Menzil Hattı Komutanlığı sorumludur. Racu'dan güneye doğru uzanan Katma, Hama ve Halep şehirlerinden geçen hat doğrudan Halep Menzil Müfettişi emri altında iken, Mersin'den Racu'ya doğru ilerleyen hattın Amanos Menzil Hattı Komutanlığı sorumluluğu altındaydı.

Hama'dan güneye doğru Humus-Eblağ arası Humus Hattı Komutanlığınca; Şam'da Sema'ya kadar olan hat ise Katma Menzil Hat Komutanlığı tarafından işletilmiştir. Sema'dan itibaren Kudüs'te dâhil demiryolu hattının sonuna kadar sorumludur. Dördüncü Ordu Menzil Hat Komutanlıkları aşağıdadır (Harita 3.).

Harita 3. Dördüncü Ordu Menzil Hat Komutanlıkları (Karagöz, 2019: 86)

4.1. Dördüncü Ordu’da Menzil Nokta Kumandanlıkları

Seferberliğin ilanından sonra her ordu kendi bölgesinde kurdukları Menzil Müfettişlikleri bünyesinde ordu harekât alanına insan, hayvan, mühimmat gibi ordunun ihtiyaç duyduğu her şeyi nakil ve tahliye zinciri içerisinde sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmek için çeşitli mevkilerde nokta kumandanlıkları oluşturmuşlardır.³³¹ Her menzil noktasında bir kumandan bulunurdu. Menzil nokta kumandanı menzilineki askeri kıtaat ve nakliye kollarının her türlü ihtiyacını dinlenme konaklama ve beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef idi. Kendi menziline en üst amiri olan nokta kumandanının işlerine kimse müdahalede bulunamazdı.³³²

Geniş yetki ve selahiyete sahip olan kumandanlar merkezden gelen emir ve talimatları yerine getirmekle mükellef olduğu gibi kendi menzil noktalarında aşhane, ecza depoları, mezbahalar, ahırlar, ambarlar gibi müesseseler tesis ederek lojistik hizmetlerin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini sağlardı. Amele taburları, hamal bölükleri, inşaat kıtaları, ekmekçi takımları gibi hizmet kıtaları nokta kumandanlıklarının emrinde güzergâhından geçen askeri birliklerin ve nakliye kollarının ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olurlardı. Nokta kumandanının en önemli vazifesi muharip ordunun ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde karşılamaktı. Ayrıca menzil mıntıkasında yer alan ordunun ve hizmet kadrosunun ihtiyaçlarını sağlamaktı.

Numaralandırılarak oluşturulan menzil noktaları ulaşım açısından bir kavşak noktasında iskele ve demiryolu istasyonlarında ikmal hizmetlerinin harekât bölgesine ulaştırmada kolaylık sağlayacak yerlerde tesis edilirdi. Mülki taksimat göz önünde bulundurularak sınırları çizilen bir hat üzerine tesis edilen noktaların ihtiyaca uygun olarak yerleri değiştirilebildiği gibi vazifesi biten noktalar lağvedilirdi (Çeloğlu, 2018: 53-54).

³³¹ ATASE Arşivi, BDH. Kls. 1124, Dos. 3, Fih:1-4.

³³² ATASE Arşivi, BDH. Kls. 1124, Dos. 4, Fih: 1-5

Dördüncü Ordu’da Menzil Müfettişliğinde oluşturulan nokta kumandanlıkları ihtiyaca binaen 1914’te Dördüncü Ordu’nun lağvedilişine kadar sayıları artarak devredilerek oluşturulmuştur. Eylül 1914 tarihinde Zeki Paşa komutasında Dördüncü Ordu’nun oluşmasıyla emri altında olan VIII. Kolordu Sille İstasyonu ile Birüssebi arasında menzil nizamnamesi gereği kendi bölgesinde “Kolordu Menzil Müfettişliği”ni kurmuştur. Kolordu Menzil Müfettişliği Nablus, Ramle, Kudüs, Beytüllahim, Zahirîye, Birüssebi, Gazze, Hanyunus ve Halasa’da nokta kumandanlıkları açmıştır. Kolordu ayrıca toplanma bölgesi olan Gazze-Birüssebi hattı ile sınır arasında bir “Hudut Mıntika Kumandanlığı” kurmuştur (Üstünsoy, 1979: 656). 12 Kasım 1914 tarihinde Hafır, Sebde, Halasa, Birüssebi, Zahirîye, Halilürrahman, Beytüllahim, Bire, Lebinhan, Nablus ve Sile nokta kumandanlıklarının ihtiyaca binaen artarak yenileri tesis edilmiştir.³³³ Dokuz nokta kumandanlığı ile menzil teşkilatını oluşturan Dördüncü Ordu’da ihtiyaca göre sayıları 25 Ekim 1915 tarihinde 32’ye³³⁴ 2 Nisan 1916’da ise 45’e yükselmiştir.³³⁵ Dördüncü Ordu’ya ait menzil nokta kumandanlıkları ve hizmet kadrosu aşağıdaki gibidir (Tablo 19.).

Tablo 19. Dördüncü Ordu’ya Ait Menzil Nokta Kumandanlıkları ve Hizmet Kadrosu³³⁶

Kıta Kumandanlığı	Zabit	Tabip	Erat	Jandarma Kuvveti	Mevkiler	
					Binek	Mekkari
I.MENZİL KUMANDANLIĞI	1			8		SİLE
II . MENZİL KUMANDANLIĞI	1			5		NABLUS
III. MENZİL KUMANDANLIĞI	1			5		BİRHAN
IV. MENZİL KUMANDANLIĞI	1	1	1	5		BİRE
V. MENZİL KUMANDANLIĞI	1	1		5		BEYTÜLLAHİM
VI. MENZİL KUMANDANLIĞI	1	1		5		HALİLÜRRAHMAN
VII. MENZİL KUMANDANLIĞI	1			6		ZAHİRİYE
VIII. MENZİL KUMANDANLIĞI	1			5		BİRÜSSEBİ
IX. MENZİL KUMANDANLIĞI	1			5		HALASA
X. MENZİL KUMANDANLIĞI	1	1				SAYDA
XI. MENZİL KUMANDANLIĞI	1	1		8		HAFİR
TOPLAM	11	5	1	57		

³³³ ATASE, BDH: Kls. 1125, Dos. 5, Fih:3-6.

³³⁴ ATASE, BDH: Kls. 1139, Dos. 76, Fih:2-17

³³⁵ ATASE, BDH: Kls. 73, Dos. 365, Fih. 1-5,1-6

³³⁶ ATASE, BDH: Kls. 58, Dos. 285, Fih:4-7.

4.2. Dördüncü Ordu Menzil İskele ve Liman İstasyon Kumandanlıkları

Bir menzil mıntıkası sadece bir kara parçasından oluşmazdı. Ordu menzil mıntıkasının sınırları içerisinde göl, deniz ve nehir bulunuyor ise lojistik hizmetlerin en kısa ve güvenilir şekilde sağlanmasına elverişli mevkilere nokta kumandanlığının vazifelerini üstlenen ve deniz yolunun işleyişini hazırlayan iskele kumandanlıkları meydana getirilmiştir.(Çeloğlu, 2019: 153). Demiryolu ulaşımında kavşak noktasında bulunan önemli merkezi geçiş güzergâhlarında istasyon kumandanlıkları oluşturulmuştur. İstasyon kumandanlığı ile nokta kumandanlığı daima iletişim halinde lojistik hizmetlerin devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır. İskele veya istasyon kumandanlıklarını belirten belgeler ayırım yapmadan aynı listede verilmiştir. 12 Eylül 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ait menzil iskele ve istasyon kumandanlıkları aşağıdaki tablodadır (Tablo 20.).

Tablo 20. Dördüncü Orduya Ait Menzil İskele ve İstasyon Kumandanlıkları ve Hizmet Kadrosu³³⁷

MENZİL İSKELE ve İSTASYON KUMANDANLIKLARI	ZABİT	ERAT	HAYVAN		BULUNDUKLARI MEVKİLER
			BİNEK	MEKKARİ	
I.İSTASYON KUMANDANLIĞI	3	5			HAMA
II.İSTASYON KUMANDANLIĞI	2	44			ŞAM
III.İSTASYON KUMANDANLIĞI	4	42			ŞAM
IV.İSTASYON KUMANDANLIĞI	1				MAAN
V.İSTASYON KUMANDANLIĞI	1				DER'A
VI.İSTASYON KUMANDANLIĞI	2	20			RAYAK
VII.İSTASYON KUMANDANLIĞI	3				SİLE
TOPLAM	16	121			Bu istasyonlar VIII. Kolordu' nun emri altındadır.

4.3. Dördüncü Ordu'ya Bağlı Kıta ve Müesseseler

Savaşın sonucunu belirleyen askeri lojistiğin Osmanlı Devleti'nde yansıması olan menzil teşkilatının eksiksiz bir şekilde ve bir plan dâhilinde sürdürülmesi için menzil müfettişlikleri mahiyetinde olan mıntuka müfettişlikleri, hat, istasyon ve nokta kumandanlıkları yardım alırdı. Bu idari yapılar kendi bünyelerinde oluşturdukları depo, hastane, ambar, imalathaneler gibi müesseselerle ve bu yapılara hizmet eden amele ve inşaat kıtaları, ekmekçi takımları, nakliye kolları gibi kıtalara lojistik hizmeti sürekli ve etkili bir şekilde verilmek üzere teşkil edilmişti (Çeloğlu; 2019: 57). Dördüncü Ordu'da 12 Eylül 1914 tarihinde oluşturulan menzil ambarı heyetlerini aşağıdaki tablodadır (Tablo 21).

³³⁷ ATASE, BDH: Kls. 58, Dos. 285, Fih:4-7

Tablo 21. Dördüncü Ordu'ya Ait Menzil Ambar Heyetleri Cetveli³³⁸

MENZİL AMBAR HEYETİ	ZABİT	ASKERİ YÖNETİCİ	ERAT	HAYVAN		BULUNDUKLARI MEVKİLER
				BİNEK	MEKKARİ	
I.AMBAR HEYETİ	4	1	43			ŞAM Medharı (Deposu)
II.AMBAR HEYETİ	3	1	30			HALEP Medharı
III.AMBAR HEYETİ	2	1	30	1		Kudüs Medharı
TOPLAM	9	3	103	1		

*Delahi, Halilürrahman, Hafır, Kusüs, Sile ile Nablus, Hanyunus, Bire, Refah, Bırüssebi ambarları VIII. Kolordu'nun emri altındadır

12 Eylül 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ait menzil nokta kumandanlıklarını ve mevcut askeri gücü aşağıdaki tablodadır (Tablo 22).

Tablo 22. 12 Eylül 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'ya Ait Menzil Nokta Kumandanlıkları ve Mevut Askeri Gücü³³⁹

Kıta Kumandanlığı	Subay	Tabib	Er	Jandarma	Hayvan		Bulundukları Mevkiler
					Binek	Mekkari	
I.MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1			8			SİLE (Buradaki subay aynı zamanda istasyon kumandanıdır.)
II.MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1			5			NABLUS
III.MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1			5			BİRHAN
IV.MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1	1	1	5			PİRE
V. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1	1		5			BEYTÜLLAHİM

³³⁸ ATASE, BDH: Kls. 58, Dos. 285, Fih:4-6.

³³⁹ ATASE, BDH, Kls:58, Dos:285, Fih:4-5

VI. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1	1	5	HALİLÜRRAHMAN
VII. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1		6	ZAHİRİYE
VIII. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1		5	BİRÜSSEBİ
IX. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1		5	HALASE
X. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1	1		SAYDA
XI. MENZİL NOKTA KUMANDANLIĞI	1	1	8	HAFİRE
TOPLAM	11	5	1	57

Tablodan da anlaşılacağı üzere 12 Eylül 1914 tarihinden itibaren 11 nokta kumandanlığı, 11 subay, 1 tabip ve 58 er ile Dördüncü Ordu'nun hizmetinde idi.

12 Kasım 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ait kıta ve müesseseleri aşağıdaki tabloda tablodadır (Tablo 23.).

Tablo 23. 12 Kasım 1914 tarihinde Dördüncü Ordu'da Bulunan Kıta ve Müesseselerin Durumu³⁴⁰

İŞARETİ	MENZİL MÜESSESELERİ	BULUNDUKLARI MEVKİLER
	MENZİL NOKTA KUMANDANLIKLARI	Hafır, Sile, Halase, Birüssebi, Zahiriye, Halilürrahman, Beytullahim, Pire, Birhan Nablus, Secde
	İSTASYON KUMANDANLIKLARI	Sile, Rayak, Der'a, Maan, Kademü Kuvat (Şam), Biramke (Şam),Hama *Şimdilik VIII. Kolordu'nun emri altındalar.

³⁴⁰ ATASE, BDH, Kls:1125, Dos:6, Fih:4-6

MENZİL AMBARLARI

Kudüs Medharı, Halep
Medharı, Şam Medharı,

Birüssebi, Rayak, Pire,
Hanyunus, Nablus, Sile,
Kudüs, Hafır, Halilürrahman,
Deliğa ambarları

*Şimdilik VIII. Kolordu'nun
emri altındadır

Menzil teşkilatını oluşturan müesseseler ve hizmet kadrosu ihtiyaca uygun olarak sayısı artabileceği gibi müesseseler ve hizmet kıtaları harekât bölgesindeki değişikliğe göre yeni bir nizam alırlardı. İhtiyaç kalmayan birimler lağvedilip, bağlı bulundukları kıtalar ise başka yerlere gönderilirdi. 25 Ağustos 1915 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ait kıta ve müesseseler bağlı bulundukları yerler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 24).

Tablo 24. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişlikleri Bünyesinde Bulunan Kıta ve Müesseseler ile Bulundukları Mevkiler³⁴¹

İŞARETİ	MENZİL BİRİMLERİ	BULUNDUKLARI MEVKİLER
	NOKTA KUMANDANLIKLARI	Rayak, Caguna, Kuneytra, Taberiye, Sema, Afule, Dera, Kefergen, Sebastiye, Nablus, Bire, Ramle, Kudüs, Eriha, Salta, Amman, Beytüllahim, Halilürrahman, Zahiriye, Gazze, Birüssebi, Alluce, Hafirülavce, Kalatülariş, Vadiülariş, Hanyunus, Hala, Kuseyme, İbn, Birülhasane, Kalatülnahil, Maan
	AMBAR	Hama, Humus, Rayak, Şam, Dera, Safir (2) Semah (2), Kısrad, Taberiye, Afule, Cenin, Tulkerim, Seyastiye, Nablus, Bire, Ramle, Kudüs, Eriha, Salta, Amman, Felluce, Beytüllahim, Halilürrahman, Gazze, Hanyunus, Kalatülariş, Birüssebi, Hafirülavce, İbn, Kuseyme, Birülhasane, Maan, Medine, Kalatülnahil

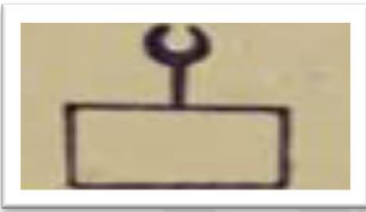
³⁴¹ ATASE, BDH: Kls. 1139, Dos. 76, Fih: 2-17

TEÇHİZAT AMBARI

Hafirülavce, Birüssebi, Ramle

CEPHANE AMBARI

Şam, Kudüs, Nablus, Birüssebi, Maan

HASTAHANELER

Şam, Nasıra, Dera, Hayben, Kudüs (2), Halilürrahman, Gazze, Birüssebi, Kalatülarış, Alluce, İbn, Kalatülnahil, Maan

ECZA DOLAPLARI

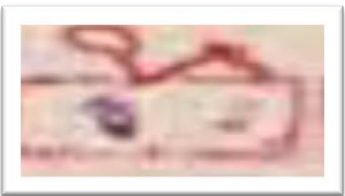
Alluce, Birüssebi, Kudüs, Şam

**HAYVAN
HASTAHANELERİ**

Şam, Cagune, Alluce, Alhule, Eriha, Kudüs, Birüssebi, Gazze, Maan

**VETERİNER İLAÇ
DEPOLARI**

Şam, Maan, Birüssebi

AMELE TABURLARI

Kuneytra (17), Salta (5), Halilürrahman (9), Birüssebi (1), Alluce (7), Kuseyme (4), Elavce

	FIRINLAR	Şam, Bisan, Birüssebi, Gazze, Hanyunus, Kalatüleriş, Alluce, Elavce, Hala, İbn, Kuseyme, Kalatülnahil
	ARABA İMALATI ve TAMİRHANELERİ	Birüssebi, Kudüs, Şam
	İNSAN KITASI	Şam
	NALBANT MEKTEBİ ve NALBANTHANE	Şam, Vadi-i Harra
	HAYVAN ve ARABA DEPOLARI	Şam/Maan-Şam
	MENZİL KOLLARI – MENZİL KOLLARI (ÜCRETLİ)	420 Deve-124 Araba=113 Ton 754 Deve-132 Araba=173 Ton
	DEKOVİL	Alluce-Birüssebi İnşaat halinde
	DEMİRYOLU	Birüssebi-Ramle İnşaat halinde
	İSTASYON KUMANDANLIĞI	Kudüs, Ramle, Sebastiyе, Dera, Rayak

15 Nisan 1916 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ait Menzil Müfettişliği Teşkilatı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 25.).

Tablo 25. 15 Nisan 1916 tarihinde Dördüncü Ordu'ya Ait Müesseseler ve Bulundukları Mevkiler³⁴²

NOKTA KUMANDANLIKLARI	Adana, Halep, Rayak, Beyrut, Mecdelavce, Hanmeshur, Şam, Artus, Sema, Kuneytra, Cagune, Taberiye, Kefergen, Dera, Hama, Afule, Cenin, Sile, Kudüs, Amman, Eriha, Ramle, Salt, Mesudiye, Resulayn, Nablus, Hafiratülavce, Magzebe, Alluce, Kalatüleriş, Halasa, Hanyunus, Telelşeria, Birüssebi, Gazze, Halilürrahman, Elşune, Salta, Ramle, Eriha, Birune, Kuseyme, Hayfa, Birhan, Maan, Kalatülnahil
MENZİL AMBARLARI	Maraş, Ceyhan, Tarsus, Kısıkhan, Havf, Hanmisün, Sema, Kuneytra, Cagune, Safed, Taberiye, Dera, Hama, Afule, Cenin, Mesudiye, Resulayn, Nablus, Salta, Ramle, Bire, Eriha, Amman, Kudüs, Sebhe, Beytüllahim, Halilürrahman, Gazze, Telel Şeria, Hanyunus, Birüssebi, Halasa, Kalatüleriş, Alluce, Makize, Hafiratülavce, Kuseyme, Hayfa, Birhan, Maan, Kalatülnahil
LEVAZIM DEPOLARI	Adana, Halep, Hama, Humus, Rayak, Şam
MENZİL HASTAHANELERİ	Taberiye, Tulkerem, Nablus, Amman, Kudüs, Ramle, Halilürrahman, Birüssebi, Kalatüleriş, Hafiratülavce, Magziye, Kuseyme, Maan, Birhan
FİŞENK İMALATHANESİ	Şam
TÜFENK TAMİRHANESİ	Halep, Şam
ARABA İMALATHANESİ	Şam, Kudüs, Birüssebi, Hafirülavce, Magzabe
İHTİYAT ÇÖL DEVE TABURU	Şam (2)
DEBBAĞHANE	Halep-Şam
DEVECİ DEPO ALAYI	Şam
NALBANT MEKTEBİ	Şam
KONSERVE İMALATHANESİ	Şam
İSTİRAHATHANELER	Kuneytra, Afule, Salta, Hanyunus, Hafiratülavce, Kuseyme, Hayfa
ECZA DEPOLARI	Şam, Kalatüleriş, Kudüs, Maan
ER SIHHİYE DEPOSU	Şam, Birüssebi, Hafirülavce, Kuseyme, Birhan
HAMAL BÖLÜKLERİ	Şam
HAYVAN HASTAHANELERİ	Şam, Tisan, Kudüs, Gazze, Birüssebi, Bıyrın, Maan, Birhan, Kalatüleriş
BAYTAR DEPOLARI	Şam, Kudüs, Maan
ARABA ve HAYVAN DEPOSU	Şam, Gazze, Birüssebi, Bıyrın, Birhasane
CEPHANE DEPOSU	Kudüs, Halep, Şam
FIRIN ve TAHNİYE (EKMEK)	Maraş, Ayıntab, Halep, Antakya, Hama, Humus, Rayak, Beyrut, Zahle, Şam, Cagune, Nasıra, Afule, Toshan, Resulayn, Nablus, Bire, Eriha, Amman, Salta, Kudüs, Beytüllahim, Halilürrahman, Gazze, Hanyunus, Birüssebi, Kalatüleriş, Hafiratülavce, Kuseyme
SANAYİ KOLLARI	Ayıntab, Halep (2), Şam

³⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 73, Dos. 365. Fih:1-5, 1-6.

Kanal Harekâtı öncesinde Dördüncü Ordu'ya ait müesseseler ve bağlı bulundukları mevkileri aşağıdaki tablodadır (Tablo 26.).

Tablo 26. Kanal Harekâtı Öncesinde Dördüncü Ordu'ya Ait Müesseseler ve Bağlı Bulundukları Mevkiler³⁴³

İŞARET	MENZİL MÜESSESESİ	BULUNDUKLARI MEVKİLER
	MENZİL NOKTASI	Halep, Hama, Humus, Şam, Der'a, Cistrülcemah, Cenin, Nablus, Beyhan, Pire, Sile, Kudüs, Beytüllahim, Maan, Gazze, Birüssebi, Birinci Habra, İkinci Habra, Cemal Paşa, Merahar, Vadiiharis, Amşitan, Eldelani, Harman
	MENZİL AMBARI	Halilürrahman, Gazze, Kalatülnahil, Birüssebi, Hafir, Halase, Harman, İbn, Kalatüleriş, Beyrut, Nablus, Hafir, Cemal Paşa, İkinci Habra
	MENZİL MEDHARİ	Halep, Şam, Kudüs
	SABİT HASTAHANE	Adana, Halep, Hama, Humus, Beyrut, Şam, Afule, Kudüs, Gazze, Cistrülcemah,
■	MENZİL HASTANESİ	Tulkerem, Semah, Nablus, Halilürrahman, Gazze (2), Birüssebi, Hafir, Maan,
	HAYVAN HASTANESİ	Halep, Hama, Şam, Karmas, Nablus, Hafir, Beytüllahim, Kudüs, Semah, Gandeles, Birüssebi,

1917 yılında Dördüncü Ordu'ya ait Menzil Müfettişliği teşkilatı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 27.).

³⁴³ ATASE, BDH, Kls:3221, Dos:9 b, Fih.1-7

Tablo 27. 1917 Yılında Dördüncü Orduya Ait Müesseseler ve Bağlı Bulundukları Mevkiler³⁴⁴

DÖRDÜNCÜ ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ	Şam
HALEP MENZİL BÖLGE MÜFETTİŞLİĞİ	Halep
AMANOS HAT KOMUTANLIĞI	Mahmuriye
NOKTA KUMANDANLIKLARI	Mahmuriye, Hasanbeyli, Islahiye, Tahtaköprü, Fatıma
ADANA MENZİL BÖLGE MÜFETTİŞLİĞİ	Adana
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Adana
MERSİN MENZİL BÖLGE MÜFETTİŞLİĞİ	Mersin
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Mersin, Lamas, Silifke
TOROS MENZİL HAT KOMUTANLIĞI	Pozantı
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Karapınar, Pozantı, Kadirhan, Namalan, Kavaklıhan, Kelebek, Gülek
KUDÜS MENZİL BÖLGE MÜFETTİŞLİĞİ	Kudüs
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Gerek, Salt, Eriha, Kudüs, Bafa, Ramle, Saterdan, Vadiül sarra, Irakulmine, Kuseyre, Beşhan, Bire, Nablus, Mesudiye, Sile, Afule, Hayfa
HİCAZ MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ	Medine
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Residuş, Resimaşi, Bekali
İLA MENZİL BÖLGE MÜFETTİŞLİĞİ	İla
NOKTA KOMUTANLIKLARI	Beyrut, Riyak (Ordu Menzil Müfettişliğine bağlı), Saa, Kuneytra, Cagune, Tırba, Kefergene, Semah, Der'a, Amman, Maan

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere cephe gerisindeki hizmetleri ifade eden menzil teşkilatında ve bağlı bulunduğu müessese ve kıtalarda savaşın gidişatına göre coğrafi konumlarında farklılık oluşmaktadır. Savaşta alınan galibiyet ya da yenilgiye göre menzil teşkilatında bir daralmaya ya da genişletmeye götürebilmektedir. Sina-Filistin Cephesi'nde görülen geri çekiliş menzil teşkilatının yeniden yapılanmasına daha dar bir bölgede hizmet vermesine sebep olmuştur.

4.4. Dördüncü Ordu'da İaşe Hizmetleri

İdari lojistik denilince ilk akla gelen sorun tarih boyunca çözüme kavuşturulmaya çalışılan Napolyon'nun “*ordular mideleri üzerinde yürür*” ifadesinin karşılığı olan iaşedir. Orduların bekası için iaşenin temini depolanması ve dağıtılması idari lojistiğin en önemli görevlerindendir (Ateş, 2020: 288). Hatta Clausewitz strateji ve taktiği belirleyen ve etkisiz kılan güç olarak iaşeyi işaret etmiştir (Clausewitz, 1984: 22-25).

³⁴⁴ ATASE, BDH, Klasör: 1135, Dos: 61, Fih: 1-117

Kutadgu Bilig’de askerler için “*tuz ekmek hakkı*” olarak ifade edilen iâşeye Osmanlı Devleti’nde askeri harekâta doğrudan etkisi nedeniyle ayrı bir önem verilmişti. Sefer organizasyonlarında öncelik iâşenin teminine verilmiştir. Hatta bu başarısı diğer devletlerce de takdir edilmişti. Sefer organizasyonun çağın gereksinimlerine göre yeniden düzenleyemeyen Osmanlı Devleti uzun süren savaşlarda ağır kayıplar vermiştir. Savaş alanlarından ağır bedeller ödeyerek ayrılan Osmanlı Devleti 1911 yılında Menzil Hidemati Nizamnamesi ile çağdaş ülkeler gibi sistemli bir sefer organizasyonuna kavuşmuştur. Bu gelişme ile iâşenin temini, depolanması ve dağıtılması profesyonel bir yaklaşımla ele alınmıştır (Durgun, 2014: 6; Göksu, 2009: 273).

Osmanlı Devleti’nin 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberliği ilan etmesiyle ordular harekât bölgelerine göre ayrılan iâşe mıntıkalarından yiyecek ve yem teminini sağlamaya çalışmıştır (Durgun, 2014: 99). 23 Temmuz 1916 tarihinde iâşe sorununa çözüm olarak iâşe mıntıkları yeniden oluşturulmuştur. Yeni nizamname Osmanlı topraklarını 3 mıntıkaya ayırmıştır. Bunlar:

- I. Mıntıka: Bolu, Çatalca, Çanakkale, Karesi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisari Sahib, Niğde, Menteşe ve Teke livalarıyla Edirne, İstanbul, Hüdevandigar, Konya, Ankara ve Kastamonu vilayetleri
- II. Mıntıka: Halep merkez olmak üzere Kudüs-ü Şerif, İçel ve Cebel-i Lübnan livalarıyla, Suriye, Beyrut ve Adana vilayetleri
- III. Mıntıka: II. Mıntıka dâhilinde olmayan vilayet ve sancakları kapsamıştır. Ancak bu iâşe örgütlenmesinin beklentiyi karşılayamaması üzerine 12 Nisan 1917 tarihinde yeni bir düzenleme ile iâşe taksimatı üçten beşe yükselmiştir. Dördüncü Ordu’nun iâşe mıntıkasında yer alan Zor sancağı ile Musul vilayeti V. İâşe mıntıkası olarak Altıncı Ordu’ya verilmiştir (Baş, 2019: 78).

İâşe temininin sağlanmasında 3 önemli yöntem kullanılmıştır. Bunlar;

Öşür: Osmanlı Devleti’nde tarımdan alınan mahsülün ‘*onda bir*’ ine denk gelen vergi türüdür. Ancak değişen koşullara bağlı olarak farklı oranlarda uygulanan öşür I. Dünya Savaşında ordunun iâşe ihtiyacını karşılamak için kullanılan bir yöntem olsa da beklentiyi karşılayamamıştır. Bölge halkının klasik yöntemlerle yaptığı tarımsal faaliyetlerdeki rekolteyi etkilemiş bu durum ordunun iâşe ihtiyacının temininde sivil halkı zorlamıştır.

Tekâlif-i Harbiye: Olağanüstü bir vergi olup, 27 Temmuz 1914 tarihinde savaş şartlarında halkın ellerindeki mallara hükümet tarafından el konulması şeklindeki uygulama 22 Ağustos 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Her idari birimde kurulan Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarında bölgenin en büyük sivil ve maliye memuru ile ordu mensubu bulunmuştur. Askeri kanadı temsilen ordu mensubu bulunmayan yerlerde Jandarma Komutanı komisyonda yer almıştır.

22 Haziran 1914 tarihinde Karargâhı Umumiye Harbiyesince yapılan tespite göre, kolordulardan alınan malumata göre kolorduların 55 bin ila 75 bin civarında olacağı bu hesaplara seferber edilen kuvvetin 950 bin insan ve 180 bin hayvan olacağı bu durumda iâşe için 118 milyon kuruşa ihtiyaç olduğu rapor edilmiştir. Seferber edilen ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü malzemenin tedarikinde tekâlif-i harbiyeden istifade edilmesinin sınırlı ve kısa süreli olacağını bu nedenle malzemelerin dışarıdan tedarik edilmesi gerektiğinin altı raporda çizilmiştir. Bunun içinde nakit para ihtiyaç olduğunu müteahidlere nakit para verilmediği takdirde satın almaların da gerçekleşmeyeceği ve seferber edilen ordunun çok zor durumda kalacağını bu nedenle nakit para akışının bir an önce düzene konulması gerekliliği raporda sunulmuştur.³⁴⁵

Komisyonunda ayrıca idare meclisleri veya belediyeler tarafından seçilmiş birer üye de yer almıştı. Tekâlif-i harbiye ile ordunun iâşe ve nakil araçları olarak kullanılan hayvanların el konulması tarımda rekolteyi düşürmüş halkın tepkisine sebep olmuştur. Öşür ve tekâlif-i harbiye ile istenilen sonuç elde edilemediği gibi halkın tepkisiyle karşılaşan Osmanlı Devleti ordunun ihtiyaçlarının temini konusunda satın alma yoluna gitmiştir. İhtiyaç duyulan mallar için peşin ödeme ya da kısa vadeli senetlerle satın alınmıştır.

³⁴⁵ ATASE, BDH, Kl:2, Dos:80, F:30

Hükümet bütçe yetersizliğinden ve Dördüncü Ordu'nun görev mıntıkası gibi yerlerde sadece altına değer verilmesinden satıcıların fahiş para istemesinden bu yolla gerekli malzemeleri temin edememiştir. Ayrıca hükümet iaşe ve mübadele gibi yöntemleri de kullanmıştır. Buna rağmen ordunun ihtiyaçlarının temini karşılanamamıştır (Öğün, 2015: 45-80).

Osmanlı Devleti seferberliğin ilanı sonrası uygulanmakta olan menzil nizamnamesinde yer alan temel ihtiyaçlar üzerine gerçekleştirilen uygulamaların dışında daha profesyonelce bir yaklaşımla orduda iaşe üzerine ayrı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma ile ordudaki askerin ve hayvanın iaşe temini üzerine bir düzenleme olan “*Askeri Tayinat ve Yem Kanunu*” 25 Eylül 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile askerin yiyecek maddeleri ve hayvanların yem miktarı standart hale getirilmiştir. Bir askerin yağ, karbonat ve günlük kalori üzerinden hesaplanan yiyecek istihkakını aşağıdaki (Tablo28.) tablodadır (<http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat/Metin/01.15.pdr>).

Tablo 28. Askerin Günlük Yiyecek İstihkakı

Temel İhtiyaç	Gram	Fahm (Yağ)	Maiyet-i Fahm (Karbonhidrat)	Albumin	Kalori
Ekmek	900	3,96	465,54	55,35	2151
Et	250	5,47		50,07	256,15
Bulgur	150	0,36	117,15	12,60	544,60
Yağ	200	21,09	0,12	0,18	197,50
Toplam	1500	31,91	552,81	118,20	3,149
					25
Tuz	20				
Sabun	9				
Gaz	30				

Kaynak: <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat/Metin/01.15.pdr>

Ayrıca iaşenin yanında bir askerin günlük odun ve kömür ihtiyacı da kanunda yer almıştır. Bir askerin günlük odun ve kömür istihkakı aşağıdadır (Tablo 29. -30.).

Tablo 29. Bir Askerin Günlük Odun ve Kömür İstihkakı

Cinsi	Gram	Açıklama
	700	Yemek İçin
Odun	80	Çamaşır İçin
	20	Banyo İçin
Kömür	1.000	Kış için
	250	Kış için

Tablo 30. Bir Askerin Ekmeğinin İçeriği

Cinsi	Gram (En az)	Gram (En fazla)
Un	600	630
Tuz	12	12
Su	388	410
Odun	150	200

Kaynak: <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat/Metin/01.15.pdr>.

Yukarıda belirtilen miktarlar her bir askerin günlük ihtiyacını karşılamada bir referans olsa da bu belirlenen kalori ihtiyacını alması gereken malzemeler yeterli olmadığı takdirde alternatif ürünlerle değiştirilmiştir.

Ekmek: 900 gramlık ekmek günlük olarak askere verilmesi kararlaştırılmış, ancak temin edilemediği takdirde 600 gramlık peksimetin verilmesi peksimet tek gıda ise peksimetin 1000 gram olarak verilmesi peksimetin bozulma ihtimaline karşı papara şeklinde tüketilmesi ya da ekmek yerine hafta iki gün peksimetin verilmesi tercih olarak sunulmuştur.

Et: Taze et bulunmadığı takdirde yarısı koyun etinden yapılmış kavurma ya da kıyma veya keçi eti alternatif olarak sunulmuştur.

Bulgur: Bulgurun temin edilemediği durumlarda yerine pirinç o da yoksa patates, havuç kuru sebze, lahana, şalgam, sebze konservesi turşu, tarhana verilmesi kararlaştırılmıştır.

Yağ: Günlük 200 gr. olarak belirlenen yağ verilemediği takdirde yağlı et, zeytinyağı, kuyruk veya iç yağı, pekmez, şeker, çay, kahve tahin, helva, süt, yoğurt ve ekmek alternatif ürünler olarak belirlenmiştir. Bu kanun ile ortaya çıkan referanslara bağlı olarak dağıtılmaya çalışılan askerin günlük istihkakı Dördüncü Ordu'da ulaşım ağında görülen sorunların bir türlü giderilememesinden dolayı gerçekleşmemiştir.

1914 yılında Başkumandanlık Karargâhı'nın yayınladığı sefer zamanında yapılması gereken vazifeleri içeren talimatda orduların iâşe sıkıntısına düşmemesi ve iâşe ile ilgili konularda bir plan dâhilinde hiyerarşik bir yapıda hareket etmesi için bünyesinde yer alan iâşe zabitanın görevlerini şu şekilde açıklamıştır. “ *Zabitan, efradın ve hayvanat için elde kâfi miktarda yiyecek bulunmasına veya birlik de alınmasına, tükendiğinde ikmali sağlamaya çalışan ve Levazımatı Umumiye memurlarıyla birlikte ithal ederek ya da bulunduğu mahalden gerekli erzakı mübayaa ya da tekâlif-i harbiye yoluyla tedarik ederek, muhafız bölüklerinin komutanı ile birlikte efrat ve hayvanatın yiyeceklerini taksim ve tanzim etmek.* ”. İâşe zabitanı erzak konusunda referans olması için verilen talimatta askere verilecek günlük menüyü şu şekildedir:

- Kahvaltı: saat 5 ila 7 arasında kahve, çay, kakaolu sür ekmek
- Öğle: Saat 12 ila 1 arasında: sıcak ve bir miktar yemek, ekmek
- Akşam: Saat 5 ila 7 arasında Çorba, birkaç türlü yemek. Yemekler gayet sade ve fakat leziz olmalıdır.

Dördüncü Ordu çözüme kavuşturulamayan iâşe sorunu nedeniyle Kanal Harekâtını hazırlıklar tamamlanmadan yapmış ve asker böyle bir menüye asla sahip olamamıştı. Dördüncü Ordu çöl şartlarında açlık ve susuzlukla mücadele etmiştir.

Harbiye Nezareti bünyesinde oluşturulan komisyonlar orduların yıllık ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçların nereden, ne şekilde temin edileceğine dair raporlar hazırlamakta ve bu raporları Meclis-i Vükela'ya sunarak gerekli maddelerin temini konusunda Osmanlı Hükümeti'nin alacağı kararlara yardımcı olmaktaydı.

Harbiye Nezareti tarafından 1915 yılı içerisinde orduların ihtiyaç duyacağı maddeler tespit edilmiş ve nasıl temin edileceğine dair bilgilerin yer aldığı raporlar Meclis-i Vükela' ya sunulmuştu. Bu rapora göre Yemen Hicaz ve Asir mıntıkları hariç ordular için 443.540.970 kilo buğday, çavdar, mısır ve akdarı ile 536.218.884 kilo arpa, yulaf gibi yem hayvan yemi 67.942.501 kilo kuru sebze ile 11.880.129 kilo soğan temin edilmeliydi. Bu ürünlerin temininde asaleten ya da emaneten idare edilen aşar vergisinin kullanılması bu şekilde ürün temin edilemiyorsa mübayaa yani satın alma yoluna gidilmesi raporda belirtilmiştir. Ayrıca 232.116.789 kilo samanın mümkün olan bölgelerden iane şeklinde toplanması 69.697.725 kilo et %15'nin Tekâlif-i Harbiye kanununa göre tedarik edilmesi, eksik kısmını müteahhitlerden satın alınması, sade ve don yağının tekâlif-i harbiye suretiyle temin edilmesi aksi takdirde satın alma yolunun kullanılması kararlaştırılmıştır.

Hemen hemen bir milyon kiloya denk gelen zeytinyağı ile 4.850.976 kilo zeytin tanesinin tekâlif-i harbiye yoluyla temin edilmesi karara bağlanmıştır. 5.396.790 kilo gerekli olan sabunun temininde imalathanelerdeki sabunların %25' ine tekâlif-i harbiyece el konulması ve eksikliğin tamamlanması içinde zeytinyağlarının sabuna dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.

Ayrıca raporda petrol ve gaz, şeker, çay ve kahve gibi yurtdışından temin edilen ürünlerin kahve ve şekerin %15'ne çayın % 25 gazın %20'sine gümrüklere gelen mallara mazbata karşılığında el konularak tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. 18.038.580 kilo tuzun ülkenin çeşitli bölgelerinden tedarik edilmesi, 2 milyon pamuğun mevcut olduğu ihraç edilen palamut ve çam kabuğunun gümrükte %15'ne el konulması kararı alınmıştı. Levazımat-ı Umumiye tarafından talep edilen 700.000 kok kömürünün tekâlif-i harbiyece el konulması diğer ürünlerin ise ortak bir komisyon ile karara bağlanması kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılından itibaren ihtiyaçlar ve temin ediliş şekilleri kâğıt üzerinde yer alan tespitler olarak kalmış belirlenen ihtiyaçların temini konusunda sıkıntı çekilmiştir. 1916 yılında Üçüncü, Dördüncü ve Altıncı Ordulara ait ihtiyaçların cins ve miktarı aşağıdaki tablodadır (Tablo 31.).

Tablo 31. 1916 yılında Üçüncü, Dördüncü ve Altıncı Ordu'nun İhtiyaçlarının Cins ve Miktarı³⁴⁶

Erzak Cinsi (Kg.)	III. Ordu	IV. Ordu	VI. Ordu
Dakik	51.000.000	51.000.000	15.300.00
Bulgur Yaprağı	63.750.00	63.750.000	19.125.000
Et	10.6250.000	10.625.000	3.187.500
Sade ve Zeytinyağı	1.700.000	1.700.000	5.10.000
Zahire	10.200.000	10.200.000	3.060.000
Tuz	2.720.000	2.720.000	8.16 000
Soğan ve Sarımsak	1.700. 000	1.700.000	510.00
Sabun	765.000	765.000	229.500
Zeytun Danesi	640.000	640.000	192.000
Çay – Kahve	255.000	76.500	255.000
Şeker	18.000.00	18.000.00	51.000
Buğday-Pirinç	6.375.000	6.375.000	1.912.500

³⁴⁶ BOA, DH. İ.UM, 93-4, F:1/48

Kiyah	76.500.000	102.000 000	25.500.000
Saman	51.000.000	68.000 000	18.000. 000
Yemlik	114.750.000	153.000.000	38.250.000
Gaz	2.550.000	2.550.000	765.000
Odun	109.000.000	109.000 000	32.700 000
Odun Kömürü	6.000.000	6.000. 000	1.800.000

*IV. Ordu, I. Menzil Müfettişliği, Adana, Halep, Şam Beyrut vilayetleriyle İçel, Urfa, Maraş, Kudüs livası

Dördüncü Ordu'nun kurulmasıyla birlikte Kanal Harekâtı için gerekli hazırlıklar başlamış bu hazırlıkların en başında iâşe temini gelmişti. Kanal Harekâtı için Dördüncü Ordu'nun Başkumandanlıkça haftalık erzak cinsi ve miktarını belirlemiş buna göre ürünlerin teminine ve depolanmasına çalışılmıştı. Aşağıdaki tabloda Dördüncü Ordu'nun haftalık erzak cinsi ve miktarını inceleyebilirsiniz (Tablo 32.).

Tablo 32. Çölde Bir Neferin Bir Haftalık Erzakının Cins ve Mikdarı: Mezkûr Erzakın Kalori Hesabı³⁴⁷

CİNS	KİLO
PEKSİMET	4.200
ÇAY	7
ŞEKER	110
SOĞAN	140
TUZ	41
ZEYTUN DANESİ	280
SİRKE	40
KURU SEBZE	260
BULGUR	140
KURU BAMYA	25
HURMA	600
KURU KAYISI	400
KAYISI PESTİLİ	120
KAVURMA	275
Toplam	6.638 kilodur 19.855 kaloridir

³⁴⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/21

Dördüncü Ordu bu listeye bağlı olarak gerekli erzakı toplanma mıntıkası olan Birüssebi'de 14 Kasım 1914 tarihinden itibaren depolamaya başlamıştır. VIII. Kolordu Kanal harekâtına başlamadan önce:

Hafirülavce'de: I. kademenin 14 günlük erzakı

Hafirülavce'de: Bütün kolordu için iki günlük erzak

Hafirülavce'de: Kolların 14 günlük arpa ve samanı

Birüssebi'de: Bütün kolordu için 10 günlük çöl erzakı

Birüssebi'de: Bütün kolordu için 7 günlük hazır erzakı

Birüssebi'de: Kolların 14 günlük arpa ve samanı tedarik edebilmişti. Bu durum en baştan yeterli erzakın olmadığını gözler önüne sermiştir. Erzak yeterince depolanmadığı gibi peksimet üretimi de çöl erzakında önemli bir sorun teşkil etmiştir. Ordu kumandanlığı Şam'a geldiğinde üretilen peksimet 2000 kiloydu. Kuru sebze ve meyve tedarikindeki sorunun giderilememesi çeşitli nedenlere dayandırılrsa da ekmeğin yerine geçen peksimet asker için önemliydi. Bu nedenle Dördüncü Ordu mıntıkasındaki fırınlarda önemli miktarda peksimet imalatı yapılmış ve Seyyar Tahniye İdaresi Müdürü Şükrü Paşa bu işle görevlendirilmişti. Hergün yapılan peksimet miktarı arttırılarak 4000'e ulaşmıştır. Şam, Bisan, Birüssebi, Gazze, Hanyunus, Kalatülarış, Alluce, Elavce, Hala, İbn, Kuseyme, Kalatülnahil olmak üzere başta fırın ve tahniye sayısı 12³⁴⁸ idi. Bu sayı Maraş, Ayıntab, Halep, Antakya, Hama, Humus, Rayak, Beyrut, Zahle, Cagune, Nasıra, Afule, Toshan, Resulayn, Nablus, Bire, Eriha, Amman, Salta, Kudüs, Beytüllahim, Halilürrahman, Kalatülarış, Hafiratülavce, Kuseyme'de açılan yeni fırın ve tahniye merkezleri ile 25'e çıkarılmıştır.³⁴⁹ Kısa süreli de olsa bu sorun çözüme kavuşmuşsa da Von Kress bir tercüman ile birlikte Alman ekmekçi ustası ve bir sahra ekmekçi kolu malzemeleriyle koşum takımları ve 12 sahra ekmekçi ile fırıncı arabası istemiştir.³⁵⁰

Çöl erzakındaki tedarik sorununun çözüme kısa ve hızlı bir şekilde kavuşması için Ordu Menzil Müfettişliği Dördüncü Ordu mıntıkasının her türlü erzak ve malzeme ihtiyacının terdariki ve nakli için tekâlif-i harbiye ve imal suretiyle ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilmiştir. İstanbul'dan istenilecek para, silah ve mühimmatı hazırlamakla vazifelendirilmiştir. Adana vilayetinden deve, peksimet ve bazı malzeme (benzin) gibi şeylerden istifade edilmiştir. Arabistan yarımadasının tamamından ve bilhassa Medine'den deve, hurma, ip gibi orduya gerekli olan şeyler tedarik edilmiştir. Medine'den gelecekler için Hicaz şimendiferinden istifade edilmiştir.³⁵¹ Tüm bu tedbirlere rağmen erzakta istenilen seviyeye ulaşılammıştır. Hafir-İbn ambarlarında yeteri kadar erzak yığılamamış ve yığılan erzakın bir kısmı gelip geçen kıtaat tarafından bitirilmiştir. Ordu karargâhı İbn'e geldiği 20 Kasım 1914 tarihinde İbn ambarında mevcudunun her iki kademenin toplamı olan 25.000 askerin ancak 9 günlük peksimeti ve çöl erzakı mevcut idi. Arpa olmadığı için onun yerine peksimet kııntısı hayvanlara verilerek kanal önünde ve çöl dâhilinde aç bırakılmayarak görevlerini yapmalarına imkân vermek için sadece develere yarım kilo arpa verilebilmiştir. Develerin iaşesi temin edilememekle birlikte sevkedilen develer o kadar zayıf düşmüşlerdir ki I. Kanal Harekâtı sonrası tahşit mıntıkasında elde deve kalmamıştır. VIII. Kolordu Kanal Harekâtı'nda sadece çöl erzakıyla idare ederken X. Fırka kıtaatinın beraberinde getirdiği hayvan sürüleriyle çölde çalı çırpı ile termoslarla yemek pişirebilmiş ve iaşesini sağlayabilmiştir.³⁵²

Menzil mıntıkasına orduların her türlü ihtiyacına cevap verecek çeşitli tesisler ihdas edilmiştir. Bu tesislerden biri de ambarlardı. Anavatandan temin edilen maddeler kolordu ambarlarına demiryolu ya da kara yolu ile ulaştırılıp harekât bölgesine sevkedilmiştir (Menzil Hidematı Nizamnamesi; 1916:45). Menzil yönetmenliğinde anavatandan menzile sevk edilen iaşe maddeleri merkez karargâhının bulunduğu menzil merkez noktasında toplanırdı.

³⁴⁸ ATASE, BDH: Kls:1139, Dos: 76, F: 2/17

³⁴⁹ ATASE, BDH: Kls: 73, Dos:365. F:1/5, 1/6.

³⁵⁰ ATASE, BDH, Kl:167, Dos:728, F:103

³⁵¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/4;ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/4

³⁵² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/4

Dördüncü Ordu'da Birüssebi'de daha sonra da Halep, Şam ve Kudüs'de merkez karargâhlarına iâşe maddeleri gelir buralardan daha menzil anbarlarına dağıtım yapıldı. Örneğin birinci erzak kolu Birüssebi'den 21 Ocak 1915 tarihinde erzakı yükleyip hareket edip Elhülasa, Hafırûlavce'yi bir günlük ara ile katettikten sonra bir günlük istirahatın ardından Kazmiye ve Hazira'yı geçip Hasane'de yükünü boşaltmıştı. Tekrar aynı güzergâhtan Birüssebi'ye geri dönmüşlerdir.³⁵³

Dördüncü Ordu mıntıkasındaki iâşe anbarlarındaki erzak cins ve miktarları gün, hafta ve aya göre değişiklik göstermiştir genel sorun depolamanın yapılamamasıydı. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği'nin kurduğu ambarlarda mevcut iâşe maddelerinin cins ve miktarları 19 Aralık 1914 tarihinde (Tablo 33.-36.) şöyle idi:

Tablo 33. Halep Bölgesindeki Anbar'da³⁵⁴

Buğday	Peksimet	Arpa	Burçak	Pirinç	Bulgur	Mercimek
719270	15,380	755,887	84802	1207	133104	26558
Şeker	Tuz	Zeytinyağı	Sadeyağ	Kavurma	Gaz Yağı	Sabun
53746	1616	1493	21624	92	1493	22904

Tablo 34. Şam Bölgesindeki Anbarda³⁵⁵

Sardalya	Kuru Üzüm	Sade Yağ	Zeytin Yağı	Peynir
188	6589	60963	271	609
Şeker	Soğan	Patates	Fasülye	Nohut
118366	6077	7023	27469	58888
Mercimek	Pirinç	Bulgur	Burçak Unu	Yulaf
10150	15990	39701	44717	2419
Arpa Unu	Arpa	Peksimet	Buğday	Zeytin
83295	51499	21250	818973	271
Kok Kömürü	Gazyağı	Beyaz Darı	Saman	Çay
12481	7360	76832	887	5177

³⁵³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1A,F:1

³⁵⁴ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-13, F:1/5

³⁵⁵ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-13, F:1/5

Tablo 35. Kudüs Bölgesindeki Anbarda³⁵⁶

Un	Arpa	Arpa Unu	Pirinç	Mercimek	Soğan	Bakla
22109	114991	10429	25	17119	3011	20
Şeker	Fasülye	Sade Yağ	Çay	Nohut	Odun	Samon
26381	749	3243	56	5028	19852	99206

Tablo 36. Dera Bölgesindeki Anbarda³⁵⁷

Buğday	Burçak Unu	Arpa	Arpa Unu	Pirinç	Nohut
194520	5520	18719	9945	14864	30815
Sade Yağ	Soğan	Mercimek			
	5663	177			

Cemal Paşa ambarlardaki mevcut duruma göre iaşe sıkıntısına karşı tedbirler almaya çalışmıştır. 20 Aralık 1914 tarihinde Cemal Paşa Kudüs' den ordu emiri yayınlamıştır. İaşe hakkındaki emre göre;

1. I. Menzil Müfettişliği dâhilindeki kıtaatların hepsinin (VIII. Kolordu, VIII. ve X. Fırkalar) iaşeleri I. Menzil Müfettişliği tarafından müteahhidler vasıtasıyla temin olunacaktır. I. Menzil Müfettişliği derhal müteahhid bulmakla mükellefdir.
2. Müteahhidler vasıtasıyla temin olunacak erzak (dakik, pirinç vs. gibi) anbarlardan nakliyat suretiyle temin sağlanacaktır.
3. Çöl dâhilindeki kıtaattan iaşesi müteahhidler vasıtasıyla temin olunamayacak ise (İbn, Nahle gibi) erzakı nakliyat suretiyle temin edilecektir.
4. (Nahle) müfrezesinin hazır erzakı (Maan-Nahle hattı düzeltilinceye kadar) şimdilik Çöl Menzil Müfettişliğince temin olunacaktır.
5. Hazır erzakın mümkün mertebe müteahhidler vasıtasıyla temini vesait –i nakliyenin mümkün mertebe II. Kanal taarruzunun hazırlıkları için kullanılması (çöl erzakı nakliyatı) esastır.

Cemal Paşa, I. Menzil Müfettişliği mıntakası dâhilindeki bölgede tekâlif-i harbiye ile erzak vs. temininde ahali müşkile sokmadan gerçekleştirmenin imkânsız olduğu için mübaya ile müteahhidler vasıtasıyla tedarikini lüzumlu görmüştür.³⁵⁸ Kanal Harekâtı yaklaşırken Cemal Paşa VIII. Kolordu'nun aldığı tedbirlerin sadece I. Kademenin ihtiyaçlarına cevap verdiğini görmüş ve ordu komutanı olarak iaşe temini konusunda II. kademe için çeşitli tedbirler almaya çalışmışsa da Cemal Paşa mevcut duruma göre harekâtı ileri bir tarihe bırakmayı bile düşünmüştür.

Kanal Seferi sırasında geri çekilişin altında yatan nedenlerden biri de hayvanların yem ihtiyacının karşılanamamasıydı. Hayvanların yem tedariki için tedbirler alınmaya çalışılmış ancak bu tedbirler ulaşım engeline takılmıştır. 22 Eylül 1915 tarihinde Cemal Paşa Kanal Seferi öncesi ikmal üzerine sadece kuvve-i seferiye'nin hayvan yekünü olan 60 bin hayvanın arpa temininin Halep, Suriye ve Filistin'den uzun süre gerçekleşmeyeceğini, çöle Anadolu'dan arpa

³⁵⁶ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-13, F:1/5

³⁵⁷ ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-13, F:1/5

³⁵⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/18

getirilemeyeceği için Adana vilayetinde bir dirhem arpanın bile harice çıkarılmaması emrinin kati bir surette uygulanmasını istemiştir.

Ayrıca sabit kıtaatın bölgeye nakli ile ihtiyaç duyulan buğday miktarının artacağını menzil hattının Gülek-Pozantı'nın saman nakliyatına müsait olmadığını bu nedenle Pozantı'ya şimendiferle Konya vilayetinden naklini istemiştir.³⁵⁹ Cemal Paşa Ordu'nun ambarlarındaki mevcudun 17 bin tondan ibaret olduğunu toplam 500 ton hesabıyla ancak 34 gün yeteceğini Konya'dan 100 ton nakil edilmesi hakkındaki ricasının önemini belirten iki telgrafi Başkumandanlık Vekâleti'ne arz etmiştir.³⁶⁰ Cemal Paşa, yem sıkıntısıyla uğraşırken Dördüncü Ordu'nun mıntıkasındaki memleketlerin mevcut durumunu ortaya koyan çizelgelerde ordu komutanı tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilmekte iç açıcı olmayan tablolar sunulmaktaydı. Aşağıdaki tablolarda Dördüncü Ordu mıntikasında yer alan kuvvetlerin işe vaziyeti şöyle idi (Tablo 37. - 42.).

Tablo 37. Dördüncü Orduyu Hümayun'un ve Mıntıkası Memleketlerin İşe ve Vaziyeti³⁶¹

EKMEKLİK TON	ERZAK TON	YEMLİK ZAHİRE TON	Et TON	İZAHAT
7577	1950	1954	113	1 Ağustos İbtidasında Mevcudu
MEVCUDU: İnsan:105105				
Hayvan: 25126				

Tablo 38. Baladaki Mevcuda Göre 1 Ağustos 31 İbtidasından Teşrini Sani Nihayetine Kadar İstihlak Olunan³⁶²

EKMEKLİK TON	ERZAK TON	YEMLİK ZAHİRE TON	ET TON	İZAHAT
7252	2900	9210	598	92 Gün Zarfında

Tablo 39. İşe Zahirinin Vilayetlerde ve Livalardaki Durumu³⁶³

EKMEKLİK TON	ERZAK TON	YEMLİK ZAHİRE TON	ET TON	İZAHAT
83858	3420	82585	2810	1331 (1915) senesi hasılatındadır.

³⁵⁹ ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:14, F:1/2

³⁶⁰ ATASE, BDH, Kl:34, Dos:170, F:54

³⁶¹ ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1

³⁶² ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1

³⁶³ ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1

Tablo 40. Orduyu Hümayunun Aralık Ayının Sonuna Kadar Mevcudu İaşesi³⁶⁴

EKMEKLİK TON	ERZAK TON	YEMLİK ZAHİRE TON	ET TON	İZAHAT
19652	6153	12231	580	Anbarlardaki mevcut

Tablo 41. Genel Erzak Durumu³⁶⁵

EKMEKLİK TON	TON ERZAK	TON YEMLİK ZAHİRE	TON	İZAHAT
18511	2492	9215	2020	Eylül 1915 mevcudu
107563	5525	76109	17583	Aşar zahireleriyle
126074	8017	85324	19603	YEKÜN
14763	5905	18885	4921	3 Ay zarfında istihsal olunamayan
111311	2112	66439	14682	Baki
11311	8483			Bulgur imalatına sarf edilecek olan
110.000	10.590	16.439	14682	Senenin sonuna kadar ordunun ihtiyacı için elde kalması lazım gelen iâşe

Tablo 42. Beyan³⁶⁶

EKMEKLİK TON	ERZAK TON	YEMLİK ZAHİRE TONU	ET TON	İZAHAT
88109	8911	51798	**	Aşar zahireleriyle vilayetin taahhüd bekayası
21891	1684	9241	14682	Teşrinisani ibtidasında müdhir ve anbarların mevcudu
11.0000	10595	66439	14682	YEKÜN
İş bu mevcuda göre 211038 insan 48034 hayvan	250 gram Günlük 238	Beher hayvan 300 gram günlük 345	.. 300 gram günlük 167	... 750 gram günlük 631

³⁶⁴ ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1³⁶⁵ ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1³⁶⁶ ATASE, BDH, Kl:1159, Dos:140, F:30/1

Dördüncü Ordu bu tabloya bağlı olarak 211.038 insan ve 48034 hayvanın iâşesi için 250 gram erzak için 238 günlük, her hayvan için 300 gram için 345 günlük yemi, 300 gram et 167 günlük, 750 gram genel olarak 631 günlük iâşe mevcuttu.

“19 Ekim 1915’ de Dördüncü Ordu’nun iâşe durumunu aşağıdaki tablodan inceleyebilirsiniz (Tablo 43.).

Tablo 43. 19 Ekim 1915’ de Dördüncü Ordu’nun İâşe Durumunu³⁶⁷

Bağlı Kıtaat	İnsan	Hayvan	Ekmeklik	Erzak	Yem	Mevaşi Baş
Dördüncü Ordu Vekaleti Mıntıkasından VI. Kolordu Vekaleti	2.433	675	109	202	41	146
Sekizinci Kolordu Vekaleti	14.625	1067	181	39	4	187
12. Kolordu	19.600	3.900	84	241	218	2536
12. Kolordu Kıtaatı			31	8	11	18
Adana’da 44. Fırka	7462	1393	3	13	14	178
Kıtaat			11	4	2	
VII. Kolordu	21.377	4561	62	49	7	387
27. Fırka Anbarı			26	29	56	
I. Menzil Müfettişliği						
Halilürrahman, Dera, Ramle, Felluce, Beni saib, Vadi-i Sarar, Nablus, Kudüs, Beytüllahim Anbarlarında	8062	1157	3622	1736	3030	

Çankkale muharebeleri devam ederken Dördüncü Ordu bu cepheye asker, mühimmat sevkiyatı yaparken, 19 Mart 1915 tarihinde Von Kress Ariş’te erzak ve arpa olmadığı için Ariş’te Kanal’a karşı hareket edilemeyeceğini Cemal Paşa’ya bildirmiştir. Cemal Paşa, İkinci Kanal taarruzu öncesinde iâşe sorununa hala çözüm getirememekte askerin mevcut şartlar altında verdiği emirleri yapmasını istemekteydi. Dördüncü Ordu kumandanı “*harekâtın iâşeye değil iâşenin harekâta tabi olduğunu Çöl Menzil Müfettişliği Ariş kumandanlığıyla harekât için ne kadar erzak ve arpa lazım ise I. menzil Müfettişliğince Gazze ambarına gelen erzakın ve arpanın sevkedileceğini*”³⁶⁸ bildirmiştir. Ancak tedarikte sıkıntı çekilen Dördüncü Ordu’da ambarlardaki eksiklikler diğer ambarlardan sağlanmakta bu durum menzil noktalarındaki askeri lojistik sevkiyatını etkilemiştir. Cemal Paşa iâşe ve yem ihtiyacını gidermeye çalışırken çekirge istilası ile mahsulü yok olan bölgede II. Kanal harekâtının hazırlıklarıyla ve çekirge istilasının verdiği zararı en aza indirmeye çalışmıştır. Çekirge istilasına şahit olan İhsan et Tercüman durumu şu sözlerle ifade etmiştir. “...Bugünlerde çekirge oldukça çoğalmıştı. Eski şehre (Eski Kudüs), bile ulaşmıştı. Bir yandan Babü’l Halil’e, diğer taraftan ise Ebusuud’un evine Babü’l Mağaribe’ye kadar varmıştı. Devlet bu işle ilgilenmezse bu yıl hepimiz açlıktan ölebiliriz. Dünden hatta birkaç günden beri sebze fiyatları gerçekten çok yükseldi. Bir rüt fiyatı 7 kuruş oldu. Birkaç gün sonra yiyecek hiçbir şey bulamayacağız söyleniyor. Bugün çarşıda sadece portakal gördüm. Biraz da domates,

³⁶⁷ ATASE, BDH, Kl:1308, BDH, 773, F.1/38

³⁶⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-7A, 1/3, 1/4

ondan daha az da hıyar vardı. Başka hiçbir şey yoktu. Portakal oldukça boldu. Çünkü Yafalıları savaş sebebiyle İngiltere'ye hiçportakal göndermemişlerdi. Bundan dolayı meyveler ağaçta kalmış ve fiyatı oldukça düşmüştü... Çekirgeler Harem-i Şerif'e ulaşmıştı. Hükümetin bu hayati işte neden sessiz kaldığını anlamıyordum. Acaba bu işe aldırış etmese, gelecek günler için neye dayanacaktı? Başımıza gelenler de yeter de artar bile. Halimizin daha kötü olmasını ve açlıktan ölmeyi mi istiyoruz." (Et-Tercüman, 2012: 213-214).

Von Kress ise çekirge istilasını önce ciddiye almadıklarını ancak kısa bir süre sonra çekirge afetinin, 1915 yılında Filistin'de mahsülün tamamını yoketmesi ve Suriye'de de mahsülün büyük bir kısmına zarar vermesi ile Dördüncü Ordu'ya felaketin ne kadar ağır fatura ödeteceğini anladıklarını belirtmiştir. O, Dördüncü Ordu mntıkasında muharebe boyunca iâşe sorununa çözüm bulunmayışının ve anbarların doldurulamamasının nedeni olarak çekirge belasını göstermiştir. Çekirge afetinin yeterli olmayan iâşe sorunun içinden çıkılmaz bir duruma soktuğunu bununda savaşın sonucunu belirleyen faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Çekirge istilasından kurtuluşunu İncil'den şu alıntıyla açıklamıştır. "Tanrı kuvvetli bir rüzgâr gönderdi ve Mısır'dan gelen o çekirgeleri denize üflledi." Kress çekirge belasından kurtulmalarına rağmen bu belanın sonuçlarının ağır faturasını Dördüncü Ordu'nun ödediğini ifade etmiştir (Kress, 1943: 79). Bu durum bir türlü istenilen düzeyde doldurulamayan anbarlar da da etkisini göstermiştir. Cephede askerde moral gücünün yetersiz iâşeden ve çekirge afetinin sonuçlarından ve zahire satın alma komisyonlarının çalışmamasından Hicaz isyanından dolayı düşük olduğunu belirtmiştir (Kress, 1943: 115).

10 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne Cemal Paşa II. Kanal Harekâtı için gerekli malzemeleri belirttiği rapordan sonra II. Kanal Harekâtı için çölde uzun müddet kalınacağından çöl erzakında yer alan hurma, zeytin, peksimet ve kuru sebzenin ve kuru meyvenin tedarikinin öneminden bahsetmişti.

Cemal Paşa, 1915 senesi için 695 bin lira olarak gönderilecek paranın yetersiz kaldığını ve çöl için malzeme ve teçhizat masrafının 157 bin liranın ilavesiyle bütçenin 852 bin liraya çıkarılmasını istemişti. Cemal Paşa 852.000 liralık bütçe harcamasını (Tablo 44.) şu şekilde açıklamıştır:

Tablo 44. Cemal Paşa'nın 852.000 Liralık Bütçe Harcamaları³⁶⁹

Önceden Arzedilen Miktar	695.000
Deve dışındaki her cins hayvanın malzeme ve teçhizatı	50.000
Develer için hastane nakline mahsus kakule inşaatı	15.000
Kuru Sebze	85.000
Çöl Erzakında Yer Alan Hurma, Pekstil vb.	14.000
Koyun	20.000
Toplam	857.000

23 Nisan 1915 tarihindeki Dördüncü Ordu mntıkasındaki erzak mevcudu aşağıdaki tablodadır (Tablo 45.).

³⁶⁹ ATASE, BDH, Kl:166, Dos:727, F:102

Tablo 45. 23/4/1915 Tarihi itibariyle Dördüncü Ordu’da Mevcut İaşe Stoku³⁷⁰

Birlikler	Ekmeklik (Ton)	Erzak (Ton)	Yem (Ton)
Sekizinci Kolordu	72	88	67
Ordu Menzil Müfettişliği			
Şam Deposu	122	376	93
Halep Deposu	5435	8	1423
Hamas Deposu	42	16	135
Amman Anbarı	101	62	109
Salta Anbarı	9	18	17
Dera Medharı	42	37	55
Maan Anbarı	74	43	29
Cenin Anbarı	384	44	104
Afule Anbarı	5	41	30
Rayak Anbarı	36	16	33
Aynsafir	56	131	32
Medine-i Münevvere	403	72	209
Toplam	6.781	982	2589

3 Mayıs 1915 tarihinde Sekizinci Kolordu’da 21.834 insan, 4107 hayvan 95 ton ekmemklik, 107 ton erzak, 101 ton yem ve 400 baş mevaşi bulunmakta idi. Dördüncü Ordu mıntıkasında ise 12.350 insan ve 10.403 hayvan bulunmaktaydı. Dördüncü Ordu mıntıkasında yer alan anbarlardaki mevcut iaşe durumunu aşağıdaki tablodadır (Tablo 46.).

Tablo 46. 3/5/1915 Tarihi İtibariyle Dördüncü Ordu’da Mevcut İaşe Stoku³⁷¹

Anbar ve Depo Mevkileri	Ekmeklik (Ton)	Erzak (Ton)	Yem (Ton)	Mevaşi Baş
Halep Deposu	4963	4	1300	323
Hamas Deposu	31	27	80	6292
Şam Deposu	103	184	72	448
Salta Anbarı	Yarım Ton (500 kg)	19	11	11

³⁷⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-15-A, F:1/50

³⁷¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-16A, F:1/27

Maan Anbarı	76	454	18	318
Cenin Anbarı	317	26	116	212
Afule Anbarı	51	33	30	8
Sebastiya Anbarı	186	119	129	
Safer Anbarı	13	78	1	
Rayak Anbarı	119	20	59	
Medine	358	69	219	
Toplam	6.717	1.033	2.035	7612

Cemal Paşa, I. Kanal Harekâtı sonrası *Kanala Dair Mütalaa* adlı raporunda iâşe ile ilgili düşüncelerini paylaşmıştır. Cemal Paşa başlangıçta çöl erzakı olarak belirtilen peksimet, zeytin, hurma, kavurma ve çay gibi maddelerin I. Kuvve-i Seferiye için yeterli olacağını düşünüldüğünü ancak erzakın I. ve II. kademenin ihtiyaçlarını karşılayamadığını ifade etmiştir. Ayrıca çöl şartlarında hayvan sürülerinin bölgeye intikalinde sorun yaşanılacağı ve yemek pişirmek için gerekli mahrukatın olmaması nedeniyle hayvan sürülerinden faydalanılamadığı ancak X. Fırka'nın Kanal önüne kadar getirebildikleri hayvan sürülerinin yemek olarak tüketilmesi için çölde gerekli çalı çırpının olduğunun tespit edildiğini ifade etmiştir. Kanal'a yürüyüşte develerin taşıdığı peksimet çuvallarının çok yer tuttuğunu da belirtmiştir. Cemal Paşa, İkinci Kanal Harekâtı için yiyecek ambarlarını kurarak stok yapılması gerekliliğinden en az bir aylık erzakın harekât öncesi depolanması gerektiğinden ifade etmiştir. Ayrıca canlı hayvan ve konserve istemiştir. Bu düşüncelere bağlı olarak Hanyunus-İbn-Kalatülnehil ve Birhasane güzergâhında bulunan 50.000 er ve 25.000 hayvan için çöl erzakının depolanmaya başlandığını ambarların güvenliğini sağlandığını ve çöl şartlarında yemek pişirilebilecek gerekli araçların teminin Başkumandanlık'tan istemiştir.³⁷² Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi sonrası yaptığı bu açıklamalar Dördüncü Ordu'nun ve Kanal taarruzuyla görevli VIII. Kolordu'nun yaptığı hazırlıkların yeterli olmadığı gibi bilinçsizce gerçekleştiğini de ortaya koyarken Dördüncü Ordu'nun Birinci Kanal Seferi'ni tehirine gerekçe olarak sunduğu sebepleri de haklı çıkarmıştı. İkinci Kanal Harekâtı için gerekli tedbirlerin alması için 28 Temmuz 1915 tarihinde 100 bin lira Dördüncü Ordu'ya gönderilmiştir.³⁷³

13 Ekim 1916 tarihinde Cemal Paşa, Ordu, Kudüs ve Çöl Menzil müfettişliklerine Halep ve Suriye vilayetleriyle, Kudüs Mutasarrıflığı'na, VIII. Kolordu ve I. Kuvve-i Mertebe Kumandanlıklarına, I. Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına telgraf çekmiştir. Telgrafta Cemal Paşa Dördüncü Ordu'nun iâşe vaziyetini düzeltmek için altın ve para ile İkinci Ordu'dan Anadolu'dan zahire tedariki için İstanbul'a geldiğini belirtmiştir. Ancak Resulayn'a geçerken Anadolu'nun iâşe konusunun Dördüncü Ordu'dan daha fena olduğuna kanaat getirdiğini, ne altın ne de paranın Anadolu'dan ya da II. Ordu'dan iâşe teminini gerçekleştiremeyeceğinden iâşe vaziyetini Dördüncü Ordu'nun kendi olanaklarıyla ıslah edeceğini bildirmiştir. Bunun için şu tedbirleri almıştır:

1. Ordunun muhtaç olduğu zahireyi Halep ve Suriye vilayetleri tedarik edecektir.
2. Muktezi para ordu menzil müfettişliği tarafından verilecektir.
3. Gizli zahirenin ortaya çıkması için her türlü tedbire başvurulacaktır.
- a. Mübaya fiyatlarının şehir halkının ve fukaranın mağduriyetine bakılmaksızın maksadan icap ettiği derecede tezyidi. Binaenaleyh ordu kanal müfettişi kaymakam Kazım Bey

³⁷² ATASE, BDH, Kl:3211,Dos: H-6,F:1/58

³⁷³ ATASE, BDH, Kl:64, Dos.719A, F:113/1

derhal Halep ve Suriye valileri ve Maliye Müşaviri Tevfik Bey Efendi ile görüşüp fiyatları ne kadar çoğalmak lazım ise derhal çoğaltacak ve benim namuma tebligat yapacaktır.

- b. Zahiyesini saklayanların zahiyesinin mübadelesi ve kendileriyle maaile tabidir ve bunları haber verenler ödüllendirilecek. Tabiyet hususunda Halep ve Suriye vilayetlerine yalnız bu maddeye ait olmak üzere yetki veriyorum.*
- c. Fazla zahiyesini satmaktan imtina edenler idam edilecek.*
- 4. Menzil müfettişlikleri Hükümet-i Mülkiye'ye mübayat hususunda kendi kararını belirterek yardım edecek para, insan, vasıta vererek bu konuda mülkiyeye yardımcı olacak.*
- 5. Yapılan muamelede hareketi askeriye hususunda kolordu kumandanlıkları, vilayetlerle, vukubulacak müracaatların tabiye mülahazatının müsaade edildiği derece de kabul ve icra edilecektir.*
- 6. Kolordular müteahhitlerden azami miktarda istifade etmek suretiyle hükümet-i mülkiyenin mübaya etmekte olduğu zahireden başka olan erzakı bizzat kendileri tedarik etmeğe çalışacaklardır. Maksat menzil müfettişliklerinin yükünü azaltmaktır. Muktezi parayı kolordular ordu menzil müfettişliğinden isteyecekler ve ordu menzil müfettişliği derhal verecektir.*
- 7. Çöl menzil müfettişliği çöl mıntıkası dâhilinde gizli olan zahireyi doğrudan doğruya ve iş bu emrin ihtiva ettiği konu nedeniyle mübaya etmekle vazifelidir. Fiyatların bölgelere göre belirlenmesi Çöl Menzil Müfettişliği'ne verilmiştir.³⁷⁴*

Cemal Paşa iaşe sıkıntısına çözüm üretmek için elinden geleni yapmakta halkın sakladığı iaşeyi güçle idamla tehdit ederek ve bunları saklayanları bildirenleri ödüllendirme yöntemini kullanarak askere vermesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak bu çabalar ordunun ihtiyacını karşılama da yetersiz kaldığı gibi Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgede Dördüncü Ordu'ya karşı İngiliz taraftarlığının artmasına yol açmıştır.

Cemal Paşa iaşedeki istikrarsızlıktan dolayı menzil müfettişliğinin görevleri arasında olan amale ve memurların iaşe temininde çekilen zorluk yüzünden yardım istemiştir. Karargâhın demiryollarının III. Bölümünden sorumlu müdür yardımcısı Boetrich'den Amanos ve Toros dağlarında yapılacak geçitler için ihtiyaç duyulan memur ve amelenin iaşeleri yük ve koşum hayvanatının 6 aylık beslenmeleri için;

1. Adana ve Tarsus'da 1000 ton un, 200 ton arpa
2. Ceyhan'da 500 ton arpa ve 600 ton samanın zaruri tedarikini istemişti.³⁷⁵

16 Ekim 1916 tarihinde Dördüncü Ordunun iaşe durumundan dolayı *Hicaz ve Çöldeki kıtaatı aç bırakmak gibi bir felaketden ictinab için Amanos ve Toros şirket inşaiyeleri için Dördüncü Orduca verilmekte olan zahirenin verilemeyeceğini Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.* Ayrıca 23 Aralıktan itibaren bu zahirenin Anadolu'dan Karargâh-ı Umumiyece nakledilmesini rica etmiş ve başka bir çaresi olsaydı böyle bir teklifte bulunmayacağını belirtmiştir.³⁷⁶ Cemal Paşa iaşe sıkıntısı nedeniyle Ordu Menzil Müfettişliğine, Çöl ve Hicaz Menzil Müfettişliği'ne ve VIII. Kolordu Kumandanlığı'na iaşe vaziyetini temin etmek için ekmek istihkakını 500 grama düşürdüğünü, ekmek istihkakının kalori miktarına bağlı olarak et istihkakını ve erzak istihkakının imkânı olan yerlerde aynı kalacağını bildirmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, gelip geçen kıtaat ile Amanos Şimendifer amelesinin de bu istihkak düzenlemesine tabi olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁷

Kanal için hazırlıklar devam ederken erzak sıkıntısının birinci harekâtta gibi bir sorun teşkil etmemesi için Ordu Erkânı Harbiye Reisi Fuat Bey bazı tespitlerde bulunarak tedbirler almaya çalışılmıştır.

³⁷⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-40, F:1/36

³⁷⁵ ATASE, BDH, Kl:642, Dos:233, F:1/59

³⁷⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-40, F:1-39

³⁷⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-40, F:1/23

1 Kasım 1916 tarihinde Fuat Bey, Cemal Paşa'nın isteği üzerine ulaşım ve iâşe üzerine değerlendirmelerini sunmasını istemiştir. Fuat Bey, insan için günlük 600 gram hayvan için 4 kilo hesabıyla çöl için 70 ton, Ramle'ye 21 ton, Maan-Medine'ye 75 ton ve harekât esnasında çöle 90 ton Ramle'ye 30 ton nakledilmesi nakil edilmesinin zorunlu olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca harekât başlamadan önce gerek Filistin'de ve gerek çöl kuvvetlerinin 15 günlük ihtiyat yapacağından bir ay zarfında Kudüs'te 450 ton ve Hafır'de 1350 ton olmak üzere 1800 ton (2000) nakil edilmesinin gerektiği, Kudüs'de 45 ton zahirenin şimendifer hattının sonunda otomobillerle Amman'a nakledileceğini belirtmiştir. Kalan 1350 ton zahire şimendiferle Birüssebi'ye nakledilmesi lazımdı. İleri hareket başlanacak tarihten dört hafta önce Hicaz'a 75 ton, Kudüs ve Çöle 91 ton, Kudüs ve çöl için ihtiyat zahiresi olarak 66 ton, Hicaz'a 75, Ramle ve Amman, çöle 157 ton nakil edilmesi gerektiğini tespit etmiştir.³⁷⁸

14 Kasım 1916 tarihinde Dördüncü Ordu'nun Başkumandanlık Vekâletine bildirdiği iâşe durumu şöyle idi :

1. Ordunun iâşe ettiği asker mevcudu 191.500 ve hayvan 50.200'dür. Ayrıca Beyrut'da 100.000 Cebel-i Lübnan'da 250.000 Kudüs ve Yafa'da 100.000 Hicaz ordusu memurlarıyla Ürdün müteahhitleri amelesi 35.000 Medine ahalisi ve Hicaz'da 100.000 insan askeri ambarlarda iâşe edilmektedir. Toros ve Amanos hattından gelip geçmek de olan kıtaatta vasıta olarak 5000 insan, 2000 hayvan ordu tarafından iâşe edilmektedir.
2. İâşe itibarıyla Dördüncü Ordu XII. Kolordu Kumandanlığı, Ordu Menzil Müfettişliği Kudüs Menzil Müfettişliği, Çöl Menzil Müfettişliği, Medine Muhafızlığı, Hicaz Menzil Müfettişliği mıntıklarına ayrılmıştır.
3. XII. Kolordu'nun mıntıkasındaki ambarlar ve mevcudu şöyledir:

Toros menzil hattı ambarları 167 ton ekmeklik, 227 ton yemeklik, 9 yemlik, 44. fırka ambarları 45 ton ekmeklik 150 ton yemeklik 13 ton yemlik 128 ton yemlik, Toros ve Amanos'dan gelip geçmek de olan kıtaat dâhili olmak üzere 12. Kolordu mıntıkası toplam 30.000 asker için 400 gr. 103 günlük ekmeklik ve 25 günlük yemeklik ve 7000 hayvan için 4 kilo 10 günlük yemlik vardır.³⁷⁹ Dördüncü Ordu kendini besleyemezken mıntıklarına çeşitli nedenlerle gelip geçen geçici kıtaattı da besleme zaruriyeti iâşe sıkıntısına çözüm arayışlarını sürekli kılmıştı.

1 Aralık 1916 tarihinde Kanal Seferi öncesi Dördüncü Ordu'nun bölgedeki iâşe durumunu Sevahil Bahri Ahmed Cenah mıntıkası ve Maan Seyyar Jandarma Tabur Komutanı Mehmet Seyit telgrafında ifade etmiştir.

Dördüncü Ordu Komutanlığına

"Bugün Alluce'nin sükûtu haberini aldım. Oraya sevk itmiş olduğum 100 devenin erzakı da yarı yolda Tazihat aşiretinin İbnişelan kabilesine mensub ve her daim bize erzak taşıyan deveçiler tarafından kaçırılmıştır. Mevcudumuz Akabe hududunun Alluce hududuna kadar 150 kişidir. Bu arabanında bugünden itibaren vaziyetleri fevkalade değişmişdi. Müteharrik bir halde bulunan bu kuvvetle mukabele imkânı hemen yok gibidir. Bundan sonra da erzak celbi gayri mümkündür.

*Üç güne kadar kuvvet yetişmezse bizüm için kurtulmak imkânı mümkün aksi halde bizim için aynı felaket hazırdır."*³⁸⁰ Bu örnek aslında Dördüncü Ordu'daki iâşe sıkıntısının ileride daha vahim sonuçlar doğuracağına bir kanıtı niteliğindedir. Zira iâşe sıkıntısının temelinde mübayaa yönteminin uygulanmasında Dördüncü Ordu bölgesinde kâğıt paranın bir şey ifade etmemesi ve sadece altın ile alım satımın yapılmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bölgede yaşanan iâşe sıkıntısı ahalinin tepkisine yol açmış ve Dördüncü Ordu'nun imkânlarına saldırmayı bir hak olarak görmüştür.

³⁷⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-41, F:1/33

³⁷⁹ ATASE, BDH, Kl:34, Dos:157, F:101

³⁸⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-43, F:1/40

Dördüncü Ordu'da görev yapan Mehmet Dürdali iâşe durumunu Şu sözlerle ifade etmişti. *“Evimizden getirdiğimiz erzaklar kalmamıŐtıBütün maiŐetimiz bir akşam bir sabah karavanası ve bir de asker tayını yani bir ekmeğe intiŐar ediyordu. Birkaç gün geçtikten sonra karnım doymamya baŐladı. Param olsa bile hariçten ekmek bulmak imkânsızdı. Harbin felaketi bütün memleketi sarmıŐ herkese ölmeyecek kadar mahdut (sınırlı) gramda vesika ile ekmek veriliyordu. Bunun için cebimdeki para ancak üç ekmek parası idi. Çaresiz açlık talimine baŐlamaak ve alıŐmak lazımdı”* (Karasan, 2020: 23).

4 Aralık 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne Cemal Paşa Kress Bey'in İstanbul'a giderek sunduğu rapora atıfta bulunarak iâşe sıkıntısının halen Dördüncü Ordu'da devam ettiğini gönderilen 100.000 liranın harcandığını bunun iâşe temnin de yetersiz kaldığını bildirmiştir. İâşe sıkıntısına sadece nakit para akıŐındaki sıkıntının değil Birinci Kuvvei Seferiye'ye ve gerek Hicaz'a daima yeniden birlik gönderme zaruriyetinin de etkisi olduğunu belirtmiştir. Cemal Paşa takviye birliği gönderildikçe iâşe vaziyetinin daha fenalaŐacađını bu nedenle memleketin müdafası için kıtaatın azaltılması gerekeceğinden Hicaz Kuvvei Seferiyesi hakkındaki akıbetine kesin bir Şekilde BaŐkumandanlıtan bildirilmesini istemiştir.³⁸¹ Hicaz vali ve kumandanı Galip Bey para yetersizliğinden erzakın temininde zorluk çekildiğini iki kolorduya ait büyük erzakın Bedeviler tarafından yağmalandığını bildirmiştir.³⁸² İâşe konusunda sıkıntı yaşayan Cemal Paşa özellikle Şerif Hüseyin'in isyanıyla Medine halkının doyurulma sorunu ve demiryolu ağının tahrip edilmesi nedeniyle iâşe sıkıntısına çözümler bulamadığı için bu Hicaz Kuvve-i Seferiye'yi gözden çıkarmayı düşünmüştür.

4 Aralık 1916 tarihinde Cemal Paşa çölde kâğıt paranın fiyatının 20 kuruş olduğunu Divan-ı Harbi Örfiler sayesinde vurgunculuğu önüne geğildiğini Arabanın altın istediğini gelen 100.000 altının harcandığını ancak bu miktarda daha altına ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.³⁸³ Enver Paşa altının Dördüncü Ordu mıntıkasındaki değerine karşılık kâğıt paranın makbul olmamasından dolayı gönderilen altınların Havran havalisi ve Bedeviler için kullanmasını Cemal Paşa'dan istemişti. Cemal Paşa altın parayı Bedevi ve Araplar için kullandığını kâğıt paranın Suriye-Filistin'de makbul olması için gerekli tedbirleri aldığını kâğıt paranın değerinin 5-6 kuruş yükseldiğini ifade etmiştir.³⁸⁴ Yapılan tüm çabalar iâşenin teminini sağlamada yetersiz kalmıştır.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Paşa Teşkilatı'nın bölgeye gelişi iâşesi de yeni sorunları gündeme getirmiştir. 15 Mart 1916 tarihinde nakliye vasıtalarının yetersizliğinden dolayı çölde Paşa Teşkilatı'nın iâşesinin temininde sıkıntı çekildiğini Ariş-Birhasane hattındaki çöl anbarlarına erzak sevkinin mümkün olmadığını Cemal Paşa bildirmiştir.

Hayfa'dan Ariş'e naklin düşman tarafından engellendiğini bu nedenle 800 ton erzak naklinin denizaltı himayesinde bir defaya mahsus olmak üzere Hayfa'dan Ariş'e naklini istemiştir.³⁸⁵ Cemal Paşa kanala ikinci saldırı öncesinde halen iâşe sorununa çözümler bulmakta zorlanmakta özellikle önem verdiği Paşa Teşkilatı'nın iâşesi için 10.5 tonluk erzak Haydarpaşa'dan Dördüncü Ordu bölgesine intikal etmiŐken³⁸⁶ Mahmuriye, menzil müfettiŐiliđine Paşa Teşkilatı'na ait iâşe deposundan gönderilecek 10 ton erzakın sevkedileceği, İslahiye'de bulunan erzakın bekletilmeden gönderilmesini istemiştir.³⁸⁷

Dördüncü Ordu Paşa TeŐkliatı'nın bölgeye intikali sırasında yaşanan sorunları azaltabilmek için öküz veya manda olarak koşum takımlarının yetersizliğinden Paşa teşkilatı'nın malzemelerini nakledebilmek için Birüssebi'den develer nakletmiŐ ve Toros-Amanos naklillerinde yük ve arabalardan Birinci Menzil MüfettiŐiliđini sorumlu tutmuştur.³⁸⁸

³⁸¹ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:25/2

³⁸² ATASE, BDH, Kl:167, Dos:728, F:103

³⁸³ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:17

³⁸⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-45, F.1/24

³⁸⁵ ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:28

³⁸⁶ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:26

³⁸⁷ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:26/2

³⁸⁸ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:2/2

Alman teşkilatının Pozantı-Mahmuriye'den naklini gerçekleştirmesi acileyeti nedeniyle Musul ve Suriye'den öküz mübayaası için vakit olmamış, Toros otomobil menziline ve Amanos dekovilinin nakliyesi için gönderilecek develerin Birüssebi'den alınacak olan Paşa Teşkilatı'nın malzememelerinin nakledilmesinde yetersiz kalmıştır. Bu nedenle 423 binek barkir (beygir) 503 öküz ve 1080 mandadan oluşan koşum hayvanatına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Koşum hayvanlarının derhal Pozantı'da Paşa Teşkilatı'na teslim edilmesi gerektiğinden 15 Şubat'tan önce tedarikinin gerçekleşmesi istenmiştir.³⁸⁹

14 Aralık 1916 tarihinde ise Dördüncü Ordu iâşe vaziyetine dair şu bilgilendirmeyi Başkumandanlık Vekâleti'ne yapmıştır.³⁹⁰

1. Ordu'nun iâşe ettiği asker mevcudu 206.000 ve hayvan mevcudu 4000'dir. Ayrıca Hicaz idaresi memurlarıyla Ürdün kıtaatı müteahhitleri amelesi 35.000, Medine ahali ve Hicaz Arabanı 100.000 insan askeri ambarlardan iâşe etmektedir. Toros ve Amanos hattından gelip geçmek de olan kıtaat dahi vasıta olarak 5000 insan ve 2000 hayvan ordu tarafından iâşe edilmektedir.
2. İâşe itibarıyla Dördüncü Ordu XII. Kolordu Kumandanlığı, Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği, Ordu Menzil Müfettişliği, Kudüs Menzil Müfettişliği, Çöl Menzil Müfettişliği, I. Kuvve-i Mertebe Kumandanlığı, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığı mıntıkalarına ayrılmıştır.
3. XII. Kolordu mıntıkasındaki ambarlar ve mevcutları şöyledir (Tablo 47).

Tablo 47. 12. Kolordu Mıntıkasındaki Ambarlar ve Mevcutları³⁹¹

Anbarlar	Ekmeklik (Ton)	Yemeklik (Ton)	Yemlik (Ton)
41. Fırka Ambarları	248	26	45
44. Fırka	27	33	16
23. Fırka	10	4	-
Toros Menzil Hattı Ambarları	148	108	67
Mersin Menzil Hattı Ambarları	21	6	125
Adana, Ceyhan ve Toros Ambarları	11114	85	1128

Gelip geçmekte olan kıtaat³⁹² da dâhil olmak üzere XII. Kolordu mıntıkasında 33.500 askeri 5000/600 gr. hesabıyla 119 günlük ekmeklik ve 50 günlük yemlik ve 9800 hayvan için toplam 4 kilo hesabıyla 1,5 günlük yemlik vardır. Toros ve Amanos Şirket-i İnşaiyesi müstehdematının iâşesi doğrudan doğruya Karargâh-ı Umumiye 'ye aittir (Tablo 48.- 49.).

³⁸⁹ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:2/7

³⁹⁰ ATASE, BDH, Kl: 171, Dos:739, F:32

³⁹¹ ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:2/7

³⁹² ATASE BDH, Kl:171, Dos:739, F:32

Tablo 48. Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği Ambarları Mevcutları Şöyledir.³⁹³

Anbarlar	Ekmeklik (Ton)	Yemeklik (Ton)	Yemlik (Ton)
Katma	47	22	27
Alluce	60	40	28
Hasankale	?	12	227
Halep Medharı	15	45	28
Adana Ambarları	230	1	2

Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği dâhilindeki 44 000 asker için toplam 400 gr. hesabıyla 30 gün ekmeklik, 12 gün yemeklik ve 7600 hayvan için toplam 4 kilo hesabıyla 30 gün ekmeklik, 12 günlük yemeklik ve 7600 hayvan için toplam 4 kilo hesabıyla 30 gün ekmeklik, 12 günlük yemeklik ve 7600 hayvan için toplam kilo hesabıyla 21,5 günlük yemlik vardır.

Tablo 49. Ordu Menzil Müfettişliği Mıntıkasındaki Ambarların Mevcutları Şöyledir.³⁹⁴

Anbarlar	Ekmeklik (Ton)	Yemeklik (Ton)	Yemlik (Ton)
Hama Anbarı	18,5	3	22
Humus Anbarı	1	-	-
Taif Anbarı	3	2,5	24
Kantara Anbarı	27,5	-	9,5
Hanmeslün?? Anbarı	3	3	5,5
Rayak Anbarı	88,5	6	131
Baalbek Anbarı	5	1,5	42,5
Teba Anbarı	1	-	2
Safir Anbarı	2,5	1,5	1
Dera Anbarı	2	-	28
Ezriğ Anbarı	1	4	5,5
Aclun (Mısıriye)	-	-	3
Şehima??	119	-	14,5
Salhur Ambarı	24	?	-
Caguna Ambarı	1,5	6,5	4

³⁹³ ATASE BDH, Kl:171, Dos:739, F:32

³⁹⁴ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:32/1

Taberiya	3	16,5	1,5
Sebastiya Anbarı ³⁹⁵	20	16	2
Amman Anbarı	49,5	7	40,5
Cise Anbarı	10	2	1,5
Katrane Anbarı	2	-	-
Cerufe Anbarı	3,5	-	4
Maan Anbarı	42	13	10

Ordu Menzil Müfettişliği mıntıkası dâhilinde toplamı 50.000 asker için 400 gr. hesabı ile 40 günlük ekmeklik ve 8 günlük yemlik ve 7800 askerin hayvanı için toplam 4 kilo hesabıyla 13 günlük yemlik vardır.³⁹⁶ Kanal'a taaruz hazırlıkları devam ederken 3 Nisan 1916 tarihinde Erkan-ı Harbiyesine Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan senelik iâşe hesabının 220 bin insan ve 60 bin hayvan olduğu rapor edilmiştir. Ancak 13 Mayıs 1916 tarihinde yanlış hesaplama yapıldığını ve Dördüncü Ordu'nun iâşe mevcudunun 159 bin 861 insan 38 bin 134 hayvandan ibaret olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca Başkumandanlık orduyu aç bırakmanın doğru olmadığı gibi mevcut olmayan insan ve hayvan için para verilmesine mahal ve imkânın olmadığı mezkûr mevcudun bu sene zarfında ne miktar insan ve hayvana sahip olacağını ya da Dördüncü Ordu'da bildirilen mevcudun ne kadar azaltılacağını bildirilmesini istemiştir.³⁹⁷ Bir yandan Kanal'a taarruz hazırlıklar devam ederken bir yandan diğer cephelere asker sevkiyatında bulunan Dördüncü Ordu için zaten yetersiz olan insan ve hayvan gücü diğer cephelerdeki gelişmelere bağlı olarak daha azaltılmak istenmiş bu durum Kanal için yapılan hazırlıkların yetersiz kalmasına sebep olmuştur.

16-29 Nisan 1916 tarihinde Cemal Paşa I. Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına önceden sunduğu ve Kudüs'den Başkumandanlık Vekâletine çektiği telgrafta Kanal seferi için yapılan hazırlıkları belirtmiştir. Kanal seferi için Rayak, Dera'dan Hafırûl Avce istikametine 300 ton erzak (Mısır) şimendiferi için 100 ton malzeme Hicaz'ın iâşesi için Dera-Kerek'den Medine'ye 150 ton erzak nakli mecburiyetinin olduğunu Cemal Paşa telgrafta belirtmiştir. Ayrıca Cemal Paşa çöl için Hicaz mühimmat nakliyatı ile Kudüs ve Yafa şehirlerini beslemek için her gün kuzeyden nakletmeye mecbur olduğum erzak ve nakliyatın ariyesinden bu hesaptan hariç olduğunu belirtmiştir. Cemal Paşa iâşe sorununun hızlı ve etkili bir şekilde çözümün demiryolu ağının güçlenmesinden geçtiğinin farkındaydı. Bu nedenle Hicaz kıtaatında 2 000 vagon varsa da makinelerin azlığından dolayı ancak 500 vagonun istifade edildiğini Hicaz ve Kanal seferlerini başarıyla idame ettirebilmenin büyük ölçüde şimendifer nakliyatının daimi olarak icra edilmesi olduğunu ifade etmiştir. Halep hudutunda 10 lokomotifin Almanya'dan satın alınarak derhal Şam'a getirilmesini Cemal Paşa istemiştir.³⁹⁸

Enver Paşa, İkinci Kanal Harekâtı'nın Çanakkale Cephesi'nde yaşanan gelişmelerden dolayı tehir edilmesi gerektiğine dair kararını Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa, 1 Ekim 1916 tarihine kadar iâşe, ulaşım ve su gibi ihtiyaçların tam anlamıyla karşılanamayacağını bu nedenle tehirin Dördüncü Ordu için çok büyük bir kayıp olmayacağını ifade etmiştir. Cemal Paşa bu durumun olumsuz sonuçlar doğuracağını belirterek Enver Paşa'yı bu fikrinden vazgeçirtmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Cemal Paşa iâşe nakline hız vermiştir.

³⁹⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:732, F:32/2

³⁹⁶ ATASE, BDH, Kl:171, Dos: 739 F:32/3

³⁹⁷ ATASE, BDH, Kl:2082, Dos:14, F:1/114

³⁹⁸ ATASE, BDH, Kl:168, Dos:730, F:62

Cemal Paşa, 27 Nisan 1916 tarihinde Fon Kress ile Daykman Hicaz nakliyatı çöle 300 ton nakliyat yapılabileceği 15 günlük ihtiyat erzakı nakil edebileceği anlaşıldığından hareket zamanını tehir etmemek için Cemal Paşa şu emirleri vermiştir.

1. 8 Temmuz 1916 tarihine kadar Hafırulavce istasyonunda teslimi ikmal edilmek şartıyla Ordu Menzil Müfettişliği'ne ve çöle 600 ton peksimet ve 400 ton dakik, 200 bin ton arpa gönderilecektir. Semah-Mahmuriye dışındaki istasyonlarda bulunan arpa çöle ait olup bu istasyonlardaki arpanın sevki Ordu Menzil Müfettişliği'nin vazifesidir.
2. Ordu Menzil Müfettişliği kendi mıntıkası dâhilindeki istasyonlara müteahhitler tarafından idhar olunan erzak derhal bulundurmakla mükelleftir.
3. Hangi istasyonlarda ne miktar, ton zahirenin ne zaman bindirileceği Ordu Menzil Müfettişliği zamanı ve saati düzenli bir şekilde hat komiserliğini haberdar edilecektir.
4. Mahmuriye'den itibaren çöle kadar istasyonlarda indirilen arpanın vagonlara bindirilmesi vazifesi Kudüs Menzil Müfettişliği'ne aittir. Kudüs Menzil Müfettişliği hangi istasyonlardan ne kadar tonla ne zaman sevke hazır olduğunu Çöl Menzil Müfettişliği Birüssebi işletme müfettişi vasıtasıyla bu erzakın çöle nakliyatını tanzim edecektir.
5. I. Maddede muharrer olan zahire Ordu Menzil Müfettişliği tarafından nakledildikten sonra 9 Temmuz 1916 tarihinden itibaren Ordu Menzil Müfettişliği'ne çöle daimi 50 ton dakik, 50 ton peksimet ve 200 ton arpa gönderecektir.
6. Buğdayın ve dakikin peksimet haline gelmesi için Dera'dan Şam'a getirilmiş ve Şam'dan tekrar nakledilmiş bu vaziyeti sonlandırmak için Dera'da işletme idaresi tarafından 50 ton peksimet çıkarabilecek fırının işletilmesini talep ederim.

Kress ve Daykmen Beylerin teklifi üzerine şu emirler verilmiştir.

1. Çöl mıntıkası dâhilinde ve civarındaki istasyonlardan çölün muhtelif ihtiyacı için icra olunacak nakliyatın süratle icrası için Resulayn'dan itibaren Hafırulavce'ye kadar olan kısımda taksim yapılması Kudüs ve Vadi-i Saren şubesinin dahi bu kısma dâhili ve işletme noktasından Birüssebi'deki işletme müfettişinin idaresine geçmiştir.
2. Hat komiserliği bu kısım için belirli miktarda malzemeyi tahsis edecektir.
3. Çöl ihtiyacını nakletmek için gerekli vagonun Birüssebi'deki işletme müfettişinden istenecektir. Çöl menzil müfettişliğine hangi istasyondan hangi zaman, hazır olacağı miktarı cinsi ve nereye gönderileceği bildirilecektir.
4. Çöl Menzil Müfettişliği bu kısımdaki ve kendi mıntikasındaki bilgileri 24 saat önce işletme müfettişliğine bildirecektir.³⁹⁹

Tüm bu emirlere rağmen ulaşımda istenen düzeyde ilerleme gerçekleşemediğinden yeteri kadar iaşe sevkedilememiştir. Ulaşımdaki aksaklıklar nedeniyle Kress, Romani Seferi sırasında bütün anbarların boş olduğunu bir aylık çöl ihtiyacını karşılayacak kadar bile erzakın depolanmasında başarı sağlanamadığını ifade etmiş silah ve cephane tedarikinin yetersizliğini dile getirmiştir (Kress, 1943: 115).

Dördüncü Ordu'da iaie ve yem temininde 30 Nisan 1916 tarihinde 220 bin insan ve 60 bin hayvan üzerine hesap edilmiş Adana, Halep, Suriye vilayetleriyle Kudüs, Maraş, müstakil livalarının aşarı dikkate alınmıştır. Bu bilgiler ışığında Dördüncü Ordu'ya giderlerin karşılanması için aylık verilmiştir. Ancak verilen para yeterli olmamıştır ve Dördüncü Ordu daha fazla para talep etmiştir. Gerek mübayaa, gerekse tekâlifi harbiye göz önüne alındığında para ile 51 milyon 400 bin 473 ekmeklik, 35 milyon yemlik, 2 milyon 709 bin 307 yemeklik idi. Üst limiti 16 milyon 679 bin 527 ekmeklik, 96 milyon 400 bin yemlik, 10 milyon 231 bin 693 yemlik ve ayrıca sadeyağ, zeytinyağı, sabun, kayısı, pestil, bal ve pekmez mahrukat gibi zaruri malzemeler için bir senede 280 milyon 70 bin 506 kuruş yani (2 milyon 800 bin 705 lira) ya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

³⁹⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-34, F:1/16

Bunu 12 aya böldüğümüzde Dördüncü Ordu'nun ihtiyacı 233 bin 392 liradır. 30 bin deve ile 30 bin mekharinin teçhizatı bilumum ordunun meblusat vesaire gibi teçhizat için ayda 70 bin lira çölde çeşitli mahallerdeki inşaat için ayda 5600 lira araba fabrikası için ayda 2 bin lira bu sene zarfında mübayaa edilecek deve vesaire hayvan için ayda 25 bin lira lazım olduğuna göre ordunun maaşı ve mütefferik kazaları hariç olmak üzere bir aylık ihtiyacı 336bin 721 liraya denk olmaktadır. Maliye Nezareti orduya 336 bin 721 lirayı aynen gönderilmesini ve bu paranın havale ile tahsili gerçekleşmesi imkânsızdır.⁴⁰⁰ Dördüncü Ordu'ya verilen maaşın dışında kanal hazırlıkları göz önünde bulundurularak verilen 250 bin liranın haziran ayından itibaren 300 bin lira olarak tahsis edildiği gibi fırka için 5 milyon kuruşun Suriye emvaliden tahsisinin gerçekleştirmesinin defterdarlık tarafından yapılacağı bildirilmiştir.⁴⁰¹ Savaşın üçüncü yılında askeri harcamalar Osmanlı Devleti'ni zorlamış bu durum zaten kendi imkânlarıyla ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan Dördüncü Ordu'yu içinden çıkılmaz bir hale sokmuş birinci saldırıda da maddi imkânsızlıklarla boğuşan Dördüncü Ordu ikinci saldırıya benzer şartlar ile girmiştir.

1 Mayıs 1916 tarihinde Altıncı ve Dördüncü Ordu'ya iâşe tahsili olarak verilen madeni paranın (altın paranın) verilmesi nedeniyle İkinci Ordu'ya kâğıt para tahsil edilmediğini bu nedenle 20.000 liralık madeni paranın bu cephelerden alınarak Maliye Nezaretince İkinci Ordu'ya tahsili kararlaştırılmıştı. Ordular arasında bütçe dağılımı cephelerin önem derecesine ya da mevcut gelişmelere bağlı olarak öncelik veriliyordu. Bu durum diğer orduların yapacakları hizmetlerin aksamasına neden olmuş ve mağlubiyetin hızlı bir şekilde alınmasına yol açmıştır. 11 Haziran 1916 tarihinde Dördüncü Ordu'ya ayrılan 210 bin lira yerine 330.720 lira istenmişti. Bunun sebebinin de 233392 melbusat ve teçhizat için 70.000 ise inşaat için ve 5600 liranın inşaatı kullanılacağı ayrıca 26.000 hayvan için 25.729 liraya ihtiyaç olduğu bir ay içerisinde gönderilmesini rica edilmişti.⁴⁰²

1 Eylül 1917 tarihinde Dördüncü Ordu'da yeni gelişmeler ışığında Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı bünyesine almıştır. Bu yeni gelişme neticesinde sunulan iâşe raporunu incelediğimizde şu bilgilere ulaşılmıştır:

Dördüncü Ordu'da erzakın iâşe mevcudu 200498 insan ve 55635 hayvan olduğu hesap edilmiştir.

Yıldırım kıtaatının bugünkü mevcudu 30 000 insan ve 10 000 hayvandır.

Toros ve Amanos şirketi inşaatında 22 000 amele ve 5000 hayvan ve Bağdat eyaleti idaresine mensup 3000 memur ordu tarafından iâşe edilmektedir.

Almanya ve Avusturya kuvvetlerine mensup efrat ile Toros ve Amanos'dan hareket eden teşkilat 15 000 insan ve 2000 hayvandır ki toplam ordunun beslediği kuvvet 270 000 insan 72000 hayvandır.

Hicaz hattı güzargahındaki arabana vesait olarak 15 ton zahire verilmektedir. Sina cephelerindeki efrat ile yıldırım kıtaatı efradına 450 gram dakik mukabili 500 gram buğday verilmektedir.⁴⁰³

Suriye Garbi Arabistan Umum Kumandanlığına 1 Kasım 1917 tarihine ait aylık iâşe raporu:

Suriye ve Grup Arabistan Umum kumandanlığı tarafından iâşe edilmekte olan 7. 8. Ordular dâhil olmak üzere iâşe mevcutları 253 bin 859 insan ve 7671 hayvandır.

Yedinci ve Sekizinci Ordularda menzil müfettişliğinin mevcudu 144581 insan ve 6400 hayvandır. Bu iâşe kuvvetinden başka telgraf ve posta memurlarıyla umum kumandanlık mıntıkaları dâhilinde şimendifer işletme ve inşaat müstahdemiyeti ve menzillerin müstahdem icraatlı amele ve zabitan gibi iâşeler 50 000 insana tekabül etmekte iâşe kuvveti toplamı 303859 insan ve 76081 hayvandır.

⁴⁰⁰ ATASE, BDH, Kl:2082, Dos:14, F:1/22

⁴⁰¹ ATASE, BDH, Kl:2082, Dos:14, F:1/116

⁴⁰² ATASE, BDH, Kl:2082, Dos:14, F:1/114

⁴⁰³ ATASE, BDH, Kl:1242, Dos:455, F:3

8. Ordu kıtaatının 500 gr. dakik, 600 gr. buğday hayvanata 3,5 kg. yem ve diğer kıtaata günlük 450 gr. dakik mukabil 540 gr. buğday hayvana 3,5 kg. saman hesap edilmiştir. Suriye Grup Arabistan Umum Kumandanlığı'nın iâşe menbai mıntıkalarıyla Adana Menzil müfettişliği Halep Mıntika Menzil Müfettişliği ve Şam menzilinden ibarettir.⁴⁰⁴

11 Şubat 1917 tarihli I. Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'ndan gelen bir telgrafın bir fıkrası: *"Açlığa karşı durmak için efrat ot yiyor ve teslim idiliyor, yollarda ölen hayvanatın etini yiyor. Bunu arz etmekdeki maksadım Hicaz darül hareketinde iâşe vaziyeti Çöl darülhareketine nazaran 2 kat daha fenadır yegâne çare altın, altın, altındır."*⁴⁰⁵ Arabanı iâşe etmeye mecburum. Zira Hicaz kıtaatının emniyeti Arabanın iâşesine tabidir. Arabanın iâşe mecburiyetinden kurtulmak için Hicaz Kuvve-i Seferiyesini Maan'a kadar çekmek icab eder. Bu kararı verebilecek güçte değilim. Hali hazırda Medine ve ve Hicaz hattı üzerindeki kuvvetleri teftiş etmek mevzu bahis olamaz. Müdafaa etmekle olmaz ya kuvvetli bulunmak veya hiç bulunmamak lazımdır. Şu halde Hicaz ve Çöl cephelerinde hali hazırda bulunan kuvvetleri mükemmelen beslemek mecburiyetindeyim. İâşe 2 şeye bağlıdır. I. Altın, II. Nakliyatdır. Nakliyatda 2 şeye bağlıdır. I. İşletme emrinin intizamı II. Ürün tedariki işletme emrinin intizamı mösyö Baled'in gelmesine ve Almanya'dan bir ser mühendisin gelmesine ürünün tedariki de altına bağlıdır".⁴⁰⁶

Dördüncü Ordu 16 Nisan 1917 tarihinde 56.640.000 kilo ekmeklik ve 3 milyon 967 bin kilo kuru sebze ve 53.352.000 kilo yem zahirenin alınacağını tahmin edilmiştir. Ayrıca mezkûr fırkalarla beraber ordu mevcudunun 237 000 insan ve 62 000 hayvan olacağı düşünülmüştür.⁴⁰⁷ 29 Nisan 1917 tarihinde Cemal Paşa Enver Paşa ya şu telgrafi çekmiştir. *"Yine sizi para meselesi için rahatsız itmeğe mecbur oluyorum. Bugün 29'u yarından sonra taksiyatının vadesi getiriyor, hâlbuki zata mahsusdu şimdiye kadar bana yalnız taksiyatından 174 bin lira gönderginiz Martdan 116 bin 600 daha alacağım kaldı. Nisan taksiyatından 590 bin 600 liradır. Mayıs taksiyatın ın Mayısın birinci günü verilmesi şart olduğuna göre ada 590 bin 600 liradır. Binaenaleyh 2 gün sonra 2 gün sonra alacağımın mikdarı 1 milyon 297 bin 800 lira baliğ olacağından geçen seneden kalan 90 küsur bin lira hesaba dâhil değildir Her taraftan gelen para taleplerine karşı cevap veremiyorum bunun bir çaresini bulunuz. Cevabınızı makine başında bekliyorum."*⁴⁰⁸ 6 Eylül 1914' teşkil edilen Dördüncü Ordu'da 1917 yılına gelindiğinde Dördüncü Ordu'ya ait raporlarını incelediğimizde istikrarlı bir şekilde iâşe sorununa vurgu yapıldığını ve maddi anlamda özellikle de altın temininde yeterli desteği göremediği anlaşılmakta idi. Dördüncü Ordu'nun büyümesi ile ortaya çıkan beslenecek insan ve hayvan sayısındaki artışla ile iâşe temini arasında doğru orantı bir türlü kurulamamıştı.

Su: Su hayati bir zaruriyet olduğu için özellikle de çölde önemli sorunlardan birini teşkil etmiştir. Çöl ikliminin etkisi suya duyulan ihtiyacı da fazla arttırarak hastalıklara halüsinasyonlara yol açmıştır. Çöldeki askerin iâşe, yem ve su sorunlarına çözüm üretmeye çalışan Dördüncü Ordu bölgede çeşitli keşifler yapmış bunun sonucunda çölde hiç su olmadığı ve sadece birbirinden 25 km uzakta kuyular bulunduğu ve bu kuyular içerisinde içilebilecek suyun sadece Hafirûlavce, İbn ve Birhasane'de olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mevcut kuyuların daimi olarak azami birkaç bin kişinin ihtiyacına yetecek düzeyde olup kanal önünde bulunan ordunun büyük bir şansla 10 yıldır yağmayan yağmurun yağmasıyla II. Habra ve Harebi civarında oluşan yağmur birikintisinden faydalanılacağı anlaşılmıştır. Su yetersizliğinden dolayı ihtiyaç olmadığı için menzil müfettişliği su kollarından bazılarını lağvetmiş ve erzak koluna eklemiştir. Ayrıca her insana bir matara su verilmiş ve bu hususta çok dikkat edilmiş ve su idareli bir şekilde tüketilmeye özen gösterilmişti. El ve yüz yıkamak yasaklanmış ve üç günde bir su verilmiştir. Suyun idareli bir şekilde kullanılması sadece fiziksel ihtiyacın karşılanması hijyenin göz ardı edilmesi ileride daha büyük sorunlara sebep olmaması için iâşe de olmak üzere çeşitli çözüm yollarına başvurulmuştur.

⁴⁰⁴ ATASE, BDH, Kl:1244, BDH,455, F:3/39

⁴⁰⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:25

⁴⁰⁶ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:25/6;25/7

⁴⁰⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, DOS: H-53, F:1/10

⁴⁰⁸ KO. 5-33-33

İlk etapta çölde kuyu kazmak kuyulara tulumba koymak ve fırın imal etmek için derhal 137 amele mevcudunda bir kuyucu bölüğü, 20 amele mevcudunda bir tulumbacı müfrezesi, 100 amele mevcudunda bir fırıncı müfrezesi ihdas edilmiştir.⁴⁰⁹

Dördüncü Ordu bölgesinde su kaynakları üzerine yapılan inceleme sonucu şu veriler elde edilmiştir:

Cemal Paşa, çöldeki su tesisatı için Romalılardan ve öncesinde kullandıkları ve ihdas ettikleri eserlerin tamir edilmesi bu tesislerin örnek alınarak güzergâhları takip edilerek benzer yapıları yapmayı ve faydalanmayı amaçlamıştır. Cemal Paşa Birülabid dâhil olmak üzere Cafcafe hariç Kalatülnahil'i de içeren bir hat üzerinde Birüssebi ile Çölün doğusunda su tertibatına başlamıştı.⁴¹⁰ Cemal Paşa I. Kanal Harekâtı sonrası Başkomutanlık'a su sorununa dair su ihtiyacını gidermek için yapılan tertibatların yetersiz kaldığını ordu tarafından kurulan kuyucu bölüklerinin yeni kuyular kazarak ve yağmur birikintilerinden faydalanma çalışmalarının sınırlı kaldığını bu nedenle 24 saatte bir matara su erlere verilmek zorunda kaldığını bildirmiştir. Su sorununa karşı Cemal Paşa su kuyuları açma, sarnıçlar kurma, artezyen gibi su tesislerini ihdas etmek için su malzemeleri Dersaadet'ten istemiştir.⁴¹¹ Dördüncü Ordu mıntıkasında yer alan su mevkileri ve durumu aşağıdaki tablodadır (Tablo 50.).

⁴⁰⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/5; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/5

⁴¹⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-33, F:1716

⁴¹¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/18

Tablo 50. Dördüncü Ordu Mıntıkasında Yer Alan Su Mevkileri ve Durumu⁴¹²

SU MEVAKI	AKARSU	KUYU	SARNIÇ	YAĞMUR SUYU BİRİKİNTİSİ	24 SAAT ZARFINDA SUYUN MİKDARI 1 KİLO OLARAK	MÜLAHAZA
Halasa		3	1		36 metre	Has su çekme taburu vardır. Sahillerini 40 saatde imale itmektedir. Kıtaatlarda susuzluktan zahmet çekmez su boldu.
Rahibe	**	1	**	**	**	Kuyunun suyu bulursa da yalnız hayvanat için kabil istifadedir
Hafirülavce	**	1	2	**	Büyük suların 80 küçük 12 mt.	Kuyu suyu kirlidir. Bir ihtiyat su çekme tertibatı vardır. Büyük sarnıçlardan 12 saatde küçük sarnıçlardan 10 saatte imal ediliyor
Kazmiye	1	1	**	**	45.000	Burada kuyunun suyu su miktarına dahil değildir. Mezkur kuyu tamire muhtaçtır. Tamir oluşı 10000 kilo su verir.
El Ariş	**	**	**	1	**	Büyük kıtaata su ihtiyacı temin eder. Fakat tedricen kurumaktadır.
İbn	**	8	5 ufak sarnıç	**	6000	Bu kuyular 1 saatlik mesafededir. Bunlardan bir tanesinin kuyu suyu tatlı diğerleri acıdır
Birhasan	**	8	**	**	52.500	Kuyuların birisi su kirlı ikncisi tulumbaır.
Birüssebi	**	10	**	**	3900	8 kuyu tatlı ikisi acıdır.2 tulumba vardır.

⁴¹² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9B, F:1/19

I. Habra	**	*	**	**	30 000	İkisi geniş beşi alalade kuyudur
II. Habra	**	**	**	1	1.000.00	Buradaki su açıkda temiz etmektedir.
Mahdes	**	5	**	**	45.000	**
Harabi	**	**	1	**		İngilizler den kalma sarnıçta kilitli su vardır.

- Su haznesi yapmak üzere: her levha 1x2 metre 500'ü bir mm. 500'ü 3mm. 1000' i 2mm. kalınlığında toplam 2000 adet saç levhası,
- Saç levhaların perçini için gövde kalınlığı 5 mm ve başları hariç 10:15 mm olan 250 bin perçin çivisi ,
- Altışar beygir kuvvetinde yarısı gazla yarısı kömürle çalışan 20 motor,
- 10 tanesi 6 beygir, 5'i 2 beygir kuvvetinde motorlar için 15 tane edavat takımı,
- 10 tane 10 beygir kuvvetinde gazla işler burgu
- 2 cm den 14 cm kuturdaki boruları kesmek için 12 tane boru kesme aleti,
- 2 cm den 14 cm kuturundaki borulara göre 12 tane erkek-dişi diş açma aleti takımı
- 20 tanesi 2 inçlik 100 tanesi 1,30, inçlik 50 tanesi yarım inçlik olmak üzere 350 si demir musluk: 50 si 3:15 inçlik 20 si yarım inçlik olmak üzere 70 tunç musluktan oluşan 420 adet musluk
- 300 sandık benzin ve 150 sandık ince Makine yağı,
- 50 âdeti 3m. Derinlikte ve 100 âdeti 7m. Derinlik 150 tane emme basma tulumba, hayvanlara su vermek için
- 10 bin bez su kovası,
- Deve üzerinde su taşımak için 5000'nin Almanya'dan, geri kalan 15.000'nin Orduca yaptırılmak üzere malzeme halinde gönderilmesi, bu fiçılar her biri 60 kilo taşıma kapasitesinde olacak ve gerektiğinde köprü inşasında yararlanılacak

Cemal Paşa artezyen ve kuyulardan alınan suların fiçılarla nakil kolları vasıtasıyla harekât bölgesine sevketmeye çalışmıştır. Kress I. Kanal Harekâtı için yapılan hazırlıklarda çölde su ihtiyacının temini için yerli halktan yararlandıklarını ve keçi ve sığır derilerinde elde edilen tulumlarla suyu çöle taşıdıklarını ancak ordu tarafından temin edilen tulumların ihtiyaca cevap vermediğini belirtmiştir. Bu nedenle de petrol nakliyatında kullanılan ve ülke dâhilindeki tenekelerin kullanılarak bir deveye her biri 16 kg olan dörder tenekeden 128 litre su taşımalarının sağlandığını belirtmiştir. Ancak tenekelere suyun yeterince konulmaması tenekelerden suyun sızması ya da tenekelerin ağzının iyi kapatılamamasından boşaldığını bu nedenle istenilen verimi alamadığını kuvve-i seferiyenin iki günlük su ihtiyacının develerle nakledilmesinden dolayı su kaplarına ihtiyacın çok fazla olduğunu ancak bunun da teminin yetersiz kaldığını ifade etmiştir (Kressenstein;1943:49). Ayrıca Von Kress su kuyularında aniden suyunun kesildiği veya tulumlarında arızalar olduğunu belirtmiştir. Elarış'te kuyular burada kuvve-i seferiyenin ve hayvnatın ihtiyacına cevap verecek kadar yeterli olmadığını bazı kuyuların kurduğunu bazılarının ise sularının azaldığını ifade etmiştir (Kress, 1943: 114). Ancak alınan tedbirler harekât için yetersiz ve sınırlı kalmıştır.

4.5. Dördüncü Ordu'da Melbusat Faaliyetleri

Orduların melbusat ihtiyaçları dikimevleri ve işyerlerinde hazırlanarak Başkumandanlıkça Menzil Genel Müfettişliği ambarlarına gönderilip ve burada depolanıp sonra ordulara dağıtımı yapıldı. Ayrıca Dördüncü Ordu gibi diğer ordularda giyecek ve ihtiyaç duyduğu bazı malzemeleri bölgedeki imalathanelerden sağlanmaya çalışmıştır. 1 Aralık 1914 tarihinde Halep'de XII. Kolordu'ya bağlı 35. Fırkası'nı teftiş eden Cemal Paşa askerin giyim konusundaki eksiğinin çok fazla olduğunu görmüş bunun içinde haki ve siyah renkteki kumaşları tekâlif-i harbiye suretiyle

toplamı veya imal etmiş hariçten toplanacak terziler vasıtasıyla bütün kıtaatın eksiklikleri giderilmesini sağlamıştır. ⁴¹³ Cemal Paşa İkinci Kanal Harekâtı öncesi Çanakkale başta olmak üzere yapılan askeri takviye sonrası oluşturduğu fırkaların elbiselerinin olmadığını bu nedenle acilen Dersaadet'ten en azından bir fırkaya yetecek elbise istemiştir. ⁴¹⁴ Dördüncü Ordu'daki melbusat ihtiyacı bölgedeki fabrikalardan karşılanmaya çalışılmış ancak talebi karşılamada fabrikalar yetersiz kalmıştır. Aşağıdaki tabloda bölgedeki fabrikaları görebilirsiniz (Tablo 51.).

Tablo 51. Dördüncü Ordu'ya Ait Fabrikaları⁴¹⁵

Şam İmalathaneleri Müdürü binb. Mümtaz Bey	Humus Mıntıkası İmalethaneleri Müdürü Mıntika Teftiş Kaymakamı İhsan Beş		Halep Mıntika İmalathaneleri Müdürü Bnb. Behram Bes			Adana İmalathaneleri Müdürü Menzil Müfettişi Binb. İbrahim Bes
	HUMUS	HAMA	HALEP	AYINTAB	MARAŞ	DÖKÜMHA NE
DÖKÜMHA NE	DÖKÜMHA NE	DÖKÜMHA NE DERDEST TESİS	DÖKÜMHA NE	DÖKÜMHA NE	DÖKÜMHA NE	
Zikür ve Nar Terzihanesi	Terzihanesi Derdest		Terzihane	Terzihan		Terzihane
Araba İmalathanesi veya Tamirhanesi	Araba İ-T Derdest	Debbeğhane Derdest	Debbağhane	Debbağhane	Debağhane	Debbağhane
Saraçhane			Saraçhane	Saraçhane		Saraçhane
Kndurahane			Kunduraheane	Kundurahane		Kundurahane
Konservehane						
Desti ve Küp İmalathanesi	Desti ve Küp İmalathanesi	Desti ve Küp İmalathanesi				
Nal İmalathanesi			Nal İmalathanesi	Nal İmalathanesi		
Tuğla ve Kiremit İmalathanesi			Dökümhane			
Bomba Fabrikası						

⁴¹³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/9

⁴¹⁴ ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:71

⁴¹⁵ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/4

Topçu
Fabrikası

Döküm
Makineleri

Fıçı
İmalathanesi

İnşaat
İmalathanesi

Pamuk
Müessesesi

Hind Yağı
Fabrikası

Boyahane

Boyahane

Dakik Un
Fabrikası

Makarna
Fabrikası

Aşağıdaki fotoğraflarda Dördüncü Ordu'ya ait imalathaneleri görebilirsiniz (Fotoğraf 3. - 5.).

Fotoğraf 2. Dördüncü Ait Dikimevi⁴¹⁶

⁴¹⁶ CP_204_013

Fotoğraf 3. Kudüs Menzil Müfettişliğine Ait İplik Fabrikası⁴¹⁷

Fotoğraf 4. Dördüncü Ordu'ya Ait Tamirhane⁴¹⁸

Seferberlik hazırlıkları sürerken Başkumandanlık kolordulara tabi olan birliklerin üçer ya da dörder bölüklü olmasını baz alarak melbusat ve teçhizat dağıtımını ihtiyaç çizelgeleri şeklinde hazırlayıp bu çizelgelere göre dağıtımını gerçekleştirmiştir. Dördüncü Ordu'daki mevcut giyim ve teçhizat listesi aşağıdaki tablodadır (Tablo 52.- 53.).

⁴¹⁷ CP_204_012

⁴¹⁸ CP_204_11

Tablo 52. Melbusat⁴¹⁹

	KITAAT	ELBİSE	KAPUT	ÇAMAŞIR	AYAKKABI	ÇİZME
8. KOLORDU	ÜÇER	27254	2754	27254	24889	3475
	DÖRDER	33258	33258	33258	29783	**
12. KOLORDU	ÜÇER	21306	21306	21306	18236	3067
	DÖRDER	23952	23952	23952	20884	

Tablo 53. Teçhizat⁴²⁰

	KITAAT	ARKA ÇANTA SI	PEKSİM ET TORBAS I	PALAS KA	MATA RA	TÜFE NK KAYIŞ I	PORTAT İF ÇADIR	PORTAT İF KÜREK	PORTAT İF BALTAL I KAZMA
8. KOLORDU	Üçer	27400	28254	17529	28254	17529	28254	11572	3858
	Dörd er	32404	33258	22137	33258	22137	33258	15028	5010
12. KOLORDU	Üçer	20347	21306	12441	21306	12441	21306	7647	2550
	Dörd er	23993	23952	15693	23952	15693	23952	10986	3663
8-12 ÜÇER KOLOR DU	Üçer	47747	49560	29970	49560	29970	49560	19219	6408
8.12. KOLOR DU	Dörd er	56397	57210	37830	57210	37830	57210	26014	8673
GENEL	Üçer	387635	407740	251566	407740	251566	407740	163012	54342
	Dörd er	454032	478084	317976	478084	317976	478084	214618	73176

⁴¹⁹ ATASE, BDH, Kl:1879, Dos:29, F:1/16

⁴²⁰ ATASE, BDH, Kl:1879, Dos:29, F:1/16

4.6. Dördüncü Ordu'da Ulaşım Hizmetleri

Osmanlı'da demiryolu ağı özel sektördeydi. Zira demiryolu için teknik elamanın olmayışı ve maddi imkânların yokluğu nedeniyle yabancı şirketler tarafından inşa edilmekte bu durum nedeniyle İngiliz, Alman Fransız şirketleri kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik çıkarlarına hizmet vermek için demiryolu ağını düzenlemekte idiler. Bu nedenle Osmanlı Devleti asker ve malzemelerinin taşınmasında demiryolunun kullanmada yararlanamamış ve demiryolu ulaşımı sınırlı bir şekilde hizmet vermiştir. Dördüncü Ordu mintikasında da demiryolu ulaşımı gelişmemiştir. Dördüncü Ordu için en önemli Bağdat Demiryollarının tamamlanmasıydı. Tamamlandığı takdirde asker ve askerin ihtiyaçları en hızlı ve güvenilir bir şekilde sevkedilebilirdi. Ancak tamamlanmadığı için Toros ve Amanos dağ silsilesindeki tüneller açılmadığından kırık ve parçalı hatlar şeklinde demiryolu hizmet verilmekteydi. Bu yüzden Toros'tan trenle gelen malzemeler şoselerle taşınmıştır. Amanos üzerinde geçici dar bir hat tamamlanarak Dördüncü Ordu'nun ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (Çeloğlu, 2018: 80). Osmanlı Devleti savaşa girerken 5759 kilometrekarelik demiryolu ağı ile 1.760.000 kilometrekarelik bir alana taşımacılık yapmaktaydı. İstanbul ve Adana güzergâhındaki demiryolu hattı kesintili ve parçalı bir durumdaydı. Bu kesinti tamamlanamayan Toros ve Amanos tünellerinden kaynaklanmaktaydı. İki tünel arasında 70-80 km bitişik hattın yapılmaması nedeniyle Rayak'ta başka bir hat ile ulaşım sağlanıyordu.

Bu durum nedeniyle taşınan asker, hayvan, cephane üç kez boşaltılıp yeniden trenlere yükleniyordu. Bu da hız kapasitesi düşük olan trenlerin daha da yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Üstelik demiryolu ağına stratejik noktalarda büyük indirme ve bindirme faaliyetlerine imkân vermeyen istasyonlar bulunmaktaydı. Kapasitesi yetersiz ve hızları düşük olan trenlerle yapılan sevkiyatın personeli yabancı olduğu içinde ayrı bir sorun yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nde demiryolları tek hatlıydı. 4500'ü yük vagonu, 702'si yolcu vagonu ve 280 ise muhtelif hatlardaki vagonlardan ibaret idi. Parçalı ve tek hatlı olan Pozantı-Adana- Osmaniye- Halep demiryolu ile Üçüncü- Dördüncü-Altıncı Ordu mintikalarına asker, hayvan ve cephane nakli gerçekleştirilirdi. Ancak sınırlı kapasite bakıma muhtaç vagonları, demiryolunun mevcut durumu sürat düşüklüğü gibi nedenlere hızlı ve güvenilir demiryolu taşımacılığından istenilen şekilde yararlanılamamıştır (Yalman, 2018:103). Demiryolu ulaşımının güçlendirilmesinden sorumlu Maysener Paşa Dördüncü Ordu için önemli olan Yafa-Kudüs hattını uzatarak Hicaz demiryollarına bağlamaya çalışarak parçalı hattın bütünlemesine çalışmış böylece lojistiğin güvenilir ve hızlı bir şekilde intikalini amaçlamışlardır (Umar, 2013: 207).

Ağustos 1914 yılında Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu hatlarını aşağıdaki tabloda inceleyebilirsiniz (Tablo 54.).

Tablo 54. Osmanlı Devleti'nde 1914 Yılı İtibariyle Demiryolu Hatları

Demiryolu	Genişliği	Uzunluğu
Yafa-Kudüs Hattı	Tabii	72 km
Humus-Trablus-Şam Hattı	Tabii	65 km
Müslimiye-Halep-Humus Hattı	Tabii	320 km
Beyrut-Rayak-Şam-Müzeyrip Hattı	1.05	240 km
Hicaz-Yeni Şam-Derci-Amman-Maan-Medine Hattı	1.05	1370 km
Afule-Sile (Hicaz hattının Nablus'a doğru inşa edilmekte olan kolu)	1.05	40 km
Dera-Yermük-Afule-Hayfa-Hicaz Şubesi Hattı	1.05	161 km

Kanyak: (Umar;2013:207)

Demiryolları gibi karayolunda da bakıma muhtaç bir vaziyette idi. Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti'nde Avrupa yakasında Anadolu yakasına göre daha iyi bir karayolu ağı vardı. Demiryolunun kesintili olduğu yerlerde ulaşım karayolu ile sağlanmaya çalışılıyordu. Ancak Pozantı-Tarsus arasındaki yol onarılması zaruriyet halinde olan bir vaziyette idi. Osmaniye ve Kadirli arasındaki yolda benzer bir durumda at arabasının girebileceği kadar genişlikte olmayan dar ve bakımsız bir durumda idi. Dördüncü Ordu Sina-Filistin güzergâhındaki yol inşası ve bakım ile onarıma demiryolu yetersizliğinden dolayı önem vermiş ancak Pozantı-Tarsus-Adana-Osmaniye-Halep güzergâhındaki yolları nisan ayında kullanılabilmıştır. Tekerleklerinde lastik olmayan motorlu taşıtlar bu yollarda pek işe yaramamıştır.

Genel olarak Osmanlı Devleti'nde seferber edilen ordular karayolunu kullanmışlardır. Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne yazdığı yazıda birinci vazifesinin Maan-Akabe arasında bir kara menzil hattı inşa etmek olacağını bu hattın dışında Şam-Maan arasında da bir kara menzil hattının yapılmasının zaruri olduğunu ve yapımına başlandığını belirtmiştir. Ayrıca Cemal Paşa beş konakta bir veteriner ve on konakta bir hayvan hastanesi açabilmek için 10 Türk veterineri istemiştir.⁴²¹ Cemal Paşa tek ulaşım ağı olan karayolu ağını güçlendirirken nakliye vasıtalarının da ihtiyaçlarını karşılamayı unutmamış yolların bakım ve onarımı genel olarak hayvan gücüne bağlı olduğu için hayvanlarla ilgili her türlü soruna çözüm bulacak tesisleri ihmal etmemiştir.

Çünkü motorlu taşıttan sınırlı sayıda yararlanan Dördüncü Ordu'da ulaşım ağını güçlendiren malzemeler hayvanlar tarafından getirilmekteydi. Dördüncü Ordu için karayolu ulaşımı önem arzettiği her türlü maddenin nakli karayolu ile gerçekleşiyordu. Bu nedenle Dördüncü Ordu ikmal işlerinin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesinin Toros hattında Pozantı-Gülek istasyonları ve Amanos hattında Osmaniye-Racu kara menzil hattının güvenliği bakım ve onarımına büyük önem verilmişti. Birüssebi-Sebastiye yolunun güvenliği için Ordu Menzil Müfettişliği yeni menzil hudutları tespit etmişti.⁴²²

1-Amman-Salta-Eriha-Kudüs hattı

2-Maan-Birüssebi hattı

3- Cistrülcemah istasyonundan Gazze'ye Şeria vadisi ve Bahri Lüt üzerinden bir tehir menzil hattı

4-Hayfa'dan Gazze'ye tahriren kaçak olarak bir menzil hattı yalnız yollardan (nehir ve göllerden) istifade edilmemiştir. Amman-Kudüs hattından pek az Maan-Birüssebi hattından hiç istifade edilmemiş Sebastiye-Birüssebi hattı ordu kısmi gelişi için yegane bir menzil hattı olarak kalması ve elde mevcut nakliye vasıta tesbitinde amaca tamamen hizmet etmişti. Ancak şimendifer istasyonu Sebastiya'dan Kanal'a kadar 550 km olduğundan Mısır Seferi'nin ne kadar devam edeceği bilinemediğinden Hicaz hattının Ramin istasyonundan itibaren Birüssebi istikametinde Hicaz Hattı Mısır Şubesi tesisleriyle bir şimendifer hattı inşasına karar verilmiş ve 19 Ocak 1915 tarihinden itibaren başlanmıştır.⁴²³ Von Kress, Enver Paşa'nın cepheyi ziyareti sırasında Almanca Von Kress'e "*Demiryolu işletmesindeki noksanlardan dolayı daimi şikayetinizi anlamıyorum. Bizim seyahatimiz hiçbir arıza ve pürüz göstermeksizin tarifeye göre devam etti. Von Kress'de Enver Paşa'ya "Evet ekselans, size Filistin ve Suriye'de tedarik edilebilen son taşkömür mevcudu ile getirdiler ve son üç gün zarfında ne insanlara ve ne de hayvanlara yiyecek namına hiçbir şey gönderilmedi, çünkü demiryolu idaresi sizin korkunuzdan şayanı hayret bir surette diğer bilimum nakliyatı durdurmuş ve böylece hususi treninizin arızasız ve pürüzsüz olarak yoluna devam etmesini temin edebilmiştir* (Kress, 1943: 95).

14 Mayıs 1915'de Mısır Şubesi hattı ile inşaat 15 Kasım 1914 tarihinde başlanmıştır. Ramle istasyonuna kadar 4 sıra 26 km. inşa edilmiştir. Şam ile Kudüs Secd hattının genişliği bir metre 5 santimetreye yükseltilmiştir. Birüssebi istikametinde inşaatına devam edilmiştir. 14 Eylül 1915'te hattın Birüssebi'ye kadar uzatılması planlanmıştır. Birüssebi'den Hafirülvce istikametinde inşaatına devam edilip gerekli malzeme Şam - ? hattından başka Beyrut - ? hattı ile Akka Hayfa

⁴²¹ ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:34

⁴²² ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/4

⁴²³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/5; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/5

şimendifer yolu ve sonunda Humus-Trablusşam hattı ile Kudüs – Secd arasında malzemesi hazırlanmıştır. Bu malzeme ile Hafirülavce'ye kadar şimendifer inşası mümkün olabilecekti. Mısır şubesiinden 1 amele taburu ile Hicaz hattından bir şimendifer taburu çalışmaktaydı. Dördüncü Ordudaki dekovil 60 cm. arzında olduğundan Almanya'dan gelecek dekovil malzemesinin mümkün ise aynı oranda olmasının temini buyrulmasını 28 Aralık 1915 Cemal Paşa istemiştir.⁴²⁴

Günay; Osmanlı Devleti'nde ulaşım ağı hakkındaki izlenimlerini şu sözlerle ifade etmiştir: *“İstanbul'dan Dördüncü Ordu mıntkasına gelmek için 40 kişilik olan yük vagonlarına 60-70 kişinin doldurulup seyrüseferi lokomotifler odun yakmak suretiyle yapıyorlardı. Herhaalde kömür tedariki gayri mümkün veya teşkilatsızlıktan imkânsız olduğunu irade etmiştir... Esasen nakliyat çok feci bir durumda idi.*

Trenler odun yakmakla işliyor fakat sürati yavaş lüzumlu vagon ve lokomotifinde mahrum bir haldeydi. Nakliyatın temelini merkep kolları, deve kolları, at arabaları teşkil ediyordu. Bağdat-Filistin-Kafkasya gibi cephele ikmal imkânsızdı... Birinci Dünya Harbi sırasında maden kömürü tedarikindeki müşkilattan dolayı artık trenler muntazam seferler yapmamaya başlamışlardı. Hemen her istasyonda lokomotifler islim alıncaya kadar beklemekte ve bunun içinde külliyetli odun yakmaktaydı. Trenlerde hareket saati makinistlerle istasyon memurlarının elindeydi. Trenlerin hareketi de oduna bağlı olunca odunun teminini önemli bir mesele haline gelmişti. Ormanlar istasyonlardan çok uzak mesafelerde bulunuyor, birçok istasyona bunların gönderilmesine imkân olmuyordu” (Günay, 2006: 25-42-70).

Birinci Kanal Seferi esnasında Sebastiyе-Halilürrahman yolunun develer için ancak iyi havalarda kullanmaya elverişli olması, Halilürrahman yolunun iyi havalarda dahi arabaların geçişine müsait olmaması karayolunun profesyonel bir yardıma başvurulmasını zorunlu kılmıştır. 25 Şubat 1915'te Dördüncü Ordu mıntka cenubiyesi (Kudüs Mutasarrıflığı ve Sina Şebhi Ceziresi) ser mühendisliğe Avusturyalı mühendis mösyö Oscar fon Vine Korvolokof tayin edilmiştir.⁴²⁵ Nablus – Halilürrahman yolunun tamiri sağlanmıştır. Kudüs – Eriha – Salta yolunun inşası ve Halilürrahman' dan itibaren Birüssebi' ye kadar Süveyş inşası ve Birüssebi'den itibaren Hafirülavce – Kasmiye – Birhasan – İbn istikametinde arabaların geçmesine müsait bir yol tanzim edilmişti. Burada bir karargâh ihdas edilmesi görevi Oscar 'a verilmiştir. Ulaşım hizmetinde bulunacak olan mühndisin emrine ordu emiri ve yapılan mükavele akdi gereğince 6 amele taburu verilmiştir. Bu güne kadar Nablus – Halilürrahman şosesi tamir edilmiştir. Kudüs – Salta yolu ile Halilürrahman – Zahiye şosesi derdest ikmal edilmişti. Ordu kuvve-i umumiyesin birden bire atanan bu altı taburun eşya ve teçhizatı, derhal ikmal edilememiştir. Amele taburlarından hayli firar vardır. Zayıyatı pek bilinmemektedir. Buna rağmen çöl inşaatına devam edilecektir.⁴²⁶ 10 Mayıs 1915 tarihli Mısır Seferi için yapılan hazırlıklarla ilgili raporda şu bilgilere yer verilmiştir; Birüssebi – Hafir arasında yapılacak olan dekovil hattına karar verilmiştir. Birüssebi ile Hafir arasında hem dekovil inşa olunacak hem Mısır şimendiferinin Hafirülavce istikametinde inşaatına uzatılacaktır. Dekavil hattı 14 Kasım 1915 tarihinde ikmal olunacaktır. Hareketten bir iki ay önce çöl erzak malzemesi temini gerçekleştirilmesi zaruri olduğu için dekovil hattı bir hususta büyük bir fayda sağlayacaktır. Mısır şimendiferinin Birüssebi ve Hafir arasında 14 Ekim 1915tarihine kadar tamamlanmasına çalışacaktır. 14 Ocak 1916' da ikmal gerçekleşecektir. Dekoviller dahi daha ziyade ileriye nakli ile sınırlandırılacak, bu suretle dekovil şimendifere bir veya 2 konak sunacaktır. Dekovil inşaatı Mısır şubesi ser mühendisliğine ve dekovil işletmeleri hicaz idaresi işletme müdüriyetine bağlanmıştır.⁴²⁷ Dekovil hududu tedariki için Halep'de bulunan ordu dekovil mühendisi Mösyö Frank'dan gelen telgrafda dekovil ihtiyacının şu şekilde tedarik edildiği bildirilmiştir:

⁴²⁴ ATASE, BDH, Kl:166, Dos:726, F:25/3

⁴²⁵ ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:14, F:2/2

⁴²⁶ ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:14, F:8

⁴²⁷ ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:14, F:6/16

Kilometre

10 Haleb şirket inşaiyesinden

11 Bağdat hattından

2 Halepden

13 İskenderun'dan

2 Cebel-i Lübnandan

10 Temmuz ayında Bağdat hattından alınmıştır. Dekovil hattı tamamlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca şimendifer hattının Nablus'a gelmesi ile beraber Sebastiya ile Nablus arasındaki 12 km. ve ? ve Osmaniye'den gönderilecek 40 km.'nin dekovil hatlarıyla beraber şimdilik 100 km'lik hat tedarik edilmiş ve bu suretle Hafır ile Birüssebi arasında dekovil hattı inşası için gerekli malzeme temin edilmiştir.⁴²⁸ Hafır hattından 35 km ilerletmek için 40 km ray, 562 adet vagonat, 400m oluklu çinko, 4 adet telefon makinesi, 25 kmlik telefon teli, 2 adet tulumba, 300 adet dekovil koşum takımı istenmiştir.⁴²⁹ 21 Mayıs 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne Cemal Paşa şu telgrafı çekmiştir. Şimendifer Birüssebiye geldikten sonra 20 tondan ibaret 5 trenden ibaret olacaktı. Diğer tarafta Arabistan Şebhi Ceziresinde belirli bir zamanda tedarik ve orduca teşkil edilen deve miktarı 40 bindir. Çölde bulunacak kuvvet su problemi nedeniyle bu 2 hat üzeninde yapılacaktı. Bu planın tatbiki çölde su ve yol hazırlığına bağlıdı. Çöl menzil hudud ve teşkilatın yol inşaatına ve su şartına bağlı olarak değişimi mümkündü. Ordu mıntıkasında mevcut köprücü trenleri toplam bir tombaz eksik olmak üzere yalnız bir fırka köprücü treni teşkil edildiğinden dâhili hesaptan ayrıydı.⁴³⁰

Aynsafir'den Dördüncü Ordu karargâhından başkomutanlığa çekilen telgrafta Birüssebi-Hafırulavce dekovil şimendifer hattı için 160 km. baktıl? 12 telgraf makinesi ve levazımatı? 3 manitolu duvar telefonu ve altışar numaralı santrale ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bu istekler 19 Mayıs 1915'de istenen 728 km'lik telgraf malzemesi dışındaydı. Tüm malzemelerin 14 Ekim 1915 tarihine kadar Şam'a gönderilmesi gerekli olduğunu Bahriye Nazırı söylemiştir.⁴³¹

28 Ekim 1914 tarihinde X.Fırka'nın geçiş güzergâhındaki yolların bakım ve onarımının yapılması istenmiştir. Bunun için İskenderun, Bislan yollarının tamiri için 6. Kolordu kumandanlığı ile Halep vilayetinde bir program dâhilinde yolların tamirine devam edilmesi emri verilmiştir. Pozantı-Katma arasında yolların tamiri için nakliye vasıtası olarak 100 adet öküz, manda arabası ve bu tertibat içinde Halep vilayeti ile müşterek bir program yapılacağı 6. Kolorduya emredilmiştir. Halep vilayetindeki memurun askerin ihtiyaçlarını karşılaması konusunda yardımcı olacağı işbirliğinin menzil hududu üzerindeki yol ve geçitlerde gerçekleşeceği bildirilmiştir.⁴³²

1 Aralık 1914 tarihinde Cemal Paşa Beyrut vilayetine ve Kudüs Mutasarrıflığı'na çektiği telgrafta şu emirleri vermişti. Beyrut- Hayfa- Kudüs ve Yafa şehirleri depolarında ahşap malzemeleri olduğunu tespit etmiş demiryolu inşasında kullanmak için mahrukatın cins ve miktarını 48 saat içinde Şam'da VIII. Kolordu'ya bildirilmesini istemişti. 5 cm. yahud daha fazla çapta kalan miktarın ne kadar olduğunu, 21 cm.'den daha büyük kütük ve bu kütüklerin her birinin katar ve tol miktarının, 4 güne kadar ahşab (kütük, kereste vs.) malzeme hakkında ayrı ayrı bilgi verilmesini istemişti.⁴³³ Mayser Paşa; Nablus – Kudüs istikameti hakkında harita üzerindeki tetkikatına nazaran arazi yapısına bağlı olarak karargâhın bir seneden önce bitme imkânının olmadığını Nablus'un kuzeyindeki Rayak istasyonundan itibaren batıya doğru "Vadi-i Ariş'i takiben Tülkerem'den geçtikten sonra güneye ilerleyerek Ramle istasyonundan Yafa – Kudüs hattının Yafa'dan itibaren Ramle istasyonuna kadar olan kısmi malzemesini kaldırılacağını Cemal Paşa'ya bildirmiştir.

⁴²⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos:9, F:1/8

⁴²⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/11

⁴³⁰ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717A, F:1

⁴³¹ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717A, F:4

⁴³² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/7

⁴³³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/8

Güzergâhın Ramle'ye nazaran kuzey kısmında kullanma ve mezkûr hududun Ramle'den itibaren şarka doğru 15 km.sinin muhafazasıyla Kudüs istikametindeki geride kalan kısmının inşaatında istifade edilmesinin elzem olduğunu Cemal Paşa'ya iletmiştir. Bu şekilde hem güvenilir hem de daha ucuz bir karargâh sağlanmış olacaktır. Hicaz hattının güçlendirilmesi için arazi yapısı nedeniyle 40 bin liraya ihtiyaç olduğu Mayser Paşa tarafından tespit edilmiştir. Ramle istasyonundan başlayan kısım pek arızalı olduğundan Nablus – Kudüs güzergâhı üzerinden Nablus'dan itibaren güneye doğru çalışan topografya heyeti yeni istikamet üzerine gönderilmiştir. Bu şartlar dâhilinde Birüssebiye kadar 4-5 ay zarfında hattın inşası gerçekleştirilebileceğini Cemal Paşa'ya bildirmişti. En güvenilir ve en hızlı şekilde yol güzergâhlarını belirlemede Mayser Paşa yardımcı olmuştur.

74 km olan Birüssebi-Hafir arasında yapılacak olan dekovil hattı için mevcut malzemeden başka 450 ton taşıma kapasitesi göz önünde bulundurularak şu malzemeler istenmiştir.⁴³⁴

Vidalarıyla beraber her birinin bir metresi 7 kilo ağırlığında ve yüksekliği 65 mm olan 41/46 km uzunluğunda 60 cm arzında çift ray,

- Eldeki raylar için katrı 10 ve yüksekliği 40 mm olan 70.000 adet özel levha vidası
- İstasyon binaları için 4000 metrekairelik alana göre oluklu sac
- 200 metrekaire 14 numara halis çinko
- 10 adet 1.5 inçlik emme-basma tulumba,
- 10 adet 2 inçlik emme-basma tulumba
- 20 adet 2 inçlik musluk tulumba
- 950 adet düz küçük eşya vagonu
- 1000 kilo antifriksiyon madeni
- Her biri 3 kilo ağırlığında 500 adet manivela kazması
- 80 km telefon teli
- 12 adet telefon makinesi
- 1500 tane mücerrit
- 1660 tane dekovil koşum hayvanları için koşum takımı

Dekovil veya demiryolu hattının Hafirülavce'den 35 km daha uzatılması için günde 450 ton taşınma kapasitesi göz önünde bulundurularak 40 km ray, 563 adet vagonet, 400 metrekaire oluklu çinko, 2 adet tulumba, 300 adet dekovil koşum, 4 adet telefon makinesi istenmiştir.⁴³⁵

4.6.1. Nakliye Kolları

Nakliye kolları silah, cephane, erzak istihkâm, mahrukat gibi ordunun her türlü ihtiyacını karşılamak için anavatandan ileriye doğru menzil noktalarına sevkıyat ve menzil noktalarından da anavatana geriye doğru her türlü tahliye işlemini (silah, cephane yaralı ..vb) gerçekleştirmişti. Yürüyüş sırasında nakliye kolları genelde tek cins bir hayvandan oluşan bir kol vasıtasıyla aynı cins maddeler taşınmıştır. Develi, mekkarili merkebli, atlı, öküzlü ve manda kolları şeklinde cinsine göre sınıflandırılmış taşınan yüke göre de erzak, cephane ve hasta nakliye kolu şeklinde adlandırılmıştı.

Ordunun erzak ve yem ihtiyacını taşıyan erzak kolları yüklerini menzil bölgesinde bulunan ambar ve depolara naklelerlerdi. Doğrudan hayvan ya da tek barkirli arabalardan oluşan hafif kollar ve çift hayvan veya dört tekerlekli arabalardan oluşan ağır kollar olmak üzere ikiye ayrılmıştı.

VIII. Kolordu Kanal Harekâtı için iâşe ve su durumu değerlendirilerek bazı tedbirler almıştı. Bu tedbirlerin başında süvari alayının yerine harp nizamına hecin süvar alayı teşkil etmek olmuştu. Aynı durumdan dolayı kuvve-i seferiye için bir çöl kadrosu oluşturulmuştu. Çöl kadrosu esas itibarıyla büyük ağırlıklar hafifletilmiş ve askerin eşyası 15 kiloya indirilmişti. VIII. Kolordu'nun potatif çadırları olmadığından her taburda yalnız hastalara mahsus olarak ya da iki mahruti (koni) çadır alınmıştı. Kolordunun katar ve kabileleri menzil nakliyatına ayrıldığı için gerek erzak ve

⁴³⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/10

⁴³⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/11

gerekse çölde lazım olan suyu taşımak için her biri her bir kol 92 deveden oluşan 25 kol ve iki su taburu ve herbiri 128 deveden oluşan 10 koldan meydana gelen bir erzak taburu ve cenah kolları için her biri 30 koldan oluşan iki muhtelif tabur teşkil edilmeye çalışılmıştı. Her erzak kolu merkez kolunun bir günlük erzakını ve 5 su kolu bir günlük suyun ve bir muhtelif kolda cenah kollarından birinin bir günlük suyunu ve erzakını taşımakla mükellef tutulmuştu.

İnsan İçin Çöl Erzakı: 600 gram peksimet, 150 gram hurma, 9 gram çay ve 4 kilo su

Barkir (Beygir) İçin: 5 kg arpa ve 18 kg su

Deve İçin: 3 kg arpa, 5 kg sudan ibaret idi. Günlük çöl erzakının temini dağıtımı için nakil kolları güçlendirilmeye çalışılmıştı.⁴³⁶

Dördüncü Ordu için çöl şartlarına dayanıklılığından dolayı en mühim meseledir. Deve nakil aracı olarak her türlü malzemeyi taşıma da diğer hayvanlara göre daha dayanıklıydı bu yüzden tedariki de önemliydi. Ancak harekattan sorumlu VIII. Kolordu'nun eksik olan 4000 deveyi tedarik etmekte zorlanmaktaydı. Ayrıca X. Fırka'nın sadece çöl kadrosu ve cephe kademeleri Kanal'a kadar 10 günlük erzakı ve 2 günlük su için 2500 deve gerekiyordu. Hicaz kuvve-i seferiyesi ve yeniden teşkil edilecek Maan-Nahle menzil hattı içinde 2500 deveye ihtiyaç vardı. I. kademenin Birüssebi'den ileri hareketi 3 Ocak 1915 tarihinde yerleşmiştir. X. Fırka ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesinin her ikisinin II. Kademe olarak ve aynı zamanda Birüssebi II. Kademe olarak ve aynı zamanda Maan hattından hareketle I. kademeyi grup grup takip etmesi ordu için çok önemliydi. Bunun için öncelikle bu miktar deveyi zamanında Birüssebi-Maan hattına ulaştırmak gerekiyordu. Ordu Menzil Müfettişliği deve tedarikine başlanmıştı. Suriye, Adana, Halep, Musul ve Bağdat vilayetleri dışında Arabistan yarımadasından ve Medine'den Dördüncü Ordu için mübayaa yöntemiyle deve tedarikine çalışılmıştı. Ayrıca deveden tasarruf için Cebel-i Lübnan ve Havra'dan ester ve merkep satın alınmıştı. Böylece 18 Aralık 1914 tarihinden itibaren 15 gün zarfında 3325 deve Şam'dan toplanma mıntıkasına sevk edilmişti. 3 Ocak 1915'e kadar 4094 2 Ocak 1915 ten itibaren 4 Şubat 1915'e kadar 3105 toplanmış bu tarihe kadar 10.514 deve tedarik etmeyi başarmıştı. Ancak bu yeterli değildi.⁴³⁷

Tekâlif-i Harbiye ile ordunun iaşesinin sağlanmasıyla kurulan anbarlarda erzakın toplanması ve depolanması için yeteri kadar toplanma mıntıklarında barkır, öküz, deve gibi vesnit-i nakliyenin bulunmaması erzakın mıntikalara ulaşmasını engellemişti. Bu nedenle şimendifer ve iskeleden mahallerde gemilerle nakledilen erzak diğer bölgelere sevk edilememişti. Menzil nakliye kollarına ait tertibat-ı seferiyeye göre umumi ordu için 126 nakliye kolu ihdas edilmesi gerekirken bu gerçekleşmemişti.

Erzakın naklinde yaşanan gecikmelerin çözüme kavuşması için Levazımat-ı Umumiye'nin nakil işlerini hızlandırması ve yardım olması istenmişti.⁴³⁸ I. Kanal Harekâtı için Hanyunus-Maan-Eldelagam' da cenah kolları için aynı miktarda erzak tedarik edilip yalnız I. kademenin 2 aylık erzakı ve kollarında 28 günlük yemi Hafirülvace-Birüssebi 'de tedarik edilmiştir. Kolordu bu hazırlıklarda saman ve kısmen arpa olmak üzere depolayabilmiştir. Birüssebi'den Kanal'a kadar 10 günlük mesafe olduğundan ancak 10 günlük erzak taşıyabilecek olan mevcut erzak kollarıyla yalnız I. kademenin kanal önüne vardıktan birkaç gün sonra artık iaşenin temin edilemeyeceği için böyle bir iaşenin temini için menzil noktasının iki misli erzak koluna yani sadece I. kademe için mevcut erzak kollarının arttırılması gerekiyordu.

Toplanma hareketi 14 Ekim 1914 tarihinde bitip, I. kademe 3 Kasım 1914 tarihinde Birüssebi'den cenah kolları merkezi kolu ileri müfrezesi 27 Ekim 1914 tarihinde Elariş-Birûhasene-Nahle hattına ileri sürülmesi gerekiyordu. Erzak kollarındaki sevkiyat kesintisi Kanal Harekâtı'nın tarihinde gecikmeye neden olabileceği için⁴³⁹ Dördüncü Ordu çöl şartlarında nakil araçlarını temin edemediği için kollar üzerine yeni tertipler oluşturarak sevkiyatı sürekli hale getirmeye çalışmıştır.

⁴³⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/1; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/2

⁴³⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/1; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/2

⁴³⁸ ATASE, BDH, Kl: 1180 Dos:225, F:105

⁴³⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/1; ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/2

Seferberliğin ilanı sonrası 17Ağustos 1914 tarihinde 12. Kolordu Fahreddin Bey'den gelen raporda ihtiyaca kâfi mekkeri bulunmadığından dolayı kolordu hafif ve ağır erzak kolları develerden teşkil ve kadroları yeniden düzenlenmiştir. Sahipleri ve devecileri hayvanatın iâşe ve istihdamları için develeriyle beraber bulundurmak ve bunları kolordu kafile ve kollarında istihdam etmek şartıyla deve sahiplerini bir beyanname ile hizmete davet edildi. Bu güne kadar 1750 deve toplandı, Bunlar nakliyat-ı askeriyede hizmet veriyorlar. Deve sahiplerinin bir kısmı devecilerinin yiyeceklerinin bizzat tedarik ediyorlar. Busuretle teşkil edilmiş kollar şunlardır:

- Birinci hafif erzak kolu:180 deve, 80 nefer:
- İkinci hafif erzak kolu:170 deve 70 nefer,
- Üçüncü hafif erzak kolu: 90 deve 35 nefer,
- Birinci ağır erzak kolu: 245 deve, 100 nefer
- İkinci ağır erzak kolu, 207 deve 85 nefer,

Üçüncü ağır erzak kolu, 120 deve 55 neferden oluşmaktadır. Bu kollar hareket eden kıtaatın 3 günlük erzakıyla beraber tatmak üzere mezkûr kıtaat kısım kısım ilerlemekteydi. Cephane taburlarından I. 1097 mekkari II. 400 deveden teşkil olmuştu. I. taburun henüz 678 mekkarisi eksiktir. II. Taburdan iki piyade üç topçu, cephaneye kolu, Telebeyat'a hareket etmiştir. I. cephaneye taburunun noksanıyla diğer kıtaat noksanları ikmal edildikleri halde yüzer deveden mürekkep 3 menzil nakliye kolu teşkil edilecekti. Bu kollar menzil anbarlarına erzak getirecekti. Dördüncü Ordu Kumandanı kıtaatın birer aylık erzaklarını beraber taşımaları emredilmiştir. Vasıta mevcudumuza göre 3 günlük erzak beraber taşıyabilmişti. Toplanma alanına sevk mıntıkası seferberlik ilanı ile beraber tebliğ olmadığı kolordunun seferber olan akşamının haber almaması hareketi 30 Temmuz'da bildirilmiş olduğundan bun sonra güzergahda hiçbir hazırlık yapılmamıştır.⁴⁴⁰ 10-11 Eylül 1914 tarihinde Levazımat-ı Umumiye seferberlik şubesinden Şam'da teşkil eden ordunun icabında çölde hareketin temin etmek için gerekli miktarda devenin tedarikinde ve muharebe ihtiyacının karşılanmasında tekâlif-i harbiyenin kullanılmasına izin verilmiştir. Bu nedenle ne kadar deveye ihtiyaç duyulduğu tedarikinin mümkün olup olmadığının Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na sorulması ve alınan cevabında mezkûr ordunun deve ihtiyacının Başkumandanlık Vekâleti'ne telgrafla arz edilmesi istenmiştir. VIII. Kolordunun bir aylık erzakı 12 günlük suyunu beraberce alarak götürmesi için 86 bin deveden sadece 14 bin devenin tedarik edildiği bildirilmiştir. Ayrıca erzak kollarının teşkili zımmında deve toplanması için 12. Kolorduya emir verilmiştir. Aynı zamanda Halep valisinden alınan bir telgrafnamede kolordunun menzil kollarının teşkili için toplanan develerin askere teslim edildiği tedarik edilen develerin gerek telef olmaması gerekse hükümetin belirli bir düzen içinde olması için, sahipleri tarafından bakılmaları hususu, 6. Kolordu Kumandanlığı tarafından teklif edilmiştir. Bu durum 4. Kolordu Kumandanlığı'na 22 Mayıs 1914 tarihinde telgrafla sorulmuştu. Alınan cevabda gerekli vesaiti nakliye ile imkân bulunduğu develerden istifadenin zaruri olduğu bu halde sahiplerinin develerini alarak çöllere götürmesini men edebilmek için icraat mukabilinde deve tedariki mecburiyeti hâsıl bildirilmiştir. Ayrıca eldeki mevcut para ile harekât şartlarına uygun olan her 10 deve başına bir deveci 100 kuruş maaş ve bir çift ikmalin verilmek üzere deveciler istihdamı hususunda izin istenmekte idi.⁴⁴¹

23 Kasım 1914 tarihinde XII. Kolordu VIII. Kolorduya 1500 deve vereceğini develerin henüz tedarik edilmediğinden henüz 8. Kolordu'ya verilmediğini Zeki Paşa bildirmiştir. Ayrıca develerin yerine kollar teşkili sağlamlaştırmış ve Adana'dan takviye yapmıştır.⁴⁴²

Dördüncü Ordu'nun 1914 Eylül ayından itibaren nakliye kolları ile ilgili sorunlar gündeme gelmiştir. Dördüncü Ordu'da develerden teşkil edilecek bir menzil nakliye kolu 3 zabıt, 19 tüfek, 101 rovlörlü olmak üzere 120 nefer 19 binek ve 90 deveden her takımda 25 deve kolu ağırlığında 15 deve bulunacaktır. Bu hesaba göre Humus'da 8 menzil nakliye kolu için 24 zabıt 152 tüfek, 808 rovlörlü olmak üzere 960 nefer 152 binek 720 deve olması lazımdır.

⁴⁴⁰ ATASE, BDH, K1:1124, DOS:4, F:1/100

⁴⁴¹ ATASE, K1: 1124, DOS: 4, F:1/120

⁴⁴² ATASE, BDH, K1:3221, Dos: H-1, F:1/17

Şam'da 6 menzil nakliye kolu için 18 zabıt, 114 tüfek, 303 rovlörlü olmak üzere 720 nefer, 114 binek, 540 devenin lazım olduğunu Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.⁴⁴³ Dördüncü Ordu seferberlik ilanı ile birlikte iâşenin sevk ve idaresini şekillendirmişti. 16 Eylül 1914 tarihinde 3 çuval arpa ve ekmek yarım çuval hurma ve ¼ çuval şekeri ile yarım teneke çay mevcut olan Dördüncü Ordu erzak kollarını:

18 deve 2 çuval arpa ve yahut saman 18 çuval ekmek 7 devenin, 2 çuval hurma ve 1 çuval ekmek, 14 çuval hurma ve 7 çuval ekmek;

14 deve, 5 çuval ekmek, 1 deve, 4 çuval ekmek ve teneke çay, 1 deve, 2 çuval ekmek, 1 çuval şeker, toplam 42 deve, 36 çuval arpa 98 çuval ekmek, 2 teneke çay, 14.5 çuval hurma ve 1 çuval şeker taşıması,

Ya da 18 deve 2 çuval arpa yahut saman 22 deve, 4 çuval ekmek ve 3 teneke zeytin: 88 çuval ekmek, 66 teneke zeytin, 1 deve 1 çuval ekmek ve teneke çay toplam: 42 -36 çuval arpa ya da saman, 94 çuval ekmek, 66 teneke zeytin, 1 çuval şeker, 2 teneke çay, bunlardan başka her kolun kendi ihtiyacı için: 3 deveci, 2 çuval arpa veya saman ve 1 çuval ekmek, 6 çuval arpa veya saman, 3 çuval ekmek taşıması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁴

8 Aralık 1914 tarihinde Şam'dan Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne şu bilgileri sunmuştur. Hamal kolları hafif veya ağır erzak kollarının nakliye vasıtaları olmadığı bölgelerde menzil mıntıkası yahud dâhili memleketlerden kullanıldığını bunların nakil olunacak eşyayı sırtlarında taşıdıklarını 44 araba 400 kiloluktan oluşan bir kolun yerine 696 askerin kullanıldığını iletmiştir. Askerin savunmada ya da öncü birliklerde kullanılması gerekirken farklı bir alanda çalışması hasım karşında vereceği mücadelede onun direncinin kırılmasına yol açabilmiştir.⁴⁴⁵

II. Kanal harekâtı için İbn'de yeni ihdas edilen menzil müfettişliği için 23 Mayıs 1915 tarihinde Mısır seferi için çölde yaklaşık 40 bin deve ile 20 bin farklı hayvanlara ihtiyaç olduğunu Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir. Ayrıca sefer sırasında ordu nizami harbine göre çöl dâhilinde mevcut olan bir taburda 1000/2000 deve olmak üzere 8 deve erzakı ve 6 deve cepheane taburu bulunduğunu ifade etmiştir. Seyyar araba taburu 706 bin arabadan mürekkebe olmak üzere 4 araba erzakı ve 3 araba cepheane taburu ile 22 taburun olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶ II. Kanal Harekâtı için nakliye kolları şu şekilde eldeki imkânlar dâhilinde yeniden düzenlenmiştir (Tablo 55.-56.).

⁴⁴³ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/42

⁴⁴⁴ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/84

⁴⁴⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1/13

⁴⁴⁶ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:171A, F:2

Tablo 55. Kanal Önünde İaşe Edilecek Kuvvet⁴⁴⁷

Kuvvet	İnsan	At	Deve
Merkez Kuvveti	36450	2409	10806
Sol Kanat Kuvveti	10.686	312	1875
Sağ Kanat Kuvveti	14622	425	1571
İhtiyant ve Bağlı Bırlıklar Kuvveti	20705	534	5055
Toplam	72463	3720	18907

Kuvvet için taşınması gereken erzak:

İnsan için: 72.463

At için: 24.195

Deve için: 69.225

Toplam: 165.883

Tablo 56. Kanal İle Ambar Arasında İşleyecek Kollar ve Taşıyacakları Erzak⁴⁴⁸:

Bütün Erzakın Toplamı	17.620
Erzak develerinin her menzil bölgesinde işesini sağlayan deve	3319
Cephane Tabur Develeri	4925
Her Menzil bölgesinde bunların işesi için lazım olan deve	1047
Her Menzil Bölgesinde erzak ve cephan taburlarının işelerini sağlamak için gerekli deve toplamı	4.366
Kanal önüne erzak götürecek deve sayısı	13270
Erzak ve cephaneyi taşıyacak deve toplamı	44547
Develerin taşıyacağı erzak toplamı	1.990.524 kg

Konak: Gidiş-Dönüş : 10

İstirahat : 2

Toplam : 12 gün kolların çalışma süresi

Cephaye gönderilecek günlük erzak : 165.883 tür.

İKİNCİ ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ⁴⁴⁹

Sağ Kanat: 1. Develi Erzak Taburu: 1:29 kol

⁴⁴⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/6

⁴⁴⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/6

⁴⁴⁹ ATASE, BDH, K:3221, Dos: H-18A,F:1/12

2. Develi Cephane Taburu : 1:5 kol
Merkez için: 2. Develi Erzak Taburu : (1:20 kol)
3. Develi Erzak Taburu : (1:20 kol)
4. Develi Erzak Taburu : (1:20 kol)
6. Develi Erzak Taburu : (1:12 kol)
2. Develi Cephane Taburu : (1:6 kol)
3. ve 4. Cephane Taburları : (1:17 kol)(1:17 kol)
2. Develi Cephane Taburu : (1:20 kol)
Sol Kanat :7. Develi Erzak Taburu : (1:18 kol)
5. Develi Cephane Taburu : (1:4 kol)

BİRİNCİ ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

Otomobil katarı (120 kamyonlu) 1.2.3. ve 4. arabalı erzak taburları (herbiri 1:10 kollu yalnız 4. tabur 1: 9 kollu)

(x) Müstakil arabalı Cephane kolu (1:2 kol)(1)

1. Arabalı cephane taburu (1: 13 kol)

Müstakil ve karışık arabalı erzak ve cephane kolları (1:3 kol)

1. Develi Erzak Taburu (1:3 kol)

Bağımsız Develi Cephane Kolları: (1:3 kol)

Otomobil katarı olduğu takdirde muhtelif kol olmayacaktır ve merkez cephane ve erzak taburlarından 17 kol lağvedilecektir.

ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

1. Arabalı dekovil taburu

Erzak Taburu (1:10 kol)

Arabalı bağımsız Cephane Kolu (1 kol)

Çöl menzil inşaat müfrezelerinin kuruluşta gösterilmemesinden bunlarla duruma göre menzil müfettişlikleri emrinde kullanıldıklarından deve ve araba kolları 100 er deveydi. Bir deve taburu 10.30 koldan mürekkep, bir araba kolu en çok 10 koldan ibaretti.

Her ordu 10 deve kolu ve bu kolların herbiri 150 deveden, 1200 atlı ameile taburu, 3 beygir ve bir öküz depose, 4 ekmekçi takımı bulunması zaruriydi (Mutlu, 2007: 60). Aşağıdaki fotoğrafta bir araba kolunun yük bindirme işlemini görebilirsiniz (Fotoğraf 6.).

Fotoğraf 5. Araba Kolunun Yük Bindirme İşlemini⁴⁵⁰

14 Eylül 1916 tarihinde Dördüncü Ordu menzillerinde bulunan kollar ve kabiliyetlerini aşağıdaki tablodadır (Tablo 57.).

Tablo 57. 14 Eylül 1916'da Dördüncü Ordu Menzillerinde Bulunan Kollar ve Kabiliyetleri⁴⁵¹

Kolun Cinsi	Kol Adedi	Araba Âdeti	Deve Âdeti	Mekkari	Merkeb	Ton Kabiliyeti
Hafif	16					
Ağır	19	1.112				
Deve	72		8265			
Mekkari	3					
Merkeb	10			192	3000	
Toplam	120	1112	8265	192	3000	1628.5

Fon Kress II. Kanal hazırlıkları sürerken Nahle-Akabe arasında bulunan Bedevilerde yeni develer bulunabileceğini bunun içinde altın ya da gümüş paraya ihtiyacı olduğunu önceden gönderilen 5000 lira gümüş paradan başka bu miktarda paraya ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Kress ayrıca kuvvei seferiyenin 150/200 öküz ve mandadan oluşan bir ihtiyat koluna ihtiyaç olduğunu bu kolunda bataryalarda telef olan öküzleri ikmal edeceklerini ifade etmiştir.

⁴⁵⁰ CP_204_016

⁴⁵¹ ATASE, BDH, K1:1306, Dos:721, F:3

Şimendifer hatlarının daima parçalı olması nedeniyle Şelale’de 10-15 günlük erzak bulundurulmasının zorunlu olduğunu ve buraya acilen erzak ve arpanın gönderilmesini istemiştir.⁴⁵²

Cephane kolları ise piyade, sahra, cebel, ağır topçu şeklinde sınıflandırılarak ordunun ihtiyaç duyduğu silah, cephane, tahkimat ve sıhhiye malzemesi taşımıştır. Hasta nakliye kolları ise seyyar hastanelerden menzil ve harp hastanelerine hasta ve yaralı nakli için kullanılan kolları ihtiva etmiştir. Nakliye kollarındaki sınıflandırmalar ihtiyaçlara bağlı olarak esas görevleri dışında farklı kolları kullanılmıştır (Çeloğlu, 2018: 99). Birüssebi’den günlük yollanması gereken erzak ve cephaneyi aşağıdaki tablodadır (Tablo 58).

Tablo 58. Birüssebi’ye Günlük Yollanması Greken Erzak Cephane⁴⁵³

İSMİ KITAAT	Birüssebiden	Sevki Lüzuma Gelen Erzak Cephane (Ton Hesabı)		Açıklama
		Erzak	Cephane	
Sağ Cenah	59694	5600	65,294	
Birüssebi hattının ilerisindeki merkez ve sol cenah kıtaatve müessesatı	292226	90.400	382,626	
Birüssebi ve havalisindeki müessesat	17.000	00.000	17.000	
YEKÜN	368920	96.000	464 920	
I. KOLORDU	106.226	8800	115.066	Yevmi beheri 120 tondan 5 metreden hesabıyla bu nakliyat temin idülebilsede devamlı bir nakliyatında daha emin olmak için 2. Kolordunun bidayetinde Kudüs hevalisinde bulundurulması daha muvaffak olacaktır.
YEKÜN	475186	104800	579986	
Kıtaat seferi kadrosuna çöl kadrosuna tecilli halinde fazla kalacak insan ve hayvanat için	74	**	74	
	549186	104800	653986	

Dördüncü Ordu’nun Kanal Harekâtı sırasındaki mevcut nakliye vasıtalarının mevcudu aşağıdaki tablodadır (Tablo 59.-60.).

⁴⁵² ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-43, F:1/38

⁴⁵³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/9

Tablo 59. Nakliye Vasıtalarının Mevcudu⁴⁵⁴

Kıtaat	Mekkari	Deve	Araba	Ücretli Deve	Çöl ağırlıkları sonra nakliye	Kadrosu çıkarıldıktan kalan vesait	kıta -i	Mülahaza
8. Kolordu Mekkeri	534	7030	**	**	5136			
10. Fırka	112	2423	**	**	1653			
Hudud mıntıkası kumandanı	1416	450	174	200	1158			
Hudud mıntıkası	1416	450	174	200	1158			Mekkari deveye tahsil edilmiştir.
YEKÜN	2062	9903	174	200	7947			

Tablo 60. Sebastiya-Birüssebi Arasında Nakliyatı Gerçekleştiren I. Menzil Müfettişliği Vasıtaları⁴⁵⁵

DEVE		TEK ATLI ARABA		Çift Atlı Araba		Mekkeri		Mülahazat
Miri	Ücretli	Miri	Ücretli	Miri	Ücretli	Miri	Ücretli	
**	120	182	**	270	33	1128	**	

Kress develerin gelmediğini gönderilen hayvanların ise hasta zayıf ve diğer sebeplerden iş göremez halde olduğunu ifade etmişti. Bu seferin ilkbaharda yapılması gerektiğini ancak eldeki imkânsızlıklardan dolayı en sıcak ayda hareket yapmak zorunda kaldığını ifade etmiştir (Kress, 1943: 115).

4.6.2. Nakliye Araçları

Osmanlı Devleti seferberlik ilan ettiği zaman ülke içinde çağdaş ülkeler gibi idari lojistik ihtiyaçlarına cevap verebilecek motorlu araç sayısı sınırlı kalmıştı. Genel olarak ulaşımda at, öküz, manda, deve merkep gibi yük hayvanları kullanılmıştır. Nakliye kollarını oluşturan bu yük hayvanları genel olarak mübaya ve tekâlif harbiye yöntemleri ile ülke içinden tedarik edilmiştir. Ancak harp öncesi ülkedeki mevcut nakil araçlarının cins ve miktarı hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı için nakliye kollarının ordular içerisindeki mevcut durumu ve ne şekilde teşkil edileceği hakkında belirsizlikler hâkimdi. Nakil araçlarının tedarikinde seferberlik nedeniyle halkta bulunan her türlü yük hayvanına el koyabilmek ve ordunun emrine verebilmek için *Vesaiti Tedariki Nakliye Kanunu* çıkartılmıştır. Harp sonrası bedeli ödenmek üzere el konulan hayvanlara karşı ekonomik yönden olumsuz etkilenen Osmanlı halkı nakit para verilmediği için kendi ihtiyaçlarının karşılama konusunda çekeceği sıkıntıları göz önünde bulundurarak ellerindeki yük hayvanlarını orduya vermekte gönülsüz davranmışlardır. Bu nedenle 1915 yılının nisan ayının 17 de her türlü nakil araçlarının bedelinin peşin ödenmesine Başkumandanlık Vekâleti kaarar vermiştir. (Öğün, 2000: 125-129) Osmanlı Devleti nakil araçlarının cinsine göre ne kadar yük taşıyacağını standart hale getirmişti. Seferi kadrolarda bir öküz arabası için 600 kilo yük hesap edilmiş ise de bunların

⁴⁵⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9B, F:1/17

⁴⁵⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9B, F:1/17

400 kilodan fazlasını nakil edemedikleri ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz 1914 tarihinde bir öküz arabası 400 kilo taşıyabildiği için diğer nakil araçlarının taşıyacağı yük miktarda şu şekilde değişmiştir. Seferi kadrolarda kolun taşıyacağı 28.800 kilo için⁴⁵⁶

1 öküz arabası 400 kilo saf yük

1 faytoncu arabası 150 kilo saf yük

1 manda arabası 600 kilo saf yük

1 manda barkir araba 400 kilo saf yük

1 Deve de 200 kilo saf yük

1 mekkari 80 kilo saf yük taşıması kararlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti'nde gelişmiş bir ulaşım ağı yoktu. Özellikle askeri lojistiğin kesintisiz ve hızlı bir şekilde menzil bölgesine ulaşmasını sağlayan demiryolu ağı parçalı ve sınırlıydı. Karayolu ulaşımı ise yolların bakım ve onarımı uzun süre yapılmamıştır. Deniz ulaşımı ise sınırlı kalmış sahil yolu İngiliz hâkimiyetindeydi. Dördüncü Ordu'nun yegâne ulaşımı karayoluydu. Karayolu da hayvanların nakline tabi olduğu için yolun özelliği dışında hayvan sayısı, cinsi ve bakımı istenilen düzeyde fayda sağlamada önemli rol oynamaktaydı.

4.6.3. Motorlu Taşıtlar

Osmanlı Devleti seferberlik öncesi ve sonrası motorlu araç sayısında düşmanları ve müttefikleri içerisinde en az olan ülke konumundaydı. Osmanlı Devleti'nde mevcut motorlu araç sayısı 187 idi. Bu araçların 30'u ülkenin farklı bölgelerinde, 25'i Suriye'de, 22'si İzmir'de ve 110 tanesi de İstanbul'da bulunmaktaydı. Askeri araç olarak kullanılabilecek motorlu taşıt sayısı yetersiz olduğu için ordulara verilen araç sayısının dağılımında istikrarsızlık vardı. Müttefik Almanya'dan temin edilen kamyonların sayısı sınırlı olduğu için cephelelerin önem derecesine göre dağıtımı sağlanmıştır. Motorlu taşıtlar orduların ihtiyacına cevap verebilecek bir konuma getirilse dahi Osmanlı Devleti'ndeki karayolu ağı gelişmemiş bakım ve onarıma muhtaç bir vaziyette olduğu için motorlu taşıtların kullanılmasına elverişli değildi. Menzil hizmetlerinde oto tamirhanelerinin olmaması, yedek parça sorunu ve usta bulunmadığı için istenilen verimin motorlu taşıtlardan alınmasını engellemiştir. Bronzart Paşa Toros Menzil Teşkilatı'nı Dördüncü Ordu'nun maiyetiyle birlikte emrine vermiştir. Toros ve Amanos'ta çalışan oto kollarını da Dördüncü Ordu'nun emrine vermiştir. Ulaşımın kesintisiz bir şekilde yapılmasını sağlamak için Cemal Paşa'nın istediği oto kollarını vererek Kanal Harekâtı için yapılan hazırlıkların zamanında tamamlanmasını sağlamaya çalışmıştır.⁴⁵⁷ Alman ve Avusturya asıllı otomobil kolları ordular arasında dağıtılmıştır (Çeloğlu, 2018: 95-96). Zonguldak-Ereğli kömür madenlerini Osmanlı Devleti Rus tehdidi nedeniyle kullanılamamaktaydı. Linyit ise Tekirdağ ve İstanbul'da çıkarılmakta ama ihtiyaca cevap vermekten uzakta sınırlı kapasiteye sahipti. Demiryolu ulaşımı için gerekli olan kömür Almanya'dan ithal ediliyordu bu da yeterli olamıyordu. Bu durum sevkiyatı zorluyor hatta zaman zaman durma noktasına getirmişti. Ağustosun 28'den eylülün birine kadar Cebel-i Lübnan'dan 500 ton kömür nakledilmiştir. Ordu menzil müfettişliğince idhar edilen hariç olmak üzere Hicaz ve Bağdat işletmelerince Mısır nakliyatı için 32 bin tona ihtiyaç vardır.⁴⁵⁸

IV. Ordu'da Kudüs'te Suriye Otomobil kumandanlığında Alman ordusuna ait motorlu araç kolları, araç tamirhaneleri ve benzin parkı bulunmakta olup Halep'te 502 nolu, 503 nolu otomobil kolu Kuds'te, 505 nolu Urfa'da, 507 nolu Telüşşeria, 506 nolu oto kolu Vadi-i Sara ve Katma'da, 513 nolu oto kolu ise Mahmuriye ve İslahiye'de bulunmaktadır.

Avusturya-Macaristan Komutanlığı'na ait Halep'de bir otomobil tamirhanesi ve Kuds 505 nolu Alman otomobil tamirathanesi mevcut idi.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ ATASE, BDH, KL.1124, Dos:4, F:1/92

⁴⁵⁷ ATASE, BDH, Kl:1080, Dos:126, F:1/152

⁴⁵⁸ ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:12, F:1/6

⁴⁵⁹ ATASE, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66

Aşağıdaki tabloda otomobil birliklerini görebilirsiniz (Tablo 61.- 62.).

Tablo 61. Alman Oto Birlik ve Teşkilleri⁴⁶⁰

	Benzin	Vakum	Gress	Benzal	Korpit
6. Ordu (Musul) Ordu Karargâhı, 508 ve 516 otokolları, 151 nolu telsiz telgraf	70.000	5200	460	120	700
1. Ordu (Mardin) 510 nolu Oto Komutanlığı 501, 511, 512, Otokolları, 514 nolu Otoparkı	87.000	6790	395	360	525
4.Ordu (Suriye) Otobirlikleri Komutanlığı, 502, 503, 506, 507, 515 nolu kollar 505 nolu otoparkı 105 nolu telsiz telgraf, telsiz telgraf hususi kumandanlığı, 505 nolu otomobil parkı	124.000	10.900	920	520	77.5
Halep: Asya Telgraf Şubesi	800	80	10	25	50
Amanos 513 nolu oto kolu 5 numaralı şimendifer inşaat bölümü	27.000	3500	250	180	600
Toros: 508 numaralı Oto kolu 504 numaralı Oto Parkı	30.000	2620	270	240	300
Konya: 509 numaralı otokolu	27.000	2200	170	60	100
Toplam	365.800	312.80	2.475	1.505	3.050

Tablo 62. Türk Oto Birlikleri ve Teşkilleri⁴⁶¹

	Benzin	Vakum	Gress	Benzin	Korpit
Diyarbakır	12. 000	600	30	50	?
Şam	32.000	1.600	80	100	?
Toplam	44.000	2.200	110	150	26.950
Genel Toplam	409800	33.480	2.585	1655	30.000

Cemal Paşa 1 Ocak 1916 tarihinde Hafirülavce ve Kanal arasının 250 km olduğunu menzil nakliyatının motorlu taşıt olmadan gerçekleşmeyeceğini sadece Hafirülavce develerin kullanılabileceğini I. Habra'dan sonra 150 kmlik mesafede otomobil kullanılmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. 200 ton erzakın taşınması için herbiri 3 ton kabiliyetinde olan yük otomobilinin gönderilmesiyle Hafirülavce'den Ariş'e kadar elzem olan dekovil hattı için Almanya'dan gelen malzemelerinde taşınarak dekovil hattının erken bitebileceğini bu nedenle acilen 200 otomobil istemiştir.⁴⁶²

7 Ocak 1916'da'de Dördüncü Ordu'nun talep ettiği 200 otomobilin verilmesinin imkânının olmadığı istenilen dekovil malzemelerinin gönderileceği Falkenhayn tarafından bildirilmiştir. Ayrıca Cemal Paşa'nın istediği otomobillerinde imkân dâhilinde gönderilmeye çalışılacağına dair

⁴⁶⁰ ATASE, Kl:1524, Dos:45, F:1/1

⁴⁶¹ ATASE, Kl:1524, Dos:45, F:1/2

⁴⁶² ATASE, BDH, Kl:166, Dos:726, F:25/2

Enver Paşa tarafından söz verilmiştir.⁴⁶³ 23 Mayıs 1915 tarihinde Halep Menzil Müfettişliğinin çektiği telgrafta mıntukasında yer alan güzergâhlar ve uygun vasıtalar için şu bilgiler verilmiştir. Mahmure Kanlı geçidi yolu her cins vasıtaya uygun olduğu için yalnız Mahmure’de köprüler yapılmış ve 1,5 aya kadar ikmal için emir verilmiştir. Kanlı geçidi ile Hasanbeyli arasında araba ve hayvanatın geçişi için müsait olsa da yük otomobillerin geçebilmesi için yolun bakım ve onarımı gerekmektedir. Hasanbeyli ve Islahiye arasında engelli yokuşlar mevcuttur. Bu yokuşların yük otomobillerin nakliyat yapmasına müsait değildir. Antelli ile Islahiye arasında hernüz inşa edilmiş 800 m.lik kısmının ikmalinden sonra her türlü vasıta nakliye yapılabilir. Tahsis edilen tabur tarafından kasım ayının sonuna kadar karayaba ve civar kısmının henüz inşaatı ikmal edilmemiştir. Mahmure ve Racu yolu bakıma alınmıştır. Karargâh-ı Umumiye yolu otomobillerinin nakliyat yapmasına uygun olmayan yerler tadil edilerek nakliye için elverişli hale getirilecektir.⁴⁶⁴

Dördüncü Orduya biri Şamda onarılamayacak durumda 2 uçakla birlikte 19 uçak ordu envanterinde idi. Bir hava gözetleme postasında 1 subay i 1 er, 1 hizmet eri, 1 nakliye rabası, 1 binek hayvan, 2 koşum hayvanı bulunmalıydı. 23 Ocak 1915 tarihinde Dördüncü Orduya Eskişehirden Şam a gönderilecek 1360 kilo benzin için vagon tedarki emri yetkililerce paylaşılmıştır. Akaryakıt tedarik ve dağıtımının Levazımat-ı Umumiyece yapıldığı Başkomutan Vekâleti’nin adı geçen örgüte yazdığı bir emirden anlaşılıyor. Öğrenildiğine göre Toroslar da kurulacak oto menzil hattı için 350 ton diğer ordularda görev yapan kollar içinde 350 ton olmak üzere aylık 700 ton akaryakıtın adı geçen dairece tedariki ve ikmal emredilmiştir.

Akaryakıt sorunu Avusturya Macaristan tarafından tedarik edilmekteydi. 11 Aralık 1915 tarihinde Osmanlı Devleti’ndeki otomobil teşkilatı için Avusturya ve Macaristan’dan benzil ve ithalinin gerçekleşmiştir. Levazımat-ı Umumiye idaresi yzb. Paver vasıtasıyla benzin satın almasına dair antlaşma yapılmıştır. Yapılan antlaşma ile⁴⁶⁵

- Avusturya-Macaristan’dan ihtiyaç duyulan akaryakıtın satın alınma işlemlerinden Levazımat Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirileceğini
- Motorlu taşıtlara sahip ordu, kolordu, fırkaların otomobil cins ve miktarı ile ihtiyaç duyulan akaryakıt miktarının Levazımat Daire Başkanlığı’na bildirilmesini
- Tedarik edilen yakıtın ordu menzil bölgelerine intikaline III. Şube’nin sorumlu olduğu Avusturya-Macaristan Demiryolu Şubesince özel bir tarife ile akaryakıtın gönderileceğini
- İhtiyaç fazlası akaryakıtın Dersaade’te depolanması ve yeniden gönderilmesinin III. Şube’nin sorumluluğu altında olacağını
- Dördüncü ve Altıncı Ordu’ya III. Şube tarafından Toros menzil hat üzerinden nakledileceği
- Menzil Genel Müfettişliği ile iskele ve liman komutanlıklarının akaryakıt için gerekli vagon ve aracın temininden sorumlu olduğu,
- Boşalan benzin bidonlarının Avusturya-Macaristan’a iadesinin Levazım Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirileceği hükme bağlanmıştır.

Cemal Paşa nakliye vasıtalarının eksikliğinden dolayı çöldeki Paşa teşkilatının iâşesinin temininde zorluk çekildiğini Ariş-Birhasane hattındaki çöl anbarlarının erzak sevkine düşman tehdidi altında olduğu için mümkün olmadığını bu nedenle bir defaya mahsus olmak üzere denizaltı himayesinde 800 ton erzakın Hayfa’dan Ariş’e naklini istemiştir.⁴⁶⁶ Ancak düşmana karşı zahirenin korunmasını sağlayacak kısıtlı sayıdaki denizaltıların da akaryakıt ve madeni yağ sorunu bulunmaktaydı. Dersaadetten getirilen akaryakıtın bölgeye intikali de sorun yaratmaktaydı. Anadolu Hat Komiserliği tarafından denizaltı için gerekli olan 11.000 kilo yağ Pozantı üzerinden Beyrut’a gönderilmiştir.⁴⁶⁷ Genel akaryakıt ve yağ sorunu bir türlü giderilemediği için Dördüncü Ordu motorlu taşıtlardan hasımları kadar istifade edememiştir.

⁴⁶³ ATASE, BDH, Kl:166, Dos:726, F:25/5

⁴⁶⁴ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717, F:39

⁴⁶⁵ ATASE, BDH, Kl:1296, Dos:675, F:16

⁴⁶⁶ ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:28

⁴⁶⁷ ATASE, BDH, Kl:681, Dos:343, F:1/321

18 Ekim 1916 tarihinde Dördüncü Ordu Çöldeki teyyarelerin İngiliz hava taarruzuna ve keşif hareketine karşı kullanabilmek için ihtiyaç duyulan 20 ton benzinin özel bir tren katarıyla Pozantı'ya gönderilmesini istemiş⁴⁶⁸ ancak bu istek 20 Ocak 1917'de 40000 kilo (150 bidon) benzini Halep deposuna gönderebilmiştir.⁴⁶⁹ 19 Temmuz 1916 tarihinde Toros Amanos'dan nakil edilecek malzeme Pozantı'ya gönderilmiştir. 15.000 kilo benzin sahra tayyare şubesi 30 Birüssebi'ye gönderilmiştir.⁴⁷⁰

Dördüncü Ordu'daki motorlu taşıt araçlar çöl şartlarında önemli bir araçken sınırlı sayıda ve bozuk olan bu araçlardan istenild iği şekilde yararlanılmamıştır. Alman şoförlerinin gördükleri iş hayret edilecek derecede idi. Hareket edecekleri araziye keşfetmek üzere ilk Alman otomobil subayları geldiği vakit otomobilleriyle çöl şartları için uygun olmadığını ifade etmiştir. Temmuz başında ise erlerin ağır kamyonlarıyla imkânsız gördükleri bu araziden geçebilmişlerdir. (Kress, 1943: 113)

4.6.4. İnsan Gücü

Osmanlı Devleti çağdaşı ülkeler gibi müreffeh bir yapıya sahip değildi. Bu nedenle askeri lojistik alanında gelişme gösterememişti. Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti'nde ulaşım ağı gelişmemişti. Karayolu ağı bakıma muhtaç, demiryolu ağı parçalı ve kısıtlı, denizyolu ise Batılı güçlerin tekelinde idi. Ülkedeki ulaşım ağlarının elverişsizliği Osmanlı ordusunu bindirme-indirme, yükleme-boşaltma işlemlerinin insan gücüne dayalı olmasına neden olmuştu.

4.6.4.1. Amele Taburları

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin askere alımlarında 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı sonucu yapılan değişiklikler sonrası Balkan Harbi'nde gayrimüslimlerin seferberlik ile askere alımlar başlamıştı. Balkan Savaşı ile birlikte yaşanan firari, ihanet ve müslim-gayrimüslim çatışmasındaki emir-komuta zincirinde yaşanan sıkıntılara bağlı olarak I. Dünya Savaşı'nda gayri müslimler için askerlikte farklı bir pozisyonda istifade edilerek istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. 11 Ağustos 1914 tarihinde seferberlikle birlikte silah altına alınan gayrimüslimler için kati bir suretle askeri hizmetlerden uzak tutulup şose ve demiryolu ve karayolu ulaşım ağlarının bakım onarım işlerinde ve zirr-aatte, maden işçisi olarak çalıştırılmak üzere istihdam edilmiştir. İnsan gücüne olan ihtiyacın bir türlü karşılanamamasından dolayı cezaevlerindeki mahkûmlarda amele taburlarında görev yapmışlardır (Mutlu, 2007: 13-123).

4 Nisan 1916 tarihindeki Cemal Paşa Dördüncü mntıkasında 1., 2., 3., 6. 7., 8., 17., 18. Amele taburuyla 1.-2.-3. Tamirat mütemadiye bölükleri ve Hicaz hattı 1. 2. Ve 3. Şimendifer taburu ve Halep amele taburlarının mevcut olduğunu Şam'dan bildirmiştir. Bu taburların vazifeleri (Tablo 63.) şunlardır:

⁴⁶⁸ ATASE, BDH, Kl: 1199, Dos:290, F:1/93, 1/94

⁴⁶⁹ ATASE, BDH, Kl:1319, Dos:767, F:1/6-1/15

⁴⁷⁰ ATASE, BDH, Kl:297, Dos:75, F:1/151

Tablo 63. Hicaz Hattı 1. 2. ve 3. Şimendifer Taburu ve Halep Amele Taburlarının Vazifeleri⁴⁷¹

Dördüncü Ordu Bölgesindeki Taburlar	Amele Sayısı	Görevi
I.	1752	Birülhalil ve Birinci Habra yolunu
II.	960	Hafir- Magdebe yolunu inşa etmektedir.
III.	700	Çöldeki dekavil inşaatına ypmakla görevlidir. Bu taburlar Çöl Kumandanlığına bağlıdır. Efrad zayıtadından 4. 5. Amele taburları lağvedilmiştir.
VIII.	1200	8. Kolordunun tahkimatında istihdam edilmektedir.
VII.		I.Kuvve-i Seferiye kumandanlığı nizam-ı harbiye seyyar amele taburu ihdas edilmektedir.
I., - II.- III. Tamirat Mütemediye Taburu	500	Birüssebi – Birülhasane şoserin tamirat vazifesi görevlendirilmiştir.

Hicaz hattındaki şimendifer taburu 1244 mevcudunda Mısır şubesi III. Şimendifer inşasıyla meşguldürler. 1000 mevcudu olan 17. Amele taburunun bir bölük, Maan şubesinde bir bölük tamirat için Hicaz İşletme İdaresinin emrine diğer 2 bölükde Şam-Kantara yolunda çalışmaktadır. Mısır şubesinde bulunan bu taburların yekünü firarı ve bekaya ve gayrı salih ve gayrı müslim efradıyla 12 000'e ulaşacaktır. Amele taburlarının zayıtının yeni defterlerle Menzil Müfettiş Umumiliğine gönderilmiştir. Diyarbakır – Tebriz yolunu düzenlemek için seyyar amele taburunun mevcutları 550 bin arasındadır. Mezkûr yola sevk olunmuştur.⁴⁷² Ayrıca amele taburları Birinci Dünya Savaşı'nda görülen çekirge istilasına maruz kalan bölgelerde çekirge itlafı görevinde de çalışmışlardır. Dördüncü Ordu bölgesinde etkileyen çekirge istilasına karşı mücadele eden amele taburlarının itlafı nasıl yapacakları ve iaşelerin temin edileceği konusunda Halep vilayetine ve Zor Mutassarıflığı'na bilgilendirme yapılmıştır.⁴⁷³

4.6.4.2. Hamal Taburları

Anavatandan menzil mıntıkasına menzil mıntıkasından harekât bölgesine sevkıyat ve tahliye işlemlerinin yapıldığı lojistiğin kesintisiz bir şekilde gerçekleşmesi için ihdas edilen menzil müfettişliklerinde Osmanlı'da mevcut ulaşım ağlarının yetersiz olması nedeniyle her türlü maddenin taşınması insan ve hayvan gücüne bağlı kalmıştır. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti ordularda hamal taburları oluşturarak lojistik faaliyetlerin sürekli hale gelmesine çalışmıştır. Menzil mıntıkası dâhilinde her türlü (tıbbi malzeme iâşe, cephanes, silah) maddenin yükleme-indirme işleri amele taburları gibi hamal taburları ve kolları tarafından yapılmıştır. Muamelat-ı Zatiye'nin sorumluluğu altında hamal taburlarına askeri personel ataması yapıldı. İhtiyaç doğrultusunda hamal esnafından ve depo taburlarından da yardım alınırdı. Her menzil mıntıkasında hamal bölüklerinden oluşan hamal taburlarının başında bir tabur kumandanı bulunmaktaydı. Ordu'da çeşitli işlerde çalıştırılan hammalların yaş sınırı 30 idi. Ancak savaşın uzaması ve ihtiyacın artması nedeniyle sağlıklı olmak şartıyla 40 yaşında çalışan hamallarda mevcuttu. Cemal Paşa'nın Şam'a intikali ile lojistikte görülen sorunları gidermek ve ulaşım ağı ile nakliye vasıtaları ve kolların yetersizliğinden amele ve hamal taburlarının teşkiline ağırlık vermiştir. Şam'dan çekilen telgrafta hamal taburunun faaliyetleri üzerine şu bilgiler sunulmuştur.

⁴⁷¹ ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:71/3

⁴⁷² ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:7/1

⁴⁷³ BOA, DH. İ.U.M, 56-24

- Hamal taburunun hafif ve ağır erzak yükü taşımakla görevlidir
- Kurulacak olan taburların toplu bir şekilde zabitler eşliğinde hareket edecekler,
- Her hamalın hergün ortalama 20 km mesafeyi 25 kilo yükü katedecekler,
- Hamalların malzemeleri taşımak için hamal sarığı, kızak ve çuval vb kullanacaklar,
- 40 km de bir hamallar için ihtiyaçlarını karşılayacak sıcak yemek verilecek merkezi tesisler kurulacak,
- İki iase merkezi arasında köy, çiftlik ve hanlardan istifade edilerek ara tesisler yapılacaktır (Lüleci, 2021: 523-525). Dördüncü Ordu'da hamal bölükleri Şam'da idi.⁴⁷⁴

4.6.5. Hayvan Gücü

Sina-Filistin Cephesi'nde nakliye araçları binek hayvanlarından oluşmaktaydı. Bölgenin coğrafi konumu ve yerşekillerine bağlı olarak beygir katır, merkep, öküzün dışında daha çok deve nakliye aracı olarak kullanılırdı. Dördüncü Ordu'nun görv mntıkasında demiryolu ağının parçalı ve kırık olması nedeniyle hızlı ve sürekli bir lojistik sağlanamıyordu. Ayrıca karayolunun bakıma muhtaç olması motorlu taşıtlardan istenilen düzeyde yararlanılmasını da engellemiştir. Bu nedenle yegâne nakliye aracı yük hayvanları çöl şartlarında özellikle deve olmuştur. El konulma satın alma gibi yöntemlerle temin edinilen hayvanlar çöl şartlarına dayanamayarak ya da yem ve su sıkıntısından telef olmuşlardır.

4.7. Dördüncü Ordu'da Haberleşme Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde Postane-i Amire 1840 yılında İstanbul'da ilk postane açılmış ve böyle iletişim alanında genele yayılan sağlıklı bir hizmet sektörü belirmeye başlamıştır (Erden, 1999: 115). Kırım Savaşı ile birlikte telgraf Osmanlı sınırları içerisinde faaliyete geçmişti. İstanbul-Edirne arasında kurulan ilk telgraf hattı 1914 yılına gelindiğinde 50 bin km'ye ulaşmıştır. Muhabere alanında telgraftan sonra telefonunda Osmanlı Devleti'nde yerini almasıyla telgraf hatları 1909 yılında kısıtlı bir şekilde çekilmeye başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte muhabere alanındaki gelişmeler ilerleyememiş hatta daha da kötüleşmiştir. Çünkü hasım güçler önce iletişim hatlarına zarar vermiş bu durum cephelerdeki gelişmelerin ya da başkumandanlığın aldığı kararları geç duyulmasına alınması bu da gereken kararların geç alınmasına yol açmış bu durum cephede zayıyata sebep olmuştur (Demir, 2014:5-6).

Menzil mntıkasında muhabere faaliyetleri menzil posta müdüriyeti ve menzil telgraf müdüriyetleri tarafından yürütölmekteydi. Posta genel müdürü ve ordu menzil müfettişinden aldığı emir ve talimatları menzil posta müdürü tarafından muhabere hizmetlerini gerçekleştirmekteydi. Menzil teşkilatı içerisinde menzil telgraf ve posta şubeleri kolordu, fırka komutanlıkları arasındaki iletişimde çok önemli rol oynamaktaydı. Haberleşmenin kesintisiz ve doğru hızlı bir şekilde yapılması gereği maalesef eğitimli insan gücü ve malzeme yokluğundan istenilen düzeyde gerçekleşememiştir. Fenni bir kol olan muhabere teşkilatı seferberlik ile Alman uzmanlar tarafında yeniden şekillendirilmişti. Buna göre her kumandanlığında;

--Bir telefon kıtaatı erkânı zabiti

--Bir telsiz kumandanı

--Bir ordu telefon kıtası

--Bir ağır telsiz telgraf zabiti, ayrıca her kolordu için bir telefon müfrezesi ile her süvari fırkası için bir ya da iki ağır ve iki telsiz telgraf istasyonu bulunacaktır. Yeniden teşkil edilen muhabere hizmetleri için de mevcut 450 zabıt, 8000 neferden oluşan hizmet gücü kâğıt üzerinde 800 zabıt ve 35000 neferden oluşacaktır. Ancak tespit edilen rakamlara hiçbir zaman ulaşılammış her yıl bu alandaki hizmet için personel ihtiyacı katlanarak artmıştır. 1917 senesine gelindiğinde ihtiyaç duyulan sayı zabıt 5700' e ve 183.500 nefere ulaşmıştır (Muhabere Hıdematı, 1922:5).

Seferberlik sonrası genel tablo iken Dördüncü Ordu'da durum daha vahimdi. Zira kolordu ve firkalar için belirtilen personel sayısı ve malzemeler yetersiz idi. Dördüncü Ordu'da hızlı ve

⁴⁷⁴ ATASE, BDH, Kl:73, Dos:365, F:1/5

kesintisiz haberleşme için gerekli malzeme ve insan gücü taleplerinde bulunmuştur. Birinci Kanal Harekâtı düzenlendiği zamana kadar muhabere alanında bir gelişme sağlanamamıştır. Cemal Paşa Kanal Harekâtı üzerine değerlendirme de bulunurken kanalın önüne gelindiğinde muhabere hizmetinin İngiliz hududuna tayin edilmek suretiyle İbn'e kadar telgraf sistemi yapıldığı ancak telgraf direği yetersizliğiyle Halel-İbn arasındaki kısım için mecburen kablo ile uzatıldığını ve bundan dolayı muharebe kesintiye uğradığını belirtmiştir. Cemal Paşa, muharebedeki kesintiye çözüm olarak nakliye vasıtası olarak çölde vazgeçilmez binek hayvanı deve olmadığı için her erzak ve su devesinin üzerine birer telgraf direği koyarak naklettirmiştir. Dördüncü Ordu muhabere alanında 4 Şubat 1915 'te yani birinci taaruza müteakip Birinci Habra'ya kadar hizmet sunmaya yeni başlamıştı.

Bu gelişmeye rağmen cenah kollar ve geridekiler ile muhabere sadece hecin süvarlarla sağlanabiliyordu. Birühasane ile II. Habra arasında iletişim sağlanmışsa da uzman personel olmadığı için muhabere sistemine alışılmamıştır. Kanala hücum sırasında Cemal Paşa Tepesi ile II. Habra arasında telefon iletişimi sağlanmıştır.⁴⁷⁵

Cemal Paşa muhabere alanındaki kesintiye çözüm olacak kalıcı sabit iletişimin mevcut şartlar altında gerçekleşmeyeceğinin farkındaydı bu nedenle seyyar iletişime önem vermiştir. *Deve üzerinde taşınabilecek şekilde ve her biri en az 100 km menzilli ve emniyetli muhabereye elverişli 6 istasyondan ve çok sayıda yedek malzemesi olan bir tamir ekibinden oluşan ve her istasyonda iki katı muhabere personeli bulunan çadır başta olmak üzere her türlü donanıma sahip olan* ⁴⁷⁶ ,98 Muharebeci 2 Makine ustası 76 hat çavuşu ve 36 merkezi çalıştıracak her çeşit telgraf malzemesi istemişti.⁴⁷⁷ Dördüncü Ordu'da ister sabit ister seyyar her türlü iletişim tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

İbn'den kanala kadar telgraf hattı uzanmadığı için Dersaadet ile muhabere geç olmaktaydı. Çünkü telgraf malzemesini nakletmek için elzem olan nakliye vasıtası deve olmadığından muhabere gerçekleşmiyordu. Başkumandanlığı'na yazılan raporlar önce İbn'e gönderiliyor oradan da Dersaadet'e iletiliyordu. Haberleşmede yaşanan sıkıntılar cephedeki ya da merkezdeki gelişmelerin sonradan öğrenilmesine bu durumda anlık gelişmelerde alınacak önemli kararların gecikmesine ve yanlış kararların alınmasına ya da bilgi kirliliğine sebep olmuştur.⁴⁷⁸ Dördüncü Ordu muharebedeki kesintiyi sonlandırmak için her 100 km de deve üzerinde kablo nakil vasıtasından ibaret olan muhabere edilebilecek 6 istasyona ve kilitli yedek edavat ve malzemeye bir tamirhane heyetinden oluşan bir telsiz telgraf müfrezesi talep edilmiş ayrıca bu müfrezenin çadır malzemesi ile beraber gönderilmesi istenmiştir.⁴⁷⁹

İkinci Kanal Harekâtı öncesi Cemal Paşa, ulaşım ağındaki sorunlara dikkat çekmiş ve bu durum düzeltilmedikçe muhabere alanındaki sorunların giderilemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle kanalda tam teşekküllü bir telgraf ve telefon hattı kurulması için harekete geçmiştir. Tamiri zor olan telgraf tellerinin İngilizler tarafından yerli halka para verilerek tahrip edilmesi nedeniyle portatif telsiz telgraf merkezlerinin de tesis edilmesi için hazırlıklara başlamıştır. Özellikle telsiz telgraf cihazlarının bir an önce müttefik devletlerden teminini istemiştir.⁴⁸⁰

Kanala ikinci taaruz için hazırlıklar sürerken Dördüncü Ordu muharebe sorununa çözüm için Telsiz Telgraf Müfettişliği Vekâleti'ne Şam telsiz telgraf depo bölümü kumandanı Mülazım evvel Haydar Efendi'yi tayin etmiştir.⁴⁸¹ İkinci Kanal Harekâtı yaklaşırken muhabereadaki sıkıntılar giderilememiş muharebeyi iyileştirmek için Başkumandanlık, Dördüncü Ordu'ya 1916 yılı ortalarında 10 luk ve 20 lik olarak 26 adet santral 264 km. kablo, 66 adet yeni model manyetolu ve

⁴⁷⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1/15

⁴⁷⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/16

⁴⁷⁷ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/19

⁴⁷⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/22

⁴⁷⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1/16

⁴⁸⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/63

⁴⁸¹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-45, F:1/45

vızıltılı telefon gönderilmişti. Ayrıca 11 adet beşli i bir 10 lu ve 20 li santral 4350 kg. demir tel ve 2 adet personeliyle beraber ağır telsiz takımı verilmiştir.⁴⁸²

Bazen muhabere alanında hizmet veren kişiler çeşitli saldırılara maruz kalıyordu. Bu İngilizler tarafından bilinçli bir şekilde yerli halka yaptırılıyordu. Zira İngilizler muharebe alanında Dördüncü Ordu'nun malzeme ve yetişmiş insan gücünün yetersizliğinin farkındaydı. Askeri sahadaki iletişim kesilirse Dördüncü Ordu her türlü saldırıya açık hale gelecekti ve bunun için de İngilizler yetersiz olan malzeme ve personele zarar veriliyordu. Telsiz telgraf merkezlerini teftiş ederek Elhaza karargâhına gelen ordu telsiz telgraf müfettiş kaymakamı Ali ve refikası ile birlikte Medine-i Münevvere'ye gelirken 6 Kasım 1916 tarihinde Bedeviler tarafından pusuya düşürülmüş ve ilk atışta telsiz telgraf mülazımı Nizami Efendi omuzundan yaralanmıştır. Ali Bey sağ olarak üç esirle iki binek ve bir hecin asilerin eline düşmüştü.

Telgraf zabiti Fevzi Bey, akıncı zabiti mülazım Cemal efendiler ve diğer telgraf ve akıncı neferlerinden oluşan bir kıtaat asilerin peşine düşmüştür.⁴⁸³ Bu gibi saldırılar Bedeviler tarafından sıkça yapılmakta parayı seven ve güçlü olanın yanında olan yerli halka karşı Dördüncü Ordu bir şey yapamamaktaydı.

Almanya'nın isteği üzerine Dördüncü Ordu İngilizlerin kendilerine verdiği zayıata karşılık İngiltere- Hindistan arasındaki muhaberatı kesmek için İngilizlerin Süveyş kanalı boyunca uzanan telgraf hattı ile İskenderiye-Süveyş arasındaki telgraf hatlarının düzeltilemeyecek kadar kötü bir şekilde tahrip edilmesi için harekete geçmişti⁴⁸⁴

4.8. Dördüncü Ordu'da Silah ve Cephane İkmali

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıldan itibaren ekonomik bağımsızlığını kaybetmiş ve dışa bağımlı bir halde yaşamını idame ettirmeye çalışmıştır. Kapitalist dünyaya hammadde ihraç eden işlenmiş maddeyi de ithal ederek ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Silah sanayisinde öne çıkan İngiltere ve Almanya Osmanlı üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmış bu rekabeti Alman şirketi Krupp kazanmıştır. Alman silah vecephanesiyle donatılmaya çalışılan Osmanlı ordusunda kendi ait askeri fabrika sayısı 32'de 1914 yılında ulaşmıştır. Ancak ülke içindeki fabrikalar sadece bakım onarım işlemlerini yapabilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerinin desteği olmadan hiçbir şey yapamayacak durumda olan Osmanlı Devleti özellikle Almanya'nın sözde vereceğini söylediği silah yardımına bel bağlamış özellikle Kanal Harekâtı için hazırlık yapan Dördüncü Ordu büyük beklentiler içerisinde girmiştir. Almanya'dan istenen silah ve mühimmat ya çok geç ya da hiç gelmemiştir (Genelkurmay, 1987: 110-112; Beşirli, 2004:175)

İstanbul ve Kanal arasındaki mesafe nakliyat için 35 gün olduğu için Pozantı-Gülek ve Mahmuriye-Racu menzil hattının hasılatı henüz yeterli olmadığından cephane hususunda İstanbul'dan değil Şam'dan tedarik edilmelidir. Tüfek ve top başına 1000 er mermi bulunması lazımludur. Tüfek başına kıtaat nezdinde ve cephane kollarında bulunacak olan 295 fişekten başka I. Menzil Müfettişliği mıntıkasında Kudüs'te teşkil olunacaktır. Cephanelikte Hicaz kuvve-i seferiyesi için Maan'da 340 ordu menzil müfettişliğinde Şam cephaneliğinde 360 olmak üzere 1000 mermi vardır. Top başına seri atışlı bataryada; batarya nezdinde cephane kollarında seferi kadro gereğince bulunacak olan 587 atımdan başka Kudüs'te Hicaz kuvve-i seferiyesi için Maan'da 180, Şam'da 233 olmak üzere toplam 1000 mermi olacaktır. VIII. Kolordu'nun bir piyade X. Fırka'nın bir piyade bir sahra topu cephane kolu vardır. Torpillerin yalnız hafif cephane kolunda taşınabilecek olan cephanesi taşınmakta olup ağır obüs bataryası müstesna olmak üzere diğer topçular için X. Fırka'nın bir sahra topçu cephane kolu müstesna yoktu. Bu cephanenin taşınamayan kısmı Hafirûlavce'de sağ cenah için Hanyunus sol cenah için Kalatülnahil'de terk edilerek müteakiben ileri alınacaktır. Boşalan cephane kolları vasıtasıyla cephane nakil edildikçe hudut kumandanlığını I. Menzil Müfettişliği'nden buralara cephane sevkedilecektir.

⁴⁸² ATASE, BDH, Kl:1527, Dos:55, 1/15, 1/18, 1/66, 1/90

⁴⁸³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-45, F:1/45

⁴⁸⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F: 1/10

Aynı surette I. Menzil M fettiřilēi şam'dan ve ordu menzil m fettiřilēi eksikleri tamamlayacaktır. Bu tertibat hakikat halde ancak mümkün olduēu derecede tatbik edilmiştir.⁴⁸⁵

Menzil m fettiřilēinin bir görevi de silah ve cephane gereksinimini temin ederek daēıtımını saēlamaktı. Yurtiçinden ve yurt dışından temin edilen silah ve cephaneler kolorduların nakliye birlikleri tarafından menzil depolarına taşınırdı. Dördüncü Ordu'ya silah ve cephane Pozantı-Racu üzerinden gelmekteydi. Menzil mıntıkasında menzil cephane park kumandanlıēı tarafından silah ve mühimmat sevkiyatı gerçekleştirilirdi. (Muzaffer, 1928: 67-69)

Dördüncü Orduya baēlı birliklerin 23 Haziran 1915 tarihindeki mevcut durumu ařaēıdaki gibidir (Tablo 64).

⁴⁸⁵ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A,F:1/14

Tablo 64. 28/6/1915 tarihinde Dördüncü Ordu'ya Bağlı Birlikler ve Mevcut Stokları⁴⁸⁶

Birlikler	İnsan	Silah	Hayvan
VIII. Kolordu	18.835	12.687	3895
22. Fırka	5.011	4.025	641
Hicaz Seferi Kuvveti	5.076	3.739	855
XII. Kolordu	8.513	4.628	1.925
VI. Kolordu Vekâleti	18.835	12.687	3895
22. Fırka	5.011	4.025	641
Humus Bölgesi	3.961	2924	632
Lübnan Bölgesi	8.184	5258	1402
Adana	5.608	4.164	567
Çöl Menzil Müfettişliği	7.072	835	6542
I. Menzil Müfettişliği	11.336	25	2.604
Ordu Müfettişliği	12.350	457	10.403
Ordu Karargâh Müfettişliği	840	208	483
Toplam	98.806	31.100	41.890

Osmanlı Devleti'nin mevcut silah ve cephanе durumunu savaş başladığında pek de iç açıcı değildi. Aşağıdaki tabloda inceleyebilirsiniz (Tablo 65).

⁴⁸⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-16, F:1/26

Tablo 65. Orduların Mevcut Silah ve Cephane Stoku⁴⁸⁷

Ordu	21lik Havan	15 cm lik	10 cm.lik	10,5 cm lik	Seri Obüs	Seri Sahra	Seri Cebel
I. Ordu	**	**	**	**	**	4	8
II. Ordu	**	Alman 8	**	8	**	76	60
III. Ordu	**	3	**	12	**	94	38
IV. Ordu	Kuvve-i Seferiyesi	8	Kuvve-i Seferiye 2	Kuvve-i Seferiye 8	8	74	16
V. Ordu	**	**	2	4	**	176	8
VI. Ordu	**	4	**	Alman 4	**	67	10
Yeni Kolordu	**	**		**	**	67	3
	4	23	4	36	8	481	144

Cemal Paşa her fırsatta silah ve cephane ikmalinin yetersizliğinden şikayetçi olmuştur. Talepleri geç karşılanmış ya da geçiştirilmiştir. Buna rağmen Dördüncü Ordu kanal için her türlü yokluğa rağmen mücadele etmesini bilmiştir. I. Kanal harekatı sonrası silah ve cephane sevkiyatı hızlanmıştır.

8 Ekim 1915 tarihinde Dördüncü Ordu'ya bağlı 8 adet seri sahra, 48 adet mantelli, 22 si adi olmak üzere 48 adet 7,5 cm lik dağ, 6 adet obüs ve 12 adet de ağır taş mevcut idi.⁴⁸⁸ Ayrıca mantelli sahra topu 1915 yılında gönderilmiştir.⁴⁸⁹

8 Ekim 1915 tarihinde Dördüncü Ordu da yer alan topçu mühimmatını aşağıdaki tablodan inceleyebilirsiniz (Tablo 67.).

Tablo 66. 8 Ekim 1915 Tarihinde Dördüncü Ordu'da Yer Alan Topçu Mühimmatı.⁴⁹⁰

TOP CİNSİ	DANE	ŞARAPNEL
Çabuk Ateşli Sahra Topu Mermisi	1.04	5.960
Mantelli Top Mermisi	6.732	16.277
6,5 ve 7,5 cm'lik adı Dağ Topu Mermisi	3.959	
Obüs Topu Mermisi	864	228
Ağır Top Mermisi	2.229	360

⁴⁸⁷ ATASE, BDH, Kl:1084, Dos:137, F:1/21

⁴⁸⁸ ATASE, BDH, Kl:1066, Dos: 83, F:11/2

⁴⁸⁹ ATASE, BDH, Kl:1064, Dos:77, F:1/69, 1/123, 2/1

⁴⁹⁰ ATASE, BDH, Kl:1514, Dos:17, F:17, F:5/28

12 Ekim 1915 tarihinde 2820 seri sahra ve 6200 seri cebel mermi gönderilmiştir.⁴⁹¹ Temmuz 1915'te Dördüncü Ordu'ya 1014 dane ve 5960 şarapnel seri sahra 6792 dane, 16277 şarapnel mantelli, 9959 dane ve 4584 şarapnel adi cebel 864 dane ve 228 şarapnel 10Luk adi obüs 2129 dane ve 360 şarapnel 12lik ağır top mermisi mevcuttur.⁴⁹² Fon Kress 15 Kasım 1915 tarihinde 4 adet 21 cmlık havan, 4 adet 15 cmlık obüs, 2 adet 11 yahut 13 cmlık top ve dört cebel bataryası bir Türk fırkası, 3 makineli bölüğü ve 3 istihkam bölüğü ve 3 muharebe teyyaresine ihtiyaç olduğunu Karargahı Umumiye'ye bildirmiştir. Kanala taaruz öncesi iaşe deki sıkıntının yanında silah ve mühimmat eksikliği Almanlardan tarafından da biliniyor bildiriliyor ancak Deressadet bu istekleri karşılama da yetersi kalırken müttefiki Almanya duruma kayıtsız kalmıştır. Ulaşımındaki sıkıntı nedeniyle ihtiyaç duyulan malzemeler başka cephelere de gönderilmiştir. Ulaşım zorluğu nedeniyle 3. Orduya verilemeyen malzemeler de 4. Orduya sevk edilerek, 4. Ordunun ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁹³ 4. Ordu ya 5000 kaput, 5000 takım elbise ile 15.000 adet portatif çadır Pozantıya gönderilmiştir.⁴⁹⁴ 12 Mayıs 1915 tarihinde Harbiye Dairesi Piyade Şubesinde 500 muaddel martin ve cephanesiyle birlikte 200 adet sinayder tüfeği gönderilmiştir.⁴⁹⁵ Haziran sonunda 7000 adet daha şınayder gönderilmiştir.⁴⁹⁶ Kanal harekâtı sonrası obüs bataryaların önemi daha da artmıştır. Dördünü Ordu obüs isteklerini yinelemişlerdir. 23 Mayıs 1915 tarihinde Dördüncü Ordu'ya cephanesiyle beraber 8 adet 10,5 cmlık obüs gönderilmiş ve mürettebat olarak her bataryaya 2 zabıt Türk veya Alman olmak üzere 4 küçük zabıt yeterli olup koşum hayvanatı gerekmediğini bildirmiştir.⁴⁹⁷ 14 Ağustos 1915 tarihinde Dördüncü Ordu'nun kuva-i umumiyesinde 116283 insan, 28852 hayvan, 40081 silah 20325 küçük çaplı mavzer, 6 mitralyöz, 110 muhtelif cinste ve çapta toptan ibarettir.⁴⁹⁸

II. Kanal Harekâtı yaklaşırken kati bir sonuç almak için mücadele verirken silah ve mühimmat taleplerini güncellemiştir. Ancak aşağıda da görüldüğü gibi insan, deve ve hafif silah ve mevcut silahlar arasında ters bir orantı olduğu görülmektedir (Tablo 68.).

⁴⁹¹ ATASE, BDH, Kl:641, Dos:231, F:1/80

⁴⁹² ATASE, BDH, Kl:1064, Dos:77, F:99

⁴⁹³ ATASE, BDH, Kl:19, Dos:93, F:17/2-17/3

⁴⁹⁴ ATASE, BDH, Kl:642, Dos:233, F:1/159

⁴⁹⁵ ATASE, BDH, Kl:639, Dos:624, F:2/34;

⁴⁹⁶ ATASE, BDH, Kl:630, Dos:203, F:2/34.; ATASE, BDH, Kl:630, Dos:211, F:2/171

⁴⁹⁷ ATASE, BDH, Kl:1098, Dos:181, F:1/43

⁴⁹⁸ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:719A, F:80

Tablo 67. 14 Aralık 1916 tarihli Dördüncü Ordu'ya Ait Silah ve Mühimmat⁴⁹⁹

KITAAT	İNSAN	HAYVAN	DEVE	CEBHANE-İ HARBİDE MÜSTEMAL SİLAH	ISLAH HAFİFE								YÜZE NİSBETLE FİRRE EFRAD
					KÜÇÜK CEPHANELİ MAVZER	ALMAN TUFENGİ	RUS TUFENGİ	MADDEL MARTİNİ	ISLAHI ANTİKA	YEKÜN	MAKİNELİ TUFENK	TOP.	
ORDU KARARGÂHI	1360	16	14	267	267					267			
12. KOLORDU	251	147		**			130			130			
23. FIRKA	6931	2194		2472			7784			7784	8	30	
44. FIRKA	4284	1310		1780			7005			7605	4	26	
8.KOLORDU KARAGAH I	1344 2	1139	303	3003	1424	3341	670	1214	4192	1084 1	1	8	
27. FIRKA	3981	850	196	2115					200	7324		12	
43. FIRKA	1340 0	1083	197	3916	51		1109	3643	1971	1329 3		44	
I. KUVVE-İ SEFERİYE	3416 9	7800	758	2023 7	1228 8		1400	1862	3521	2952 5	53	63	

Kanal Harekâtını düzenlemekle görevlendirilen Dördüncü Ordu'da 1917 yılına gelindiğinde de aynı tabloyu görmekteyiz (Tablo 69.).

⁴⁹⁹ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-45, F:1/48

Tablo 68. Orduların Mevcut Durumu⁵⁰⁰

Mülâhazat	Hatki Tarihler EAid Kuvve-i Umumiye Old.	Hamide	Ravîr	Top	Makinelî Tüfenk	T	Ü	F	E	N	K	Cebhei Harbde İstimâl Olunacak Silah Adedi	H A Y V A N	İNSAN	İSMİ KİTAAT
						Muhelif Model	Büyük Çaplı Mavzer	Rus Tüfengi	Alman Tüfengi	Model Martin	Küçük Cebel Mavzer				
Menzil Dahildir	1/5/1917	737 24	28 47	24 5	3 3	3813 6	131	1101 5	1132 5	854 1	2007	**	1 8 5 1	167. 266	I. Ordu Hüma yun Kıtaat 1
16. ve 4.komordunun	1/5/1917	**	**	**	* *	**	**	**	**	**	**	31158	8 6 3 6	45.1 51	II. Ordu Kıtaat 1 Hüma yun Kıtaat 1
Kuvvesi Menzil dahil değildir	1/6/1917	**	**	**	* *	**	**	**	**	**	**	19384	* *	38.0 05	III. Ordu Hüma yun Kıtaat 1
Menzil Dahildir.	1/5/1917	**	**	24 3	6 3	2428 2	**	1980 8	**	31.1 0	3000	53000	5 0 3 3 9	300. 332	IV. Ordu Hüma yun Kıtaat 1
TOP															26 2
MAKİNELİ TUFENK															96
İSLAH HAFİFE	YEKÜN		13494			303		1977		7859	989		159	1411 1	
	ISLAHI ANTİKA		11113			303		2665		2665	174		103	3136 0	
	MADEL MARTİNİ EVS TUFENGİ		2380		**		244		297		24		1	1247 6	
	ALMAN TUFENGİ		1		**		1		108		1		1	3387 3	

⁵⁰⁰ ATASE, BDH, Kl:60, Dos:297, F:1/1

	KÜÇÜK CEPHANELİ MAVZER	10	**	67	276	3	50	2672 2
CEBHANE -İ HARBİDE MÜSTEME L ISLAH		1	**	1		1	**	5850 9
DEVE		58	220	474	1567	1	**	6976
HAYVAN	3433	959	1427	3393	251	115	32177	
İNSAN	10697	6024	12120	21435	7296	1306	199130	
KITAAT	ORDU JANDARMA MÜFETTİŞLİ Ğİ	KUDÜS MENZİL MÜFETTİ Şİ	ÇÖL MENZİL MÜFETTİ Şİ	ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİ Ğİ	6. KOLORD U AHZ. ASKERİ	SEKİZİN Cİ	YEKÜ N	

4.9. Dördüncü Ordu'da İnsan ve Hayvan Sağlığı Hizmetleri

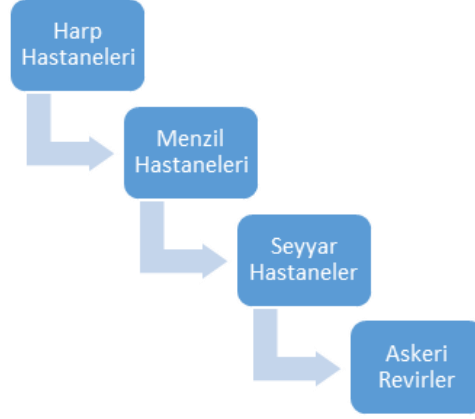
4.9.1. Dördüncü Ordu'da Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde askeri ve sivil halka yönelik sağlık hizmetlerine gereken önem verilmişse de iktisadi sorunlar ihtiyaca cevap verebilecek bir uzman kadrolaşmanın olmaması Birinci Dünya Savaşı'nda ikinci bir düşmana karşı salgın hastalıklarla ülkenin mücadele etmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak görev yapan ve sağlık hizmetlerine yön veren birim Sağlık Daire Başkanlığı idi. Bu başkanlık Balkan Savaşlarında sağlık alanında görülen yetersizlikleri gidermek için bir Alman heyeti tarafından ıslah edilmişti. Süleyman Numan ve Albay Mayer sayesinde Birinci Dünya Savaşı'nda örnek bir kuruluş ancak savaş şartlarına cevap verebilecek yetkinlikten yoksun bir görünüm arz etmiştir (Bolat, 2009: 70).

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesiyle Amiral Souchan askeri alandaki sağlık hizmetlerinin yetersizliğini görmüş ve Dördüncü Ordu'da Dr. Mühlens'i hijyen uzmanı olarak ekibiyle birlikte atanmıştır. Sina-Filistin Cephesinde 1915 yılında ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı mücadele etmiştir. Humma, tifüs dışında kolera ve tifo ile hijyen uzmanları tarafından aşı kampanyası başlatmıştır. Dördüncü Ordu mıntıkasında ayrıca hijyeni sağlamak için hamam ve otoklavlar gibi tesisler inşa edilirken su yolları tamir edilmiştir. Sıtma hastalığı ile mücadelede Kudüs'teki suların sarnıçlarda depolanması ve tek kaynaktan dağıtılması bu hastalığın kısa sürede yayılmasına sebep olmuştur. Salgın hastalıklara karşı verilen mücadelede Cemal Paşa asker ve sivil ayrımı yapmadan sağlık alanında her kesime hizmet vermeyi görev edinmiştir. Bunu propaganda aracı olarak kullanmak isteyen Dördüncü Ordu bölge halkının Türklere ve Cemal Paşa'ya karşı olumsuz bakış açısı nedeniyle başaramamıştır. İngiltere sağlık alanında bölge halkına verdiği hizmetle Dördüncü Ordu'nun başaramadığı propagandada iyi iş çıkarmıştır. Cemal Paşa bölgede sağlık alanında gerekli tesislerin kurulmasına yardımcı olurken sağlık malzemelerinin temininde görülen sıkıntılara da kendince çözüm yolları bulmuştur. Bunlardan biri si de Adana'da yetiştirilen pamuk kozalarını hidrofil pamuk olarak mamul etmek için kadınların çalıştığı bir fabrikayı Şam'da kurmasıydı. Ordu komutanı Lawetzky II. Kanal harekâtından geri çekiliş nedeni olarak İngiliz ordusunun sayıca üstünlüğünü, Arap bataryalarının ihtiyaca cevap verememesi, Araplar ve komuta kademesindeki iletişim kopukluğuna bağlamıştır (Becker, 1983: 43-46, 60-63).

Seferberlik öncesi Türk ordusundan sağlık hizmetleri sabit askeri hastanelerinde ve kıta revirlerinde sürdürülürken seferberlik sonrası ordu, kolordu, firkalar nezdinde sıhhiye bölükleri tarafından seyyar ve sabit hastanelerle hizmet vermiştir. Sağlık alanında iki basamaklı hizmet veren askeriye revirlerinde görülen birinci basamak sağlık hizmetlerinin her türlü ihtiyacını eczaneler

tedarik etmekteydi. İkinci basamak sağlık hizmetleri olan hastaneler 1000 ila 500 yataklı kapasitelere göre hazırlanırdı. Sağlık alanındaki kurumsal yapı aşağıdaki gibidir (Şekil 7.).

Şekil 7. Sağlık Alanındaki Kurumsal Yapı (Ataç, Uçar ve Kurt, 2015: 96)

Her bölükte tahliyeden sorumlu 12 teskereci bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda sıhhiye subayları, küçük sıhhiye zabıtları ve sıhhiye erlerinden oluşmuştu. Veteriner ve sağlık personelinin yetersizliğine çare olarak Harbiye Nezareti askeri hastanelerde tabip kadrolarını düzenlemek için bir düzenlemeye gitmiştir. Harbiye Nezareti tabip kadrolarını hastanelerin yatak sayısı göz önüne alınarak yapmıştır. Yataklı asker hastanelerine göre tabip sayısı aşağıdaki tablodaki (Tablo 70) gibidir (Ataç, Uçar ve Kurt, 2015: 95-108).

Tablo 69. Yataklı Asker Hastanelerine Göre Tabip Sayısı

Tabip Sayısı	Yataklı Asker Hastaneleri
4	100
6	150
8	200
11	250
12	300
13	350
15	400
18	500
26	750

Kaynakç (Ataç, Uçar ve Kurt, 2015: 112)

Seferberlik sonrası doktor ve eczacı gereksinimini karşılamak için yasal düzenlemeler yapılmış ve sayısal veriler tespit edilmişse de bu düzenlemeler kâğıt üzerinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin en büyük sorunu olan yetişmiş insan gücü sağlık alanında talebi karşılayamamıştır. Ordulardaki sağlık personel açığını gidermek için Kızılay kurumunda çalışanlar askere çağırılmışsa da ihtiyaca cevap verilememiştir. Seferberlik sırasında 2555 sivil ve askeri hekim görev yapmıştır. Temel sağlık sorunlarının başında esasen yetişmiş insan gücünün olmamasının yanı sıra sağlık malzemelerinin tamamına yakınının Almanya'dan ve diğer ülkelerden tedarik edilmesi gelmekteydi.

Sağlık malzemelerinin Osmanlı Devleti'ne sevki, Dersaadet'ten ordu mıntıkalarına nakli ulaşım ağının yetersiz ve bakıma muhtaç olması nedeniyle kesintili ve düzensiz bir şekilde gerçekleşmiştir (Ataç, Uçar ve Kurt, 2015: 115-118).

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sonrası askeri alandaki ıslah faaliyetlerinin kazanımlarını almaya başlarken Menzil Hidemat –ı Nizamnamesinde yer alan menzil teşkilatındaki sağlık alanındaki talimatları da uygulamaya çalışmıştır.

Nizamnameye göre menzil bölgesindeki tüm sağlık hizmetlerinden Menzil Sıhhiye Müfettişi sorumluydu. Menzil Sıhhiye Müfettişinin görevleri şöyle idi:

- Menzil hastanelerinde hasta bakıcı, eczacı gibi ihtiyaç duyulabilecek her türlü personel ve malzemeyi temin etmek
- Ordunun ilerlemesi ile seyyar hastanelerin ilerlemesi ile bu hastanelerin yerine kurulacak olan harp hastaneleri için gerekli hazırlıkları yapmak
- Hasta ve yaralıların anavatana nakillerini sağlamak
- Ordu menzil mıntıkası dâhilinde gönüllü sıhhiye heyetlerini tanzim etmek, Sıhhiye müfettişliği maiyetindeki hasta nakliye kol ve katarları, sıhhiye depoları, menzil hastaneleri ve hasta nakliye komisyonları teftiş etmektir (Menzil Nizamnamesi, 1916: 39).

Dördüncü Ordu'da sabit hastaneler, Adana, Halep, Şam, Hama, Humus, Beyrut, Şam, Afule, Kudüs, Cistrülcemah ve Gazze'de vardı. Bu hastaneler seyyar hastanelerden nakledilen hasta ve yaralılara bakmakla mükellef idi.⁵⁰¹

Menzil hastaneleri ise; Şam, Nasıra, Dera,, Hayben, Kudüs (2), Halilürrahman, Gazze, Birüssebi, Kalatüleriş, Alluce, İbn, Kalatülnahil⁵⁰², Taberiye, Tulkerem, Amman, Hafirülavce, Magdebe, Kuseyme ve Birhan⁵⁰³, Semah⁵⁰⁴da bulunmakta idi. Sertabip tarafından idare edilen menzil hastaneleri ordu mıntıkalarında yer alan stratejik noktalarda genel olarak ulaşım ağları merkezlerinde kurularak hasta ve yaralıların tedavisi sevkini gerçekleştirmekle yükümlüydüler (Menzil Hidematı, 1916: 22). Dördüncü Ordu, sağlık hizmetlerinde genel olarak diğer ordularda görülen yetişmiş insan gücü eksikliğini kendi bünyesinde gidermeye çalışmıştır. VIII. VE XII. Kolordulardan 150 er getirilerek Şam'da bir sıhhiye bölüğü oluşturulmuştur (Genelkurmay, 1987: 680). Dördüncü Ordu daha sonra Şam dışında er sıhhiye bölüklerini arttırarak Birüssebi ,Hafirülavce, Kuseyme, Birhasane'de depolar oluşturmuştur⁵⁰⁵ Mersinli Cemal Paşa her firkada bir sıhhiye bölüğüyle beraber bir seyyar hastanenin teşkilini emretmiştir.⁵⁰⁶

Cemal Paşa Kanal Harekâtı için hazırlıklarını sürdürürken sağlık alanında da gerekli gördüğü düzenlemeleri yapmıştır. Çöl dahilinde Hafirülavce'de ve Nahle'de menzil hayvan hastanesi Birüssebi'de sabit bir hayvan hastanesi Maan'da veya sulak ya da otlak bir civarda sabit bir hayvan hastanesini kurulmasını; Cemal Paşa sağlık alanında görülen eksiklikleri gidermek için çeşitli tedbirler almıştır İlk iş olarak Hafir'de ameliyatlık sabit bir hastane, Elariş'te ameliyatlık bir seyyar hastane, Nahle'de 100 yataklı ve Birüssebi'de 200 yataklı , Hanyunus ve Gazze'de sabit hastanelerin kurulmasını, Elariş ve İbn ve Kalatülnahil'de ve Hafir'de birer postane ve telgrafhane açılmasını istemiştir. Ordu Menzil Müfettişliğine Hicaz demiryolu ulaşımının güçlendirilmesi için 100 kişiden bir inşaat müfrezesi teşkil edilip bunlardan 75'nin Birüssebi'ye ve 25'nin Maan'a Çöl Menzil Müfettişliğine gönderilmesini emretmiştir. Gerekli inşaatın yapılması için orduya gönderilecek mühendis ve kondüktör heyetinin Çöl Menzil Müfettişliğine bağlı olduğunu inşaat için gerekli malzemelerin menzil müfettişliklerince temin edileceğini bildirmiştir.⁵⁰⁷ Cemal Paşa, sağlık alanında yapılacak olan tesislere ulaşım imkânlarını kolaylaştırmak içinde ayrı tedbirler almayı ihmal etmemiştir.

⁵⁰¹ ATASE BDH, Kl:3221, Dos: H-9B, F:1/7

⁵⁰² ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

⁵⁰³ ATASE, BDH, Kl:73-Dos:365, F:1/5;1/6

⁵⁰⁴ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9B,F:1/7

⁵⁰⁵ ATASE, BDH, Kl: 73, Dos:365, F:1/5;1/6

⁵⁰⁶ ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1,F:1/36

⁵⁰⁷ ATASE, BDH, Kl:161, Dos:712, F:2/7

Bütün bu gelişmelere rağmen Kress Birinci Kanal Harekatı sonrası geri çekilmeye birçok hasta ve yaralıların geride bırakılmak zorunda kaldığını çadırdan bozma seyyar sahra hastanelerinde çok kötü bir durumda olduğunu kapasite yetersizliğinden taş toprak üzerine hasta ve yaralıların yatırıldığını hijyen şartlarının olmadığını, hasta ve yaralılara ilaç ve yemek, su verilemediğini belirtmiştir (Kress, 1966: 29-30).

Üçüncü Fırka Kumandanı Çöl Menzil Müfettişliğine Mısır 'ın fethi sırasında gerekli sağlık hizmetlerini sunmak için yapılacak hastane ile ilgili şu bilgileri sunmuştur. Seyyar revir halinde teşkil eden Bünyamin Efendi'nin hastanesini 10 çizit kakule ile beraber Kazmiye gerisinde Aynülkadirat'da tesis etmek için gönderilmiştir. Gerekli görüldüğü takdirde çadır altında dahi tesis olunabilmek üzere buradaki malzemeden Hilal-i Ahmer Heyeti'nce 300 yataklı bir hastane malzemesi ile tefrik edebilmiştir. Kazmiye gerrisinde teşkil edecek hastaneye Bünyamin Efendi ile eczacı Hüsnü Efendi memur olmuştur. Hila-i Ahmer heyeti Mürşid Efendi ile gelmiştir. Tabib Kizork Efendi Hilal-i Ahmer'in emri altında bulunmuştur. Tabib Cemil Hafir nokta kumandanlığının tabibi olmuştur. Nahle eczacısı Esperyedok Efendi sıhhiye deposu müdüriyetine muavent etmek üzere burada kalmıştır. Hastanenin bulunduğu mahalde menzil tesisine luzüm yoktur. Yalnız hastaların nakli için trenlerin temin edilmesi ve burada Mısır'ın fethi için bir ya da iki çadırdan oluşan bir hastane istasyonu tesis edilmiştir.⁵⁰⁸

Dördüncü Ordu mıntıkasında hastalıklar çöl şartları erzak sıkıntısı ile Kanalda kalma süresinin uzaması yokluk ve açlık sağlık hizmetlerinin yetersizliği ile kayıplar çoğalmıştır. Dördüncü Ordu'da tabur tabiplikleri ve seyyar hastanelerde bulunan doktor sayısı ihtiyaca cevap veremediği için bunların yerini diş hekimi, eczacı ve baytarla personel eksikliği giderilmeye çalışılmış ancak bu personelin ihtisas alanının farklı olması, sıhhiye malzemelerin yetersizliği sağlık sorunların daha artmasına ölüm sayılarının artmasına yol açmıştır. Almanya'dan İstanbul'a getirilen sağlık malzemelerini Haydar Paşa'daki büyük patlama sonrası yanması ile Dördüncü Ordu için sağ cenah için Tulkerem-Nablus sol cenah için Kudüs-Nablus güzergâhında birer istinat noktası kurulmuş ancak vasıta, malzeme eksikliğinden tedavi merkezinden çok hasta ve yaralı toplanma yeri görevi üstlenmiştir

Dördüncü Ordu'da her türlü sağlık malzemelerini bulunduğu ecza depoları, Alluce, Birüssebi, Kudüs, Şam⁵⁰⁹ Kalatülariş, Maan'da yer almaktaydı.⁵¹⁰

Yetersiz beslenme, olumsuz hava koşulları giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanamaması Dördüncü Ordu'da salgın hastalıkların görülmesine sebep olmuştur. 1915 yılından itibaren Kudüs şehrindeki su sarnıçlarından yayılan salgın bir hastalık olan sıtma ile 1916 yılında çiçek hastalığı ile Dördüncü Ordu mücadele etmiştir (Özdemir, 2010: 230). Dördüncü Ordu'da hastane kayıtlarına göre 1914-1918 yılları arasında Suriye cephesinde salgın hastalıktan yatan 788.135 hastadan 65.205'i kaybedilmişken yaralı olarak yatan 65.205 kişiden 1823 kişi ölmüştür. Hicaz'da ise hastalıktan yatan 8571 kişiden 1666'sı yaralı olarak yatan 36 kişiden 9'u vefat etmiştir (Özdemir, 2010: 139).

4.9.2. Dördüncü Ordu'da Veterinerlik Hizmetleri

Nakil kolları için veterinerlik hizmetleri önem taşımaktaydı. Menzil mıntıkasındaki hayvan sağlığı ve veterinerlik hizmetleri Menzil Serbaytarlık Şubesi tarafından yürütülmekteydi. Hayvan hastaneleri, hayvan depoları ve ecza depoları gibi müesseseler doğrudan doğruya Serbaytarlık Şubesi'ne bağlıydı. Genel olarak kolordu karargâhlarında birer baş veteriner albay veya yarbay rütbesinde veteriner, ilaç depolarında ve kolordu hizmet taburunda birer veteriner, fırka karargâhında bir baş veteriner bulunmakta idi. Ayrıca yarbay ve binbaşı rütbesinde bir baş veteriner ile yüzbaşı rütbesinde ikinci bir veteriner ve bir nalbant başı, topçu alaylarında bir nalbant başı, topçu taburlarında birer veteriner ve ulaştırma taburlarında da birer veteriner bulunmaktaydı.

⁵⁰⁸ ATASE, BDH, Kl:4775, Dos: H-11, F:1/17

⁵⁰⁹ ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

⁵¹⁰ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9B,F:1/7

I. -II.-VIII.-X. Kolordularda sadece bulunan hayvan hastanelerinde birer nalbant okulu bulunmaktaydı. Hayvan hastanelerinde bir veteriner müdür ile bir bakteriyolog, bir eczacı ve bir nalbant başı ile kâfi miktarda nalbant, topçu ve süvari eri hizmet vermekteydi (Genelkurmay, 1987: 148). Dördüncü Ordu'da nalbant okulu ve nalbant hane Şam ve Vadi-i Harra'de bulunmaktaydı.⁵¹¹

Dördüncü Ordu'da Şam, Maan⁵¹², Gazze, Birüssebi, Birun, Birhasane⁵¹³ deki hayvan depolarında veteriner eşliğinde aşı ve bakımları yapıldıktan sonra ihtiyaç duyulan menzil noktalarındaki depolara gönderilirdi. Yaralı ya da hasta olan hayvanlar ise menzil bünyesinde başlangıçta Şam, Cagune, Alluce, Afule, Eriha, Kudüs, Birüssebi Gazze, Maan⁵¹⁴ hayvan hastanelerine sevk edilmiştir. Daha sonra hayvan hastanelerine ihtiyaca binaen Tisan, Birhan, Kalatülarış⁵¹⁵, Hama, Halep, Beytüllahim, Semah, Gandeles, Nablus, Hafır⁵¹⁶ gibi hayvan hastaneleri eklenerek veterinerlik hizmetleri hızlı ve eksiksiz bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ancak veterinerlik hizmetleri de yetersiz kalmıştır. 23 Mayıs 1915 tarihli belgede Mısır seferi için çölde yaklaşık 40 bin deve ile 20 bin farklı hayvanlara ihtiyaç olduğunu Cemal Paşa Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir. Ayrıca sefer sırasında ordu nizami harbine göre çöl dâhilinde mevcut olan bir taburda 1000/3000 deve olmak üzere 8 deve erzakı ve 6 deve cephaneye taburu bulunduğunu ifade etmiştir. Seyyar araba taburu 706 bin arabadan mürekkep olmak üzere 4 araba erzakı ve 3 araba cephaneye taburu ile 22 taburun olduğunu belirtmiştir. Cemal Paşa 45 menzil noktası ihdas edileceği ve bu menzil noktalarının her birinin de bir baytarın bulunacağını bu müessessat ve kıtaata gerekli baytarın ordu tarafından ve Derssaadet'ten tayin edilen ihtiyaç miktarının belirlenerek sunulacağını bildirmiştir. Büyük ve küçük hastahanelerle depolara 30 baytar, deve taburları ve araba kolları için 22 baytar ve menzil noktası için 45 yardımcı (muavin) baytar ki toplam 97 baytara ihtiyaç olduğunu, bu ihtiyacın 36'sı orduda mevcut bulunan ve ahiren Derssaadet'ten gönderilen baytar ve muavin baytarlarıyla temin edildiğini belirtmiştir. Cemal Paşa, 61 baytar ve muavin baytarın Derssaadet'ten gönderilmesinin zaruri olduğunu ancak bunların şimdiden gönderilmesinin gerekli olmadığını bir aylık süre zarfında atamaların yapılmasını ve gelişmelerden haberdar edilmesini istemiştir.⁵¹⁷

Tüm Ancak veteriner ihtiyacı Dördüncü Ordu'da bir türlü karşılanamamıştır. Çöl şartlarına dayanmakta zorlanan hayvanlar gerekli bakım ve kontrolleri yapılmadığı için telef olmuştur. 13 Nisan'da Dördüncü Ordu mıntikasında bulunan hayvanların genel durumu aşağıdaki tablodadır (Tablo 71).

Tablo 70. Dördüncü Ordu'nun 13 Nisan'daki Hayvan Durumu⁵¹⁸

İSMİ KITAAT	ŞUBE	MURVE	İTLAF	HASTAHANE DEPOLARA SEVK	MÜLAHAZAT
Ordu Karargâhı	131	84	**	3	**
8. KOLORDU	2775	1197	64	2	25
12. KOLORDU	2797	7911	38	2	287

⁵¹¹ ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

⁵¹² ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

⁵¹³ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos, 9B, F:1/7

⁵¹⁴ ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

⁵¹⁵ ATASE, BDH, Kl:73, Dos:73, F:1/5,1/6

⁵¹⁶ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos, 9B, F:1/7

⁵¹⁷ ATASE, BDH, Kl: 163, DOS: 717, F: 2

⁵¹⁸ ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9, F:11

8. FIRKA	464	343	9	6	**	**
10. FIRKA	677	406	11	5	5	**
ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ	9287	962	193	**	19	**
I.MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ	91	63	1	**	**	**
ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ	800	290	10	**	17	**
CEBELİ LÜBNAN MÜFREZESİ	282	282156	9	3	**	**
8.KOLORDU VEKALETİ	15	**	3	**	2	**
YEKÜN	17319	4297	338	21	300	**

Hasta veya yaralı hayvanlar için gerekli tedavide kullanılacak ilaçlar Dördüncü Ordu'da Şam, Kudüs, Maan⁵¹⁹ ve Birüssebi'de⁵²⁰ bulunan veteriner ilaç depolarından 6 aylık ihtiyaca göre tedarik edilirdi. Mısır seferi için 40 bin deve ve 20 bin hayvan için gerekli 6 aylık ilaç listesi aşağıdaki tablodadır (Tablo 72).

⁵¹⁹ ATASE, BDH, Kl:73, Dos:73, F:1/5,1/6

⁵²⁰ ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17

Tablo 71. Mısır Seferi İçin 6 Aylık İhtiyaç Listesi⁵²¹

İYOD	60	Kafve	50
SARICER	120	Vazelin - Lanolin	200
K5 41	**	Kibriyat Nühası	50
Meyyit Hamis Katık	100	Sarı – Amerikan Bezi	50
Sublime	100	Msütahzir Şarjı Aded	10.000
Kara Evliye	500	Cebad Sütuncu Aded	50
Kara Zeyl	100	Praver Şıngası Aded	50
Hamisbar	50	Vaykinez Aded	200
Kök Mangonez Potası	25	Lastik Şınga Aded	300
Azuniyet	2	Etarkibriyet	50
Safariye + sud	60	Amonyak	50
Kibriyet Kinyi	20	Aterteramant (İtır)	500
Kalurmıyet Pülvar Kapaya	500	İtırhardal	25
Kibritiyet Azeriye	250	Kafein	2
Birdem Meyyid Arakavlin	500	Klor Meyyit Morfin	5
Lavdanum	50	Iyod form	50
Kibriyet Sud	1000	Iyod potasyum	50
Kibriyet Gafizi	1000	Metlin Meisi	250
Sani Fehmiyel Sud	1000	Arap Sabunu	2000
Kane	200	Nebati Furça aded	500
Sazafiyet Bizmud	50	Şab	50
Kırmızı Madeni	25	Haffei Baytar Aded	25
Terpin	25	Kükürt	500
Hülasa İlesah	25	Kloral	25
Hülasa İlga	25	Lizo	100
Samul	50	Haanmael aded	25
	25	Çelik Meblak aded	50
Masitzol	50	Sığır Direkli Terazı aded	25
Civa merhemi	50	Mizanül harere aded	100

⁵²¹ ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717A, F:2/3

Menzil hizmetlerinde verilen veterinerlik hizmetleri büyük bir önem arz etmekteydi. Çöl şartlarına elverişli olan nakil vasıtası deve idi. Deve tedariki zor olduğu için eldeki develerin bakım ve tedavisine önem verilmiştir. Veterinerler, uyuz teşhisi konulan hayvanları yağlama ve 30-40 derecedeki Lût Gölü'nde kükürtlü suda banyo yaptırarak ve yaralıları ameliyat ederek zayıf düşenleri ise meralara sevk ederek iyileştirmeye çalışırdı (Genelkurmay,1987: 681).

4.10. Dördüncü Ordu'nun Lağvedilişi

Irak'ın yeraltı zenginliklerini sömürgeleştirmek, Abadan petrollerini kontrol altında tutmak, bölgedeki Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak, müttefiki Rusya ile transit bir geçit sağlamak ve sömürgesi Hindistan'ın güvenliğini muhafaza etmek için İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı Irak Cephesi'ni açmıştır. İkinci Ordu Komutanı Mareşal Van Der Goltz Paşa'nın ölümü ve Bağdat'ın 10-11 Mart 1917 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmesi Altıncı Ordu'nun mevcut düzeni ile ilgili İttifak Devletleri'nin yeni kararlar almasına yol açmış ve bu durumda IV. Ordu'yu etkilemiştir (Fedai, 2016: 74).

22 Nisan 1916 tarihinde İstanbul'daki Alman Askeri Temsilcisi General Van Lassaw: Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın Alman çıkarlarını kollamak ve muhafaza etmek amacıyla IV. Ordu Komutanlığı'na getirilmesini ve Çanakkale Cephesindeki başarılı komutan Limon Van Sanders'inde bölgeye tayinini isteyen bir telgrafi Berlin'e göndermiştir. Ancak bu teklif amcası Kutul Amare Fatih Halil'e saygısızlık olacağı için Enver Paşa tarafından reddedilmiştir (Türkmen;1995:159). Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nın genel seyrine bağlı olarak 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te aralarında İkinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, Altıncı Ordu Komutanı Halil Paşa, Kafkas Ordular Grubu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, Başkumandanlık Kurmay Başkanı Gn. Bronsart, Savaş İşleri Bakanlığı Müsteşarı Gn. Mahmut Kamil, II Ordu Komutan Vekili Yarbay Goze'nin bulunduğu bir toplantı düzenlenmiştir (Atabey, 2020: 79).

Enver Paşa toplantıda “...Düşüncem, Bağdat'ı bir taarruzla geri almaktır. 2. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşanın komutasında bir 7. Ordu kurmak ve bu orduyla Halil Paşa'nın komutasındaki 6. Ordu'yu Yıldırım Grubu adı altında bir ordu grubu komutanlığının emrine verip Bağdat üzerine göndermektir. Hangi cephelerden hangi tümenlerin alınması gerektiğini tümüyle tespit ettim. Ordular Grubu Komutanlığı içinde Almanya bize Gn. Falkenhayn'ı verdi. Sanıyorum ki bu görevi iyi başaracaktır” ifadelerini sarfetmiştir (Korkmaz, 2021: 525).

Cemal Paşa, toplantıda Enver Paşa'nın aldığı karara itirazını hatıratında şu sözlerle ifade etmiştir “... Bağdat seferini yapmaktansa Halep'te önemli bir kuvvet toplattırılarak bu kuvvetin ihtiyaç duyduğu zaman istenilen tarafa sevk edileceğini söyledim ve dedim ki; eğer Halep'te böyle bir ordu toplanacak olursa şayet Ruslar II. Ordu Cephesini tazyik ederlerse oraya yardım edebileceği gibi İngilizler Bağdat'tan Fırat ve Dicle boyunca ilerlemeye yeltenirlerse onlara karşı koymak mümkün olur. Hele en ziyade korktuğumuz bir Adana çıkarması fikri İtilaf Devletlerine tamamen terk etmiş oluruz. Bu sonbahar için Gazze Cephesine bir hücum hazırlığı yaptıklarına hiç şüphe etmediğim İngilizler Halep'te böyle bir ordunun her ihtimale karşı hazır olduğunu görürlerse bu taarruzdan belki de vazgeçmeye mecbur olurlar. Kısacası Bağdat hareketini sakıncalı buluyorum”. (Artuç, 2008: 67).

Cemal Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen Enver Paşa Irak'ta sonbaharda kararlaştırılan taarruzun idaresinin Gn. Falkenhayn'ın üstleneceğini Altıncı Ordu'dan başka 2 kolordudan oluşan yeni bir ordunun da Falkenhayn emrine verileceği bilgisini Altıncı Ordu Komutanlığına bildirmiştir.⁵²² Almanlar için F. Ordular Grubu, Türkler için Yıldırım Orduları Grubu 15 Temmuz 1917 tarihinde padişahın iradesi ile teşkil edilmiştir (Türkmen, 2000: 396). Falkenhayn 20 Temmuz 1917'de padişahın emri ile saat 12:00'de Yıldırım Grubu Komutanlığını üstlendiğini, Yıldırım Ordusunda kardeşlik fikri ile hareket edip cepheden muzaffer bir şekilde ayrılacağını belirten telgrafi VI. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya çekmiştir.⁵²³ 65 Alman, 18 Türk subayının görev yaptığı İstanbul Karargâhında Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı 6. Ordu ve 13. ile 15. Kolordulardan

⁵²² ATASE, BDH: Kls. 3621, Dos. 93, Fih:3-14.

⁵²³ ATASE, BDH: Kls. 3620, Dos. 87, Fih:6-5

oluşan Yedinci Ordu'dan ibaret değildi. Ayrıca Almanlardan oluşan "Asya Kolordusu" olarak anılan takviye güçten oluşmuştur (Atabey, 2020: 88).

Falkenhayn ve Cemal Paşa arasındaki yetki krizi Alman ve Türk subayları arasında emir-komuta zincirinde yaşanan salahiyet krizlerine bir son verebilmek için 28 Eylül 1917 tarihinde komuta kademesinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni düzenleme ile Dördüncü Ordu lağvedilmiştir. Bahriye Nazırı Cemal Paşa Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'deki kıtaatın kumandanlığını Suriye, Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı namı ile görevini yerine getirmiştir. Enver Paşa, yeni düzenleme sonrası, 2 Ekim 1917 tarihinde Sina Cephesi Kumandanlığına, VIII. Ordu namı verildiğini ve Fon Kress'in bu kuvvetin komutanı olduğunu Sina Cephesi ve Yıldırım Grup Komutanlığına bildirmiştir.⁵²⁴

Ancak bölgede yaşanan 2 başlılık yeni krizleri beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Ordu Komutanlığına tayin edilmesi ile bölgedeki içler acısı durumu ortaya koyan 20 ve 24 Eylül 1917 tarihinde hazırladığı iki rapor sonrası istifası gerilimi tırmandırmıştır. 24 Eylül 1917 tarihli raporda düşmanın sayıca üstünlüğüne vurgu yapılmış ve bu nedenle bir saldırı değil savunma savaşının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca devletin içten ve dışarıdan toplayacağı her kuvvetin Sina Cephesi'ne yollanması gerektiğini, Falkenhayn'ın mevcut kadrosu ile taarruzun yersiz olacağını ifade etmiştir. Sina Cephesi'ne iki ordu karargâhının sığmayacağını, Falkenhayn'ın bundan haberdar olduğu ve bu duruma kayıtsız kaldığını belirtmiştir. Falkenhayn'ın 5 aydır hiçbir işe yaramadığını, askeri ve siyasi hiçbir şekilde güven vermediği, Sina Cephesinde görev almaması gerektiğini belirtmiştir. Kendisinin idareyi alması gerektiğini yoksa istifa edeceğini sözlerine eklemiştir (İğdemir, 1965:125).

Mustafa Kemal Paşa, Mareşal Falkenhayn ve Başkumandan vekili Enver Paşa'ya 7 Ekim 1917'de çektiği telgrafta istifasını sunmuştur (Üçüncü, 2016: 259). Cemal Paşa ise 27 Kasım 1917 tarihinde görevinde kalmak şartıyla İstanbul'da 5 aylık bir izin istemiştir. Cemal Paşa'nın amacı bu 5 ay içerisinde Yıldırım Orduları meselesini çözmek idi. Ancak çözüm bekleyen bu sorun 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs'ün düşmesi ile farklı bir hal almıştır. Cemal Paşa Enver Paşa'ya çektiği telgrafta Kudüs'ün düşmesinin tek sorumlusu olarak Falkenhayn'ı göstermiş ve Paşa uzantısı olarak nitelemiştir. Cemal Paşa 12 Aralık 1917 tarihinde Suriye'den ayrılmıştır, 2 Ocak 1918 tarihinde Suriye Garbi Arabistan Umum kumandanlığı lağvedilmiş ve VI. Ordu yeniden teşkil edilmiş, Mersinli Cemal Paşa'nın idaresine verilmiştir. 25 Şubat 1918 tarihinde Falkenhayn görevden alınmış ve yerine Liman Van Sanders getirilmiştir (Artuç, 2000: 135).

18 Nisan 1918'de Şam'da bulunan IV. Ordu'nun II. kez lağvedildiği mezkûr karargâhın doğrudan doğruya Yıldırım Grup Kumandanlığı emri altında olmak üzere Yıldırım Baş Menzil Müfettişliği karargâhına dönüşeceği yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni teşkil eden Baş Menzil Müfettişliği karargâhı kadrosu tıpkı bir menzil müfettişliği karargâhı gibi düzenlenmiş ve eksiklikleri Şam Menzil Müfettişliğinden karşılanmıştır. Baş Menzil Müfettişliğine IV. Ordu Ahz-ı Askeriye Reisi Avni Paşa ve Erkan-ı Harbiye Riyasetine de Şam Menzil Müfettişi Kaymakam Saadettin Bey tayin olmuştur. Baş Menzil Müfettişliğinin emrinde 5 müfettişlik vardı. Bunlar;

- Yıldırım 1 Numaralı Filistin Menzil Müfettişliği (Menzil Müfettiş Vekili Bnb. Halil Bey idaresindedir.)
- Yıldırım 2 numaralı Amman Menzil Müfettişliği (Menzil Müfettiş Kaymakamı mutasarrıflığı idaresindedir.)
- Yıldırım 3 numaralı Şam Menzil Müfettişliği (Menzil Müfettiş Kaymakam Hususi Menzil Mıntika Kaymakamı İhsan Bey idaresindedir.)
- Yıldırım 4 numaralı Halep Menzil Müfettişliği (Menzil Müfettiş Kaymakam Kemal Bey'in idaresindedir.)
- Yıldırım 5 numaralı Adana Menzil Müfettişliği (Menzil Müfettiş Vekili Adana Mıntika Müfettişi Bnb. İbrahim Bey'in idaresindedir.)

⁵²⁴ ATASE, BDH: Kls. 1937, Dos. 66, Fih:85

Ayrıca bu yeni teşkilatın Toros Menzil Kumandanlığı kadrosunda ikmali gerçekleştirmiştir.⁵²⁵ Ancak yapılan düzenlemeler orduda yapılan tahribatın önüne geçememiş lojistikte yaşanan sorunlar emir-komuta zincirindeki belirsizlik, güvensizlik, strateji ve taktiksel hatalar gibi sebepler Sina-Filistin cephesinde bedeli oldukça ağır bir mağlubiyete sebep olmuştur. 10 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı ve VII. Ordu lağvedilmiştir (Atabey, 2020: 89).

Cemal Paşa, Sina-Filistin Cephesi ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı üzerine Bağdat'ın geri alınma fikrinin harbin mevcut durumu değerlendirildiğinde bir hayal olduğunu kullanılabılır donanımlı kuvvetlerin Filistin Cephesi'nden alınmasının stratejik bir hata olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Falkenhayn'ın Filistin için iyi bir seçim olmadığını yapılan taktik hataları olmasaydı Gazze-Birüssebi hattının korunarak Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi imzalanırken Sina-Filistin Cephesi'nin işgali altında olacağını belirtmiştir. (Cemal Paşa, 2019: 234) Kısacası Cemal Paşa Sina-Filistin Cephesinde düşmana değil de askeri lojistiğe ve onu etkileyen komuta kademesine, lojistik, stratejik ve taktik unsurlarının uygulanmasındaki hatalara yenik düşüldüğünü ifade etmiştir.

⁵²⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3772, Dos. H7, Fih:1.

5. SONUÇ

Modern devletin ortaya çıkmasında rol oynayan savaşlar ve sonuçları geçmişten günümüze askeri lojistiğin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu bakımdan her ülke, silahlı kuvvetlerini savaşta ve barışta caydırıcı bir güç olarak ortaya çıkması için askeri lojistiğe önem vermiştir. Tarih boyunca her ülke kalkınmışlık düzeyi ile orantılı olarak gelişen askeri lojistiği dost ve düşman tüm ülkeler bir güç ögesi olarak kullanmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan askeri lojistik geçmişten günümüze siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri her türlü olaydan ve bilim ile teknolojiye ilerlemelerden etkilenmiş ve yüzyıllar içerisinde geçirmiş olduğu devrim ile dinamik yapısını kaybetmeden gelişmeye ve ilerlemeye devam etmiştir. Kısaca geçmişten günümüze lojistik; savaşta ve barışta askeri kuvvetlerin öngörülerek belirlenen ihtiyaçların en kısa sürede güvenilir ve ekonomik bir şekilde sağlanması, korunması ve dağıtılmasını ifade eden dinamik karmaşık ve bütüncü bir yapı şeklini almıştır. Osmanlı Devleti de 19. Yüzyıldan itibaren Batı'da görülen askeri lojistik üzerine gelişmeleri yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu yüzyıldan itibaren görülen savaşlardaki mağlubiyetler Osmanlı Devleti'nde sefer organizasyonunda yeni düzenlemelere gitmesine yol açmıştır. Ancak yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı nedeniyle istenilen kazanımları sağlayamamıştır. Zira askeri lojistiğin stratejik bir güç olması için gereken yegâne şart Osmanlı Devleti'nde mevcut olmayan istikrarlı bir ekonomik yapıydı. Balkan Savaşları ile idari lojistik alanında yeni bir dönem başlamış ancak bu askeri alanda görülen reformist yapının tatbik edilmesi ve özümsemesi için gereken zaman dolmadan Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı ile birlikte kâğıt üzerinde ifade edilen idari lojistik ülkede tatbik edilmeye başlanmıştır. Ancak yine iktisadi nedenlerden ötürü idari lojistik tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Dördüncü Ordu'da bu yeni yapılanmaya göre teşkilatlanmış ancak o da diğer cephelerde iktisadi alanda görülen kaynak sıkıntısı nedeniyle yeni yapılanmayı tam anlamıyla gerçekleştirememiştir.

Sanayi İnkılabı öncesi coğrafyaya teslim olan ülkeler inkılap sonrası coğrafyayı teslim alan devrim niteliğinde gelişmeler (demiryolu, motorlu taşıt.vb) yaşamışsa da coğrafya strateji ve taktiğin amacına ulaşip ulaşmamasında belirgin rol oynamayı sürdürmüştür. Belirlenen hedefin coğrafi yapısı, geçit noktaları, arazi yapısı, nüfus yoğunluğu gibi konularda bilgiler veren coğrafyanın sahadaki birliği felakete sürükleyen ya da selamete kavuşturan tek faktör olması nedeniyle iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Askeri operasyonlarda kullanılacak silah mühimmat, melbusat ve asker sayısı, idari lojistik üzerine tespitler coğrafyanın sunduğu bilgiler ışığında düzenlenir. Zira harekât alanı göz ardı edilerek sadece hedefe yönelerek yapılan operasyonlar başarısızlığa mahkûmdur. 6 Eylül 1914 tarihinde Zeki Paşa'nın komutasında teşkil edilen Dördüncü Ordu'nun görev mıntıkası çöllerle kaplıydı. Kanal Harekâtı'nı gerçekleştirmekle vazifeli Dördüncü Ordu görev mıntikasını tahlil etme de başarısız olmuş bu durum taaruz cephesi olarak açılan bir cephenin ağır kayıplar vererek savunma cephesine dönüşmesine sebep olmuştur. Coğrafi yapının büyük bir bölümünün çölle kaplı olduğu bir bölgede

- Kanalın doğal bir set görevi yapması,
- Müdafaa için İngiltere tarafından kanalın etrafındaki göletleri bataklığa dönüştürerek çıkmayı engelleme ihtimali,
- Düşmanın her yönden askeri lojistiği hızlı ve etkili bir şekilde sağlayacağı sahil yolunu elinde bulundurması
- Motorlu taşıtlardan ve uçaklardan yararlanılması,
- Askerin konuşlandırılması, karargâh için en iyi mevkinin seçilmesi,
- Çölde en etkili ulaşım ağının demiryolu olduğu gerçeği,
- Hayati bir elzem olan suyun gerekli altyapı çalışmaları yapılarak ya da tatlı ve acı su kaynaklarının yapılan keşiflerle er ya da nakil vasıtalarına sorunsuz bir şekilde ulaştırılması,
- Çöldeki sıcaklık farkından dolayı gece yürüyüşlerinin tercih edilmesi,
- Çöl şartlarına uygun erzak seçimi
- Askerin giyimi, barınma için kullanılan çadırların özellikleri,

- Askerin çöl şartlarında taşıyabileceği yük, nakil vasıtalarının iklim şartlarına dayanma kapasitesi ve uygun hayvanların seçimi gibi tespitler coğrafyanın iyi analiz edilerek elde edilen çıkarımlardır. Dördüncü Ordu coğrafya üzerine teknolojik gelişmelerden faydalanılmadan yapılan haritalardan yararlanamamış ve keşifler sonucunda ortaya çıkan bu haritalar yetersiz kalmıştır. Dördüncü Ordu coğrafya karşısında Sanayi Devrimi öncesinde olduğu gibi coğrafyaya teslim olmuştur.

Dördüncü Ordu 6 Eylül 1914'te teşkil edildiğinde vazifelendirildiği mntıkada II. Ordu Müfettişliği bulunmaktaydı. İkinci Ordu Müfettişliği Zeki Paşa komutasında Suriye-Filistin güzergâhından sorumluydu. Dördüncü Ordu'ya bağlı VIII. Kolordu, çöle düzenlenecek harekâtın, XII. Kolordu Silifke'den itibaren Trablusşam'a (dâhil) kadar sahil güvenliğinden ve bölge emniyetinden sorumluyken seyyar jandarma birlikleri de Sina-Filistin cephesini korumak ve asayiş sağlamaya görevlendirilmiştir. Zeki Paşa komutasındaki Sina-Filistin Cephesi ile ilgili görüşlerini belirten raporları Başkummandanlıkta rahatsızlık yaratmıştır. Raporlarda genel olarak bu cephenin kuruluş amacına uygun askeri gücün yetersiz olduğu, lojistik sorunların çözüme kavuşturulmasının çok uzun zaman alacağı coğrafya nedeniyle bölge halkından beklenen desteğin alınamayacağı bu nedenle cephenin asıl amacının bir taaruz değil de baskınlar şeklinde gösteriş hareketleri olabileceği vurgulanmıştır. Kanal harekâtının neden yapılamayacağını belirten raporlar sunması bu mntıkada görev değişikliğine gidilmesine yol açmış ve Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanı olarak atanmıştı. Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, bölgeye geldiği andan itibaren Zeki Paşa gibi önce savunmaya sonra da taaruz için gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Mısır Fatihi olmak isteyen Cemal Paşa Kanal Harekâtı üzerine çalışmalara ağırlık vermiştir. Cemal Paşa, Kanal Harekâtı üzerine yaptığı değerlendirmede, Kanal Harekâtı'nı düzenlemekle görevli olan VIII. Kolordu'nun sadece I. kademeye göre hazırlık yaptığı ve bu nedenle II. kademelerin ihtiyaçlarını karşılanamayacağı, ulaşım ve altyapı çalışmalarında eksik olması nedeniyle harekâtın tehir edilmesini istemiştir. Ancak Enver Paşa ve Von Kress'in ısrarı ile gerekli tedbirler alınmadan harekât düzenlenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dördüncü Ordu imkânlar doğrultusunda İngiltere'nin her alandaki üstünlüğünü göz önüne alarak umulmadık bir yerden ani bir baskınla kanala geçişi gerçekleştirmeyi planlamıştı. Ancak bunu gerçekleştirememiştir. Öncelikle Dördüncü Ordu ve VIII. Kolordu arasındaki fikir uyuşmazlığı ortak bir paydada alınan karara bağlansa da alınan yenilgi ile Dördüncü Ordu'nun tespitlerinin doğru olduğu anlaşılmıştır. Kanala hücum öncesi yapılan hazırlıklar belirli bir asker sayısına göre hazırlanmıştır. Kısıtlı imkânlar dâhilinde hazırlıklar zar zor tamamlanmış, gerekli alt yapı çalışmalarına gereken özen gösterilmemiştir. Seferberlik öncesi ve sonrası ulaşım da yaşanan sıkıntılar giderilememiştir. Askerlerin güvenilir ve hızlı bir şekilde bölgeye intikalini gerçekleştirecek demiryolu yapılmadığı gibi bakım ve onarıma muhtaç olan yollarda vaziyetini korumuş, çölün hâkim olduğu bölgede elverişli alanlarda otomobil kollarından yararlanılamamıştır. İklimin etkisi ve çöl şartlarına uygun donanımdan yoksun askerler bir hayal için mücadele vermiştir.

İlk andan itibaren görülen iâşe ve su teminindeki sıkıntılar giderilememiştir. Su için gerekli alt yapı çalışmaları yapılmadığı gibi erzak tedarikinde ambarlarda depolanacak kadar yiyecek sağlanamamıştır. Çölde yaşanan su sıkıntısı yürüyüşün gecikmesine sebep olmuştur. Kanala harekât öncesi keşif uçuşları Dördüncü Ordu bünyesinde uçak filosu olmadığı için istifade edilememiştir. Muhabere hizmetleri sınırlı bir bölge gerçekleşmiştir. Harita çalışmalarının yetersizliği bilgi kirliliğine yol açmıştır. Kanal'ı müdafaa eden İngiltere harp gemileriyle deniz gücüne ve uçaklarıyla hava kuvvetine dayalı iken Dördüncü Ordu kara gücüne bağlı kalmıştır. Cemal Paşa Birinci Kanal Harekâtı'ndan edindiği tecrübe ile yeniden hazırlıklara başlamış ancak ekonomik sıkıntı nedeniyle istenilen tedbirler alınamamış ve aynı sebepler aynı sonucun ikinci kez yaşanılmasına yol açmıştır. Dördüncü Ordu'da görülen mağlubiyetin diğer bir sebebi de askeri istihbaratın yetersizliği olmuştur.

Askeri istihbaratın önemi Birinci Dünya Savaşı'nda daha önemli bir hal almıştır. Brinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nde İkinci Şube ve Teşkilat-ı Mahsusa istihbarat alanında en önemli kurumlar olmuştur. Bu iki kurum Dördüncü Ordu'ya İngiliz ordusu hakkında önemli bilgiler sunmuş bu bilgiler ışığında Dördüncü Ordu Kanal Harekâtı için yaptığı hazırlıkları revize etmiştir.

İkinci Şube, düşmanın konuşlanması, stratejisi ve taktiği üzerine bilgilendirmeler yaparak Dördüncü Ordu'ya yardımcı olmaya çalışmış ancak yeterli olamamıştı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın da Dördüncü Ordu mıntıkasındaki faaliyeti güçlü İngiliz istihbaratı nedeniyle sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde seferberliğin ilanı ile birlikte Divan-ı Harbi Örfi mahkemeleri tesis edilmiştir.

Bu mahkemeler asayiş ve güvenliği tehdit edici her türlü davayı incelemiş ve karara bağlamıştır. Dördüncü Ordu'nun bulunduğu coğrafyada Arap nüfusunun yoğunlukta olması, İttihat ve Terakki'nin bu bölgede uyguladığı Türkçülük politikası, İngiliz propagandası provakasyona açık bir bölge olması nedeniyle asayiş ve güvenliği sağlamak için Dördüncü Ordu'da da kurulmuştur. Bu mahkemelerden alınan kararlar ulusal ve uluslararası kamuoyunda gündem olmuştur.

Dördüncü Ordu seferberlik sonrası harp nizamında 6 Eylül 1914'te yerini aldığında askeri lojistik üzerine çalışmaları Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşa yapmaya başlamıştır. Zeki Paşa daha ilk günlerden itibaren yetersizlikleri ortaya koyan raporlar hazırlayarak ister savunma ister taaruz için gerekli askeri lojistik üzerine çalışmaların tamamlanması için zamana ve paraya ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak askeri lojistik üzerine talepleri ve tespitleri Başkumandanlık tarafından görmezden gelinmiş, Zeki Paşa'nın gerçekçiliği onu Almanya'ya Cemal Paşa'yı Şam'a intikal etmesine yol açmıştır. Ancak Cemal Paşa'da raporlarında aynı konulara değinmiştir. Harp ceridelerine yansıyan tespitleri Zeki Paşa'nın haklılığını ortaya koyarken geçen dört aylık sürede pek de birşeyin değişmediğini Sina-Filistin Cephesi'nde askeri lojistikte görülen sorunlara çözüm üretmede kaydadeğer bir ilerlemenin olmadığını da ortaya koymuştur. Cemal Paşa'nın Suriye'ye intikali Dördüncü Ordu'da askeri lojistik çalışmaları hız kazanmıştır. 11 Aralık 1914 tarihinde yayımlanan ordu emiri ile ordu karargâhı Şam vilayeti olan Kısariye-Sebastiye-Amman hattının kuzeyi Amman-Eldelaga Akabe hattının doğu kesimi Dördüncü Ordu menzil bölgesini oluşturmuştur. Kısariye-Sebastiye Amman (hariç) hattının güneyi Amman-Elmaguil ve Akabe hattının batısı VIII. Kolordu'nun menzil bölgesini oluşturmuştur. Lojistik hizmetlerin hızlı bir şekilde karşılanabilmesi için 1915 yılında Birüssebi'de Çöl Menzil Şam'da Ordu Menzil Müfettişliği, Kudüs'te Birinci Menzil Müfettişliği ihdas edilmiştir. Cemal Paşa komutasındaki Dördüncü Ordu bir yandan savunmayı güçlendirip taaruz için hazırlıklar yaparken diğer yandan da idari lojistikte görülen sorunları gidermeye çalışmıştır. Özellikle bölgede su ve iâşe sorunlarıyla karşılaşan Dördüncü Ordu bu sorunları gidermek için tatlı su kaynakları bulma, artezyen kuyuları açma ve çöle su taşımak için tesisat döşeme gibi işlerle uğraşmıştır. Zira ilk kanala saldırıda bölgedeki kuyulardan ve su birikintilerinden yararlanılmış, asker ve hayvanın su ihtiyacını karşılamada bu kaynakların yetersizliği yüzünden harekât hazırlıklar tamamlandan başlamış ve mağlubiyetle sonuçlanmıştı. İâşede de sıkıntı büyüktü insan ve hayvan için gereken miktarda yiyecek ve yem yoktu. Dördüncü Ordu'ya ait ambarlarda yeteri kadar yiyecek stoklanamıyordu. Çöl şartlarına uygun işlenmiş gıdalar ve yemek pişirmek için gerekli teçhizat İkinci Kanal Harekâtı için gerekli olan malzeme listelerinde yerini almıştı. Bu durum Sina-Filistin bölgesinin coğrafi özelliklerinin tam olarak Dördüncü Ordu ve Başkumandanlıkça anlaşılamadığını ortaya koymuştur. 6 Eylülde ihdas edilen Dördüncü Ordu'daki askeri lojistik üzerine sorunların çözüme kavuşturulamaması yetişmiş insan gücünün olmamasından ve maddi imkânsızlıklardan kaynaklanmıştır. Demiryolu ağının parçalı ve karayolunun bakıma muhtaç olması ulaşımın hızlı ve etkili bir şekilde yapılamaması maddi yetersizlik Şam, Halep, Kudüs ve İbn'de tesis edilen müfettişliklerin yaptıkları hazırlıkları sınırlı bırakmıştır. Dördüncü Ordu'daki idari lojistikte görülen aksalıkların sebebi diğer cephelerde olduğu gibi bakıma muhtaç ulaşım ağlarının maddi imkânsızlıklar nedeniyle tamir edilememesi ve ulaşımın binek gücüne bağlı kalması olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E.ve Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (29) 2, 1-21.
- Agoston, G. ve Bruce M. (2009). Menzil-Menzilhane, *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, Facts On File, 374-376.
- Ahbap, Y. (2015). Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım, *Tarih Dergisi*, (2) 62, 91-126.
- Akbulut, İ.(2014). 160. Yıldönümünde Kırım Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 208, 33-350.
- Aksun Ziya Nur, *Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı*, Ötüken Yayınları, 2005.
- Akşin, S.(2013). *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C.IV, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Alkan, R. (2021). Alman Belgeleri Işığında Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri, *Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, 34, 839-861.
- Alpmansü, Y. (1985). I. Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları, *Askeri Tarih Bülteni, Dergisi*, (10) 19, 1-11.
- Amca, H. (1989). *Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918*, İstanbul: ARBA.
- Anbar, A. (2009). Osmanlı İmparatorluğu' nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914, *Maliye Finans Yazıları*, Temmuz, (1) 84, 17-37.
- Anderson, M. (2001). *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev: İdil Eser), İstanbul: YKY.
- Armaoğlu, F. (2007). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul: Alkım Yy.
- Arslan, M. (2005). I. Dünya Harbi'nde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 18, 219-248.
- Arslanyürek, Y. (2019). Halil (Kut), Bey'in Trablusgarp Savaşı'ndaki Faaliyetleri, *Belgi*, (II) 18, 1563-1586.
- Artuç, N. (2008). *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara: TTK.
- Ataç, A., Uçar, M., ve Kurt, E. (2015). *Türk Ordusunda Askeri Sağlık Hizmetleri 1853-1923*, Ankara: GESDAV.
- Atabey F. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesine İlişkin Belgeler Işığında Bir Değerlendirme, *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, 63-90.
- Ateş, T. (2001). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ateş, O. (2020). Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Asker İaşesi, *KAREFAD, ÇKÜ Ed. Fak. Dergisi*, (8) 2, 284-316.
- Aydemir Ş., S. (1995). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1908-1914 (1)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, N. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda İstihbarat*, İstanbul: Parola Yy.
- Aydın, F. (1994). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Ankara: Genelkurmay Yy.
- Aysal N. (2013). Kırım Savaşı'nda Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1922), *Atatürk Yolu Dergisi*, (14) 53, 1-28.
- Babacan Hasan. (2017). İttihat ve Terakki Yöneticileri Arasında I. Dünya Savaşı'na Giriş Tartışmaları, *Uluslararası I. Dünya Savaşı 100.Yıl 100.Yılı Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı (2), Ankara: TTK.
- Baş, H. (2019). I. Dünya Savaşı'nda Irak-İran Cephesi: İaşe ve Sağlık Hizmetleri, *Doktora Tezi*, Sıtkı Koçman Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Başaran, V. ve Demir, R. (2019). Askeri Devrim ve Türk Modernleşmesine Etkisi, *ERDEM*, Aralık, 263-280.
- Bayıl, Y. (2012). 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın İkmal ve İaşesi, *Basılmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ.
- Bayur, H. (1983). *Türk İnkılab Tarihi, C.III, 1914-1918 Genel Savaşlar Kısım I*, Ankara: TTK.
- Behçet. (1930). *Büyük Harpte Mısır Seferi*, İstanbul: Askeri Matbaa.

- Becker, H. (1983). I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Cephesi'nde Askeri Tababet ve Eczacılık, *Basılmış Doktora Tezi*, İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi.
- Belen, F. (1964). *I. Cihan Harbinde Türk Harbi 1914-1915 Yılı Hareketleri*, Ankara: Genkur. Basımevi.
- Beşirli, M. (2004). I. Dünya Savaş Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ile Rakipleri, *S.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 170-203.
- Beşikçi, M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İstanbul: TİB.
- Bolat, İ. (2015). The New York Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları (1912-1913), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bozkurt, C. (2019). *I. Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'nin Çöküşü Suriye Hezimet ve Sebepleri*, İstanbul: Altınordu Yy.
- Bozkurt, R. (1988). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri, *Askeri Tarih Bülteni*, (25), 2-8.
- Cengiz H. E. (2009). *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cengizer, A. (2018). *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*, İstanbul: Ötügen Yy.
- Christopher, M. (2011). *Logistics – Supply Chain Management*, London: Pearson Education Limited.
- Çabuk, M. (2017). Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu, *Türkiyat Mecmuası*, (27) 1, 101-120.
- Çevik, M.- Çeloğlu, Y. S. (2015). Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 18, 299-347.
- Çetin, C. (2007). İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII-XVIII. Yüzyıllar), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 290-299.
- Çetin, M., ve Kök, R. (2015). Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi, *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (4) 4, 1-25.
- Çetin M. ve Kök, R. (2015). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Yaşanan Lojistik Problemleri, *Turkish Studies*, (10) 10, 313-340.
- Çetin, M. (2016). *Kırım Savaşı: Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Kazakistan: Avrasya Araştırma Enstitüsü.
- Çınar, M. (2022). *Günümüze Süveyş Kanalı'nın Jeopolitiği*, Ankara: İKSAD.
- Çeloğlu, Y. S. (2018). Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, *Basılmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çeloğlu, Y. S. (2018). Çanakkale Cephesi'nde Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 24, 133-173.
- Çeloğlu, Y. S. (2013). Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu'nun İaşesi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çerçi, F. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolu Mustafa Ali'nin Bu Konudaki Görüşleri), *Atatürk Ün. İlayhiyat Dergisi*, 20, 190-221.
- Çiçek, C. (1999). Birinci Dünya Savaşında Sina-Filistin Cephesinde I. Kanal Harekâtı, *YLT*, Afyon.
- Çöklü, Ş. (2014). *.I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahzı Asker)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çolak, F. (2013). Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri, *Turkish Studies*, (8) 5, 151-164.
- Çöl, E. (2009). *Çanakkale ve Sina Savaşları Bir Erin Anıları*, Hzr: Celal Kazdağlı, İstanbul: Nöbetçi Yy.
- Demir, T. (2016). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeleri, *Yakın Dönem Araştırmaları*, (13) 25-26, 1-25.
- Demir, Y. Ve Şen, K. (2011). Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği İşbirliğinden Çatışmaya, *Akademik Orta Doğu*, (5) 4,109-130.

- Durgun B. (2018). *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri 1912-1911*, İstanbul: TİB.
- Durgun B. (2014). Sefer Planlarında ve Balkan Harbinde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (XIV) 29, 57-96.
- Durmaz, F. (2015). 93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri, *Kırıkkale Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, (5) 2, 103-122.
- Doğruer, S. (2009). *Yıldırım Ordularının Bozgunu: Filistin'e Veda*, (Çev: Kemal Gurulkan), İstanbul: Yeditepe.
- Ead, A. (2012). The Suez Canal, History And Globalization, *PJAE*, (18) 17, s:17-28.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara. TTK.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK.
- Emin, M. (1338). *Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vakay-i*, İstanbul: Harp Akademileri Matbaası.
- Erden, A. F. (1948). *Birinci Dünya Harbinde 4. Ordu Mücmel Tarihçesi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Erden, A. F. (2018). *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, İstanbul: Kopernik Yy.
- Erden A. F. (2018). *Çölde Son Türk Destanları Suriye Hatıraları*, İstanbul: Kopernik Yy.
- Erickson, E. (2011). *Dünya Savaş Tarihi: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, C.IV*, (Çev: Sare Levin Atalay), İstanbul: Timaş.
- Erickson, E. (2018). *Size Ölmeyi Emrediyorum: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev: Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Erol, M, K. (2021). Açık Kaynak İstihbaratının Askeri İstihbaratta Kullanımı: Haşdi Şahi Örgütü Üzerinde Uygulama, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Eşiyok, B. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Antlaşması, *Mülkiye*, 226, 67-108.
- Et-Tercüman, İ. (2012). *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev: A. Benli), İstanbul: Klasik Yy.
- Fedai, A. (2016). Irak Cephesinde Türk Ordusu'nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri, *I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyum Bildirileri I*. 55-75.
- Feyzioğlu, H. , Sezer.(Ed).(2019).*Yakınçağ Dünya Tarihi*, Nobel Yayınevi.
- Ford, R. (2009). *Cennetten Mahşere Orta Doğu'da Birinci Dünya Savaşı*, (Çev: N. Elhüseyni), İstanbul: YKY.
- Genelkurmay. (1979). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.IV, 1. Kısım, Sina-Filistin Cephesi Harbin Başlangıcından II. Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay. (1981). *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Ankara: Gnkur Basımevi.
- Genelkurmay Yayınları. (1987). *İdari Lojistik*, Ankara: Genelkurmay Yy.
- Geyikdağ, N. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, İstanbul: Hil Yy.
- Gül, A: (2011). Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme, *History Studies*, (3) 11, 110-120.
- Gümüş, Y. (2009). Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Kârı ile Olan İlişkisi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 97-113.
- Günay, S. (2006). *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsunuz Türk?*, İstanbul: TİB.
- Güney, R. (2008). Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Güzel, H. (2017). Hasta Adam Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasisi Örneği: Trablusgarp Savaşı, *VAKANÜVİS*, 2 (1), 78-118.
- Göksu, E. (2009). Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 265-281.

- Göç, Eray. (2013). Türk İstihbaratı'nın Tarihsel Gelişimi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 94-95.
- İğdemir, U. (1988). *Atatürk'ün Yaşamı* (1), Ankara: TTK.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev: Halil Berktaş), C.1, İstanbul.
- İzzet, A. (2017). *Feryadım*, C.1, (Çev. Süheyl Furgaç), İstanbul: Timaş Yy.
- Halaçoğlu, Y. (1981). Osm. İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar, *Osmanlı Araştırmaları*, (II), 123-133.
- Halaçoğlu, Y. (1991). XIV.- XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: TTK.
- Haykır, Y.ve Çetin, V.(2019). The New York Times'ta Enver Paşa (1914-1922), *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 179-201.
- Hobsbawn, J. (2000). *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*, (Çev: B. Sina Şeker), Ankara: Dost Kitabevi.
- Kabacalı, A. (2019). *Hatıralar Cemal Paşa*, İstanbul: TİB.
- Karagöz, M. (2019). "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 35, 27-56
- Karagöz, M. (2019). I. Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi: II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)*, (9), Ankara: TTK.
- Kaştan, Y. (2017). "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Cephelelerinde Alman Müttefikliğinin Rolü", *Uluslararası I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (1), 1-40, Ankara: TTK.
- Kavas, A. (2012). Trablusgarp, *TDV İslam Ans.* (42), 288.
- Karasan, D., M. (2020). *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz? Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Hatıraları*, İstanbul: TİB.
- Keleş, E. (2008). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, *AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (23), 1149-185
- Kennedy, P. (1991). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Ankara: TİB.
- Keegan, J. (2007). *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev: Selma Koçak), Ankara: Doruk Yayınevi.
- Keyder, Ç. (2007). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yy.
- Kressenstein, K. (1966). Sina Çölünde Türkler, *Tarih Mecmuası*, (Çev: Osman Öndeş), 15, 26-31.
- Kressenstein, K. (1943). *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, (Çev: M., B., Özalpsan), İstanbul: Genelkurmay Yy.Askerî Matbaa
- Kressenstein, K. (2007). *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, (Çev: Tahir Balaban), İstanbul: Yeditepe Yy.
- Köksal, O. (1996). Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922), *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köksal, O. (2001). Osmanlı Devleti'nde Sıkı Yönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme, *OTAM*, S.12, 157-172
- Küçükkalay, M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, *SD ÜN İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2) 2, 51-68.
- Kurtcephe, İ. (1990). Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali: Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları", *AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (2) 6, 361-375.
- Kütükoğlu, M. (1971). *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yy.
- Kösoğlu, N. (2008). *Şehit Enver Paşa*. İstanbul: Ötüken.
- Ludendorff, E. (2018). *Savaş Yönetimi ve Siyaset*, (Çev: Erol Uğur), İstanbul: Kartaş Yy.

- Lülecî, A. (2014). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri, *Doktora Tezi*, Sakarya.
- Lülecî, A. (2012). I. Cihan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nda Hamal Taburları (1914-1918), *History Studies*, (13) 2: 523-534
- Menzil Hututı Hidematı Hakkında Talimat* (1331-1915). İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Menzil Hidematı Nizamnamesi* (1327-1911). İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Menzil Müessesatı Hakkında Tarifat* (1332). İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Muhabera Hidematı-Temiryolları-Otomobil Kıtıatı* (1338). Dersaadet.
- Mercan, E. (2020). Osmanlı Donanması Penceresinden Türk-İtalyan Harbi ve Çanakkale Boğazı'ndaki Müşterek Savunma Konsepti, *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri (21-22 Ekim 2019)*, MSÜ Yy, İstanbul, 200-235
- Mutlu, C. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, 2007, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yy.
- Muzaffer, (1920). Harb-i Umumide Menzilcilik, *Mecmua-i Askeriye*, (1) 11, 411-421.
- Muzaffer, (1920). Geri Hidematı Menzilcilik, *Mecmua-i Askeriye*, (1) 10, 395-405.
- Moreau, O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen'in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Nebioğlu, O. (1944). *Yabancı İmtiyazların Türk İktisadiyatı'na Tesirleri: Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri*, Ankara: Türk İktisat Cemiyeti Yy.
- Nedim, M. Ş. (1995). *Filistin Savaşı (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Öğün, T. (2015). *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özdağ, Ü. (2002). Stratejik İstihbarat, *Stratejik Analiz*, (8) 2, 110-149.
- Özdemir, S. ve Gökman, K. (2016). Lojistiğin Evrimi ve Türkiye'deki Ön lisans ve Lisans Programları Yönünden Lojistik Öğretimi, *Niğde Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, 9 (3) ,115-134
- Özgüldür, Y. (1993). Yüzbaşı Helmut Von Moltke 'den Müşir Liman Von Sanders' e Osmanlı Ordusu'nda Alman-Askeri Heyetleri, *OTAM*, (4) 4, 297-307
- Özlu, H. (2014). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı-İtalyan Harbinde (1911-1912) Trablusgarp' ın İşgali ve Derne Muharebelerinde Binbaşı Mustafa Kemal, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 249-271.
- Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (Seçme Eserler-II), İstanbul: TİB.
- Rahmi. (1332). *Mısır'ın Müdafası*, İstanbul, Matbaa-i Amire.
- Rey, C. R. (2014). *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Hz: Nur Özmen Akın, İstanbul: TİB
- Sabis, A. İ. (1991). *I. Dünya Harbi (1-2)*, İstanbul: Nehir Yy.
- Sabis, A. İ. (2014). *Balkan Harbi'nde Neden Mağlup Olduk?*, Hz: Hasip Saygılı, İstanbul: İlgi Kültür ve Sanat Yy.
- Sak, İ.- Çetin, C. (2014). XVII. VE XVIII. Yy.da Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 179-221.
- Sami, Ş. (2021). *Kamus-i Türkî*, Hzr: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebu'l Faruk Önal, İstanbul: İdeal Kültür Yy.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e Kadar)*, İstanbul: İmge Yayınevi.
- Sanders, L. (2010). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev: Eşref Özbilen), İstanbul: TİB.
- Şenses, M. (2019). Siyaset, Savaş ve Etik, *Muhafazakâr Düşünce*, (36), 70-82.
- Shaw, S. J. (2021). *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev: Beyza Sümer Aybaş), Ankara: TTK.

- Şahin, S. (1997). Birinci Dünya Harbi'nde 4. Ordu'nun Faaliyetleri, *Basılmamış Doktora Tezi*, Konya.
- Sarıçelik, K. (2007). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 173-189.
- Stoddard, P. (2015). *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: Hediye Lale Birsaygılı), İstanbul: Yarn Yy.
- Şıvgın, H. (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarının Hızlandırılmasındaki Rolü, *Akademik Bakış*, (6) 11, 1-15.
- Polat, G. (2015). *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Odile, M. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev: Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Ün.
- Orbay, R. (2003). *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yy. İstanbul.
- Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, Ankara: TTK.
- Uçarol, R. (2019). *Siyasi Tarih 1914-2014*, İstanbul: Der Yayınları.
- Umar, Ö. (2001). Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı, *ATAM*, (51) 17, 733-758.
- Uyar, H. (2006). Birinci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi Stratejileri, *Basılmamış Yüksek Tezi*, On Sekiz Mart Ün: Çanakkale.
- Üçüncü, Uğur. (2016). Birinci Dünya Savaşında Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Ordusundaki Alman Subaylarına Bakış, *OTAM*, (39), 241-267.
- Ülman, H. (1973). *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ürgüplü, A. (2015). *Şeyhülislam Ürgüplü Mehmet Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Ankara: TİB.
- Ünalp, F. R. (2013). İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856), *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (11) 22, 1-15.
- Üzen, İ. (2015). Kanal Harekâtı, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, İstanbul: Kitabevi.
- Şimşeker, S. A. (2022). *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İstihbaratı ve İkinci Şube Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Tağmat, Ç. (2018). Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeleri, *Türkiyat Mecmuası*, (28) 1,1-40.
- Tasav. (2012). *Balkan Savaşlarının 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri*, Dış Politika Araştırmaları Merkezi Rapor No:1, Ekim.
- Taşkıran, C. (2017). *Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İstanbul: TİB.
- Tekin, A. (2016). *Enver Paşa ve Dönemi*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık
- Tekinoğlu, H. (2015). *Kuşçubaşı ve Yakup Cemil Osmanlı'nın İki Silahşoru*, İstanbul: Kamer Yy.
- Tuncer, H. (2000). *19. Yüzyılda Osmanlı –Avrupa İlişkileri*, Ankara: Ümit Yy.
- Tüccarzade, H. (2012). *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?*, (Çev:Mecit Yıldız- Hamdi Akyol), İstanbul: İz Yy.
- Turan, Ş. (1951). 1829 Edirne Antlaşması, *AÜ DTCF Dergisi*, (1) 2, 111-155.
- Türkmen, M.N. (2003). II. Lehistan Seferinin Lojistik Üsleri, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 20-26.
- Türkmen, Z. (2000). Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (XVI) 44, 395-419.
- Toprak, S. V. (2017). Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (27) 2, 297-310.

- Toprak, Z. (2016). *İttihat - Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik (1914-1918)*, İstanbul: Kaynak Yy.
- Toprak, Z. (1979-1980). Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 205-238.
- Tzu, S. (2010). *Savaş Sanatı*, (Çev: Sıdar Akdağ), İstanbul: Arya Yayınları.
- Vahid. (1932). *Tarihin En Mühim Harp ve Seferleri*, İstanbul: Matbba-i Askeriye.
- Vural, A. (2019). Osmanlı Devleti’nde 1854-1874 Borçlanmalarına Genel Bir Bakış ve Moratoryum, *The Journal of Turk İslam World Social Studies*, 23, 100-123.
- Wallach, L. J. (1985). *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yalçın, E. (2005). Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası, *Toros Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2) 4, 74-130.
- Yalman, A., E. (2018). *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, (Çev: Birgen Keşoğlu), İstanbul: TİB.
- Yetim, F. (2011). Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Göçler, *SÜ SOSYAL Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 285-296.
- Yıldız, G. (2012). *Osmanlı Devleti’nde Askeri İstihbarat*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2017). *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, İstanbul: Kripto.
- Yüksel, Ç. (2019). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa, *Doktora Tezi*, Denizli.
- Zeyrek, İlhan ve İlhan, Metin. (2016), İtalya’nın Milli Birlik Sonrasında Osmanlı Devleti ve Balkan Siyaseti, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 83-115.

İnternet Kaynakları

- Askeri Tayinat ve Yem Kanunu*, <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat/Metin/01.15.pdr>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.
- Bediz, D. (1951). Süveyş Kanalı’nın önemi, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2159580:329>, Erişim Tarihi: 8.01.2023.
- Erenel, F. (2012). Lojistik Nedir?, <https://www.utikad.org.tr>, Erişim Tarihi: 1.03.2022.
- Hayta, N. (1994). Rodos ile 12 Ada’nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918), <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/64105/13512.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s.131-144, Erişim Tarihi: 1.03.2022.
- Menzil-menzilhane*, www.sozluk.gov.tr.menzil-menzilhane, Erişim Tarihi: 12-12-2022.
- Korkmaz, E. ve Kurt, D. (2019). Askeri Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi’ndeki Nablus ve Katma Muharebeleri’nin Harp Prensipleri Açısından Analizi, <https://www.researchgate.net/profile/Erdal-Korkmaz-4/publication/350296964.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2021.
- Yurdakul, E. https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/eb408a43/2021_3/93harbikitap-0612dc26.pdf, Erişim Tarihi: 22.06.2022.

ATASE ARŞİVİ

- ATASE, BDH, Kl:2, Dos:80, F:30.
- ATASE, BDH, Kl:16, Dos:77, F:3, F:34, F:44.
- ATASE, BDH, Kl:18, Dos:88, F:1/3.
- ATASE, BDH, Kl:19, Dos:93, F:17/2-17/3.
- ATASE, BDH. Kls. 22, Dos. 11, Fih:88.
- ATASE, BDH, Kl:29, Dos: 37, F:21/2.

ATASE, BDH, Kl:34, Dos:157, F:101.
 ATASE, BDH, Kl:34, Dos:170, F:54.
 ATASE, BDH, Kl:57, Dos:280, F:2.
 ATASE, BDH, Kls:58, Dos:285, F:4/5, F:4/6, F:4/7.
 ATASE, BDH, Kl:60, Dos:297, F:1/1.
 ATASE, BDH, Kl:64, Dos:719A, F:113/1.
 ATASE BDH, Kl:66, Dos:329, F:3/3.
 ATASE, BDH, Kl:69, Dos: 348, F:8.
 ATASE, BDH, Kl:73, Dos:365, F:1/5,1/6.
 ATASE, BDH Kl: 126, Dos: 590, F:5, F:10/1,F:15/3, F:19/1,F:23, F:23/1, F:23/9, F:23/21, F:23/22, F:23/25, F:23/28, F:23/29, F:23/30.
 ATASE, BDH, Kl:159, Dos:539, F:10.
 ATASE, BDH, Kl:159, Dos:704, F:3/4.
 ATASE, BDH, Kl:159, Dos:705, F:16, F:16/1.
 ATASE, BDH, Kl:159, Dos: 759, F:16.
 ATASE, BDH, Kl:159, Dos:539, F:10.
 ATASE, BDH, Kl:160, Dos: 707, F:13, F:20/1.
 ATASE, BDH, Kl:161, Dos:711, F:5, F:17, F:39, F:48/2, F:60, F:64, F:80, F:80/3.
 ATASE, BDH, Kl:161, Dos:712, F:2/7, F:2/46.
 ATASE, BDH, Kl:162, Dos:713, F:2, F:3, F:20,F:20/1, F:23, F:27, F:31, F:33, F:35.
 ATASE, BDH, Kl:162, Dos:714,F:9/1, F:9/2, F:11, F:32, F:33, F:33/2.
 ATASE, BDH, Kl:162, Dos: 717, F:2.
 ATASE, BDH, Kl: 163, Dos: 717, F: 2, F:39.
 ATASE, BDH, Kl:163, Dos:719A, F:80.
 ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717A, F:1, F:2, F:2/3, F: 4.
 ATASE, BDH, Kl:163, Dos:717B, F:96/2.
 ATASE, BDH, Kl:166, Dos:726, F:25/3, F:25/5.
 ATASE, BDH, Kl:166, Dos:727, F:102.
 ATASE, BDH, Kl:167, Dos:728,F:29/6, F:55,F:66/3, F:101, F:103, F:132.
 ATASE, BDH, Kl:168, Dos:730, F:62.
 ATASE, BDH, Kl:169, Dos:734, F:15.
 ATASE, BDH, Kl:171, Dos:732, F:32/1, F:32/2.
 ATASE, BDH, Kl:171, Dos:739, F:17,F:25, F:25/2, F:25/6, F:25/7, F:32, F:32, F:32/1, F:32/2, F: 32/3, F:34.
 ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2, F:2/2, F:2/3, F:2/4, F:2/5, F:2/6, F:2/8, F:2/9, F:2/10, F:2/11, F:2/12, F: 2/13.
 ATASE, BDH, Kl:172, Dos:744, F:7/1, F:28, F:71.
 ATASE, BDH, Kl:174, Dos:724, F:46/2, F:46/3.
 ATASE, BDH, Kl:171, Dos:742, F:2/6, F:2/8, F:2/9.
 ATASE, BDH, Kl:174, Dos:742A, F:38, F:44.
 ATASE, BDH, Kl:174, Dos:752-A, F:10, F:18, F:23, F:46/1.
 ATASE, BDH, Kl:176, Dos: 759, F:2/1.

ATASE, BDH, Kl:248, Dos:1031,F:2, F:2/1, F:2/3,F:2/5, F:2/11, F:2/12, F:2/23, F:2/44, F:2/50, 2/58, F:2/93, F:3, F:6, F:13, F:20/1, F:38/1, F:50, F:50/1.

ATASE, BDH, Kl:297, Dos:75, F:1/151.

ATASE, BDH, Kl: 448, Dos: 1767, F:20, F:24, F:26, F:33, F:39, F:48.

ATASE, BDH, Kl:531, Dos: 2074, F:31/1, F:35/2, F:35/3, F:44.

ATASE, BDH, Kl: 531, Dos: 2077, F: 2/4,F:2/7, F:2/9, F:2/13, F:2/16, F:2/17,F:22, F:6, F:7/1, F:7/4, F:25.

ATASE, BDH, Kl:532, Dos:2079, F:11, F:17, F:19,F:51, F:71.

ATASE, BDH, Kl: 532, Dos: 2080, F:1, F:5/1, F:11.

ATASE, BDH, Kl:630, Dos:203, F:2/34.

ATASE, BDH, Kl:639, Dos:624, F:2/34.

ATASE, BDH, Kl:641, Dos:231, F:1/80.

ATASE, BDH, Kl:642, Dos:233, F:1/159.

ATASE, BDH, Kl:663, Dos:290, F:2/2, F:2/7, F:10, F:14/1, F:14/2, F:26, F:26/2.

ATASE, BDH, Kl:681, Dos:343, F:1/321.

ATASE, BDH. Kls. 1010, Dos. 35, F:21.

ATASE, BDH, Kl:1064, Dos:77, F:1/69, F:1/123, F:2/1, F:99.

ATASE, BDH, Kl:1066, Dos: 83, F:11/2.

ATASE, BDH. Kl:1067, Dos. 90, Fih:15.

ATASE, BDH, Kl:1080, Dos:126, F:1/152.

ATASE, BDH, Kl:1084, Dos:137, F:1/21.

ATASE, BDH, Kl:1098, Dos:181, F:1/43.

ATASE, BDH. Kl:1124, Dos:3, F:1/4.

ATASE, BDH, Kl:1124, Dos: 4, F:1/92, F:1/100, F:1/120.

ATASE, BDH: Kl:1125, Dos: 5, F:3/6.

ATASE, BDH, Kl:1127, Dos:16, F:5.

ATASE, BDH, Kl:1125, Dos:6, F:4/6.

ATASE, BDH, Kl:135, Dos: 61, F: 1-117.

ATASE, BDH, Kl:1137, Dos: 66, F:80.

ATASE, BDH, Kl:1139, Dos:76, F:2/17.

ATASE, BDH, Kl:1155, Dos:126, F:3.

ATASE, BDH: Kl:1156, Dos.128, F:1-66.

ATASE, BDH, Kl: 1180 Dos:225, F:105.

ATASE, BDH, Kl: 1199, Dos:290, F:1/93, F:1/94.

ATASE, BDH, Kl:1242, Dos:455, F:3.

ATASE, BDH, Kl:1244, BDH,455, F:3/39.

ATASE, BDH, Kl:1296, Dos:675, F:16.

ATASE, BDH, Kl:1306, Dos:721, F:3.

ATASE, BDH, Kl:1308, BDH, 773, F:1/38.

ATASE, BDH, Kl:1319, Dos:767, F:1/6, F:1/15.

ATASE, BDH, Kl:1386, Dos.9, F.10.

ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:6, F:4.
 ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:12, F:1/6.
 ATASE, BDH, Kl:1387, Dos:14, F:1/2, F:2/2, F:6/16, F:8.
 ATASE, BDH, Kl:1389, Dos. 9, F:10.
 ATASE, BDH, Kl:1514, Dos.17, F:17, F:5/28.
 ATASE, BDH, Kl:1524, Dos:45, F:1/1, F:1/2.
 ATASE, BDH, Kl:1527, Dos:55, F: 1/15, F:1/18, F:1/66, F:1/90.
 ATASE, BDH, Kl:1836, Dos:35, F:2/3, F:2/4, F:3, F:6/4.
 ATASE, BDH, Kl:1879, Dos:29, F:1/16.
 ATASE, BDH, Kl: 1937, Dos. 66, F:85.
 ATASE, BDH, Kl:2082, Dos:14, F:1/22, F:1/114, F:1/116.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1, F:1, F:173, F:1/4, F:1/6, F:1/7, F:1/8, F:1/9, F:1/13, F:1/10, F:1/17, F:1/18, F:20, F:1/39, F:120.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1A, F:1.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-1B, F:1/5.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-2, F:1/2, F:1/15, F:1/18, F:1/21, F:1/36.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-3, F:1/9.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-5, F:1/17, F:1/18, F:1/19.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6, F:1/4, F:1/15, F:1/17, F:1/18, F:1/58.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-6A, F:67.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-7A, F:1/3, F:1/4, F:1/39.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9, F:1/9, F:10, F:11.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9A, F:1, F:1/1, F:1/3, F:1/4, F:1/5, F:1/8, F:1/9, F:1/13, F:1/14, F:1/15, F:1/18, F:1/19, F:1/22, F:1/25, F:1/26, F:1/30, F:1/32, F:1/33, F:1/34, F:1/35, F:1/37, F:1/38, F:1/39, F:1/40, F:1/42, F:1/43, F:1/44, F:1/45, F:1/46, F:1/48, F:1/49.
 ATASE BDH, Kl:3221, Dos: H-9B, F:1/7, F:1/17, F:1/19.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-9, F:1/8, F:11.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-10, F:1/12.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-12, F:1/14, F:1/17.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-13, F:1/8, F:1/10.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-14, F:1.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-15-A, F:1/50.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-16, F: 1/26, F:1/27.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-16A, F:1/27.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos:18, F:1/14, F:1/21, F:1/26.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-18A, F:1, F:1/6, F:1/9, F:1/10, F:1/11, F:1/12, F:1/16, F:1/18, F:1/19, F:1/21.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-19, F:1/6.
 ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: 23, F:1/20.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-31, F:33/34.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-32, F:1/5, F:1/7, F:1/12, F:1/23.
 ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-33, F:1/16.

ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-34, F:1/16, F:1/19.
ATASE, BDH, K.3221, Dos:35, F: 13.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-40, F:1/19, F:1/23, F:1/36, F:1/39.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-41, F:1/4, F:1/33.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-42, F:1/9.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-43, F:1/38, F:1/40.
ATASE, BDH, Kls. 3221, Dos. H-44, F:1-9.
ATASE, BDH, Kl: 3221, Dos: H-45, F: 1/15, F:1/24, F:1/45, F:1/48.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-48, F:1/8.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-50, F:1/7, F:1/9.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-51, F:1/4.
ATASE, BDH, Kl:3221, Dos: H-53, F:1/10.
ATASE, BDH, Kl:3244, Dos:10, F:3/3.
ATASE, BDH: Kl: 3620, Dos. 87, F:6/5.
ATASE, BDH: Kl: 3621, Dos. 93, F:3-14.
ATASE, BDH: Kl: 3772, Dos. H7, Fih:1.
ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-1, F:1/8, F:1/36, F:1/42, F:1/69, F:1/74, F:1/76, F:1/81, F:1/82, F:1/84.
ATASE, BDH, Kl:4130, Dos: H-2, F:1/2.
ATASE, BDH, Kl:4775, Dos: H-11, F:1/17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, BEO,431-325565, 1, BOA, BEO, 4429/332210, BOA, BEO, 4429/332161 BOA, BEO, 4473/335444;
BOA, BEO, 4348/326037; BOA, BEO, 4430/332235;BOA, BEO, 4440/332985; BOA,
BEO,4423/331717; BOA, BEO, 4370/327736; BOA, BEO, 4376/328135,BOA, BEO, 4510/338188.
BOA, DH. ŞFR, 46/139, BOA, DH. ŞFR, 49/270; BOA, DH. ŞFR. 49/243, BOA, DH. ŞFR, 461-33; BOA,
DH. ŞFR, 51/205, BOA, DH. ŞFR, 453/72; BOA, DH. ŞFR, 47-228; BOA, DH. ŞFR. 81/83; BOA,
DH. ŞFR. 87/220; BOA, DHŞFR 47 /346, BOA, DH. ŞFR, 436/44, BOA, DH. ŞFR, 436/91, BOA,
DH. ŞFR, 443/83;BOA, DH. ŞFR. 47/356, BOA, DH. ŞFR. 440-106; BOA, DH. ŞFR. 452/76; BOA,
DH. ŞFR, 440-48; BOA, DH. ŞFR. 44-204; BOA, DH. ŞFR. 45-3; BOA, DH. ŞFR. 76/87; BOA,
DH. ŞFR. 47/291 BOA, DH. ŞFR. 51/205; BOA, DH. ŞFR, 47/213, BOA, DH. ŞFR, 453/71 BOA,
DH. SYS,123/12,35.
BOA, HR. SYS. 2314/11, BOA, HR. SYS. 2167/43; BOA, HR,ŞFR04, 901/80 BOA, HR. SYS, 2345-5;
BOA, HR. SYS. 2884/48; BOA, HR. SYS, 2019-13 BOA, HR. SYS. 2130/30; BOA, HR. SYS.
2314/11; BOA, HR. SYS, 2264/5 BOA, HR. SYS. 2266/93; BOA, HR. SYS,2269/3,1-5; BOA, HR,
SYS, 2089/6,3-7-18 BOA, HR. ŞFR 04. 421/19; BOA, DH. ŞFR, 436/44; BOA, DH. ŞFR, 436/91;
BOA, HR. ŞFR 04. 652/44; BOA, HR. ŞFR. 04, 883/60.
BOA, DH. EUM. 1.Şb, 8/18; BOA, DH. EUM. 2. Şb. 68/20; BOA, DH. EUM. 4. Şb. 10/40; BOA, DH.
EUM. 4. Şb. 15/1 BOA, DH. EUM. 4. Şb. 14/14; BOA, DH. EUM. 4. Şb. 9/9; BOA, DH. EUM,
5.Şb, 1/7; BOA, DH. EUM. 5.Şb. 35/27; BOA, DH. EUM, 5. Şb, 2/19; BOA, DH. EUM.5. ŞB, 3/22,
BOA, EUM. 5.Şb. 7-36; BOA, DH. EUM. 5. Şb. 30/56; BOA, DH. EUM. 5. Şb. 26/9; BOA, DH.
EUM. 5. Şb, 83/18; BOA, DH. EUM.5.Şb, 5-57, BOA BOA, DH. EUM. 6.Şb, 2/24, DH.
EUM.5.Şb,5-60; BOA, DH. EUM.5. ŞB, 3/22 BOA, DH. EUM, 5.Şb, 83/8; BOA, DH. EUM. 6. Şb.
2/9; BOA, DH. EUM. 6. Şb. 1/28, BOA, DH. EUM. 6. Şb. 1/34, BOA, DH. EUM, 7. Şb, 1/53; BOA,
DH. EUM. 7. Şb, 2/5; BOA, DH. EUM, 7. Şb, 2/30; BOA, DH. EUM. 52/22 BOA, DH. EUM. 7. Şb.
3/2; BOA, DH. EUM. 7. Şb, 2/5; BOA, DH. EUM, 7. Şb, 1/37; BOA, DH. EUM. 7.Şb. 2/11 BOA,
DHİ, UM, 93-4;BOA, DH. İ.UM. 56-24.
BOA, DH. EUM. KLU. 3/2; BOA, DH. EUM. KLU, G.7, 35/1, BOA, DH. EUM. VRK, 13-62, 1.

BOA, DH. KMS, 10/18, F:1/8,BOA, DH. KMS. 16/8.

BOA, İ. MTZ, 32/1893.

BOA, İ. HB. 166/26; BOA, İ...HB, 167/42; BOA, İ..HB..Kl:174, Dos:58.

BOA, İ. DUİT, 172/82; BOA, İ. DUİT, 173/84; BOA, DH. İD, 121-22.

BOA, İ.MMS, 191/10; BOA, İ.MMS, 191/2, 1-2.

BOA, ML. EEM,1103-6.

BOA, TŞR. HL, 4/114; BOA, TŞR. HL. 3/2; BOA, TŞR. HL, 1-72.

BOA, A. MTZ. CL, 7/92.

Türk Tarih Kurumu Arşivi

TTK, CP_204_11.

TTK, CP_204_012.

TTK, CP_204_013.

TTK, CP_204_016.

KO. 5-33-3.

